

**ИЗЈАВА МЕНТОРА О САГЛАСНОСТИ ЗА ПРЕДАЈУ
УРАЂЕНЕ ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ**

Овим изјављујем да сам сагласан да кандидат мр Александар Костић може да преда Реферату за последипломско образовање Факултета урађену докторску дисертацију под називом *Управљање глобализацијом и национални идентитети (правни и политичко-социолошки аспекти)*, ради организовања њене оцене и одбране.

(потпис ментора)

Ментор: проф. др Милан Петровић

Чланови комисије: 1. _____

_____

2. _____

Датум одбране: _____

САДРЖАЈ

УВОД.....	1
<i>I ТЕОРЕТСКО-МЕТОДОЛОШКЕ ОСНОВЕ УПРАВЉАЊА ГЛОБАЛИЗАЦИЈОМ И НАЦИОНАЛНИ ИДЕНТИТЕТИ.....</i>	<i>10</i>
1. УПРАВЉАЊЕ ГЛОБАЛИЗАЦИЈОМ	11
2. РАЗВОЈ ФЕНОМЕНА ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ И ПРОБЛЕМ НАЦИОНАЛНОГ ИДЕНТИТЕТА	52
3. УПРАВЉАЊЕ НЕРАВНОМЕРНОМ ГЛОБАЛИЗАЦИЈОМ И НАЦИОНАЛНИ ИДЕНТИТЕТИ	65
4. ПОЈАМ НАЦИОНАЛНОГ ИДЕНТИТЕТА	73
5. НЕОЛИБЕРАЛНА ГЛОБАЛИЗАЦИЈА И НАЦИОНАЛНИ ИДЕНТИТЕТ	80
<i>II УПРАВЉАЊЕ ТЕКОВИНАМА ЦИВИЛИЗАЦИЈСКОГ РАЗВОЈА У УСЛОВИМА ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ И НАЦИОНАЛНИ ИДЕНТИТЕТИ .....</i>	<i>93</i>
1. УПРАВЉАЊЕ ЦИЉЕВИМА ЧОВЕЧАНСТВА – КОНЦЕПЦИЈА ГЛОБАЛНЕ СОЛИДАРНОСТИ.....	94
2. УПРАВЉАЊЕ ГЛОБАЛНИМ ОПШТЕЉУДСКИМ ДОБРИМА И НАЦИОНАЛНИ ИДЕНТИТЕТИ.....	102
3. УПРАВЉАЊЕ ФУТУРОЛОШКИМ АСПЕКТИМА ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ (ЦИВИЛИЗАЦИЈСКЕ ЕВОЛУЦИЈЕ).....	114
4. ТИПОВИ ЦИВИЛИЗАЦИЈСКОГ РАЗВОЈА.....	127
5. УПРАВЉАЊЕ ЦИВИЛИЗАЦИЈСКИМ КОНФЛИКТИМА У УСЛОВИМА ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ И НАЦИОНАЛНИ ИДЕНТИТЕТИ	135
<i>III УПРАВЉАЊЕ ТРАНСНАЦИОНАЛНИМ КОРПОРАЦИЈАМА .....</i>	<i>149</i>
1. УПРАВЉАЊЕ ТРАНСНАЦИОНАЛНИМ КОРПОРАЦИЈАМА И ПРОБЛЕМ НАЦИОНАЛНИХ ИДЕНТИТЕТА.....	150
2. УПРАВЉАЊЕ ТРАНСНАЦИОНАЛНИМ БАНКАМА	174
3. УПРАВЉАЊЕ ОДРЖИВИМ РАЗВОЈЕМ У УСЛОВИМА ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ И НАЦИОНАЛНИ ИДЕНТИТЕТИ.....	189
4. НАУЧНО-ТЕХНИЧКИ ПРОГРЕС И УПРАВЉАЊЕ ДРУШТВЕНИМ РАЗВОЈЕМ.....	206

<i>IV УПРАВЉАЊЕ ОБРАЗОВАЊЕМ У УСЛОВИМА ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ И НАЦИОНАЛНИ ИДЕНТИТЕТИ</i>	220
1. УПРАВЉАЊЕ ПРОМЕНАМА У СФЕРИ ОБРАЗОВАЊА И НАЦИОНАЛНИ ИДЕНТИТЕТИ	221
2. УПРАВЉАЊЕ ПОКРЕТОМ „ЦИВИЛИЗАЦИЈЕ ЗНАЊА“ И НАЦИОНАЛНИ ИДЕНТИТЕТИ	237
3. ПОЛИКУЛТУРНО ОБРАЗОВАЊЕ И ПРОБЛЕМ НАЦИОНАЛНИХ ИДЕНТИТЕТА	252
<i>ЗАКЉУЧАК</i>	264
<i>РЕЗИМЕ</i>	279
<i>ЛИТЕРАТУРА</i>	281

УВОД

Глобализација је као феномен, само под другим називом заокупљала мислиоце још у Античкој Грчкој. Историчари новог доба сматрају да је процес глобализације започео крајем 18. века када се догодила индустријска револуција, проналаском бензинског мотора и електричне енергије. Међутим, тек крајем прошлог века дошло је до необично снажних промена које различити аутори на различите начине тумаче. Дошло је до тектонских поремећаја у односима између многих држава. Контроверзе 20. и 21. века решавају се на најгори могући начин – ратовима. Овај пут они су ограничени на релативно мале и сиромашне земље. Њихов је проблем у томе што се налазе на геостратешким местима која по мишљењу идеолога, сада већ привидно униполарног света, треба учинити потпуно зависним од предводнице таквог схватања САД. Хегемонија једне суперсиле била је могућа само ако се развијеним земљама Запада, а потом и осталим понуди опстанак у војном савезу који познајемо као НАТО. Требало је само смислити чему ће и коме служити тај савез у униполарном свету. Одговор је нађен у крилатици да ће он опстати за добро свих: као војни кишобран за одбрану и очување достигнућа и вредности цивилизованог западног света, нудећи своју идеологију свима који желе да под одређеним условима (које треба беспоговорно испунити) постану равноправни чланови тог савеза. Наравно, да би концепт тзв. Новог светског поретка успео све се чини да, на пример, медији на глобалном плану унифицирано и програмски крену у офанзивну презентацију глобализма. При томе су често прећуткиване противречности које процес глобализације носи са собом. Наш је задатак да уз помоћ изабране литературе која се бави глобализацијом дођемо до закључака и свеобухватно сагледамо суштину проблема глобализације и начине управљања њеним процесима. Национални идентитет као сложен и противречан појам биће предмет нашег истраживања. Потражићемо одговоре на контроверзе које се сваким даном умножавају с обзиром на његову актуелност. Што се тиче појма, узрока и последица глобализације, неопходан је увид у управљање манипулацијама које се јављају у току овог процеса и које га често обесмишљавају када су у питању мале и сиромашне земље. Са тог становишта неолиберална глобализација заслужује да буде истражена као и национални идентитет. Овако формулисан проблем подразумева истраживање које ће показати колико је национални идентитет доживео метаморфозу, ко управља глобализацијом и како се она манифестује. Глобализација је процес у коме је "глобална хармонизација и конвергенција један од најважнијих аспеката" (Џефри Харт). За објективно и свестрано истраживање феномена глобализације и њеног управљања питање националног идентитета је незаобилазно.

Велики број земаља учествује у грађењу новог глобалног света. Активност сваке од њих предодређена је историјским развојем и местом у геополитичкој и геоекономској структури света (В. А. Михајлов).

Наш рад поред увода и закључка се састоји из четири међусобно повезана дела. У првом делу под насловом *Теоретско-методолошке основе управљања глобализацијом и национални идентитети* објашњава се суштина глобализације, сам појам, развој овог феномена, као и проблем националних идентитета. У том контексту, у првом поглављу под насловом *Управљање глобализацијом* указаћемо на носиоце процеса. Идентификоваћемо глобалну управљачку елиту, разјаснити њену улогу у заштити интереса најразвијенијих држава и њиховог транснационалног капитала. Наравно, управљање глобализацијом није могуће објаснити без прегледа развоја феномена глобализације и његовог утицаја на националне идентитете. Свака интеграција, а глобализација промовише ту неминовност, подразумева узајамне компромисе и уважавање вредности које су се формирале вековима попут националних идентитета. Са тог становишта објаснићемо културолошку димензију глобализације. Истражићемо контроверзе које прате овај проблем и саму појаву ауторитарне и агресивне неолибералне концепције глобализације. Указаћемо на потребу израде стандарда и прихватања најбољих вредности из различитих националних идентитета. Такав приступ, сам по себи, даје процесу глобализације веће могућности на успех. Пошаст хегемоније и ауторитарности неизоставно доводи до *неравномерне* глобализације.

Зато смо и формулисали треће поглавље првог дела као *Управљање неравномерном глобализацијом и национални идентитети*. Наш је задатак да укажемо на носиоце таквог начина управљања и сву погубност неравномерног развоја по мале и неразвијене земље. Покушаћемо да расветлимо механизме таквог управљања. Постојање протекционизма и манипулација, посебно од стране суперсиле какве су САД, биће предмет нашег истраживања. Објаснићемо и сам појам националног идентитета како бисмо лакше и прегледније сагледали контроверзе које се јављају у процесу глобализације. Неки истраживачи идентитет неоправдано виде као сметњу глобализацији, уместо да исти уграде у концепт мултикултуралности. Зато ћемо у петом поглављу првог дела рада истаћи *вредности* али и *слабости* неолибералног концепта глобализације. Аутори који подржавају овај концепт некритички понављају да ће тржиште све решити. Таква искључивост рађа нове митове, па и мит о тржишту. Ми ћемо у нашем раду указати, пре свега, на слабости оваквог концепта и разлоге за продубљивање јаза између богатих и сиромашних, између Севера и Југа. Објаснићемо како се све то одражава на проблем националних идентитета. Ауторитарни концепт неолибералне

глобализације управо због неуважавања посебности ствара отпор и умножава проблеме уместо да их решава.

Други део нашег рада носи наслов *Управљање тековинама цивилизацијског развоја у условима глобализације и национални идентитети*. У првом поглављу овог дела рада који је под насловом *Управљање циљевима човечанства – концепција глобалне солидарности* ми се бавимо цивилизацијским развојем и националним идентитетима као вредностима које је немогуће посматрати одвојено од овог процеса. Некада су постојале моћне цивилизације које су доживљавале свој врхунац, а потом пропадале. Међутим, многе вредности из науке, уметности, грађевинарства, усвајале су и унапређивале потоње цивилизације. Сам концепт савремене глобализације заснован је на *управљању циљевима човечанства* који подразумевају *глобалну солидарност*. Ми ћемо указати на те циљеве и објаснити у каквој су корелацији са наслеђем и поукама претходних цивилизација. Недостатак солидарности је погубан за сваку цивилизацију. То је разлог што долази до незадовољства и стварања отпора код многих малих народа, али и у оквиру најмоћније државе, јер ауторитарни процеси се као бумеранг враћају онима који их спроводе. Та врста краткорочног и егоистичког понашања елите суперсила у прошлости је доводила до исцрпљујућих ратова, слабљења моћи истих и на крају пропасти. Овај наук многи ни данас не уважавају што се види из њихових активности када је реч о *управљању циљевима човечанства*. Контроверзе долазе од приоритета које у привреди имају транснационалне корпорације. Оне претварају индустријски недовољно развијене земаље у сировинске колоније. Црпљење сировинских резерви без икакве контроле, поткупљивање елита малих држава, посебно земаља бившег социјализма, уништавање привреде – све су то разлози за појаву отпора глобализацији. У ствари домаће елите заједно са светском су на истом послу који се не може окарактерисати као добронамеран. Зато је битно да се одреде циљеви човечанства и спроведе у дело *концепција глобалне солидарности*. Ми ћемо покушати да укажемо који су то циљеви, јесу ли они прихватљиви за све, и у том контексту образложити садржај и значај глобалне солидарности. Указаћемо на путеве борбе против често недозвољених средстава уз помоћ којих ТНК остварују своју доминацију. Преплитањем корпоративних и државних интереса ствара се својеврсни амалгам. Ова схема понашања је резултат тежње за оплодњом капитала. Наравно, као код свих сложених феномена поглавље *Управљање глобалним општељудским добрима и национални идентитети* произилази из претходног поглавља. Наш је задатак да утврдимо ко данас управља општељудским добрима и на који начин. Указаћемо на мере које би требало предузети у борби против монопола. То подразумева приступ малих земаља новим технологијама без условљавања. Елиминисање злоупотребе економије у остваривању

геостратешких циљева је суштинска потреба коју би требало и правно регулисати уколико се жели да глобализација као процес успе.

У трећем поглављу другог дела рада ми ћемо се бавити *управљањем футуролошким аспектима глобализације (цивилизацијском еволуцијом) и националним идентитетима*. Јасно је да без осмишљеног футуролошког приступа који се заснива на егзактним показатељима није могуће предвидети цивилизацијску еволуцију.

При томе сагледаћемо и ранија цивилизацијска кретања. У овако конципираном поглављу истражићемо како се промене одражавају на идентитет.

Наредно поглавље носи наслов *Управљање цивилизацијским конфликтима у условима глобализације и национални идентитети*. Свесни смо да данас постоји више цивилизација које су често супротстављене једна другој. Многи сукоби са локалног нивоа лако могу да измакну контроли и пређу у конфликт цивилизација. Ми ћемо указати на карактеристике различитих цивилизација као и на потенцијалне разлоге за конфликт. Наш приступ подразумева и истраживање позитивних страна, сличности и вредности, на пример хришћанске и исламске цивилизације које могу да спајају људе. Наш задатак је да утврдимо колико је таква искуства могуће уградити у процес глобализације и на тај начин смањити могућност сукоба. Овим тежњама, колико год то парадоксално изгледало, могу помоћи национални идентитети као устаљене вредности. По нама њих би требало изучити и поставити стандарде за, условно речено, превођење истих у универзалне вредности што би био подстицај праведној глобализацији.

Трећи део под називом *Управљање транснационалним корпорацијама* састоји се од четири поглавља. То је у ствари тежишни део нашег рада. У првом поглављу *Управљање ТНК и национални идентитети* истражујемо феномен савременог неолибералног концепта глобализације – појаву ТНК. Оне су на жалост преузеле на себе многа права која су им омогућила да стекну моћ којом ће надвисити сам људски род. Овај феномен је резултат злоупотребе старе идеје глобализације. Сломом идеје о постојању *државе благостања* (well – fare state) дошло је до успона неолибералне елите, а тиме и концепта неолибералног капитализма. Симбиозом економских и политичких субјеката створена су наднационална тела (ММФ, СТО, СБ) која представљају неку врсту неизабраног светског парламента. ТНК стварају тзв. *наукове мреже*. Оне се лоцирају на најбољим местима широм планете и једини им је циљ оплодна капитала. Прво што се труде да ураде је сламање националне државе и уздицање наднационалних институција. Национални идентитети у оваквим процесима изазивају контроверзе које се крећу од њиховог

поништавања до бриге за њих, јер да би ТНК постизале боље резултате прилагођавају се религијским, културним, менталитетским и другим особеностима различитих народа. Наравно, овим се проблем идентитета у процесима глобализације не испљује. Тако су *деведесете године довеле до глобалне кризе идентитета. Скоро свуда људи питају: ко смо ми, одакле смо и ко је са нама? Та питања су централна не само за народе који покушавају да створе нове националне државе, као у бившој Југославији, него и за многе друге (С. Хантингтон)*. Ми ћемо у нашем раду посебну пажњу посветити питању како се одражава ширење тзв. *наукове мреже* ТНК планетом на националне идентитете.

У оквиру трећег дела друго поглавље носи наслов *Управљање транснационалним банкама*. У свим земљама бившег социјализма дошло је до слома домаћег банкарства и отварања иностраних филијала ТНБ. Њихов циљ је да сакупе што више новца од грађанства и да га пласирају тамо где ће се највише оплодити. То најчешће нису земље домаћини. Већ сама та чињеница указује да такво банкарство не помаже домаћој привреди, на пример давањем повољних кредита. Ми ћемо у нашем раду дати најприхваћеније дефиниције ТНБ, покушати да расветлимо начине њиховим управљањем, затим, ко и како помаже њихово ширење. Посебно ћемо истражити понашање, односно одговорност ТНБ у процесима глобализације.

У трећем делу рада треће поглавље носи наслов *Управљање одрживим развојем у условима глобализације и национални идентитети*. Одрживи развој је за процесе глобализације од круцијалног значаја. Сведоци смо да неолиберални капитализам промовише тржиште и оплодњу капитала без икаквих ограничења. На тај начин се бескрупулозно искоришћавају природни ресурси, што може довести у питање и сам опстанак људи на земљи. Девастирање земље, воде, шума, ваздуха, је реални процес који би требало зауставити спровођењем у дело посебне међународне правне регулативе. Она и данас постоји, али по многима није одговарајућа, нити се поштује. То се посебно односи на САД. Екологија и њено уважавање је *modus vivendi* који може довести до оздрављења планете. Данас је евидентан феномен стаклене баште, неконтролисана изградња нуклеарки, производња генетски модификоване хране, употреба осиромашеног уранијума у локалним ратовима, изумирање појединих врста биљака и животиња, итд.

У том контексту, национални идентитети су, по својој природи, део угроженог духовног потенцијала, што је у вредносној корелацији са одрживим развојем. Наш је задатак да ту везу истражимо.

Четврто поглавље трећег дела рада носи наслов *Научно-технички прогрес и управљање друштвеним развојем*. Ово поглавље се не налази

случајно одмах после поглавља о *одрживом развоју*. Без научно-техничког прогреса свет би био ускраћен за многа достигнућа која човеку олакшавају живот, али и ту би требало бити опрезан јер ТНК као главни промотери и протагонисти глобализације ради свог профита злоупотребљавају научно-техничка достигнућа. Оне користе природне ресурсе до крајњих граница уз симболична издвајања средстава за њихову обнову. Када су у питању необновљиви ресурси ситуација је још гора. Наш је задатак да истражимо везу научно-техничког прогреса и управљања друштвеним развојем. Имамо у виду да су научно-технички прогрес и друштвени развој принципом спојених судова повезани. Поједини истраживачи указују на могућност да машине једнога дана завладају људима. Ми смо покушали да свеобухватно расветлимо овај проблем и укажемо на путеве који ће довести до разумног коришћења научно-техничких достигнућа. То, наравно, партиципира квалитетно управљање друштвеним развојем.

Четврти део нашег рада носи наслов *Управљање образовањем у условима глобализације и национални идентитети*. Прво поглавље овог дела *Управљање променама у сфери образовања и национални идентитети* бави се сложеним проблемом савремених реформи у образовању. Када су финансије у питању постоји велика разлика између развијених и земаља у развоју. Неразвијене земље издвајају из буџета за једног становника двадесетпет пута мање средстава него развијене. Уз то све је већи одлив мозгова из неразвијених у развијене земље. Глобализација образовања је непосредно везана за противуречности које су се појавиле између развијених индустријских земаља и земаља трећег света. Са развојем технологије појавила се потреба и за обучавањем већег броја људи који ће знати да је користе. Није случајно што је у току својеврсни маркетинг образовања који промовише кратак период за припрему радника и релативно брзо запошљавање. Стварање тзв. *фах-идиота* је условљено персоналним интересима великих корпорација. Данас је огроман број неписмених људи и тек предстоји борба за њихово описмењавање. Са друге стране, ствара се елита у образовању у оквиру савремених мегаинформационих структура. Потреба за управљањем образовањем као процесом је све очигледнија. Његов задатак је да се укину границе између општег и професионалног образовања. То подразумева да образовање прати хуманистички идеал. Имамо у виду нову тенденцију *самозапошљавања* и да се образовање све више прилагођава таквим захтевима. Много тога се мења у самој организацији образовања. Глобализација значи конкуренцију и у сфери образовања. Наш ће задатак бити да истражимо тенденције тзв. *конкурентног образовања*. У процесу глобализације знања брзо застаревају, па је зато потребно градити способност за стално усвајање нових знања. Школовање на дистанци је један од заступљенијих модела образовања у процесу глобализације. Задатак управљачких структура је да обезбеде такав систем који ће

омогућити да у току радног века свако може да промени неколико пута своју професију, а да при томе буде стручан за сваку од њих. Синергетски прилаз образовању у служби је што квалитетнијег и свеобухватнијег развоја људских ресурса и потенцијала. Ми ћемо истражити какво је управљање потребно у образовању да би се остварио континуитет знања и вештина. Наш ће задатак бити да објаснимо на који се начин управља Болоњским процесом и шта он омогућава. Ово утолико пре, јер је Србија прихватила и школује кадрове по принципима овог процеса. Природно је да се истраже проблеми националног идентитета, посебно када је у питању интегративно школовање какав је Болоњски процес. Наравно, ми ћемо покушати да објаснимо зашто је данас друштво у својеврсном *културном шоку* и какав је однос професионалног и националног идентитета. Утврдићемо критеријуме који опредељују значај различитих социјалних модела образовања који су на жалост данас запостављени. Управљање образовањем подразумева нову културу јер се све више говори о образовању као производној делатности. Покушаћемо да објаснимо филозофију интеграције у образовању као и последице до којих такво образовање доводи. Ми ћемо истражити позитивне али и негативне стране глобалног интегрисања у области образовања. Задатак је образовања да човечанство оспособи да преузме контролу над сопственим развојем, да се обезбеди мобилност друштвених група које су битне за корпорацијски начин размишљања. Ми ћемо објаснити зашто је универзитетско образовање све више у фокусу интересовања друштвених елита. У том контексту указаћемо на основне циљеве који су садржани у Болоњској декларацији.

Проблем „мекдонализације“ образовања захтева посебан осврт. Истражићемо ефекте Болоњског модела образовања и како се они одражавају на различите националне идентитете. Иновације у образовању као темељ за укључивање у светске процесе интеграције ће такође бити предмет нашег рада. Време у коме живимо је несигурно и непредвидиво, јер се природа послова радикално мења услед веома брзих технолошких промена. Нас ће посебно интересовати проблем тзв. *инстант знања* и начини супротстављања овом виду образовања. Ми ћемо у овом поглављу обрадити и проблем бирократије у образовању и све већег јаза између центра и периферије.

У другом поглављу четвртог дела нашег рада - *Управљање покретом цивилизације знања и национални идентитети* ми се бавимо проблемом унификације професионалног знања, али и суштином цивилизације знања. Објаснићемо однос цивилизације знања и креативности. Тај проблем ћемо размотрити и са становишта филозофије, естетике итд. Проблем Интернета као симбола информационог друштва биће предмет нашег разматрања. Савремене информационе технологије

које посредују између извора и корисника информације могу бити употребљене за манипулативно деловање на спознају. Хиперкомуникативност, виртуелна стварност али и терор шематизације су проблеми којима ћемо се у оквирима овог поглавља посебно бавити. Данас се бришу националне, језичке и друге границе. Међутим, показује се да развој цивилизације знања утиче на човека психолошки и неурофизиолошки. У ери покрета цивилизације знања све се више говори о еволуцији *когнитивних* способности што ће такође бити предмет нашег истраживања. Поставља се питање хоће ли се у овом стадијуму цивилизације знања сачувати човек или ће Фукојамина опаска о *постљудској будућности* постати стварност. Покрет цивилизације знања значи и покушај да се измени *генетски систем људске телесности*, да се створи савршен човек за испуњавање различитих функција. Другим речима, ми ћемо у овом поглављу говорити о проблему генотехнологије, свесни нових ризика и претњи које можемо очекивати у будућности. Цивилизација знања подразумева развијање целог низа наука биосферног циклуса – биогеохемије, биогеоценологије, еволуционе генетике итд.

Нас је посебно заинтересовала истраживачка делатност Бруна Латура чија знаменита мисао „*Дајте ми лабораторију и ја ћу преврнути свет*“ у ствари парадигматично објашњава промену функције лабораторије. Он сматра да ће се друштво претворити у велику лабораторију али се бави и питањем „научности“ науке, и покренуо питање идеје политичке екологије итд. Наш ће задатак бити да истражимо како функционишу нови системи који обједињују у себи социјалне, природне, техничке, управљачке и друге карактеристике, као и то шта представља појава нових дисциплина за цивилизацију знања попут *социјалне екологије, социјалне географије, биотехнике, еколошке етике, социобиологије*, итд. У истом поглављу размотрићемо нове претње и ризике које ствара наука, као и проблем заједничког страха који по многима може помоћи да дође до наднационалне солидарности. За нас ће посебно бити интересантна *неосферна* организација процеса на земљи. Покушаћемо да формулишемо услове који су потребни за њу и истражимо колико су они испуњени. Проучићемо и како *цивилизација знања* утиче на национални идентитет. Нас посебно интересује начин на који је могуће премостити антагонизме између универзалног наднационалног идентитета и националних идентитета народа чије су државе чланице Европске уније. Незаобилазно је и питање на које све начине *цивилизација знања* помаже афирмацији интеграционих процеса.

У трећем поглављу четвртог дела нашег рада под називом *Поликултурно образовање и проблем националних идентитета* ми ћемо се бавити променама које доживљава образовање у ери глобалних интеграција. Ово је време сталних миграција, када мигранти делом мењају

свој начин живота, али и покушавају да сачувају своју самобитност. Практично сва друштва света су мултикултурална и са тог становишта *поликултурно образовање* је с правом предмет нашег истраживања. Проучићемо разногласја када је у питању стратегија остваривања поликултурног образовања. Контроверзе и изазове повезане са стварањем тзв. универзалне цивилизације али и глобалних процеса који могу довести до изолације. Покушаћемо да расветлимо и укажемо како се оне могу разрешити. Пут уградње модела самоидентификације у процесе глобализације је сложен и противречан посао који се најбезболније може разрешити поликултурним образовањем. Глобализација подразумева преплитање различитих цивилизација и култура и са тог становишта образовање у глобалном свету би морало да има поликултурни карактер. Ми ћемо указати на значај дијалога различитих култура. У том контексту за нас је занимљив феномен теорије еманације, мистицизма итд. Покушај да се наметну модели образовања у којем преовлађује *вестернизација* биће подвргнут критичком разматрању, указаћемо, при томе, на предности које доноси поликултурно образовање. Критички ћемо размотрити идеологију комерцијализације културе и предложити прелазак на вредносно разноврснију и осмишљенију глобалну културу. Поликултурни образац значи борбу против културног загађења. То, наравно, подразумева компромисе, дијалог и добровољност. Није случајно да се данас често говори о *постнационалној држави, мултикултуралном грађанству и поликултурном образовању*. Из такве проблематике произилази и питање *политичке лојалности*, јер она у принципу зависи од уважавања посебности коју ми формулишемо као идентитет. Наше истраживање ће се бавити и проблемом тзв. *двојног идентитета* (националног и наднационалног). Поликултурно образовање има своје законитости које ћемо у нашем раду сагледати. Свесни да је преображај културе у ери глобализације неизбежан ми ћемо се посебно бавити питањем улоге технике комерцијализације као и тиражирањем таквих културних феномена. То може довести до кризе уметности, филозофије, па и науке. Практични дух и применљивост који су суштина Болоњске декларације ослобађају образовање од метафизичких и других вредносних судова. Све је то разлог да осветлимо ове проблеме и укажемо на грешке које је касније тешко исправити. Са тог становишта поликултурно образовање има и своју моралну димензију.

I

**ТЕОРЕТСКО-МЕТОДОЛОШКЕ ОСНОВЕ УПРАВЉАЊА
ГЛОБАЛИЗАЦИЈОМ И НАЦИОНАЛНИ ИДЕНТИТЕТИ**

1. УПРАВЉАЊЕ ГЛОБАЛИЗАЦИЈОМ

Појам *глобализација* настао је од енглеске речи „globe“ – „земаљска кугла“ који семантиком истиче свој планетарни карактер. Термин *глобализација* се везује за име Р. Робертсона. Он је термин „globality“ први унео у назив једног од својих чланака 1985. године, док је 1992. године изложио основе своје концепције у специјалном истраживању¹. Међутим, још давне 1962. године канадски научник Маршал Меклуан говори о „глобалном селу“ у свом чланку „The making of Topografic Man“². Он је, што је интересантно, термин употребио у негативном контексту поводом рата у Вијетнаму који је захваљујући ТВ преносима постао први рат уживо пренешен у историји човечанства. Они који шаљу ракете не присуствују физички окршајима и што је најгоре не осећају се одговорним за жртве које су изазвали. Свесни смо да термин Маршала Меклуана не кореспондира са правим значењем глобализације, нарочито не са дефиницијама о њој. Треба знати да не постоји прецизна, нити општеприхваћена дефиниција појма глобализације. Разлоге за контроверзе у том погледу треба тражити у сложености процеса који има своје видљиве али и оне скривене стране, што доводи до његове мистификације. Феномен глобализације Ентони Гиденс формулише као: „Интензификацију друштвених односа на светском плану, који повезују удаљена места на такав начин да локална збивања уобличавају догађаји који су се одиграли километрима далеко и *vice versa*“³. Одабрали смо ову дефиницију зато што нам она, по нашем мишљењу, даје за право да у разматрању теоретско-методолошких основа управљања глобализацијом утврдимо ко су актери који имају утицај на овај сложен процес. О којим друштвеним односима је реч? Познато је да се феномен глобализације истражује с краја 60-их година 20-ог века. Интригантан је био догађај оснивања Римског клуба – невладине међународне организације која је поставила за свој циљ „изучавање глобалне проблематике и тражење путева решења проблема човечанства“⁴. Већ сам циљ који је Клуб себи поставио указује на то да су сфере глобализације, пре свега, економска, затим политичка, културна, информациона и образовна. Очигледно да је за једну овакву организацију, иако има префикс „међународна“, задатак преопширан, а у формулацији коју смо навели уопштен. Под „тражењем путева решења проблема

¹ Robertson R, *Globalization: Social Theory and Global Culture*, London, Thousand Oaks (Ca), Sage Publications, London, 1992.

² Marshall Mc Luhan, *The making of Topografic Man, The Gutenberg Galaxy*, University of Toronto Press, 1962, p. 293.

³ Гиденс Ентони, *Последице модерности*, Филип Вишњић, Београд, 1968, стр. 69.

⁴ Российская академия государственной службы при президенте Россиской федерации, *Глобализация*, под опщей редакцией В.А. Михайлова и В.С. Буянова, Издательство РАГС, Москва, 2008, стр. 18.

човечанства“ могу се често злоупотребом највећих земаља, а посебно САД, подвести готово све што истима одговара. Управо је то она контроверза која проблем глобализације додатно, ако не и пресудно, усложњава. Није случајно Видојевић Зоран у својој књизи „Куда води глобализација“ приметио да је глобализација у ствари: „Процес и систем конфликтног повезивања света, чију садржину, облике, циљеве и учинке првенствено одређују планетаризација капитала, интереси, утицај и сила најмоћнијих корпорација и земаља, пре свега САД“⁵. Ипак, у разматрању методолошких основа проблема управљања глобализацијом морамо издвојити, увидом у релевантну литературу, мишљења која су међусобно супротстављена. Тако, често цитирани аутор Џорџ Сорос познати финансијер, филантроп и аутор радова о глобализацији пише: „Ја под глобализацијом разумем слободно премештање капитала и растуће потчињавање националних економија глобалним финансијским тржиштима и транснационалним корпорацијама“.⁶ Овако схваћена глобализација игнорише политичке, културне, еколошке, националне и сваке друге посебности. Овај, више него ригидан, прилаз проблему глобализације, колико год то парадоксално звучало, у ствари, провоцира реакцију антиглобалиста, чак и поборника глобализације. За нас је важна релација глобализације и националних идентитета. Као што видимо, у овој дефиницији која на западу има велики број присталица национални идентитет се и не помиње. Сорос у први план истиче „премештање капитала“ и „потчињавање националних економија“. Поставља се питање да ли је могуће „потчинити“ националну економију глобалном тржишту и у исто време сачувати национални идентитет? Одговор је комплекснији него што на први поглед изгледа.

Прво: већ сам израз "потчинити" својим основним семантичким слојем недвосмислено и ауторитарно истиче суштину проблема. Владање и „потчињавање“ су алфа и омега, жива и практична садржина глобализације коју Сорос проповеда. Следеће питање које се само по себи намеће је да ли уопште „потчињавање“ ма које врсте било промовише глобализацију као процес? Мислеће људе, а међу њих убрајамо и економисте, нагони на размишљање управо тврдња да транснационалне корпорације „потчињавају“ националне економије. Поставља се питање да ли је у стварности баш све тако? Да ли се то односи на све земље? О суштини и начину управљања транснационалним корпорацијама биће речи у наредним поглављима, али хтели не хтели, једно се питање и у овом контексту само по себи намеће: колико има манипулације свешћу и самим чињеницама у процесу глобализације? Затим, има ли у том процесу привилегованих држава, или је реч о чисто економском феномену? Оваква

⁵ Видојевић Зоран, Куда води глобализација, Филип Вишњић, Београд, 2005, стр. 15.

⁶ Сорос Дж, О глобализацији, пер.сангл., Рудомино, Москва, 2002, стр. 7

питања не муче само мале и зависне земље које жаргонски формулишемо као "банана републике". Данас велике земље зазиру од оваквих питања која нису само реторичка, већ задиру у саму суштину савремене глобализације. Америка је држава која се сматра предводницом глобализације. Сведоци смо да 2009. године и она показује сву рањивост своје манипулативне и експанзионистичке политике. Део Соросеве дефиниције глобализације у којој је „потчињавање националних економија глобалним финансијским тржиштима и транснационалним тржиштима“, по свој прилици, нескривена тежња за експанзионизмом, једна у својој бити империјалистичка парадигма која не трпи критике, јер аргументи силе доводе мале и неразвијене земље у неравноправан положај. Методолошки готово је сваком јасно да глобализација подразумева и одређене жртве као што су: одрицање од дела свог суверенитета, тражење садржаја који спајају људе и државе. Ипак, поставља се питање нисмо ли једну утопију заменили другом, један „фризирани“ систем познат као комунизам заменили новом, такође, интернационалистичком утопијом коју називамо глобализмом? Сумње се увећавају појавом кризе која 2009. почиње да ескалира. Озбиљни истраживачи, о привреди најразвијенијих земаља света, пре свих САД, говоре као о „надуваном балону“. Овај жаргонски термин за економску појаву није случајан, јер транснационалне корпорације, попут *Ценерал Моторса*, тек сада сазнајемо, већ деценијама послују са скривеним губитком, који је очигледно једном морао да изађе на светло дана. Сав гламур, рекламе, помрачила је сурова истина да је много од свега тога, у ствари, манипулација. У управљање глобализацијом није могуће проникнути без расветљавања моћи која извире из снаге информисаности, обавештајне мреже, оружја, па тек онда осталих ресурса. Зато нисмо далеко од оних наслова књига поменутих још у уводу за наш рад: *Манипулација свеићу*, *Пад у ропство*, итд. Тако савремени немачки писац Сафрански пише: „Говоримо ми а мислимо на цело човечанство. То прекомерно раширено ми има значење колективног субјекта коме је могуће приписати неко деловање... Иза те снаге, која игра улогу човечанства увек се скрива приватна снага која уз помоћ тог маневра покушава да себи обезбеди преимућство у конкуренцији са другим силама.“⁷ Сафрански је приметио сву хипокризију времена у коме живимо, и сву сложеност проблема управљања процесом глобализације. Много је парадоксалности када говоримо о непоновљивости, уникалности искуства, вредности, традиције сваке земље, сваког региона, сваке културе, сваке индивидуе, речју – идентитета. Поставља се питање јесу ли идентитет и глобализација као процеси супротстављени или је могућа њихова коегзистенција? Да би смо на ово питање одговорили претходно

⁷ Преузето из: Россия в глобализирующемся мире: мировоззренческие и социокультурные аспекты, отв. Ред. В.С. Стёпин, Отделения общественных наук, Секция философии, социологии, психологии и права, Российская академия наук, Наука, Москва, 2007, стр. 35.

треба открити ко су прави аутори глобализације, имају ли они неке скривене циљеве, и да ли су они нама уопште познати? Постоје ли људи које многи називају „владарима из сенке“. Управо, због многих контроверзи које прате процес глобализације често смо склони да мистификујемо глобализацију приписујући је завереничкој групи људи која иза кулиса, као у неком луткарском позоришту, повлачи konce. Наравно, да за озбиљан научни рад, овакви закључци па и књиге из пера публициста, на неки начин, комерцијализују тему глобализације где полуистине налазе повољно тло управо због полагања права, до скоро, једине суперсиле – САД на ауторство и управљање процесом глобализације преко својих мегакорпорација које економисти називају транснационалним. Атрибут *транснационални* не значи да капитал стицан широм земљиног шара нема власника и припада транснационалном деобом профита свима. Напротив, велике земље, а посебно Америка, имају највећу, ако не и једину корист од такве прерасподеле богатства. Позната је крилатица да се капитал сели тамо где ће се највише оплодити, што је наравно тачно, али мало је оних који се питају: а где се тако увећан враћа и коме доноси највише користи? Постоје ли механизми управљања уз помоћ којих само „мрвице“ остају земљи на чијој се територији налази одређена фабрика, а све остало припада корпорацији чије је седиште, на пример, у Њујорку? Оваква разрада проблема отвара читав низ питања а једно од најважнијих је: зашто већина земаља на то пристаје? Ту је садржана битна претпоставка оваквог стања ствари: потребно је од велике силе, у овом случају Америке, припремити терен да би се такви циљеви корпорације остварили. Та „припрема“ терена уско је повезана са такозваним људским правима, налажењем уз помоћ обавештајног рада људи који ће пристати да раде за интересе корпорације а преко ње и саме Америке. Због чега ми пишемо о оваквој генези? Пре свега, због питања идентитета, јер они који управљају сегментима процеса глобализације нису само економисти. Ту је политика претходница свега, јер уколико све не тече према замислима корпорацијских менаџера, онда ступа на сцену такозвани *невладин сектор*. Посебно онај који „брине“ о људским правима и слободама. Траже се слабе тачке друштва, а то су обично националне мањине које служе као дестабилизирајући фактор. На крају, уколико је то потребно, ступају на снагу економске санкције које тако дестабилизују друштво чине још нестабилнијим. Корупција, „буразерска“ приватизација у постсоцијалистичким земљама разједа и само ткиво државе. Она постаје, уз помоћ домаћих промотера трансатланских интеграција, једини излаз из таквог положаја. Ти промотери су најчешће финансијски добростојећи људи који су своје богатство стекли „политичким радом“. И тако долазимо до питања шта онда бива са идентитетом? Да ли је национални идентитет сметња оваквом току ствари? Како је приметио Бенџамин Барбер: „Повратак у прошлост има мрачну перспективу ретрибализације

великих делова човечанства која долази као последица рата и крвопролића...долази до балканизације националних држава у којима култура устаје против културе, народ против народа, племе против племена, својеврсни цихад против сваке врсте узајамне зависности, сарадње и узајамних уступака. Јавља се отпор технологији, поп култури, светском тржишту. Навала на будућност се подгрева економским, еколошким и технолошким аргументима који захтевају интеграцију и унификацију што подразумева брзу музику, брзе компјутере, брзу храну ('fast food'). Ту су 'Макинтош' и 'Мекдоналдс' а земље се утерују у хомогену светску културу у Мек-свет (Mc World), који живи захваљујући комуникацији, информацији, забави и комерцијализацији. Прикљештена између Дизниленда и Вавилона планета се изненада распада и истовремено уједињује, иако нерадо"⁸. Овај цитат, по нама, најбоље објашњава сву муку и све контроверзе везане за глобализацију и идентитет. Бенџамин Барбер као да је имао на уму земље бивше Југославије, када је овако пластично и речито описао лице и наличје глобализације и у том контексту националних идентитета. Добро је приметио да је туђом вољом прво дошло до крвопролића и својеврсног цихада против сваке зависности. Док је национални идентитет у моћи да се брани јављају се и нус појаве такве одбране као што су отпор технологији и тржишту, поп музици и слично, а затим долази до „навале на будућност“ преко трансатлантских интеграција и англосаксонског обрасца живота. О томе нам најбоље сведоче милионске своте новца које се издвајају за гостовање само једног времешног поп састава Rovingstons (4,5 милиона евра) што је равно једногодишњем буџету за све културне манифестације Београда. Таква гостовања су праћена силном рекламом, помпом и митовима о томе колико кошта гитара неког члана састава, колико је камиона било потребно да се доведу реквизити за концерт и слично – забава и комерцијализација, што ће рећи: „Хлеба и игара“ довољна су залога за будућност што је наравно ближе опсенарству, него неком стварном достигнућу. Контроверза проистиче из дубоког осећања сваког образованог појединца да је очување националног идентитета услов а не препрека за глобализацију. САД и транснационалне корпорације нашле су начин да већину малих земаља ставе између чекића и наковња, или како је Бенџамин Барбер приметио: „Дизниленда и Вавилона“ па се тако говори о парадоксу да се „планета изненада распада и уједињује“. Није нам промакла у овом цитату реч *утерује*: управо тако, земље се заиста утерују у „хомогену светску културу“. Свесни смо да сила није никоме донела добро: нити онима који је примењују, нити онима на које се примењује. То је разлог што многи истраживачи верују да је национални идентитет много жилавији него што наводе промотери „светске културе“ а при томе мисле на англосаксонску. У томе је, у ствари,

⁸ Barber Benjamin, Dschihad versus Mc World-Globalisierung, Zivilgesellschaft und die Grenzen des Marktes, in: Lettre international, Heft 36/1997, s. 4.

и највећи проблем: Уместо да долази до прожимања култура и на тај начин узајамног обогаћивања намеће се понекад перфидно, кад-кад силом и разним условљавањима англосаксонски образац. Зато није чудо што „Повремени описи глобалне привреде које налазимо у медијима и предвиђања у вези са њом обично припадају водећим поборницима новог поретка и онима којима он одговара, као на пример, вођама великих корпорација, њиховим савезницима у влади и новој моћној централизованог глобалној трговинској бирократији. Визије које нам они дочаравају непогрешиво су позитивне, чак утопистичке: глобализација ће бити лек за све наше болести“⁹. Оваква пракса је довела „природу готово до пропасти, о чему нам говоре глобалне климатске промене, смањење озонског омотача, масовно ишчезавање животињских и биљних врста и готово максимални степен загађености ваздуха, земљишта и воде“¹⁰.

Процесима глобализације управља светско политичко вођство под којим се подразумева америчка политичка елита и њихови сателити из Европе (Француска, Немачка и Енглеска, пре свих) и мултинационалне компаније. Они су „недавно прославили изгласавање уругвајске рунде ГАТТ-а (General Agreement on Tarifs and Trade) општег споразума о царинама и трговини, придруженог Светској трговинској организацији (СТО) као глобални месијански препород. Они тврде да ће он створити светски привредни поредак који ће моћи за врло кратко време да произведе експанзију привредних активности чију ћемо 'добробит' сви осетити“¹¹.

Оваква еуфорична догађања и саопштења само су део опште слике процеса глобализације иако се тада није говорило о светској економској кризи чији смо сведоци ове 2010. године.

Шта је у оваквим условима са идентитетом или како многи аутори пишу културом? Јасно је да „ти принципи подразумевају идеју да све земље, па чак и оне чије су културе веома различите (Индонезија, Јапан, Кина, Шведска и Бразил), морају да прихвате исти глобални модел привреде. Коначан резултат је монокултура – глобална хомогенизација културе и стила живота, као и уједначавање технолошког нивоа које прати нестанак локалних традиција и привреда. Ускоро ће свако место изгледати као свако друго, са истим ресторанима и хотелима, истом одећом, истим шопинг центрима и супермаркетима и истим улицама крцатим аутомобилима. Једва ћете моћи да због било чега напустите кућу“¹².

---

⁹ Мандер Џери, Суочавање са надлазећим таласом, у: Глобализација (приредили Џери Мандер и Едвард Голдсмит), СЛЮ, Београд, 2003, стр. 6.

¹⁰ Исто

¹¹ Исто

¹² Исто, стр. 8.

Свакако да је монокултурни образац погубан по национални идентитет. Ако из овог цитата изузмемо једну нетачност да долази до „уједначавања технолошког нивоа“, јер сведоци смо обрнутог процеса: у многим малим, раније средње развијеним земљама, све је очигледније технолошко заостајање за водећом силом света Америком и другим великим земљама, све остало је тачно. Национални идентитети различитим притисцима и наводном модернизацијом бивају проглашавани од домаће псеудоелите, како политичке тако и културне, за нешто ретроградно што кочи развој и тиме омета прикључење развијеним земљама. Тако на пример, у главном граду Србије Београду, ако не владате енглеским језиком, нећете знати у својој престоници која продавница чему служи. Готово сви ранији српски називи књижара, продавница, ресторана, написани су на енглеском језику, па није ни чудо што је познати српски писац Тиодор Росић у запаженом чланку, у једном од бројева „Политике“, Кнез Михајлову улицу назвао „улицом српског пораза“¹³. Исти је случај са култним кафанама: „Липа“, „Три листа дувана“, „Зора“ итд., које су преко ноћи претворене у пабове, а поједине срушене без икаквог образложења, иако је цела српска културна јавност (изузимамо поједине чланове невладиних организација) устала против тога. Највећи српски издавачи као што су „Просвета“, „НОЛИТ“, „Народна књига“, „БИГЗ“, практично више не постоје.

Сада се, ту и тамо, књиге продају, на пример, у мегамаркетима са доњим вешом и слично.

Ипак, далеко смо од помисли да процес глобализације доноси само невоље. „Он јесте противуречан али има и низ позитивних ствари: помаже економском расту, животном стандарду, бољој подели рада на планети, отварању нових радних места....У негативне последице глобализације спада растући јаз између богатих и сиромашних земаља. Више од милијарде људи живи у апсолутном сиромаштву (по методологији Уједињених нација ту спадају они људи чији приход не прелази један долар на дан). Многи умиру од глади и болести, немају могућност да стекну образовање. Ситуација се погоршава и због чињенице да се бројност становништва на земљи повећава. Миграциони процеси су све већи, троше се природни ресурси, јављају се застрашујуће финансијске кризе, повећава корупција и криминал“¹⁴.

Неравномерност је једна од битних карактеристика глобализације. У појединим земљама убрзано се уводе нове технологије док у другим више се улаже у комуникације (путеве, коридоре и сл.). Процес иде

¹³ Политика од 4.11.2006. год.

¹⁴ Российская академия государственной службы при президенте Российской Федерации, Глобализация, Москва, Издательство РАГС, 2008, стр. 30.

напоредо са процесом фрагментације, диференцијације и диверсификације. Једна од најважнијих противуречности глобализације је противуречност између глобализације и регионализације. Наиме, регионализација даје могућност да се очувају посебности националних тржишта и етнокултурне разноврсности, што у крајњем води очувању националних идентитета. Али регионализација не значи затвореност и препреку уједињавању. Овде је реч о осмишљеном процесу који је прихватљив за све. Зато, ако се крене тим путем, а сведоци смо да се креће, Европска унија има перспективу да опстане и унапреди односе држава унутар ње: „Сложено преплитање глобалних и локалних процеса друштвеног развоја добило је назив *глокализација* (од лат. Global – светски и local – локални). У почетку се тај појам више употребљавао за културу, затим се почео сретати и у другим сферама. Глобализација се прихвата као нешто спољашње, огромно које гуши све локално. Глокализација се схвата као конкретна појава на локалном нивоу. Локално и глобално са те тачке гледишта не искључују једно друго. Наиме локално се разуме као један од аспеката глобализације“¹⁵.

Неравномерност и противуречност су феномени глобализације. Са тог становишта интересантан је пример развоја информационих система у одређеним срединама. Развој система информација омогућио је с једне стране трансформацију света, уједињавање човечанства, а са друге његову диверсификацију. Веће су могућности житеља богатих него сиромашних земаља да се користе предностима интернета, електронске поште, компјутера, мобилних веза итд. Све то доводи до одлива „мозгова“ у богатије земље и до још већег заостајања сиромашних земаља.

Овај проблем има и другу димензију а то је да коришћење информационе технологије на неки начин дехуманизује друштво. То се, пре свега, односи на децу. Она постају зависна од интернета и просто губе способност самосталног мишљења. Ствара се нека врста хибрида типа компјутер+човек истискујући полако традицију писане културе коју је створила Гутенбергова цивилизација из центра културе ка периферији. У политици се телекомуникациона и друга средства преношења информација користе за манипулацију друштвеном свешћу. На тај начин се подрива политичка стабилност појединих партија, или када је то потребно и земаља. Јавља се раскорак између технолошке развијености и социјалне неразвијености, јер су економија, друштво и култура заснивају на интересима, вредностима, институтима представљања, који по свој

---

¹⁵ Чумаков А. Н, Глокализација, Глобалистика: Международный междисциплинарный энциклопедический словарь. Москва; С-Петербург; Нью-Йорк, 2006, стр. 243.

прилици ограничавају колективну креативност, и „скрећу нашу енергију на пут самоуништавајуће конфротације“¹⁶.

Управљачка структура глобализације често не води народе ка зближавању већ их убрзано „раздруштвљава“ по имовинским, вредносним погледима на свет, цивилизацијским и другим особинама. У суштини да би се решили глобални проблеми није довољно ангажовање држава и међународних организација, већ и већине људи на планети што је за сада ближе утопији него неком стварном достигнућу.

Изучавање глобалних претњи човечанству омогућило је да се формира нова дисциплина *глобалистика*. У центру њене пажње се налазе глобализација и глобални проблеми. Треба знати да нису глобални проблеми створили глобализацију како мисле неки аутори, већ напротив, глобални проблеми су дошли као њен резултат. Као аргументацију за овакву тврдњу руски истраживач глобалистике А. Н. Чумаков истиче да: „У данашње време глобалистика је довољно јасно формирана. Она је међудисциплинарна област научних истраживања, усмерених на суштину процеса глобализације, одређивање узрока њене појаве и тенденције развоја, а такође и на анализу глобалних проблема које је она створила као и тражење путева за утврђивање позитивних и савладавања негативних за човека и биосферу последица које доносе ти процеси“¹⁷. На срећу национални идентитет се обнавља снагом традиције и жилаве борбе за опстанак свега оног што је највредније у култури једног народа. Зато није умесно децидирано говорити о могућности регулисања развоја културе на глобалном плану. Све се више говори о такозваном „меком управљању“ што представља систем у наступању и стварању међународних институција координације. Једна од тих институција је организација при Уједињеним нацијама: УНЕСКО, који се бави питањима образовања, науке и културе. То је институција која има позитивну улогу у процесу глобализације јер у свом програму садржи низ постављених циљева који у суштини помажу у очувању разноликости и посебности, у том контексту и националних идентитета. Издвојићемо само неке:

- Очување културне разноврсности;
- Очување и коришћење културног наслеђа као ресурса одрживог развоја;
- Изградња глобалног друштва знања;
- Успостављање међукултурног и међуконфесионалног дијалога итд.

¹⁶ Кастельс М, Информационна епоха: економика, общество култура, ГУ-Высшая школа экономики, Москва, 2000, стр. 513.

¹⁷ Чумаков А. Н, Глобализация: Контуры целостного мира, Проспект, Москва, 2005. с. 96.

У глобалном културном простору државе нису увек у стању да на прави начин сагледају социокултурне процесе. Оне често под притиском псеудоглобалистичких елита подлежу недобронамерним мешањима у културну политику таквих земаља тражећи од њих да се одрекну свега што носи предзнак *националног*. Све се више промовише *глобално грађанско друштво*. Не значи ли то да се отворено сукобљавају интереси националног и глобалистичког? Очигледно је да у судару развијене информатичке технологије предводнице глобалистичких тежњи САД и малих, информатички неразвијених држава које покушавају да сачувају свој идентитет, долази до судара Давида и Голијата. Малим државама прети опасност да компромисима које морају да учине не униште и саму супстанцу, срж националног идентитета. Све то зависи од умешности и националне свести политичке и културне елите. Зато је важно да културна и информациона политика државе буде усмерена „сразмерној културној пракси у односу на нове медијске феномене“¹⁸. Ово значи да културна пракса, без обзира на честе и оркестриране нападе појединих невладиних организација у садејству са медијима који су прозападне оријентације на културне институције од националног значаја попут Академије наука, манифестација са националним предзнаком (Сабор трубача у Гучи) или писаца који имају кредибилитет и атрибут нације вредности, мора да буде другачија, иако то не чини већина људи из културе него перјанице невладиног сектора чије је образовање често спорно, а о компетентности да и не говоримо. Свакако, „културна политика треба да се ослања на принципе отворености, толерантности и дијалога, међукултурну компетенцију и комуникацију, нову рационалност, итд. При томе треба извршити координацију али не укидати алтернативне пројекте, већ подржавати идеју културног плурализма и демократских вредности које ће омогућити да се сачувају национално-културне разлике у контексту глобализације“¹⁹.

Ипак, када се ради о принципима управљања процесима глобализације, прва и права тешкоћа на коју истраживач наилази је да и поред тога што је велики број радова написан на тему глобализације, *нема јасно профилисаних метода управљања* њеним процесима. Глобализација представља, већ смо рекли, сложен и противуречан процес, не само новог геополитичког модела света, него и тражење нових вредности које не искључују могућност супротстављања различитих идеолошких концепција. По мишљењу америчког социолога Дејвида Бела „данас је основни проблем у томе што је човечанство без система принципа, који

¹⁸ Кастельс М, Информационна епоха: економика, общество култура, ГУ-Высшая школа экономики, Москва, 2000, стр. 506-507.

¹⁹ Российская академия государственной службы при президенте Российской федерации, глобализация (под общей редакцией В. А. Михайлова и В. С. Буянова), Москва, издательство РАГС, 2008, стр. 192.

дозвољавају да се схвати шта се догађа у свету²⁰. Један од најсложенијих проблема се састоји у томе што САД као неспорни лидер у области економије и технолошког развоја не може да понуди систем погледа на свет адекватан императивима савремености. Тако и М. Лернер, чија је књига „Развој цивилизације Америке“ доживела преко 200 издања, каже: „За разлику од народа Европе и Азије, где сваки камен одише историјом, Американци су народ без прошлости. Живети без историје – значи, пре свега, понашати се без сложених мотива и нијанси духа“²¹.

Глобализација је преоптерећена идеолошким и политичким парадигмама јер је свет лишен биполарности. То не подразумева само победу над социјализмом него фактички над целим светом. Глобализација, као противуречан процес, обједињујући једне земље разграђује друге. Тако данас Србија остаје, под разним изговорима, без Косова, док се у исто време врши, и то у миру, под окриљем КФОР-а, ЕУЛЕКС-а и КПС-а, „тихо“ етничко чишћење Срба са својих вековних огњишта. Ирак је претворен, као најстарија цивилизација, у поприште крвавих сукоба етничких група, посебно Шита, Сунита и Курда у чему им свесрдно помажу они који су их окупирали – САД. Што се тиче постсоцијалистичких земаља „сасвим је пренебрегнута привредна реалност, социјална структура друштва, па и искуства европских земаља после Другог светског рата, односно чињеница да је садашња развијеност европских земаља производ модела социјалног партнерства у послератној Европи, као и чињенице да су некадашње социјалистичке земље много сличније европским привредама после Другог светског рата него садашњим тржишним привредама. Укратко једна идеологија је замењена другом; овог пута идеологијом тржишног фундаментализма“²².

Овакав след догађања у свету подстиче истраживаче глобализације да све чешће постављају питање да ли уз економску, културну постоји и политичка глобализација? Једнозначног одговора на ово питање нема. О њему се говори у оквиру два међународна проблема. Први је „унутар природе и могућности путева развоја најкрупнијег интеграционог експеримента који се спроводи у савременом свету а то је формирање Европске уније. До сада није изграђена јединствена позиција о томе да ли је Европска унија облик ‘локалне’ глобализације или представља заштитну реакцију на глобалне тенденције“²³.

²⁰ Белл Д, Епоха разобценности, Свободная мысль, 2006, № 6, стр. 7.

²¹ Лернер М, Развитие цивилизации в Америке, Т-1, Радуга, Москва, 1992, стр. 18.

²² Стиглиц Е. Џозеф, Противуречности глобализације (из поговора Јоже Менцингера), СМБ, Београд, 2002. стр. 288.

²³ Иноземцев В. Л, Современная глобализация и ее восприятие в мире, Век глобализации 1/2008 (журнал), стр. 40.

Са тог становишта можемо говорити да у западној политикологији доминира свест да Европска унија иде ка јединственој федерацији. Разуме се да се унутрашње границе све више бришу, што не значи да спољашње не постоје, напротив. Тако научник Џон Рифкин сматра да ће то бити „алтернатива америчком виђењу глобализације као процеса“²⁴. Док се Американци надају да ће пример Европске уније бити позитиван постсовјетским државама и да ће на тај начин својом војном техником (базама) најлакше стићи до самих граница Русије. Са овим проблемом повезан је и не мање актуелан проблем глобалног управљања (global governance). Овде се мисли, пре свега, на , за почетак, координацију деловања међународне заједнице у борби са тероризмом и сиромаштвом. Они оцењују које мере, економске или војне, могу применити на државе које угрожавају безбедност суседа. Све се то чини уз помоћ Америке и НАТО савеза, што је последица остваривања геостратешког циља доласка на саме границе Русије, и у коначном резултату, њеног разбијања на више држава.

Сама по себи реторика која прати нови светски поредак у свом значајном делу исказује бригу због несразмерне политичке унификације света у односу на економску и социјалну. Како је приметио Д. Родрик: „Глобализација с једне стране подрива способност националних држава да врше сувишно регулисање и контролу али с друге стране јачају институте власти“²⁵. Родрик је, пре свега, мислио на висину царина, пореза за предузећа и компаније које у "афричким земаљама износе 45,4% од вредности за разлику од, на пример, Европске уније где је царина 1,8%“²⁶. Таква власт је обично корумпирана или пак сматра да "прљаве" технологије и ниске дневнице су цена за улазак у светску поделу рада.

На глобалном нивоу, *управљање* се посматра као координација међудржавних односа која подразумева укључивање *невладиних организација, грађанских покрета, транснационалних корпорација и светско тржиште капитала*. У свему томе битна је координација деловања медија. Они се често називају јавним сервисом, независним и слично, а по мишљењу једног броја истраживача, служе корпорацијском капиталу и моћним државама. Тако, Едвард С. Херман и Роберт В. Мекчесни сматрају да „постоји све већи глобални изворни отпор: појединаца група или организација који мисле да су њихови (и друштвени)

²⁴ Rifkin J, The European Dream. How Europe's Vision of the Future is Quietly Eclipsing the American Dream – N. Y. Jeremy P. Tarcher, Penguin, 2004, p. 6-8.

²⁵ Rodrik D, One Economics, Many Recipes: Globalization, Institutions, and Economic Growth, Princeton (NJ); Princeton Univ. Press, Oxford, 2007, p. 195.

²⁶ Rodrik D, The New Global Economy and Developing Countries: making openness Work – Washington (D.C.): Overseas Development Council, 1999, Table 1. 3, P. 11.

интереси занемарени, оштећени или угрожени глобализацијом и комерцијализацијом медија и комуникација. Многе од ових група не супротстављају се глобалној комуникацији *per se*, већ глобалним комуникацијама под доминацијом шачице корпорација руковођених искључиво економским разлозима.”²⁷

Са тог становишта редефинисани суверенитет држава, интензивирање сарадње која подразумева правну регулативу за сада је сведена на то да се мали и најугроженији, „прилагођавају“ великима, што је, у ствари, и највећи проблем управљања глобалним процесима, јер напосто, интереси транснационалних корпорација се не поклапају са интересима малих и незаштићених земаља. Крупни капитал има начина да најчешће корумпиране елите малих земаља служе његовим интересима. Право и правда су у том случају у великом раскораку. Зато, није случајна дефиниција глобалног управљања: „Глобално управљање представља не тако чврст облик глобалне регулативе, заједно институционалне и нормативне, која одређује понашање субјеката светске сцене“²⁸. Шта се подразумева под делом дефиниције „не тако чврст облик глобалне регулативе“? Да ли је то могућност за сарадњу на једнаким основама и обострану корист, на пример, Америке и Србије, или је то трасирани пут за мултинационалне компаније да, уз помоћ моћи коју објективно имају, наметну свој модел сарадње. Овако формулисан „облик регулативе“ није у складу са оним што би требало да промовише глобализацију о чему најбоље сведочи размишљање о држави Дејвида Хелда: „Држава је постала арена у којој делују и националне и интернационалне силе. Повећањем економске, политичке, правне, војне и културне међузависности смањио се број политичких инструмената који су националним државама на располагању“²⁹.

Шта се овом закључку може замерити? Прво, овде је више реч о *зависности* него *међузависности*. Разлоге за овакво наше мишљење треба тражити, пре свега, у чињеници да економска, политичка, правна, војна и културна снага различитих држава није иста нити слична. Велике земље попут Америке просто намећу свој англосаксонски модел малим земљама, па у том смислу, глобално управљање има своје законитости које произилазе из снаге одређене државе. Архитектуру глобалног управљања можемо представити графиконом који се у појединим сегментима разликује од многих који се појављују по различитим сајтовима, чланцима или књигама о глобалном управљању.

²⁷ Херман С. Едвард, Мекчесни В. Роберт, Глобални медији: нови мисионари корпоративног капитализма, Clío, Београд, 2004, стр. 291.

²⁸ Baylis J. Smith, *The Globalization of World Politics*, Oxford University Press, New York, 2001, p. 637.

²⁹ Хелд Дејвид, *Демократија и глобални поредак*, Филип Вишњић, Београд, 1997, стр. 393.

Слика бр. 1 Глобално управљање

Глобализација је економски али и социолошки феномен, наравно право је у служби уобличавања регулативе која ће омогућити уједињавање и слободан проток капитала под једнаким условима. Са тог становишта глобално управљање је суштински вишезначна и сложена појава. Сфера глобалног управљања је делом *невидљива* јер интереси великих сила, пре свих Америке, нису лишени геостратешких аспирација. Зато управљање глобализацијом, или како га још у новије време формулишу *глобално управљање*, је у служби остварења циљева великих држава које своју моћ желе да материјализују преко прерасподеле светских природних ресурса. Да би то остварили није довољна само војна или економска моћ, већ и стратешка опредељеност да се националним државама одузме улога субјекта у решавању унутрашњих проблема. Овде се може говорити о међузависности у искушењима једних: да остваре увећавање капитала, и других: да сачувају, колико је то могуће у тако организованом свету, интегритет, што је без очувања идентитета немогуће. Зато није случајно што смо повезали управљање глобализацијом са националним идентитетима тражећи одговор на питање: да ли је могуће очувати национални идентитет и колико то зависи од управљања глобализацијом, и да ли је смислен атрибут „управљање“ када се говори о идентитету? Итекако. Нарочито ако знамо да „желећи да превлада кризу легитимације држава преноси део своје моћи да локалне и регионалне политичке институције, што је последица два конвергентна тренда. С једне стране, због територијалне диференцијације државних институција, идентитет

регионалних и локалних мањина најлакше се може изразити на регионалној и локалној разини. С друге стране, државна власт се настоји усредоточити на стратешке изазове које пред њу постављају глобализација богатства, комуникација... Тако државна власт децентрализацијом настоји повратити легитимитет. Међутим, кад једном дође до децентрализације моћи локална и регионална власт могу почети деловати у корист својих становника укључивањем у израду развојних стратегија с обзиром на глобални сустав и тако ући у натјецаљски однос с властитом државом³⁰.

Данас смо сведоци регионализације, на пример, Србије која је настала у изнудици. Реч је о вези глобалног и локалног, али и о могућности да се држава нађе у двострукој невољи: *на глобалном и локалном плану*. Очигледно је да, што се тиче глобалног управљања, „земље Г-7 саме су себе именовале скупином чији је задатак: контрола светске економије, а за сваки случај су и Русији допустиле проматрати кроз прозор. Међународни монетарни фонд и Свјетска банка такођер су добили задатак одржавања дисциплине на финансијским и виталним тржиштима на глобалној и локалној разини... овласти међународних институција почињу надмашивати моћ чиме се *de facto* успоставља глобална бирократија³¹. Јасно је да су се организације попут ММФ-а отеле контроли па се све мање понашају према упутствима влада које су их основале. Све су разнородније интересне сфере такозваних држава-нација које на неки начин не прете само свом опстанку него и опстанку и даљем развоју саме глобализације као успешног процеса.

Зато се и говори о „деконструкцији државе-нације“³². Међутим, мало ко говори на прави начин о умножавању бирократије која управља, на пример, ММФ-ом или самом Европском унијом. Наравно, где је бирократија ту је и корупција, а где је корупција ту је и ерозија већине вредности које би препоручивале глобализацију као право и незаменљиво решење за већину светских проблема. Ово је место где би смо могли да поставимо дигресију са еволуцијом бирократије: „Западноевропска колонијална бирократија такође је велики пример служења идеји. С једне стране, она је била средство потчињавања и изабљивања колонијалних народа. С друге стране, она је тим народима пружала добра западне цивилизације и припремала њихову политичку еманципацију“³³. Изгледа да се свет у процесу глобализације, бар када је у питању бирократија, није много изменио. Бирократија у глобалистичким институцијама често је *средство потчињавања*, што је, по свој прилици, нека врста наслеђа из

³⁰ Castells Manuel, Моћ идентитета, Golden marketing, Zagreb, 2002, стр. 274.

³¹ Исто, стр. 273.

³² Исто, стр. 274.

³³ Др Милан Петровић, Наука о управљању као претпоставка управне политике (општи део), Правни факултет, Ниш, 2006, стр. 109.

дуге западноевропске колонијалне прошлости. Није нам у наведеном цитату промакла ни синтагма о *служењу идеји*. Бирократија о којој је реч и те како *служи идеји* али не на начин који би био користан подједнако за све. Једино што су западне земље извукле наравоученије из своје историје, па је *политичка еманципација* у сасвим другачијем контексту. Она је сада у служби нових конквистадора. Очигледно да *modus vivendi* управљања глобализацијом није само научно и практично решење, већ је све више несавршени пројекат или, што је још горе, резултат неусаглашених, парцијалних управљачких подухвата који доводе до тога да, на пример, многе невладине организације преузимају ингеренције које им јавно, консензусом, нико није дао. На тај начин се читаве нације, односно народи, проглашавају злочиначким, оркестрирано се фабрикују *лоши и добри момци*. У таквом следу ствари може се говорити не само о кризи државене нације, већ још више и оправданије о кризи демократије. То опет потврђује и оправдава тврдњу Мануела Кастелса да је: „натјецатељство међу нацијама и даље функција националне политике сваке земље, а господарска привлачност одређене земље страним мултинационалним компанијама функција је локалних господарских увјета“³⁴.

Ипак, када говоримо о теоретско-методолошким основама управљања глобализацијом, сва разноврсност теорија о глобализацији се своди на две парадигме. Прва је произашла из школе *структурно-функционалне анализе*. То је парадигма модернизације (и њено схватање као стадијума глобализације). Док је из марксистичке традиције произашла парадигма *зависности* (зависног развоја). Типичан представник прве школе је Талкот Парсонс по коме је *адаптација* и убрзано модернизовање императив. Ту је тезу касније развио М. Леви дајући нову формулацију проблему: *императив заинтересованости*. Шта то значи? Једноставно одређене групе и индивидуе су животно заинтересоване за модернизацију свог друштва. Модернизација у савременом добу има сазнајни предзнак. У том смислу она има „рефлексивни“ карактер. Та мисао је, у ствари, у основи запаженог рада Ентони Гиденса, Улриха Бека и Скота Леша: „О рефлексивној глобализацији“³⁵.

Глобализација се по њима догађа као узрок, али и последица одређеног типа понашања. На пример, раднике не интересује шта се догађа само у оквиру фирме, већ и у иностраним фирмама – конкурентима.

Свесни смо да, како каже Мирослав Печујлић, „глобализација попут богиње Шиве, има више ликова“³⁶, тако да истраживање теоријске

³⁴ Исто, стр. 311.

³⁵ Beck U, Giddens A, Lash S, Reflexive Modernization: Politics, Tradition and Aesthetics in the Modern Social Order, Cambridge: Polity Press, 1994.

³⁶ Печујлић Мирослав, Глобализација (два лика света), Гутенбергова галаксија, Београд, 2005, стр. 8.

мисли о глобализацији подразумева како исти аутор каже: „Велики дијалог“³⁷. Поставља се питање због чега *дијалог* и са ким? Очигледно је да Печујлић, као и многи други истраживачи, о глобализацији говори као о комплексном процесу. Он корене тог дијалога види „у делу очева социологије. Упркос темељним разликама које су делиле Сен-Симона и Маркса, Диркема и Вебера, свима је било заједничко територијално схватање модерног друштва, модел друштва организаован унутар појединачног друштва, међутим, другу страну њихових погледа представљала је визија глобалног поретка, пред којом застаје дах – антиципација која је плод тежње да открију тајну покретачку силу која је по својој природи универзална, која слама све унутрашње границе и разлике. Сен-Симон далековидо запажа да индустријализација доноси заједничке социјалне форме које сежу кроз различите културе Европе...залаже се за интернационализам који би увео Паневропску владу. Његова дела наставиће да живе у делу Конта и Диркема, чија схватања *линеарног прогреса*, незадрживог развоја друштвене поделе рада и све дубље међузависности друштвеног организма, представљају рани обол визијама глобализације. За Вебера, сила рационализације, модерна бирократска организација преобликоваће све европске културе – то ће бити 'гвоздени кавез' у коме ће живети сав модерни свет. Теоријским изненађењима нема краја. Маркс, идеолошки мртав, даје најживљи опис глобализације: старе националне индустрије замењене су новим које користе сировине из најудаљенијих делова света. Индустријама чији производи се продају не само на домаћем тржишту већ у сваком кутку планете“³⁸.

Занимљиво је да Диркемови погледи на глобализацију кооресподирају са дефиницијом државе коју је дао Дејвид Хелд (већ смо је цитирали), нарочито са њеним делом о „повећању економске, политичке, правне, војне и културне међузависности чиме се смањују политички инструменти који су националним државама на располагању“. Акцент код једног и другог аутора је на *међузависности*, с тим што Диркем говори о *линеарном прогресу* а Хелд о *новој дефиницији националне државе* и фактичкој угрожености свега што носи предзнак националног. Слично је и са гледиштем Маркса који описујући глобализацију каже да су „*старе националне индустрије замењене новим које користе сировине из најудаљенијих делова света...*“³⁹

Савремене теорије су тек у постмодернистичком времену донекле редефинисане. Уместо „диркемовског“, „веберовског“ или „марксовског“ наслеђа Маклуан и касније Р. Робертсон (1992) надграђују Маклуанову

³⁷ Исто

³⁸ Исто

³⁹ Исто, стр. 9.

теорију „глобалног села“ као последице електронике и њеног напредовања истичући у први план *културну међузависност* што, у ствари, ствара свест о заједничкој судбини свих људи на планети. У трећи ред теоријског дијалога и заснованости глобализма је „хелдовско“ наслеђе и његова подела на хиперглобалисте (Ф. Фридмана види као представника те струје) и глобалисте. Он мисли да је националним економијама, државама и културама дошао крај и да оне представљају само „локалне јединице“ корпорацијског транснационалног капитала чији је економски арбитар ММФ. У том контексту интересантна је чувена Фукујамина књига „Крај историје“. Он сматра да је ратовима дошао крај и да је створен униполаран свет који се темељи на хармоничном поретку. Овакав поглед на свет и глобализацију звучи утопистички. Постоје и аутори који се суштински разликују од хиперглобалиста, то су такозвани *скептици*. Они се труде да докажу да је глобализација само мит. Она, по њима, не уједињује већ дели свет на трговачке, односно финансијске мегазоне: европску, пацифичко-азијску и америчку. Трећи свет је на маргинама, док транснационалне корпорације нису ништа друго до креатуре националних економија великих сила. По њима управљање глобализацијом је превасходно западни пројекат као формула за његову супремацију. Моћ великих држава се на тај начин увећава и нема ни говора о *међузависности* што проповедају глобалисти већ о искључивој *зависности* малих држава од великих сила. Пошто је овде реч о стратешка три блока и свет се фрагментизује уместо да се уједињује. По њима ова прича о уједињењу је велика фарса. Ова опречна теоријска становишта су две крајности истог проблема. На средини су заступници такозване *критичке теорије глобализације*. Они су усредсређени на критику „линеарног прогреса“. Нил Смелзер, Роналд Робертсон и низ других социолога су указивали да унификацији сметају културне разлике. Што се тиче *теорије институционализма* Семјуела Хантингтона она је алтернатива теорији модернизације и теорији зависности.

Амерички политиколог чврсто увезује политички развој, односно „модернизацију и институционализацију“. Он у принципу развија елитистичку концепцију политике. По њему учешће грађана у политици није нужно потребно, чак је и штетно. Довољно је да они узму учешћа у изборима. На тај начин дају легитимитет експертима и омогућавају им да управљају. С тим што Хантингтон покретачку снагу за прогрес види у институтима као што су национална држава, транснационалне корпорације и међудржавне финансијске организације, пре свега ММФ. Држава је заинтересована да привуче међународни капитал, односно инвестиције. Она се труди да покаже да је стабилна како би привукла капитал. Због тога се спроводе неопходне реформе законодавства што у крајњем резултира многим потресима социјалне природе који такву државу најчешће

дестабилизују. Његов институционализам може се окарактерисати и као *Теорија неолибералне модернизације*.

Занимљива је и методологија Имануела Валерштајна. По њему „људско друштво се разматра као укупност националних заједница одвојених једне од друге границама државе. Међутим, ниједна се држава не јавља аутономном. Њен 'развој' се може схватити само у контексту развоја светског социјалног система. Он се формирао као резултат ширења капитализма у Западној Европи и осталом свету. Почев од краја 15. века и почетка 16. века (епоха великих географских открића) у процес акумулације капитала увлаче се и нове зоне. На тај начин ствара се светски економски систем или капиталистичка 'светска' економија“ (World Economy). Тај систем има следећу структуру: а) језгро или центар б) зависна од језгра периферија в) полупериферија, која служи за амортизацију чврстих односа између језгра и периферије. Светски политички систем (систем нација-држава) произведен је од капиталистичке економије. Државе-језгра користе свој војно-политички и културно-идеолошки потенцијал за очување 'статуса кво' да би владавина била стабилна. Периодично настају политичке кризе (1618 – 1648, 1792 – 1815, 1914 – 1945) што, у ствари, представља борбу за хегемонију у оквиру језгра⁴⁰. На тај начин по Валерштајну, свет је почео да се глобализује још одавно и ништа ново за протеклих пет векова се није догодило. Мењали су се центри хегемоније (Западна Европа, Енглеска, Америка). У каснијим радовима он је прецизније образложио своју теорију, одазвавши се на аргументе које су понудили његови критичари. Ипак суштину методологије Имануела Валерштајна смо изложили и она представља само један беоцуг у мозаику анализе глобализације и теоретско-методолошких основа њеног управљања.

Наравно, неопходно је да у наведеном контексту нешто кажемо и о постмодернизму. На методолошком плану са једне стране у постмодернисте спадају представници *француског постструктурализма* (Мишел Фуко, Жан Франсоа Лиотар, Жак Дерида, Жан Бодриар), са друге стране су такозвани *постмарксистички* (Ален Турен, Ернесто Лаклау, Шантал Муф). То су две школе одакле воде порекло, на пример, правци социјалне мисли као што су феминизам и постколонијализам. Постоје, истина, научници који себе не виде као *постмодернисте* иако их многи тако доживљавају. У „групу таквих истраживача спадају филозоф, теоретичар културе Фредерик Џејмсон као и социолог, социјални географ Дејвид Харви⁴¹. Као постмодернисти се радо декларишу „значајни истраживачи

⁴⁰ Валлерштајн И, Конец економског мира: Социологија XXI века, Москва, Логос, 2003, стр. 257-268.

⁴¹ Малахов В. С, Постмодернизам, философија, под редакцијом: В. Д. Губина, Т. Ю. Сидориной, Москва, Гардарики, 2003, стр. 814.

попут Криса Брауна, Ричарда Деветака, Џејмса Дер Деријана⁴². Постмодернизам не представља само збир идеја већ и поглед на свет. О теоријској заснованости ове школе писао је В.С. Малахов. Он истиче три битне карактеристике постмодернизма:

- „1) Негирање постојања јединственог историјског времена;
- 2) Одустајање од евроцентризма савремене западне социјалне науке (она је имплицитно присутна у теорији модернизације). Поставља се питање да ли се на исти начин може говорити о модернизацији која се реализује на Западу и Истоку. Овде се има у виду такозвана вестернизација која се намеће различитим друштвима;
- 3) Уздржаност у односу на 'велику нарацију'. Реч је о развијању хришћанске идеје све до марксистичке и либералне⁴³.

У истој књизи В. С. Малахов цитира Фредерика Џејмсона који објашњава формирање епохе постмодернизма „особеностима савремене етапе развоја капитализма 'културном логиком касног капитализма'. Ако је рани капитализам био комерцијални а од XIX века до средине XX века империјалистички, онда је капитализам модерног доба глобалистички. 'Глобализација' је карактеристика тог капитализма у сфери економије и политике, а 'посмодернизам' је његова карактеристика у сфери културе⁴⁴. Противтежу класичном марксизму представља теорија Дејвида Харвија која не говори о *јединственом* историјском времену већ он уводи термин „дискретног времена“. Харви је аутор и тезе о „сажимању простора и времена“. Он истиче појаву новог простора „узајамно равнодушних“ (који се не дотичу). Д. Харви „развија класичну марксистичку тезу о *хиперакумулацији* као основном разлогу за кризе али и покретачке снаге капитализма. 1980-их година Америка спроводи политику *неолибералног империјализма*. Она се карактерише заштитом центара акумулације капитала од *хиперакумулације* посредством извоза криза иза граница центра. Почетком 2000-их година у први план се истиче 'неоконзервативни' империјализам који се не ослања толико на финансије колико на војну силу⁴⁵. Наравно наш задатак није да сваки од ових методолошких приступа даље разрађујемо, већ да укажемо на магистралне правце и теоријске претпоставке које су условиле појаву глобализације као релевантног и од многих држава света прихваћеног процеса.

---

⁴² Исто

⁴³ Малахов В. С, Государство в условиях глобализации, Университет, Книжный дом, Москва, 2007, стр. 42.

⁴⁴ Исто, стр. 43.

⁴⁵ Исто, стр. 44.

Са тог становишта методолошка парадигма културализма по којој се динамика културне сфере не одређује само економијом него и другим сферама живота, заслужује да се и о њој нешто каже. Најпознатији представници тог прилаза су већ цитирани Роналд Робертсон и амерички антрополог индијског порекла Ардџун Ападураи. Већ смо елаборирали да је Роналд Робертсон увео у оптицај термин *глокализам*.

Робертсон је добро приметио да се *глобално локализује*, па се уводи термин *глокализација*. По њему процес је двосмеран у смислу да се глобално локализује, а локално глобализује. Роналд Робертсон да би илустровао своју мисао црта четвороугаоник чији су углови:

- „1) индивидуално ја
- 2) национална друштва
- 3) светски систем друштава
- 4) цело човечанство“⁴⁶

По њему за разлику од бивших времена индивидуална свест произилази из глобалног контекста. Индивидуа као потрошач, гледалац, мислилац, и биће које осећа све више није везано за локално, за место у коме живи. Глобализам електронским средствима масовне комуникације доводи до тога да се локално глобализује. Као пример за то је све већа медијска на локалном нивоу експлоатација „општељудских вредности“, „људских права“, „цивилног друштва“ итд, чиме се локално глобализује, док са друге стране глобално се локализује прилагођавајући се локалном контексту. Овде је, пре свега, реч о материјалним производима које велике корпорације прилагођавају локалном тржишту узимајући у обзир навике, културу, регионалне специфичности итд.

Пошто су „контакти са страним културама све чешћи у процесу глобализације и постају рутински, елементи тих култура постепено постају део свакодневице“⁴⁷

Робертсон истиче „глобалну свест“, пре свега, на нивоу еколошког покрета за заштиту права како индивидуалних тако и колективних.

Популарност је „стекла међу истраживањима и концепција глобализације коју заступа већ поменути амерички антрополог индијског порекла Ардџун Ападурај. Кључни су за схватање његове концепције „проток капитала, технологија, људи, идеја, информација. Ниједна од

---

⁴⁶ Robertson R, *Globalization: Social Theory and Global Culture*, London, Thousand Oaks (Ca), Sage Publications, London, 1992, p. 58-60.

⁴⁷ Исто, стр. 27.

наведених категорија не функционише изоловано , иако њихов проток формира релативно самосталне сфере (scapes):

- Финансијску насталу као резултат глобалног промета новца у оквиру берзи, међународних финансијских институција, новчане трансакције преко државних граница итд.
- Техносферу, насталу као резултат светског тренда ширења иновација
- Етносферу као резултат миграција људи
- Идеосферу као глобалну циркулацију идеја
- Сферу медија као глобални феномен⁴⁸.

Увођење у оптицај *глобалних сфера* води посебним представама о свету. Оне се не уклапају у представе о националним границама на које смо навикли. То је видљиво, на пример, код етносфере: гастарбајтери, емигранти, избеглице, туристи итд. учествују у размени „културних производа“. Они доносе са собом и део ранијих обичаја, навика, посебности. Нов квалитет носи са собом такозвана „идеосфера“ глобализма. Одређене идеје попут „грађанства“, „слободе“, „власништва“, „права човека“ итд. разликују се од њиховог ранијег поимања живота и света. Интересантно је да Ападураи проблем религиозног фундаментализма не разматра у оквиру етно већ идеосфере. Незаобилазно је у концепцији управљања глобализацијом истаћи проблем „глобалног друштва ризика“. О њему је говорио немачки социолог Улрих Бек.

Ризик о коме говори Бек није обична опасност и он има неколико карактеристика:

- „1) јавља се непредвиђено
- 2) немогуће га је спречити
- 3) невидљив је
- 4) није локализован ни по пореклу, нити по последицама
- 5) није могуће унапред 'измерити' његов обим ни последице...“⁴⁹

Ово су наводи које указују да се свет глобализује већ самом чињеницом да независно од друштвеног уређења, моралних надзора, њега брине иста глобална мука – а то су глобални ризици. По Улриху Беку ризици ће се умножавати. Сведоци смо „птичјег“ грипа, „свињског“ грипа,

⁴⁸ Appadurai A, Disjuncture and Difference in the Global Cultural Economy, In Featherstone M, (Ed.) Global Culture, London: Sage, 1990, p. 295.

⁴⁹ Bek U, World Risk Society, Politi Press, Cambridge, 2000, p. 15.

сиде, озонских рупа итд. Ипак ризици се распоређују неравномерно. Асиметрија ће се временом увећавати.

Што се тиче глобалног управљања или „управљања без владе како је приметио Џејмс Розенау није могуће по дефиницији. Аутори који говоре о 'управљању без владе' ⁵⁰ користе овај еуфемизам да би избегли одговор на принципијелно питање *ко управља глобализацијом?* (то јест ко доноси одлуке?), с којим циљем? У чијем интересу? Посредством којих механизма? Очигледно да синтаagma *управљања глобализацијом* скрива за сада неразрешиву колизију. Са једне стране није јасно на који начин могу бити изграђени институти управљања. Стварање таквих институција има за претпоставку одустајање држава од битних управљачких пуномоћја у корист заједничког центра који ће доносити одлуке. Историја сведочи да државе у принципу нису спремне на такво одрицање. Са друге стране, у савременом свету се акумулира све већи број проблема са којима се државе, свака понаособ, не могу изборити. Тако на пример: „Токови новца су често скривени и праћени криминалом. Злоупотребљавају се компјутерски кодови (хакерство). Фалсификован трансфер 20 милиона долара из церишке банке у банку Новог јужног Велса преко њујоршког одељења била је само једна од првих ласти. Постоје на десетине криминалних ТНК, не рачунајући на десетине и стотине малих група. Главне сфере њихове делатности су наркобизнис, трговина оружјем, нелегална миграција (фактичка трговина белим робљем), прањем новца баве се многе фирме. Како се борити са тим злом није јасно, али Интерпол за то нема снаге“⁵¹.

Мануел Кастелс бавио се проблемима таквог криминала и приметио да „у последњих десет година криминална мрежа контролише целе сегменте економског и политичког живота. Питање се не састоји у томе могу ли државе уништити такве мреже (наравно да не!), већ могу ли у таквим условима државе сачувати ред и поредак?“⁵². Што се тиче структуре институција управљања глобализацијом последњих 60 година могу се поделити у две групе: *прве који функционишу као органи националних држава*. Оне не располажу пуномоћјима која имају глобални карактер и у том контексту овлашћењима која су релевантна у међудржавним односима нарочито на глобалном плану, и другу у коју спадају *међувладине организације* које наступају као органи власти са посебним компетенцијама. Оне самостално доносе одлуке. У стварању

⁵⁰ Governance without Government: Order and Change in World Politics, Ed. By J. Rosenau and E. O. Czempiel. Columbia University Press, NY, 1992.

⁵¹ Хорос В. Г, Постиндустриализм – испытание на прочность, Глобальное сообщество: новая система координат (подходы к проблеме), Алетейа, Санкт-Петербург, 2000, стр. 173.

⁵² Кастелс М, Информационная эпоха, экономика, общество культура, ГУ-Высшая школа экономики, Москва, 2000, стр. 508.

таквих организација учествују и државе које део својих надлежности преносе на њих.

Јасно је да су међудржавне организације продукт међудржавних уговора који кад се закључе имају обавезујући карактер. На пример: ступање у *светску трговинску организацију*. Савремене државе су везане таквим уговорима у најразличитијим сферама: у области морскога права, банкарства, заштите људских права, очувања културних споменика. Свеједно што се од таквих уговора може и одустати, рачуница на крају показује да је од таквог поступања више штете него користи. У савременим условима није проблем у томе што се глобализацијом управља, већ напротив, што нема разумног и демократског управљања. Тако се, на пример, најважније економске структуре попут Светске трговинске организације, Међународног монетарног фонда итд, налазе се под искључивим утицајем богатих земаља. Зато се све чешће покреће питање *начина управљања* глобализацијом.

Све је израженија тежња да се управљање мења. Фактичко искуство одређивања значаја параметара производних функција показује да управљање није јединствено, из простог разлога, јер све земље нису на истом степену развоја. Управљање је различито чак и за земље које су на истом или сличном степену развоја. То је разлог што нема потврде да ће се економски развој света у будућности описивати производном функцијом која је блиска са, на пример, америчком (хипотеза Медоуза) или да ће производне функције већине региона света у будућности остати исте као данас (хипотеза Месаровича – Пестеља). Нема јединственог управљања на нивоу светске државе, јер таква држава данас не постоји. Хоће ли је бити то је ствар прогнозе, односно будућности. За тако нешто потребно је прво институционализовати светску владу, изградити економско-правну регулативу. За сада се може говорити само о тези да ће једног дана та регулатива бити јасно уређена. При томе, представници већине земаља мисле да национални интереси треба да буду избалансирани са процесима који се тичу читаве планете. Управљање глобализацијом није једнозначна и формулисана стратегија. Оно је у тесној вези са светском економском политиком коју је могуће применити у односу на интеграцију у савез држава, на пример Европску унију. Ипак, све је мање могуће говорити о заједничкој политици „велике осморице“ иако се лидери тих земаља сваке године састају. Највише су заинтересовани за решавање међународних економских односа. Они координирају економску стратегију Европске уније која има међународни парламент и владу у Бриселу. Значајан утицај на светску економију има читав низ наднационалних институција као што је Светска трговинска организација (СТО), Међународна банка за реконструкцију и развој, Међународни монетарни фонд. О Светској трговинској организацији већ смо писали. Што се тиче Међународне банке

за реконструкцију и развој о њој ће бити речи у посебном поглављу. За овај део рада интересантан је Међународни монетарни фонд (International Monetary Fund). Њега су основале Уједињене нације 1944. године ради уређивања монетарно-финансијских односа међу земљама, одржавања курса валута и давања кредита за решавање платно-билансних диспропорција. Финансијска криза с краја 1990. године негативно се одразила на развој светске економије. Тако да се све чешће говори о регулацији глобалног светског система на новим основама, у том смислу и о реорганизацији делатности ММФ-а. Глобално финансијско тржиште има централне и периферне подсистеме. Централни систем глобалног управљања финансијским тржиштем врши се преко берзанских фондова индустријски развијених земаља. Оне функционишу на основу слободно конвертибилних (тврдох) валута, док периферија тржишта послује хартијама од вредности земаља са неконвертибилним (меким) валутама. Највеће берзе света су њујоршка, лондонска, франкфуртска, амстердамска, циришка, хонгконшка итд.

По мишљењу многих аналитичара и водећих економиста „ситуација на светском финансијском тржишту подсећа на ситуацију 1920-е године, која се такође јавила као последица мини глобализације система светских финансија и јачања америчког долара непосредно после Првог светског рата и краха евроцентристичког модела светске економије и цивилизације“⁵³. Управљање глобалним финансијским тржиштем подразумева, између осталог, и утврђивање *тржишне цене* на нивоу светске цивилизације која се најчешће не поклапа са *реалном вредношћу* па није ни чудо што се то негативно одражава, управо, на мале државе, јер оне постају сиромашније а богате још богатије. Међутим, такав начин управљања светским финансијским токовима се враћа као бумеранг управо богатима, јер и они немају неисцрпни „рудник“ у неразвијеним земљама и онда започиње шпекулативно, манипулативно деловање управљачких структура као што су: Међународни монетарни фонд, Светска банка и транснационалне корпорације, што неминовно доводи до светске кризе. Све се чешће поставља питање: а шта је са владавином права? Владавина права или правна држава – то је само једна од признатих вредности која подразумева хуманизам и праведност у друштвеним односима. Истовремено је то и практични, ефикасни инструмент права и слободе личности као начин за одржавање мира међу државама.

Идеја владавине права (The Rule of Law) или правне државе (Der Rechtsstaat) започета је у европској политичко-правној мисли XVIII – XIX века. Родоначелник те концепције био је Емануел Кант, иако су „неки практични елементи који обезбеђују владавину права били раније

⁵³ Глобалистика (енциклопедија), под редакцией И. И. Мазура и А. Н. Чумакова, ЦНПП „Диалог“, Издательство „Радуга“, Москва, 2003, стр. 266.

разрађени у радовима других научника⁵⁴. Европски либерали XIX века су „легализовали основну концепцију владавине права. Створили су идеолошке и теоретске претпоставке за њену реализацију“⁵⁵.

Периодом потпуне реализације те идеје сматра се XX век. У уставима развијених земаља владавина права се учвршћује као један од најважнијих принципа организације државне власти. Она је постала оријентир не само за политички и економски развијене земље него и за већину земаља држава које формирају обновљену политичку карту савременог света.

Међутим, како се у том смислу процеси одвијају почетком XXI века? Фактички ми данас можемо пратити процесе формирања три нивоа владавине права – националног, наднационалног (регионалног) и глобалног (универзалног). Први, национални ниво, реализује се у различитим земљама, други се реализује на почетку XXI века само у Европи, али потенцијално се може проширити и на друге регионе, трећи је апсолутно нов и перспектива његовог развоја искључиво је повезана са глобализацијом. Тражење излаза, да се привредна сарадња несметано остварује и ван националних граница довело је до тога да су се покренула питања укрупњавања политичких организација народа, у првом реду Европе. Тај проблем је решен оснивањем Европске уније и стварањем заједничког тржишта које подразумева укидање свих препрека за кретање роба, радне снаге итд. Почели су слични интеграциони процеси и у другим регионима света. Саме националне државе у оквиру Уније нису престале да постоје, напротив. Ипак, оне су се свесно одрекле дела државног суверенитета. Економска интеграција повлачи за собом и друге процесе промена као што су политичке, информационе, социјалне, културне итд. На тај начин идеја владавине права и правне државе у оквиру Европске уније проширила се до међународних регионалних граница и при томе стекла принципијелно нов квалитет. Сада се може говорити о наднационалном нивоу. Правна држава није обавезна само за сваку државу понаособ него и за новоформирану Европску унију.

Она је постала обавезна за надржавну организацију политичке власти Савеза, његове институције и полако постаје важна за грађане сваке чланице.

Тај развој иде паралелно са успостављањем такозваног „регионалног уставног права“ које је на примеру Европске уније блиско наднационалном. Реалне потребе савременог света стварају све

⁵⁴ Кашкин С. Ю, Калиниченко П. А, Глобализација Господства права, Век глобализацији, 1/2008, стр. 98.

⁵⁵ Исто

претпоставке за регионализацију и глобализацију која јој следи као феномен XXI века.

Глобализација права човека започела је доношењем *Декларације о правима човека* 1948. године. Тада још нико није могао да претпостави у коликој ће мери „људска права“ постати моћно оружје у рукама великих сила, пре свих, Америке, као што није могао да претпостави до каквих ће тектонских промена доћи: рушење Берлинског зида, уједињење Европе, распад СССР-а, Југославије итд. Све је то довело до тога да једина преостала економска, војна сила САД почне са манипулацијом о злоупотреби људских права. Под тим изговором бомбардована је и разбијена Југославија, манипулацијом о поседовању или почетку производње нуклеарног оружја као и злоупотребе људских права практично је уништен Ирак. У Авганистану се води погромашки рат против Талибана у коме страдају хиљаде цивила а све у име људских права и наметања монокултурног англосаксонског обрасца. Северна Кореја и Иран још увек одолевају непринципијелном тражењу изговора за будући рат против „непослушних“, што је у ствари „показна вежба“ за остале земље шта ће им се догодити уколико се не повинују вољи и интересима САД. Све то ствара отпор према глобализацији код многих народа, чак и код оних који су већ у глобалним савезима као што је Европска унија (случај Ирске и неизгласавање Устава итд.). Намерно кажемо *народа* јер корумпиране елите тих земаља све чине да чак и манипулацијама дођу до „наводног“ консензуса код својих народа који Савез очигледно не виде на исти начин као њихове политичке елите. Ми овде говоримо о злоупотреби људских права од појединих великих земаља а посебно од САД у сврху обезбеђивања повлашћеног положаја. Савремени интеграциони процеси подразумевају владавину права и изван националних држава, односно њихово подизање на наднационални ниво. То потврђује процес реализације владавине права у оквиру Европске уније која броји 27 европских држава привржених идеалима демократије, владавини права и правне државе. То је садржано у националним уставима, али и у уставном законодавству Савеза. Овај Савез није ништа друго до део глобалних процеса који се одвијају, или ће се одвијати, и најбоље показују дomete и мане процеса. У том смислу, владавина права, демократије и уважавање људских права и основних слобода које се формулишу као заједничке вредности народа Европе (члан 6. Уговора о Европској унији) су један од императива Уније. Одступање од њих је недопустиво и има негативне последице за сваку државу чланицу (члан 7. Уговора о Европској унији).

Пројекат уговора о доношењу Устава Европске заједнице 2004. године чланице Уније нису ратификовале у првобитном, радикалном облику, па је уместо тога закључен Уговор о реформи Европске уније 2007. године, на тај начин што је извршено преиспитивање оснивачких

докумената и то у духу Устава. Концепција владавине права и правне државе практично је преузета из пројекта Устава из 2004. године у пројекат о реформи 2007. године с неизмењеним текстом. То говори о консензусу држава чланица о фундаменталним вредностима владавине права и права државе.

Европска унија је основана на принципима економског уједињења држава што подразумева слободну трговину, односно слободно тржиште. Све то није могуће без владавине права у самој Унији, свакој земљи чланици. На тај начин се обезбеђује виша правна снага оснивачких уговора, што ће рећи *право Европске уније има на њеној територији директно важење*. Уважавање права човека и основних слобода загарантовано је Конвенцијом из 1950. године. Тако је практично тај став преузет из поменуте Конвенције и уграђен у Устав Европске уније. Зато се може говорити да је овај Закон заснован на традицији земаља чланица. У овај закон уведене су и одређене измене, додати још неки чланови. Тако су 2000. године побројана основна права човека у Повељи Европске уније о људским правима. Повеља је уграђена у пројекат Уговора о доношењу Европског Устава 2004. године, а потом и у пројекат Уговора о реформи 2007. године. Европска унија уважава националну самобитност својих чланица и подржава развој и очување културног, религиозног и језичког наслеђа.

На нивоу Европске уније успешно се развија политички плурализам, што се потврђује ставовима у оснивачким уговорима о политичким партијама, о њиховој делатности и финансирању. Плурализам се најбоље огледа у девизи Европске Уније „јединство у разноврсности“. Нажалост, та девиза није нашла своје место у пројекту Уговора о реформи 2007. године у организацији функционисања законодавне власти. Слично дводомним парламентима у федеративној држави њу деле међу собом Савет Европе и Европски парламент. Функцију вишег органа извршне власти врши Европска Комисија који је истовремено и орган који има право законодавне иницијативе. Она има право на „делегирано“ законодавство које реално допуњава законодавство Савеза. Функцију судске власти остварују Суд Европске Уније и друге судске установе ЕУ. При томе формално, *de jure*, сам принцип поделе власти се не завршава у оснивачким документима, пошто се званично Европска унија не сматра државом. То потврђује изузеће из Уговора о реформи симбола државности (застава, химна...).

Принцип који ће спречити концентрацију власти у једној од њених грана (који врши на наднационалном нивоу Уније функцију аналогну подели власти) назван је у Уговору о реформи 2007. године принципом давања пуномоћја (*principle of conferral*). Том циљу помаже принцип супсидијарности као и принцип пропорционалности. Наведено указује да

„традиционални за правну државу принцип поделе власти тражи озбиљно преосмишљавање на наднационалном нивоу“⁵⁶.

Контролу власти врше разне институције и органи који формирају јединствен и избалансиран систем политичке власти. Ту спадају установе као што су: Суд Европске уније, Европски парламент, Европски омбудсман кога бира европски парламент и који прима и разматра жалбе које се односе на кршење поретка управљања у делатности институција, органа или установа Уније предвиђених Уставом. Он врши истрагу по жалбама и реферише поводом тога. Европски омбудсман остварује своје функције потпуно независно (пројекат Уговора о реформи).

Принцип *доброг управљања* („good government“) садржан је у Повељи Европске уније о основним правима и у неизмењеном виду пренесен у пројекат Споразума о реформи 2007. године. Право на *добро управљање*, првобитно формулисано у одлукама Суда Европске уније, инкорпорирано је и у Повељу (члан 41.). Неки елементи права о коме говоримо потенцирају гаранције субјективних права личности као што су на пример:

- Право лица на приступ досијеу уколико га има;
- Обавеза Европске администрације да поштује одлуке које сама доноси;
- Право на компензацију губитака за које су криве институције Европске уније;
- Право обраћања институцијам Уније и добијања одговора на њих на сваком од званичних језика ЕУ по избору заинтересованог лица (параграфи 2-4 члана 41. Повеље; члан 21 и 288 Споразума о ЕУ);
- *Добро управљање* у институцијама власти и организацијама Уније, треба да је усаглашено са надржавним грађанским друштвом које се формира у ЕУ. Зато европско законодавство, нарочито Повеља ЕУ о основним правима од 2000. године, стимулише заједничко европско грађанско друштво и обезбеђује баланс са надржавним органима политичке власти Уније. То је сасвим нова појава којој треба посветити пажњу посебно од стране научника и политичара.

Што се тиче „делатности органа и институција Уније од 90-их година, јавности у раду, приступа материјалима и документима Уније, све је то предвиђено Мастрихтским споразумом“⁵⁷. Тако у декларацији бр. 17 се говори да „отвореност процеса доношења одлука учвршћује

⁵⁶ Век глобализацији 1/2008, Изд. „Учитель“, Волгоград, стр. 104.

⁵⁷ Европейское право, учебник для вузов (под редакцией Л. М. Энтина), Москва, 2000, стр. 215.

демократску природу институција и веру јавности у исправност управљања друштвом⁵⁸.

Међутим, није све тако када је у питању рад Савета и Комисија, јер напросто „у Савету Европе нема јавних дебата а у Европски парламент немају приступ приватна лица, док се протокол седнице не објављује. Као последицу имамо да јавност није упозната са тим шта се у ствари догађа у Савету Европе“⁵⁹.

Очигледно је да ће Споразум о реформи 2007. године морати да садржи и реформе у том правцу. Сам лингвистички појам „правна држава“ на надржавном нивоу се разликује од појма на нивоу сваке државе понаособ. Надржавно право се формира као квалитативно ново право.

Појам „владавина права“ се често изједначава са „правном државом“ и међусобно значењски допуњује. У пракси појам „правна држава“ (der Rechtsstaat) се сматра специфичним, чисто немачким термином. У англосаксонској правној култури немачком термину одговара термин „Rule of Law“ (владавина права), док у француском „Regne de la lois“ (владавина закона) или „Limitation des gouvernants“ (ограничење управљања) итд. Очигледно да у Европској Унији велики број официјелних језика није само формални захтев неопходан за обезбеђење равноправности држава чланица и грађана Уније, него и практична потреба сваког човека. Тако сваки понаособ мислећи човек из различитих држава чланица ЕУ даје терминима „владавина права“ и „правна држава“ свеобухватнију семантичку ноту која је карактеристична за ЕУ, и којом се може на делу показати сва комплексност правне културе ЕУ. Јасно је да владавина права и правна држава су предуслови за успешно функционисање не само сваке државе понаособ, него и надржавних институција у оквиру Европске уније.

У том смислу на глобалном нивоу управљање се посматра као *координирано усклађивање надржавних односа са сваком државом понаособ* и то је, наравно, само један од нивоа управљања. Управљање глобализацијом подразумева и укључивање у процес рада невладиних организација, грађанских покрета, транснационалних корпорација (ТНК) и светског тржишта капитала. Не треба заборавити на ММФ, Светску банку, Светску трговинску организацију итд. То је широк, међузависан, динамичан и комплексан процес доношења одлука. Он подразумева *непрестане промене и прилагођавање*. Не постоји јединствен модел или структура *глобалног управљања*. Ефикасно доношење одлука често зависи од степенасто изграђеног модела управљања по *вертикали* тако да одлуке

⁵⁸ European Union, Selected instruments Treaties, Book I, Vol. I, Luxemburg: Office for Official Publications of the European Communities, 1995, p. 665.

⁵⁹ Chalmers D, European Union Law, Vol I, Law and EU Government, Dartmouth, Aldershot, 1998, p. 184.

које доносе наддржавне институције нису у супротности са жељама које долазе са локалног, националног и регионалног нивоа, глобално управљање није исто што и глобална односно светска влада (global government), јер она у овом тренутку није реалност.

Очигледно је да управљање глобализацијом подразумева, као прво, редефинисани суверенитет. Владе држава добровољно прихватају поделу суверенитета кроз трансфер одговорности на локалне, регионалне али и глобалне организације. То се односи, пре свега, на проблеме које националне државе не могу да реше.

Зато *глобално управљање* не значи само једнострано прилагођавање спољне политике глобалистичким трендовима, јер они умеју да буду сурово неправедни. Глобализација има смисла само ако управљање њоме значи широк и динамичан процес доношења одлука у којем ће националне државе и даље имати важну улогу, иако у самој архитектури глобалног управљања нису једини „играч“. *Управљање ће бити успешно само ако губљење дела суверенитета не значи губљење свог права на унутрашњу моћ.* Да би у том случају све стране биле задовољне важно је да се одлуке доносе колективно и без притиска, што често није случај. Ми смо већ навели дефиницију глобализације која је, по нама, одговарајућа и која се својом свеобухватношћу издваја из мноштва понуђених. Међутим, како је то са *глобалним управљањем*? Дато је више различитих дефиниција. Ми ћемо издвојити две које, по нашем мишљењу, свеобухватно формулишу процес који је у току и који је подложен променама. По нама најједноставнију дефиницију је дао Baylis J. Smith и она гласи: „Глобално управљање представља не тако чврст облик глобалне регулативе, заједно институционалне и нормативне, која одређује понашање субјеката светске сцене“⁶⁰.

Наредна дефиниција је, по нама, комплетнија и њу је дала Комисија за глобално управљање 1995. године. Она гласи: „Глобално управљање је широк, динамичан, комплексан приступ интерактивном систему одлучивања у којем узимају учешће државе, транснационалне корпорације и цивилно друштво“⁶¹.

У овој дефиницији је конкретизован проблем на учеснике у процесу што је у ствари и најбитније. Када је реч о *комплексности* коју аутор потенцира она ће се помињати кроз цео наш рад као што се истиче у готово свим књигама које се баве управљањем процесом глобализације.

⁶⁰ Baylis John, Smith Steve, Owens Patricia, The Globalization of World Politics, Oxford University Press, Oxford, 2008.

⁶¹ The Commission on Global Governance, Our Global Neighbourhood, Oxford University Press, Oxford, 1995.

Међутим, комплексност произлази и из чињенице да једна суперсила (САД) показује на делу да има претензију на *глобално управљање*. Ипак, она није у стању да то сама оствари и ми ћемо у нашем раду показати који су то механизми уз чију помоћ се именовани процес остварује.

Анализа проблема није могућа без сагледавања теоријске заснованости управљања глобализацијом, или како се углавном у теорији формулише – глобалним управљањем. При томе од великог значаја је идеолошка заснованост и информациона обезбеђеност управљачке делатности. Неопходност управљања процесима глобализације произилази из објективних потреба људи. *Управљање глобализацијом* представља: „Управљање човечанства самим собом као отвореним и неуравнотеженим системом. Управљање се обавља са одређеним циљем субјекта или субјеката управљања на основу легитимних пуномоћја или на сопствену иницијативу у име и у интересу светске заједнице обезбеђујући на тај начин благостање и безбедност. Субјекти свесно или несвесно преузимају на себе одговорност за управљање глобалним процесима, истовремено управљају својим земљама, регионима или компанијама. При томе, природно, они трпе утицај целокупне светске заједнице.“⁶²

Ова дефиниција управљања глобализацијом као и многе друге поред свих недостатака може послужити као полазиште за свеобухватније и дубље сагледавање управљања глобализацијом као процеса који је комплексан, често условљен недоследностима и контроверзама.

Управљање процесима глобализације представља смео подухват, пре свега, социјалног управљања целим човечанством. Отуда није случајно што се у самом процесу јављају синергетски проблеми самоорганизације и повезивања теорије са праксом. Са једне стране проблем *хаоса, неравнотеже, нелинеарности, флукуације, бифукације*, а са друге *ред, равнотежа, линеарност, глобална кооперација, стабилан развој светског друштва*. То су два *конвергентна* процеса који чине управљање глобализацијом сложеним, контроверзним. У самом процесу управљања глобализацијом велике земље често долазе у искушења да наметну свој поглед на свет, а тиме и отворе могућност за наметање воље или економским речником речено – монопола.

Сложеност управљања процесом глобализације је условљена, јер се управљање не може вршити само путем једностраног коришћења ауторитарних метода и строгих прописа међународног живота, као ни

---

⁶² Глобализација, Российская Академия государственной службы при президенте Российской федерации, учебник под общей редакцией В. А. Михайлова и В. С. Буянова, РАГС, Москва, 2008, стр. 343.

стихијским, неконтролисаним функционисањем механизма либерализма. За успешно функционисање управљања потребна је синтеза ова два начела.

„Глобални карактер катастрофичних претњи тражи и глобална управљачка решења“⁶³. Наиме у чему је највећи проблем када је у питању управљање процесима глобализације? Познато је да постоји *спонтана* и *организована* глобализација. Ми ћемо у посебном поглављу говорити о развоју феномена глобализације, о њеној социогенези итд. Управљање глобализацијом је условљено објективним потребама становника земље за самоодржањем што је понекад спонтан и делотворан посао али као такав неодржив на дужи рок без организованог управљачког приступа. Зато не каже случајно В. Л. Романов: „У контексту спонтане глобализације укључује се процес организоване глобализације“⁶⁴.

Све је већа потреба да се свесно управља светским процесима који су данас често стихијски, јер влада неусклађеност политика различитих држава. Јединствене норме и правила које се тичу међународног права захватају релативно уске области. Зато је потребно створити јединствен правни међународни поредак. „Његов главни задатак је да одреди организационо правни статус транснационалних корпорација и наднационалних међународних организација и у складу са тим регулише делатност свих субјеката међународног права. То ће помоћи светској заједници да преброди нестабилност у свом развоју и да пређе на стабилан одрживи развој“⁶⁵.

Са *синергетске позиције* данашње управљање светским процесима требало би да обезбеди оптималан однос хаоса и реда и предупреди раст анархије и стихијности. Сваким даном су све израженије међуцивизацијске противуречности. Постојећи Европски суд о правима човека, Европски кривични суд, Међународни кривични трибунал за ратне злочине, представљају само ембрион будућег међународног правног система. Тако се, на пример, организација као што је Интерпол може сматрати неком врстом зачетка светског правно-безбедносног система.

Што се тиче законодавне, судске и извршне власти на глобалном нивоу оне су више израз добровољног преузимања држава на себе обавеза из међународних, односно међудржавних уговора, него неко озбиљније, на међународном плану уређено право, какво би промотери глобализма

---

⁶³ Исто

⁶⁴ Романов В. Л, Глобализация в реальности и сценариях развития, Глобализация: синергетический поход, Москва, 2002, стр 276.

⁶⁵ Глобализация, Российская Академия государственной службы при президенте Российской Федерации, учебник под общей редакцией В. А. Михайлова и В. С. Буянова, РАГС, Москва, 2008, стр. 346.

желели да имају. Тако „на почетку новог века пред човечанством су се појавили многи глобални проблеми, од чијег успешног решавања зависи судбина глобализације и човечанства. Ти проблеми могу бити решени широком сарадњом држава. За то је потребно успостављање новог светског поретка који је способан да битно унапреди *управљање међународним системом* у условима међународног *правног* поретка“⁶⁶.

Методи управљања глобализацијом укључују многе међудржавне уговоре, споразуме, конвенције, асоцијације, фондове, уједињење банака итд. Организација која је релативно способна да врши управљање глобализацијом су Уједињене нације. Међутим, на том тешком и у многоме контроверзном путу, као и увек, стоје скривене али и видљиве препреке. То су интереси великих сила, пре свега САД – познато је да највећи део средстава одвајају за функционисање Уједињених Нација управо САД. Многе су могућности утицаја Америке на доношење одлука – на пример када се гласа у Савету безбедности. Она у Савету безбедности користи политичке, економске и друге слабости да би извршиле притисак на остале сталне чланице Савета. Пример за то је увођење санкција Југославији (Србији и Црној Гори). Понекад уз помоћ својих НАТО савезника и без одлуке Савета безбедности бомбардују суверене државе за шта је, опет, пример Србија и Црна Гора.

Већ смо навели у овом поглављу да су најважнији инструменти управљања глобалним економским финансијско-кредитним и трговинским процесима Светска трговинска организација, Међународни монетарни фонд, Светска банка, Међународна организација рада, Међународна финансијска корпорација, Организација Уједињених нација за индустријски развој, Економски и социјални савет, Прехрамбено-пољопривредна организација Уједињених нација итд. Ипак, поред ових организација управљање светском економијом није могуће без ТНК о чему ће бити речи у посебном поглављу. Овде треба рећи да се оно врши на принципима неолиберализма и монетаризма „усмерено ка заштити интереса земаља 'златне милијарде' и конзервацији заостајања земаља у развоју. Као резултат јавља се социјални јаз између развијених и земаља у развоју, што доводи до раста ентропије социјално-економског живота светске заједнице“⁶⁷.

Поставља се питање да ли је то у суштини Светска држава која се помиње у многим радовима? Наравно да није. Свет је још увек веома далеко од такве државе. Али код „људи који логички размишљају нема

⁶⁶ Московский юридический форум „Глобализация, государство, право: XXI век“: По материалам выступления, Москва, 2004, стр. 7.

⁶⁷ Глобализация, Российская Академия государственной службы при президенте Российской Федерации, учебник под общей редакцией В. А. Михайлова и В. С. Буянова, РАГС, Москва, 2008, стр. 349.

сумњи да ће на земљи кроз 100, 500 или 1000 година етапно бити формирана светска држава. Она може ујединити конфедеративне или федеративне регионалне творевине – остатке савремених националних држава, или ће то бити унитарна демократска заједница људи“⁶⁸.

Ми ћемо се у посебном поглављу бавити футуролошким предвиђањима када је у питању Светска држава. Период од 70-их година до данас не представља егзактан узорак на основу којег је могуће са сигурношћу рећи да је она држава реалност и да је само питање када ће се у потпуности остварити. Разлога за скептицизам има онолико колико и за оптимизам (о некима смо већ писали). С обзиром на сложеност проблема могући су различити сценарији који лако могу довести до резултата које сада у својој идеолошкој искључивости поборници глобализма не виде. Идеологија глобализације је неодвојива од идеје *управљања процесима глобализације*. Тако америчког нобеловца, економисту Џона Стиглица не забрињава чињеница глобализације него то да не постоји светска влада која би управљала глобализацијом. Поводом тога он каже: „...код нас нема светске владе, одговорне за народе свих земаља, која би контролисала процес глобализације....уместо тога на делу је систем који можемо назвати *глобалним управљањем без глобалне владе*“⁶⁹.

Џон Стиглиц је у овом случају дубоко у праву јер непостојећу владу „замењује“ низ институција као што су Светска Банка, ММФ, Светска трговинска организација. На сцени често доминирају министарства финансија великих држава која гледају своје финансијске интересе, тако да огромна већина земаља практично остаје без гласа. То је и разлог што, не само по мишљењу Стиглица, треба мењати начин глобализације и „изградити нову глобалну економију“⁷⁰.

Саставни део идеологије глобализма је мондијализам који представља покрет чија борба против националних, културних, религиозних, етничких граница, непрекидно траје. Поборници *теорије мондијализма* сматрају да треба изградити светски привредни систем у коме ће основни субјекти бити ТНК. У оквиру овог учења 70-их год. 20-ог века изграђена је *Теорија конвергенције* то јест зближавање и стапање капитализма и комунизма. Главне мондијалистичке организације су: Савет за међународне односе, Билдербершки клуб и Трилатерална комисија. Могуће је да је овакво залагање само изговор, јер чак иако би се то догодило, поставља се питање, колико би велике и богате земље биле

⁶⁸ Исто, стр. 350.

⁶⁹ Стиглиц Дж, Глобализация: тревожные тенденции, Национальный общественно-научный фонд, Москва, 2003, стр. 41.

⁷⁰ Исто

заинтересоване да деле богатство са сиромашнима. Другим речима, јесу ли спремни богати да, условно речено, раде против себе?

Очигледно да је реалнија могућност управљања процесима глобализације „посредством политике са водећим државама на челу и својим хегемоном уз помоћ наднационалних институција и транснационалних корпорација“⁷¹. Контроверза произлази из саме чињенице да је постојећи „Светски парламент“, или Уједињене нације, све више критикован због неефикасности. Ко гарантује да би нека нова светска организација формирана као Светска влада функционисала ефикасније и правичније?

Идеја *глобалног управљања* није нова али у последњих двадесет година савремени свет се све више формира као подељена цивилизација са јединственим центром силе коју представља заједница постиндустријских земаља. „Глобална цивилизација разбијена је на три групе друштава, прва је Северна Америка и западна Европа, у другу групу спадају аграрне земље које нису способне да обезбеде репродукцију својим снагама, живе у условима деградације екосистема, и у трећу групу спадају земље према којима треба спровести посебне мере. Те земље морају бити лишене суверенитета у току најмање десет година уз помоћ међународних снага које имају мандат Уједињених нација. По истеку 10 – 15 година на централизован и усаглашен начин из буџета водећих постиндустријских земаља преко међународних финансијских организација треба спровести мере за спречавање деградације природних екосистема и обезбеђења минимума потребног за живот за све грађане таквих земаља, као и формирања производног потенцијала на основу избалансираних аграрних технологија... Претпоставка је да ће у будућности концепција обновљеног колонијализма бити делотворна“⁷².

Овакав закључак, не оставља равнодушним многе истраживаче и уопште мислеће људе. Заговарање „обновљеног колонијализма“ и његове „делотворности“ је оно што код многих ствара страх од глобализације. Она све више бива дискредитована и многи зазиру од њеног учинка. У сваком случају интеграциони процеси не значе бољитак за све. Свесни тога идеолози глобализације прећуткују њене мане пропагирајући је без задршке. У самом средишту похвала њених заговорника стоји концепција неолибералног капитализма. Идеологију глобализације понајвише пропагирају елите на власти обраћајући се широким социјалним слојевима. Оне то не чине само уз помоћ медија, већ и преко школства (уџбеника)

⁷¹ Глобализација, Российская Академия государственной службы при президенте Российской федерации, учебник под общей редакцией В. А. Михайлова и В. С. Буянова, РАГС, Москва, 2008, стр. 361.

⁷² Иноземцев В. Л, Расколота цивилизација: Наличествующие предпосылки и возможные последствия постэкономической революции, Academia; Наука, Москва, 1999, стр. 445-446.

који једнострано величају глобализацију. У томе им помажу многе невладине организације, транснационалне корпорације, транснационалне банке, итд. Све у свему идеологија глобализма је у експанзији.

Са идеолошког гледишта промотери глобализма преимућство дају економској глобализацији. То јесте тачно, али је тачно и то да економској глобализацији претходи прихватање културног англосаксонског обрасца који често стиже у остатак света, посебно у мале државе, са својим нуспродуктима (комерцијализацијом културе, унификацијом школства са карикатуралним пресликавањем система школства Запада, пошто је за прелазак на такав модел потребан велики новац који сиромашне земље немају, злоупотребом медија итд.). На делу је унификација критеријума макроекономске политике: пореске политике, политике запошљавања итд. На све то посебно утиче делатност Међународног монетарног фонда и Светске трговинске организације. Ипак, треба знати да готово половина становништва земаља света није захваћена глобализацијом иако је Вестфалски систем некадашњег државног управљања постепено попримио глобалистички карактер. Националне државе, као што смо већ рекли, биле су „главни играчи“ у глобалном управљању. „Појавом транснационалних корпорација капитал је почео јавно да игнорише и третира свог ранијег партнера националну државу. Зато данас држава не само да не помаже капиталу већ му и смета у тежњи да оствари без препрека неограничену акумулацију“⁷³. То је разлог што није могуће говорити о управљању процесима глобализације без одговора на питања: шта је у ствари глобализација, и да ли је она могућа без ерозије националне државе? Тако Улрих Бек каже: „Глобализација означава рушење јединства националне државе и националног друштва; образују се другачији развоји снага и конкурентски међуодноси, конфликти и раскиди између националних државних јединстава и актера, са једне стране, и транснационалних актера, идентитета и социјалних процеса са друге стране“⁷⁴.

Експерти Националног обавештајног савета САД дошли су до закључка да је у наступајућим годинама сарадња у следећим областима неминовна:

1. Мониторинг међународних финансијских ланаца као и послови у офшорним зонама;
2. Пооштравање закона против корупције, трговине наркотицима, женама и децом;

⁷³ Глобализација, Российская Академия государственной службы при президенте Российской Федерации, учебник под общей редакцией В. А. Михайлова и В. С. Буянова, РАГС, Москва, 2008, стр. 345.

⁷⁴ Бек Улрих, Что такое глобализация, Ошибки глобализма – ответы на глобализацию, Прогресс-Традиция, Москва, 2001. стр. 45.

3. Метеоролошки мониторинг и предупредивање природних катаклизми;
4. Решавање посебних питања безбедности животне средине, уништавања озонског омотача као и очувања рибљег ресурса отвореног мора;
5. Производња вакцина и лекова за болести као што је сида или маларија и праћењедругих инфективних болести;
6. Пружање хуманитарне помоћи избеглицама и жртвама глади, природних несрећа и унутрашњих конфликта тамо где међународне организације могу да добију дозволу за доступ;
7. Борба са тероризмом;
8. Помоћ међународним и регионалним организацијама у разрешавању неких унутрашњих и међудржавних конфликта, пре свега у Африци;
9. Одређивање услова очувања права на интелектуалну својину;
10. Реформисање и јачање финансијских институција;
11. Ширење функција Савета безбедности Уједињених нација;
12. Спровођење у дело идеје стварања Међународног кривичног суда који ће имати универзалну наднационалну јурисдикцију;
13. У складу са Кјотским протоколом из 1997. године контрола загађења која изазивају глобално отопљавање;
14. Подршка коришћењу генетски модификованих биљака и животиња ради побољшања хране и здравља становништва у сиромашним регионима;
15. Стварање мировних и резервних оружаних снага под контролом Савета безбедности Уједињених нација или великих регионалних организација;
16. Санкционисање и војно учешће снага Уједињених нација с циљем очувања људских права у државама и заштита принципа хуманитарног мешања или законског права на отцепљење;
17. Измена концепције светске коегзистенције имајући у виду нова права као што је право на 'отвореност' граница за грађане из сиромашних земаља;⁷⁵

Већ на први поглед можемо запазити неколико спорних тачака. Прва је проблем загађења атмосфере, јер смо сведоци да САД ни дан данас тај споразум нису потписале. Затим, заштита људских права и

⁷⁵ Московский юридический форум „Глобализация, государство, право: XXI век“: По материалам выступлений, Городец, Москва, 2004, стр. 7.

„хуманитарног мешања“ које је често злоупотребљавано за остварење геостратешких циљева великих држава, пре свих, САД. Не базирајући се на многе спорне тачке са овог списка не може се негирати његов конструктивни карактер. Но и поред тога што је предлагач важна институција САД, администрација њиховог председника не жели да се држи ових оријентира. Облици и методи управљања савременим глобализационим процесима укључују уговоре, споразуме, конвенције, међудржавне политичке, војне, економске и друге савезе, асоцијације, фондове, банкарске установе итд. Већ смо рекли да су Уједињене нације званична организација са својим многобројним секторима способна да оствари глобално управљање.

Много је животно важних питања која се не могу гледати одвојено од процеса глобализације. Тако, на пример, још увек није дат одговор на питање којим путем иде глобализација? Чиме прети образовање глобалној цивилизацији и неће ли оно довести до смањења и укидања културне разноврсности која је цивилизацијска вредност? Хоће ли свет постати безбеднији развојем глобализације? Шта урадити да глобализација не прошири јаз између сиромашних и богатих? Није случајно да се често од генералног секретара Уједињених нација чује крилатица о „социјално оријентисаној глобализацији“ или „глобализацији са људским ликом“. Управо такве изјаве су пратиле и концепцију комунизма. Многи се питају зашто САД ни за јоту нису спремне да одступе од својих интереса у корист светског заједништва? Оне упорно говоре о застарелости Вестфалског система. Претензија Америке на глобално управљање без глобалне контроле представља и чињеницу и тенденцију. За САД идеологија глобализма подсећа на религиозно-филозофску идеологију америчког месијанства. Отуда и кредо „ко није са нама он је наш непријатељ“.

Мултиполарни, полицентрични свет постоји још само у теорији, што не значи да ће тако и остати. Целокупна претходна историја света сведочи да се, раније или касније, државе које претендују да постану господари света руше саме од себе. Другим речима, униполаран модел је конструкција са генетичком грешком која ће засигурно довести до рушења целе грађевине.

Идеологија глобализма је неодвојива од идеје глобалног управљања. Мисао о таквом управљању није нова. Тако, на пример, идеја „глобалног републиканизма“ на челу са светском владом била је изречена још 1792. године од холандског мислиоца А. Клозда у његовој књизи „Универзална република“. После више од два века увелико се захуктава својеврсна револуционарност коју називамо глобализмом. Она прожима глобализам (слично комунизму) патосом светске револуције у друштвеном бићу и друштвеној свести. Глобализам као идеологија критикује прошлост и обећава светлу будућност, он преузима на себе мисију откривача и

творца нове епохе у историји човечанства. Парадигматичан је у том смислу патос Збигњева Бжежинског који каже: „Наша епоха није само револуционарна: ми смо ушли у фазу нове метаморфозе целе људске историје. Свет стоји на прагу трансформације која по својим историјским и другим последицама по људе је драматичнија од француске или болшевичке револуције...Робеспјер и Лењин били су меки реформатори“⁷⁶.

Глобалисти покушавају да приближе своју идеологију масама и остваре „револуцију у свести“, и то тако што ће је преобратити у светску, планетарну свест. О таквој свести су и раније говорили. Француски палеонтолог, филозоф и теолог Тејар де Шарден истиче важност „раста свести за планетаризацију човечанства“⁷⁷ и позива на духовну обнову земље. Аустријски писац Стефан Цвајг је предвиђао „да ће сви делови света бити увучени у огромни светски савез уједињен јединственом општељудском свешћу“⁷⁸.

Дугогодишњи руководилац Римског клуба А. Печчи сматрао је да „наш циљ треба да буде културна еволуција и коренито побољшање квалитета и способности целокупног људског друштва. Само нови хуманизам може да кардинално измени погледе и понашања не само посебних елитних група већ и целог друштва...да створи основу за нов поглед на свет широких маса становништва, да оствари револуцију захваљујући којој ће на крају све добити смисао и своју кулминацију“⁷⁹. Глобалистички поглед на свет је близак многим научницима еколозима, познатим спортистима, бизнисменима итд. Идеологија глобализма види свој задатак у томе да такав тип свести буде својствен не само изабраном кругу људи. Данас када је светска економска криза већина људи размишља о томе како да преживи, па није ни чудо што универзијализација света код многих изазива отпор. Многи су решени да бране вредности своје културе и религије, етничке самобитности и начина мишљења. И што се више глобалисти труде да „погурају“ глобализацију отпор бива све већи.

Све што смо напред навели показује да ако се *управљање глобализацијом* остварује на принципима неолиберализма оно није у стању да обезбеди одрживи светски развој и све више погодује продубљивању социјалног јаза између људи. Зато смо и навели да треба створити одговарајуће међународне законодавне, извршне и судске органе, а такође и формирати јединствене ефикасне институције глобалног управљања. Идеологија глобализма је, у ствари, идеологија неолиберализма која

⁷⁶ Преузето из: Глобализација, Российская Академия государственной службы при президенте Российской Федерации, учебник под общей редакцией В. А. Михайлова и В. С. Буянова, РАГС, Москва, 2008, стр. 362-363.

⁷⁷ Де Шарден Тейяр, Феномен човека, Прогресс, Москва, 1965, стр. 240.

⁷⁸ Цвейг Стефан, Собр. соч.: В 7 т., Правда, Москва, 1963, Т. 3. стр. 102.

⁷⁹ Печчи А, Человеческие качества, Прогресс, Москва, 1980, стр. 182.

покушава да замени раније социјалне теорије. Она претендује на универзалност, револуционарност и то, као што видимо, често неуспешно и контроверзно. У ком ће се правцу у будућности развијати дата идеологија тешко је са сигурношћу сада процењивати. Глобализација као феномен је ипак мало изучена и са њом, наравно, и управљање које тражи да се у будућности боље осмисли и институционализује.

2. РАЗВОЈ ФЕНОМЕНА ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ И ПРОБЛЕМ НАЦИОНАЛНОГ ИДЕНТИТЕТА

Глобални процеси имају своју еволуцију и особености које се понављају у зависности од промена које се догађају на планети. Светски ратови и револуције увек су били весници социјалних трансформација глобалног карактера који су на различите начине утицали на судбину цивилизације убрзавајући или успоравајући њен развој. Историјски дуализам глобалних процеса на тај начин их чини контроверзним али и објективним и природним елементима социјалне еволуције човечанства. Пре него кренемо са анализом социјалних појава неопходно је да се процес формулише. Са тог становишта глобализација је „сложен вишеплански феномен, који је комплексан, али и обејктиван природноисторијски процес“⁸⁰. Глобализацију је немогуће посматрати ван економских догађања и свакако политичких. Под глобализацијом се подразумева „јединствени економски простор где је заступљена слободна трговина, где функционише слободно тржиште рада, јединствено финансијско тржиште које брише националне границе а све је то оријентисано на максимизацију профита“⁸¹. Различити аутори на различит начин гледају на развој феномена глобализације. Тако са једне стране имамо П. Друкера, Т. Левита, К. Омају који сматрају да су процеси глобализације почели са транснационализацијом финансијских тржишта, спајањем тржишта посебних роба које производе транснационалне компаније. Са друге стране, С. Хантингтон, Г. П. Мартин, Г. Шуман и други аутори сматрају да се глобализација јавља са ширењем демократских принципа и институција по целом свету. Француски научник Дефарж Ф. М. сматра да је „почетак процеса глобализације везан за 17. и 18. век“⁸². Постоје научници који мисле да глобализација почиње тек 80-тих година 20-ог века. Они то објашњавају чињеницом да су до тада постојале различите баријере које су сметале инвестиционим улагањима у друге земље и малом сарадњом до тада постојећа два блока земаља (Источни и Западни). Они сматрају да је тек 90-их година 20-ог века дошло до правог раста интеграција у чему предњаче земље Запада. „У научним круговима истицана је представа о глобализацији као о тенденцији светског развоја, настала као последица процеса модернизације друштва. Они даље сматрају да велика географска открића 15-ог и 16-ог века и индустријска револуција 18-ог века као и научнотехничка револуција 20-ог века представљају основу за формирање

⁸⁰ Clark I, Beyond the Great Divide: Globalization and the Theory of International Relations, Review of International Studies, Vol. 24. No 4, 1998, p. 479.

⁸¹ Friedman T, The revolt of the Wannabes, New York Times, 1996, 7 February, p. 15.

⁸² Дефарж Ф. М, Основные понятия международной политики, Изд. группа "ССАТ", Москва, 1995, стр. 71.

светског тржишта, светског привредног система и узајамне зависности земаља у многим областима⁸³. Све више поклоника у научним круговима истиче мишљење да глобализација принципијелно не доноси ништа ново. За такве ставове они наводе следеће аргументе:

- „Светска трговина и прилив капитала су релативно недавно достигли ниво који су имали пред почетак Првог светског рата;
- Степен међузависности света у том периоду била је слична савременом и зато је рат био неизбежан;
- Основни аргументи у борби за власт између држава и тржишта били су познати још у време Адама Смита који је формулисао многе од њих;
- Грци, Римљани, Арапи, Шпанци и Британци, сви су они били претеча Американцима као носиоци глобалних култура;
- Компаније „Ист Индија“ и „Хадсон Беј“ имале су значајно више власти од савремених транснационалних корпорација (ТНК)⁸⁴.

Очигледно да се, када је реч о развоју феномена глобализације, не могу избећи аналогije са прошлим временима. Зато савремене теорије глобализације нису увек погодне за историјско уопштавање. Једноставно оног тренутка када представу о глобализацији лишимо историјског ослоњања почињу тешкоће код њеног научног осмишљавања. Глобализација није лишена могућности њеног повезивања са најдавніјим временима. Ако се позовемо на историју Старе Грчке као дела историје Старог Света, епохе појаве процвата и пада робовласничких друштава која су била на територији Балканског полуострва, на обалама Егејског мора, у Јужној Италији на острву Сицилија и Црноморском приморју видећемо да су својим достигнућима обогатили човечанство. Ту се пре свега мисли на велика открића у области економије, друштвених и политичких наука, културе и томе слично. Ти плодови старогрчке цивилизације послужили су као основа за каснији развој народа Средоземља у завршном периоду Антике – период римске владавине. Целокупна Антика је прожета глобалним процесима, пре свега у политичкој, културној и војној области. Та епоха се карактерише важним и новим појавама у животу древних Грка, као што је Велика грчка колонизација обележена појавом феномена тираније која се развијала на фону формирања полисног система. Дати процес условљен је разлозима пренасељености у низу области Грчке услед демографске експлозије. Пошто су биле слабо развијене производне снаге

⁸³ Европейская интеграция, Большая Гуманистическая Европа и культура (Под ред. проф. Л. И. Глухарева), УРСС, Москва, 1998, стр. 13.

⁸⁴ Корецкий В. А, Глобализация: вопросы теории и методологии, Издательство Московского университета, Москва, 2007, стр. 6.

јавила се неопходност пресељавања огромног броја становништва на нове територије. Очигледно да је велика грчка колонијализација носила и социјални карактер. При томе су градови Старе Грчке постали крупни економски центри за које је најважније било да учврсте трговачке везе. Социјалнополитичка борба у метрополама је такође био један од разлога грчке колонијализације. „Са растом грчких градова ширила се и сировинска база за развој занатске производње, пре свега у колонијама, варварску периферију почињу да користе колонисти као извор јефтине радне снаге – они постају робови. У историји велике грчке колонијализације издвајају се три правца. Први – западни: приобаље Јонског и Јадранског мора северозападно од Грчке, реони Јужне Италије, острво Сицилија, источно приобаље Шпаније и друге области. Други правац колонизаторског покрета Грка је североисточни захваљујући коме су Грци освојили северно приобаље Егејског мора. Трећи – југосточни: обале Црног мора, јужно приобаље Мале Азије и приобаље Северне Африке (Египат).

Захваљујући колонизацији у Грчкој су били у значајној мери санирани економски и социјално-политички проблеми. Економија полиса је добила на квалитету а трговина истински имала међународни карактер. Многе Грчке колоније су постале економски центри који су се ослањали на метрополе.“⁸⁵

Велика грчка колонизација, као што видимо, је глобализацијски процес који је омогућио цивилизацији Хелена не само да прошири географске границе, него и да освоји нове ресурсе, обогати културу, изгради пријатељске везе са суседним земљама.

„У војно-политичком смислу глобалну појаву је представљало склапање Првог атинског морског савеза 478-477 пре нове ере као антиперсијског савеза грчких полиса који су се налазили углавном на обалама и острвима Егејског мора. У оквиру Делског савеза био је створен јединствени финансијски систем и заједничка савезна благајна која је попуњавана порезом од сваког полиса који је улазио у симахију. Средства савезне благајне делила су се на заједничким састанцима савезника и трошила на одржавање савезничких армија и флота.

Тако је 454. године пре нове ере савез обухватао скоро 200 полиса чије је интересе успешно штитио развијајући трговину и обезбеђујући трговачке путеве. У то време Први Атински савез постаје посебно политичко и економско друштво са сопственом заштитом.

Енергична политика Атињана у односу на савезнике је учвршћивала и чак наметала демократску власт. То је погодновало

---

⁸⁵ Исто, стр. 7.

централизацији државног управљања, тако да је Атина постала престони град целог савеза.

Ширење атинских стандарда на територији савеза: унификација мере тежине, валутног система – све је то олакшавало економске везе оснажујући улогу Атињана у међуполисној трговини. Поред тога увођење тзв. клеруха на земљи савезника решило је унутрашње економске проблеме Атињана а грађане – клерухе је учинило социјалним ослоном атинске власти и промотерима идеје атинске демократије на другим територијама Грчке. Очигледан пример глобализације у старом свету су геополитички савези империја у циљу освајања територија. Таква је на пример империја Александра Македонског⁸⁶.

Упоређивањем наведеног са данашњим процесом глобализације у различитим сферама од политичке, преко социјалне до економске приметимо да има много сличности. И данас, на пример, САД силом оружја као и некада Александар Македонски намеће свој модел погледа на свет. Американци данас иза себе имају Уједињене нације, Европску унију, НАТО савез. Не испуштамо из вида ни чињеницу да постоје много суптилније методе да се освоје територије него некада, наметну унифицирани културни модели, збришу идентитети многих народа, а све под изговором борбе за људска права и увођења демократије. Ако се држава Александра Македонског простирала од Дунава, Јадранског мора Египта и Кавказа па све до Индије очигледно да нису мање аспирације ни америчке империје. Разлика је можда једино у томе што је после смрти македонског цара 323 године пре нове ере почео распад државе који је довео до стварања хеленистичког царства насталог на развалинама „светске“ империје.

Историја Старог Рима почиње од грађанске општине на реци Тибар која се касније проширила и преобратила у центар моћне Средоземне државе – Римске империје. И ту је могуће анализирати процесе глобализације нарочито „од 8. до 6. века пре нове ере као најстарију историју Рима, или царски период. Затим од 6. до 1. века пре нове ере – републикански период који се условно дели на време ране републике (6. до 3. века пре нове ере) када се догодило формирање раног робовласничког друштва и освајање целе данашње Италије од стране Рима и на касну републику (2. до 1. века пре нове ере). За ово време је карактеристичан процват робовласничких односа и стварање римске средоземне државе. Крај 1. века пре нове ере до 5. века нове ере је у ствари императорски период римске средоземне државе. Прва два века императорске епохе је време принципата. Римски сенат је од 5. до 3. века пре нове ере упорно спроводио политику војне експанзије на целом Апенинском полуострву.

⁸⁶ Исто, стр. 9-10.

Рим је био аграрни полис. Области су биле густо насељене, цена земљишта је из дана у дан расла. Агресивни ратови Римљана с циљем освајања територија других италијанских народности трајали су више од 200 година. Тако се повећавао број робова што је доводило до озбиљних промена у социјалном и политичком животу. Ропски рад је учинио да ојача римска држава, догађао се процес обеземљивања плебса јер је земља прелазила у руке крупних робовласника. До 2. века пре нове ере преовађивао је ситан и средњи власник, али почетком касне републике прво су они страдали. Разлога за то има много али један од најважнијих је тај што су они у конкуренцији са крупним власницима пропадали. Расла је потреба за новцем што је довело до развоја лихварства.⁸⁷

Античка култура је имала фундаментални значај у развоју света. У античком друштву је био велики број писмених људи. На основу грчке азбуке још у старо време је била створена латиница. А у деветом веку нове ере словенска азбука. На тај начин писменост народа данашње Европе, Америке, Аустралије и дела Азије и Африке изникла је на Грчком тлу. Прожета хуманизмом и психолошким реализмом уметност древних Грка је достигла невиђење висине. Древни Грци су створили запажену архитектуру, основне жанрове литературе, у древној Грчкој је основан театар и у оквиру тога облици драмске уметности трагедија и комедија. Ораторска уметност је такође створена на грчком тлу. Важно је знати да је хеленска наука била ослобођена религиозних догми и красио је дубоко свесни и рационални карактер. Није чудо што су Грци постали утемељивачи астрономије, анатомије, ботанике, геометрије, граматике, зоологије, историје, математике, физике, филологије, филозофије и других наука. Свему томе треба додати да је у Грчкој било веома развијено законодавство. Сваки полис је имао свој устав и низ закона државног уређења. То достигнуће је касније превазишло римско законодавство. Грци су поставили темеље теорије државе и државног уређења. Термини као што су „демократија“, „олигархија“, „аристократија“ и многи други потичу из Старе Грчке и заступљени су и у савременим језицима.

Грци за разлику од Римљана нису били способни да на прави начин осете и успоставе етничко јединство. Самим тим ни администрација није била тако дисциплинована. Зато су Римљани своју стваралачку способност исказали баш у практичној делатности. Унутрашња дисциплина, осећање супериорности над другим народима, прагматичност у деловању – све су то црте карактера који је красио Римљане. Иако се римска култура формирала на основама хеленске, она је и те како била прожета достигнућима народа који су улазили у састав огромне римске државе.

---

⁸⁷ Исто, стр. 12.

Римљани су умели да се користе културним наслеђем претходника али прерађујући га и прилагођавајући за своје потребе.

Практичност Римљана се огледа и у чињеници да је, на пример, римско право постало основа за многе правне кодексе данашњих европских држава. Потреба да се много гради учинила је да су се појавили многи теоријски и практични радови када је у питању градитељство мостова, путева, снабдевање градова пијаћом водом итд. Не треба заборавити да су Римљани пронашли бетон, усавршили сложене грађевинске конструкције као што су свод или купола. „У Европи 7. и 8. века запуштена је античка трговина као и знаменити римски путеви. Саобраћај између региона и држава у значајној мери се преселио на водене путеве. У том периоду порасла је улога Византије. Са њене позиције западноевропски свет је представљан варварским а римски обитавао на периферији цивилизованог света. Тек 800-е године крунисањем Карла Великог, као и савезом франачког оружја и папског престола оформљена је Каролинска империја као противтежа Византијској. На тај начин Западна Европа се легитимисала у очима цивилизованог света, а папа је направио одлучујући корак ка супремацији римског понтифакта над целом црквом.“⁸⁸

У току целокупне историје света, као што смо показали, постојале су и пропадале мегадржаве (империје). Имерије су се тешко стварале а лако исчезавале. Разлоге за то треба тражити што је у њиховој основи лежала војно-административна управа, туђ језик и религија. Такве геополитичке заједнице су биле са централизованом влашћу, јединственим економским простором, јединственом валутом, непостојањем царина и других баријера. Трговина и финансије су биле унифициране. Постојала је унутрашња зависност између територија.

Ако све ово упоредима са садашњим процесима глобализације видећемо да је ту много заједничких тачака. То су, на пример, глобализација као интернационални процес, као процес универзализације друштвених структура, појава нових средстава комуникације, економска и политичка експанзија, колонизација, стварање империја у циљу геополитичке доминације. Када се све то сабере долазимо до закључка да су то заједничке карактеристике и минулог и постојећег света.

Очигледно да је свим цивилизацијама својствен развојни пут или еволуција. Не може се говорити о светској цивилизацији у апсолутном смислу уколико она претпоставља постојање различитих култура. У извесном смислу цивилизацију и чине заједничка култура и скуп сличних

⁸⁸ Исто, стр. 14.

идентитета. Другим речима, светска цивилизација подразумева неку врсту коалиције култура при чему свака успева да сачува своју оригиналност.

У научној литератури постоји много дефиниција цивилизације, од Платона и Аристотела, преко Томе Аквинског и Светог Аугустина. Свака од тих дефиниција је садржала карактеристике историјске мисли и социјалне филозофије. Још је Монтескје дао слику различитих култура, социјалне организације и особености привреда различитих народа. Тим путем су ишли и Хегел и Спенсер и на крају Маркс који је дао слику кретања друштвено-економских формација од првобитне заједнице до комунизма. Нису се случајно сличном разрадом бавили и ауторитети као што су Д. Бел и З. Бжежински. Мана свих ових концепција се састоји у томе што они не описују кретање конкретног друштва него човечанства уопште.

Појам локалне цивилизације први је увео О. Шпенглер и формулисао га као социјални суперсистем који има свој унутрашњи механизам функционисања. На том трагу је и Н. Ј. Даниљевски који каже: „Главна је разликовати културно-историјске типове религиозног, социјалног, индустријског, политичког, научног, уметничког, једном речју историјског развоја“⁸⁹.

Рекли смо већ да је глобализација процес усмерен ка учвршћењу целовитости и узајамне повезаности света. Ако је то тако, онда је неминовно да се све промене које се дешавају на цивилизацијском нивоу одражавају на социјално-организационе и духовно-психолошке карактеристике света. Оне дотичу живот и унутрашњи свет сваког човека. Са тог становишта проблем идентитета је незаобилазан у једној оваквој анализи. Навешћемо дефиницију идентитета која је по нама једна од најсвеобухватнијих: „Идентитет је сложен социокултурни феномен, под којим се подразумева самоопредељење индивидуе (групе) у заједници с тачке гледишта створених представа о својој групи, култури, језику, прошлости и начину живота. Затим ниво односа одређеног заједништва оних који живе на датој територији и који имају своје норме и вредности, аутостереотипе формиране на основу односа са другим стереотипима и другим сликама света. Учвршћење национално-културног идентитета фактор је консолидације становништва.“⁹⁰. Узели смо за пример ову релативно сложену дефиницију идентитета како би смо комплексан проблем односа развоја феномена глобализације и проблем националног идентитета што боље обрадили.

⁸⁹ Данилевский Н. Я, Россия и Европа, РХГИ, СПб, 1995, стр. 40.

⁹⁰ Глобализация, Российская Академия государственной службы при президенте Российской Федерации, учебник под общей редакцией В. А. Михайлова и В. С. Буянова, РАГС, Москва, 2008, стр. 533.

Глобализација сама по себи подразумева тешкоћу са којом се неминовно среће а то је идентитет. Много је народа који се на већ описани начин, када је у питању глобализација, уједињују. Међутим, нисмо случајно, говорећи о развоју феномена глобализације, разматрали проблем империје. Она по дефиницији намеће свој модел, не само када је у питању политика, економија, него и култура. Културно наслеђе није ништа друго него акумулирано духовно наслеђе сваког народа понаособ, и сваког појединца који препознаје себе и свој идентитет у том наслеђу. Са тог становишта човек без идентитета тешко да је замислив. Било је покушаја стварања нових идентитета преко нових културних образаца и раније, како у далекој прошлости тако и у новијој историји. Комунизам као идеологија подразумевао је интернационализацију, наметање атеизма као нове вере која ће људе учинити једнакима а глобални комунистички свет могућим. На жалост многи народи су на својој кожи осетили сву погубност такве идеологије. Брисање вишевековног културног наслеђа није могуће. Атак на религију је један од битних разлога што се комунизам сам од себе урушио. Многе моралне норме које идентитет носи у себи у таквом систему су постале сувишне. Комплексан и веома садржајан духовни свет који прожима живот једног народа кроз векове није питање идеологије већ генског утемељења особених вредности који готово сваког припадника једног народа чини неодвојиво везаним за њих. Зато се то и зове *националним идентитетом*. Сваке потоње правне, социолошке, историјске формулације су увек недовољно свеобухватне да би до краја објасниле суштину идентитета. Онако како је дух човека сачињен и од слоја метафизичког али делотворног чиниоца у формирању посебности, тако је и свака прагматичност коју покушава да наметне идеологија, у ствари, већ виђени стереотип који мора да буде поткрепљен силом. То је оно што борбу за универзалног човека и универзални идентитет чини инфериорном у односу на већ поменуте категорије. Свет није и никада неће бити једнозначан. Разумемо борбу да се све већи број људи на планети исхрани и обуче, односно да им се омогући преживљавање, али нема назнака да би човек у име тих идеала пристао да се одрекне свега што је вредно у његовом наслеђу, у шта спада и метафизика која карактерише сваког појединца, али и групу којој он припада. Као што се векови смењују, а империје нестају и рађају, тако се и идентитети обнављају. У том смислу национални идентитет је дубоко укорењен и у практично и у метафизичко биће човека. Да је то тако најбоље показује чињеница да многе империјалне државе, и поред свих жеља, нису успеле да избришу сећање код потлаченог народа. Глобализам, очигледно, нити је нов, нити уникалан. Он се од некадашњег разликује само по томе што данас захваљујући технолошком развоју и великом утицају медија покушава софистицирано да дође до истог циља о коме су маштале све претходне империје. Ми наравно не стављамо знак једнакости између империје и

модерног глобализма. Ипак, нешто остаје што се не може и не да никаквим технолошким изумима лако променити, а то је *национални идентитет*.

Србија активно учествује према својим могућностима у стварању новог глобалног света. Њена активност је предодређена геоекономском и геополитичком структуром тог истог света. Није први пут да од неке империје зависи њен опстанак. Сетимо се само петстогодишњег ропства под Турцима, комунистичког периода итд. Довољно је поменути њену улогу у Првом и Другом Светском рату. Све нас то подсећа да је Србија увек била на ветрометини између Запада и Истока. Зато су се јављали и јављају се проблеми како концептуалног тако и политичко-идеолошког карактера. Овај пут она је, на неки начин, потенцијални ресурс формирања нове Европске заједнице као глобалног модела цивилизацијског развоја. Контуре света који се глобализује као и силе које доминирају у њему у многоме зависе од доступности природних ресурса и извора енергије. Србија, иако је мала, има велике потенцијале за развој пољопривреде и коришћења воде као ресурса. Наравно, постоје и други ресурси, као што је туризам и сл. Она може наћи своје место у процесима глобализације уколико њена елита пронађе пут да природне ресурсе искористи првенствено за своје интересе.

Амерички политиколог С. Хантингтон је написао: „У деведесетим догодила се ерупција глобалне кризе идентитета. Где год да се погледа људи су се питали, 'Ко смо ми?' 'Где припадамо?' 'Ко није као ми?'. Ова питања су главна не само за народе који, као у претходној Југославији, покушавају да искују нове националне државе него, такође много уопштеније⁹¹.

Разлози који су погодовали актуелизацији проблема идентитета леже у дубини европске историје и повезани су са оним вредностима које су послужиле као основа за новоевропску цивилизацију насталу на развалинама средњевековне. Нова етапа европске и светске историје почиње после завршетка хладног рата, и она је само продубила општецивилизацијске проблеме. По мишљењу познатог британског социолога З. Баумана „идентитет постаје призма кроз коју се разматрају, оцењују и изучавају многе важне карактеристике савременог живота“⁹².

Термин *идентитет* често је злоупотребљаван у жељи промотера глобализације да га омаловаже и представе ретроградном појавом. Они су чак склони да тврде да он још није теоријски осмишљен. Циљ је јасан: треба дати нову дефиницију која ће обесмислити вредности које идентитет носи са собом.

⁹¹ Хантингтон Семјуел, Сукоб Цивилизација и преобликовање светског поретка, ЦИД Подгорица, РОМАНОВ Бања Лука, 2000, стр. 139-140.

⁹² Бауман З, Индивидуализирано общество, Логос, Москва, 2002, стр. 176.

Проблем идентитета је основни проблем сваке културе, сваког народа. Његова суштина је у самоспознаји својих основа, базних вредности, појаве инваријантних карактеристика које ће дати одговор на питање о суштини бића једног народа.

Проблем идентитета је вишеслојан. Он укључује у себе не само смисао који карактерише сваку личност и сваку културу и у том контексту и питања „Ко сам ја?“ или „Ко смо ми?“ него има за основу и најдубље метафизичке дилеме попут „Шта је човек?“. Процес глобализације актуелизује питање о глобалним основама оригиналног бића човека, односно ставља у жижу интересовања питање глобалног идентитета што је у суштини повезано са измењеном улогом национално-етничког и државног идентитета у свету који се глобализује. У Србији у комунистичко време основом идентитета јављала се држава, а не припадност овој или оној нацији или религији. Наравно и ту има изузетака. Католичке републике попут Словеније и Хрватске су више полагале на веру и више биле под утицајем Папе, него што је православна Србија могла да има неки ослонац, на пример, на Русију која је и сама у совјетском периоду занемаривала национални идентитет. У Србији тај сложен и противречан процес се догађа у условима социјално-економске кризе, али што је још и горе, долази и до кризе вредности сваке врсте. Сложеност феномена Србије није у томе што она није ни Исток ни Запад, него што је разнородна унутар себе. И дан данас велики је број атеиста који често противурече националним интересима. То смета Србији да реализује своје стратешке идеје. Ако се на Западу неке одлуке *de jure* спроводе без посебних тензија, сличне одлуке у Србији у различитим гранама власти се не прихватају. Тако и после донете одлуке разногласје остаје. Шта то значи? Формално донета одлука не гарантује да ће је сви примењивати. Савремена цивилизација завршила је 20. век са значајним успесима у научно-техничкој области и развоју демократских институција. Она је свесна питања од којих зависи судбина човечанства. Та питања, ипак, имају предзнак глобалног. Данашња светска елита се труди да свако друштво учини безличним уз помоћ инструмената које у својим рукама држе корпорације и друге гигантске бирократске организације. У таквом систему човек најчешће нема могућности да сачува свој идентитет, пошто је дужан да функционише у складу са правилима огромне бирократске машине која нивелише људе и формира такозваног „човека масе“. Овај термин смо употребили јер по нама највише одговара суштини такозваног човека глобализма.

И сам концепт самоидентификације човека је постао дискутабилан. Зато је циљ савремених дискусија о националном идентитету да се формира нови смисао идентитета који одговара потребама савременог света. Које опасности носи у себи овакав концепт? Прво, хоће ли се при

томе изгубити сви извори самоспознаје, на пример, Србије? Без учешће историје, менталних посебности, вредносних претпоставки и без систематске анализе данашње Србије, њених политичких, економских и сваких других могућности тешко је одредити национални идентитет Србије.

Проблем Србије је у томе што она није до краја спознала ни свој ни цивилизацијски идентитет. Често се меша цивилизацијски са етничким или религиозним идентитетом. Треба знати да цивилизацијски идентитет се не своди на религиозни ни на етнички. Глобализација подрива многе устаљене и давно усвојене вредности. Динамика смисаоних инваријанти које имају карактер темеља као што су националност или религиозне вредности, улога територије и времена, се често релативизују. Чак су и представе о истини често релативизоване. Савремена глобализација у оквиру које се и јавља проблем идентитета у свој својој сложености, ипак, је продукт западне социјалне мисли. Она покушава да универзализује оне моделе које је створио индустријски развијени Запад као лидер савременог света. У ужем смислу те речи глобализација је стремљење ка унификацији света на основама либералног капитализма, или, још боље речено, по америчком моделу.

Оваква логика довела је Србију у сложен положај и то из два разлога. Као прво, она је била лидер несврстаног света и претрпела пораз наставши се између капитализма и социјализма. Као друго, Србију везују за византијско наслеђе и то не само као географску датост, него и ментално-културну реалност.

По нама за Србију је опасно хамлетовско питање: Србија на Западу или на Истоку? Логичније је питање шта је Србија? Може ли се она свести на Запад ако јој наслеђе припада и источном цивилизацијском кругу. Сетимо се генијалног Ф.М. Достојевског који је за Русију рекао: *Код нас Руса су две домовине: наша Русија и Европа.* То исто важи и за Србију. Можда је још и парадигматичнија примедба Достојевског: *Неопходно је оздравити поглед Русије на Азију и ослободити је од стида што је називају азијатском. То је лажни стид који може да се роди из незнања или лакејства пред Европом.* Слична је ситуација и са Србијом. Треба се ослободити од стида што је називају „бизантијском утврдом“ јер напосто ако би то мишљење непријатеља Србија и усвојила то би била велика срећа за њу. Њени корени би били оздрављени. Византијска Србија је наш корен који треба освежити и сасвим васкрснути. Проблем идентитета Србије није само значајна са теоријског становишта, него има и наменску практичну вредност, јер омогућује да се боље схвати место Србије у процесима глобализације. Посебно је актуелна веза идентитета са огромним бројем избеглих у Србију из бивших југословенских република, нарочито

Хрватске, чији је идентитет нека врста мешавине оног што Хрвати погрдно називају „бизантизмом“ и онога што их у ствари чини Србима.

Проблем идентитета Срба је повезан са процесом глобализације, утолико што се појављује питање односа Србије према европским вредностима. Има ли право Србија на свој идентитет, на своју уникалност, и своје цивилизацијско заједништво са Европом и Истоком у исто време. То су питања која својим коренима иду дубоко у историју.

Обратимо пажњу на низ чињеница које усложњавају појам суштине српског идентитета. Као прво, да би се схватио идентитет Срба смета систематски „рат“ псеудолидера са њеном прошлошћу и њеном историјом. Карактеристично је да у Србији свака смена политичког лидера доводи до оштре критике српске прошлости. Отуда декарађорђевицијација, детитоизација, исмевање несврстаности. Тако су и догађаји 90-их година 20-ог века, који и без историјске дистанце многи формулишу на овај или онај начин, створили код народа такву представу о земљи и о самом себи да је стање код њега блиско аномији.

Српски истраживачи су често спремни на неодговарајућу интерпретацију данашњег стања. Они имају навику да не траже изворе проблема код себе већ увек код других. Међутим, многи проблеми Србије су створени сопственим грешкама. Није случајно амерички конзервативни политичар Бјукенен написао: „Уништите записе о прошлости народа, оставите га да живи у неверици у односу на поступке предака и онда ћете празне посуде душа, лако напунити новом историјом...разобличите народне хероје – ви ћете деморализовати цео народ“⁹³.

Економско опредељење Србије условљава на неки начин и идентитет грађана. Србија нема снаге да уђе у оне земље и друштва која се називају „друштвима знања“. Она покушава да реши многобројне конкретне проблеме који су јој остали у наслеђе још од власти прве половине 90-их година 20-ог века. Таква политика је оправдана уколико је усмерена на решавање многих социјалних проблема. Још увек се лута и неодређују се стратешки циљеви земље. Тако власт не говори о либерализму и капитализму, већ само о неопходности уласка у Европу, и то *без алтернативе*. Ово последње директно је повезано са проблемом идентитета, јер је идентитет својим дубоким смислом повезан са представом људи да су део социјалне заједнице. Зато ми и помињемо стратегију циљева земље узимајући у обзир њену историју, менталност и очекивања. На тај начин се успоставља веза између прошлости и будућности. Данас није јасна концепција да ли је пут у Европу идеологија

⁹³ Бјукенен П. Дж, Смерть Запада, Изд. АСТ, Москва, 2003, стр. 237.

или јасни концепт од кога ће земља имати користи, а при томе неће бити избрисан њен идентитет.

Позитивна демографска динамика је један од приоритетних задатака земље. У Србији уопште не постоји стратегија у том смислу. Ужасавајућа је чињеница да су на хиљаде српских села практично угашена. У исто време у градовима млади људи су без перспективе да се запосле, ожене и оставе за собом потомство. Не треба заборавити да по градовима хара дрога од које нису заштићена ни деца у основним школама. Безнађе о коме говоримо није само последица економске, него и моралне кризе. Корупција је прожела све поре живота а понајвише власт. Она често обмањује саму себе, или, боље речено, народ причом да је решена да се обрачуна са корупцијом. При томе још ниједан лидер политичке странке, министар или високи чиновник није дошао под удар закона због корупције иако, евидентно је, она одатле долази.

Све су то разлози што је Србија данас на новом путу самоспознаје. Она треба да доведе до преиспитивања. То трагање није карактеристично само за њу, него и за већину земаља света. Све оне постављају себи питање о свом идентитету. Србији предстоји да реши проблем самоидентификације у сложеним условима када истовремено треба да уђе у свет који се глобализује, и да реши своје унутрашње проблеме. Може се рећи да Србија није до краја завршила своје цивилизацијско опредељење. У њој се истовремено актуелизују различити аспекти идентитета: социјални, национално-државни, цивилизацијски итд.

У Србији се често глобализација поистовећује са вестернизацијом, односно американизацијом. То је дубоко противречно вредностима српског друштва. При томе, не треба заборавити да је „буразерска приватизација“ оставила пустош за собом. Многе тешкоће у решавању проблема Србије су изазване грешкама у процесу приватизације. Свесни смо да Србија треба да користи тржишну привреду у изградњи социјално оријентисаног демократског друштва. Она ће имати успеха само ако се користе вредности српског идентитета као морална и покретачка снага за већа достигнућа.

3. УПРАВЉАЊЕ НЕРАВНОМЕРНОМ ГЛОБАЛИЗАЦИЈОМ И НАЦИОНАЛНИ ИДЕНТИТЕТИ

Глобализација је противречан и неравномеран процес. Шта подразумевамо под неравномерношћу? Пре свега, раст јаза између сиромашних и богатих земаља. Више од једне милијарде људи живи у апсолутној беди. Годишњи доходак по глави становника у индустријски развијеним земљама (север) данас износи 25000 – 35000 долара а у сиромашним земљама (југ) око 400 долара. То значи да људи који живе на југу добијају мање од 1,5 долара на дан. Поларизацију између земаља Севера и земаља Југа истраживачи називају неравномерном глобализацијом. Огроман број људи не може да стекне образовање. Аутори либералне и неолибералне оријентације објашњавају порекло глобалне неравномерности у категоријама развоја (одговара парадигми модернизације, из које она прозилази). Такав прилаз у стручној литератури се назива: „девелопментализам“ који постојање проблема само констатује као недостатак развијености низа земаља. За разлику од развијених земаља Севера те земље нису модернизоване како економски тако и „политички“. Како се буду модернизовале и те земље ће полако превладати заостајање. Та тенденција карактеристична је за земље у развоју. Такво тумачење није потврђено чињеницама. У последњих тридесет година јаз између сиромашних и богатих земаља у планетарним размерама се продубио. Тако, на пример, „однос дохотка по глави становника 1960. године је био 13:1, а 1990. године 60:1. При томе је обим потрошње порастао за шест пута али 86% те потрошње отпада на једну петину светског становништва. Остале 4/5 се задовољава са 14%“⁹⁴. Без обзира на ову примедбу не треба одбацивати термин „развој“ из простог разлога јер су земље Источне Азије (Јужна Кореја, Малезија, Тајланд, Индонезија) и Латинске Америке (Бразил, Аргентина, Чиле) у последњој трећини 20-ог века забележиле значајан раст. Пре би се могло поставити питање како смањити јаз између развијених и неразвијених? Одговор на ово питање су покушали да дају многи истраживачи. Уосталом у оквиру Уједињених нација основана је још 1964. године институција која се скраћено зове УНКТАД. Она је имала за циљ да помогне земљама Југа да изађу из сиромаштва. Тако су „1960. године земље Југа, или трећег света, имале већину у генералној асамблеји. То је био изазов за институције које су се налазиле у рукама Севера. Земље Југа су наступале са предлозима о реформисању међународног економског поредка. Одговор Севера је био да се изврши ограничено реформисање. Ту стратегију су назвали 'уздржаним либерализмом'. Као резултат свега тога настала је поларизација света 70-их година, што је резултирало и

⁹⁴ Хорос В. Г, Постиндустријализм – испытание на прочность, Глобальное сообщество: новая система координат (подходы к проблеме), Алетея, СПб, 2000, стр. 55.

америчком интервенцијом у Вијетнаму, ценовном диктату ОПЕКА и иранском револуцијом. Међутим, 80-их година администрација Регана заузима нови курс. То више није суздржаност него одбацивање конкурената. Појављују се програми 'структурне адаптације' с циљем да се створе економски режими слободног тржишта који ће олакшати операцију у регионима Југа од стране економских агената Севера. На међународном плану Американци су демонтирали институције Уједињених нација које су заступале интересе Југа. Моменат завршног пораза Југа представља институционализација тог пораза када је основана Светска трговинска организација (1995. година)⁹⁵.

Последица свега је режим слободног тржишта који је уништио економску избалансираност као што је међународна регулација цена, пореске и друге олакшице за локалне инвеститоре, коришћење трговинске политике као средства технолошког обнављања. Са појавом Светске трговинске организације сваки траг оваквог организовања је просто затрт. Нешто слично се догодило и са Светском банком. У почетку Светска банка је разрадила програм који је подразумевао специјалне фондове Уједињених нација за економски развој. Контролу над тим фондовима није вршио Север него Уједињене нације.

Ова иницијатива која је ишла у корист Југа је била блокирана од стране САД. Тако је формирана друга институција – *Међународни фонд за развој* који је у потпуности био под контролом Светске банке.

Крајем 70-их година дошло је до велеобрта: елите неразвијених су кооптиране у светску елиту и на тај начин су спроводиле интерес Севера на Југу. Није чудо што је код неразвијених земаља све више долазило до демонизације Уједињених нација. Оне су сматране само посредником за наметање новог економског поретка Југу. На крају ере Регана тј. 1992. године неолиберални капитализам је све више усвајан и у земљама трећег света. Државна предузећа у име ефикасности прелазе у приватне руке. Извозно оријентисане развијене земље Севера су своје производе усмериле ка Југу. УНКТАД је те 1992. године престао да буде преговарачки орган, већ је добио нов епитет у коме је било и доста сарказма, постао је *консултативан*. Све у свему, то је била класична капитулација Југа пред Севером. Завршницу је представљало потписивање докумената Светске трговинске организације од стране земаља трећег света 1995. године. По том документу по правима су изједначени инострани и национални инвеститори. Сведоци смо да се у многим земљама, па и нашој, страни инвеститори у повољнијем положају од домаћих. Овај уговор је

⁹⁵ Bello W, The Breton Woods Institutions and the Demise of the UN Development System, Between Sovereignty and Global Governance: the UN, the State and Civil Society, Houndmills etc., 1998, p. 207-208.

подразумевао да увоз не садржи никакве квоте или друге мере које ће подржати домаћег произвођача. Онда није ни чудо што се у Србију увози огромна количина минералне воде, меса, пшенице, шећерне репе, стакла, иако је свега тога у Србији било у изобиљу. Исти је случај и са већином земаља бившег трећег света. Тако су некада пољопривредне земље престале да извозе своје производе иако је њихов квалитет бар према еколошким стандардима био идентичан ако не и изнад производа развијених земаља севера.

У самим владама неразвијених земаља корумпиране лобистичке групе све су чиниле да дође до монопола од стране развијених у многим областима. Често се развијеним земљама плаћају велике своте за коришћење патената иако за то супституција постоји и у својој земљи.

До свега тога не би долазило у тој мери и поред корумпираности елита, да у оквиру ГАТ и *Светске трговинске организације* не функционише још један механизам који помаже заостајању земаља трећег света, а то су уговори о правима на интелектуалну својину повезани са трговином. Они обично важе 20 година што преведено на једноставан језик значи да ће сиромашне земаље 20 година бити лишене нових технологија.

Очигледно је да неразвијеност земаља трећег света није случајна. Она није производ само сопствене неспособности него много више незајажљивости развијених и закону који све оправдава, а то је *закон профита*. Земље севера су разрадиле читав низ различитих мера како би економски господариле светом. На то се односи, пре свега, режим *слободне трговине* и, већ смо рекли, *закони о интелектуалној својини*, и што је најважније *царинске дажбине* на извоз из земаља трећег света.

Постоји још једна нелогичност: Север правило о слободној трговини често сам нарушава јер слобода трговине претпоставља слободно кретање роба и капитала и радне снаге. Међутим, ово треће је под строгим административном контролом и, што је још трагичније, радна снага из трећег света се сматра имиграционом и често је вишеструко слабије плаћена од домаће. Са тачке гледишта класичног либерализма то је резултат слободне конкуренције а не експлоатације. Високе царине за робу која се увози из земаља Југа, у ствари, блокирају приступ робама из сиромашних у развијене земаље. Све то подсећа на најцрњи колонијализам, јер се јефтино увози сировина на рачун роба као што су текстил, електроника итд.

Неразвијене земље покушавају да нађу излаз како би се изборили са олигополом. Земље Југа покушавају да формирањем производних картела ограниче производњу у сфери сировина и да одрже подношљив ниво цена за своје производе. Међутим, највећи број тих земаља не успева у томе. Први такав картел - ОПЕК је основан 1960. године. У почетку то су

биле земље: Ирак, Иран, Саудијска Арабија, Кувајт и Венецуела, затим им се 1969. године придружила Либија, а 1974. године Алжир, Индонезија, Катар, Арапски Емирати и још неке земље. Оне су се ујединиле због тога да би утицале на цену своје нафте и онемогућиле развијеним западним земљама да их експлоатишу. Картели као што је ОПЕК осамдесетих година су почели да се јављају и у другим сферама попут производње каучука, кафе, какаоа, обојених метала итд. Многе мале и неразвијене земље покушавају да компензују своју слабост ступајући у трговинско-економске савезе, као што је на пример АСЕАН. То су земље Југоисточне Азије (Јужна Кореја, Тајван, Хонг Конг и Сингапур) које су се супротстављале доминацији Кине и Јапана. Међутим, треба знати да је случај тих земаља специфичан. Огромну улогу за њихов успех имао је географски положај, на пример, Хонг Конга и Сингапура, (морска врата), затим историјске везе настале у специфичним околностима где су се подударили интереси Јужне Кореје и Тајвана са интересима САД, као и огромна помоћ Америке у одређеном периоду. Одлучујућу улогу у свему томе, ипак, је имала држава, која је усмеравала капитал у одређене гране, пре свега, у развој високе технологије, затим је штитила локални капитал од иностране конкуренције (субвенцијама), контролисала је увоз и ограничавала инострану својину. Јасно је да ту привилегију нису имале на пример новоформиране земље Западног Балкана, посебно не Србија. Увоз није контролисан, нити инострана својина. С друге стране, дошло је до огромног раста производње и извоза из земаља као што су Кина и Индија. То се посебно односи на електронику, компјутерску опрему итд. Земље Севера виде у њима конкуренте које је тешко савладати.

Држава постепено скида са себе обавезу такозваног *социјалног уговора*. Нема више баланса између интереса власника капитала и класе произвођача. Са тим проблемом не могу да се изборе ни синдикати ни владе. У таквим условима земље бившег комунистичког лагера претрпеле су несагледиву штету и последице. Оне, да би привукле инвестиције, максимално појефтињују рад и труде се да свим средствима спрече самоорганизовање произвођача. Огроман је број отпуштених радника, сваким даном расте незапосленост итд. Идеолошки гледано напуштање социјалне одговорности државе је условљено неолибералним концептом.

Све се више догађа да политичари постају зависни од економије. Политичка власт, другим речима, зависи од економске власти. „За економију је најважније да дође до јефтине радне снаге тако да они у чијим рукама је капитал то више и не морају да артикулишу. Довољно је да само дају миг политичарима и политичко решење ће бити донето. Топ-менаџери и консултанти великих фирми добијају за годину онолико колико радник може да заради за цео свој живот. Као резултат свега тога долази до социјалне поларизације – исчезавају услови социјалне солидарности.

Самим тим се девалвира идеја грађанства. У основи те идеје лежи спремност учесника хипотетичког 'социјалног уговора' да заједно решавају проблеме који стоје пред друштвом⁹⁶.

Глобално тржиште рада све више постаје глобално тржиште талената. Како се то одражава на земље које заостају за развијенима? Оне губе нејквалификованије кадрове а самим тим и акумулација заостаје. У таквим земљама је безнадежно говорити о претпоставкама неопходним за формирање грађанског друштва. У једном оваквом разматрању јавља се питање односа транснационалне бирократије и националне демократије. Као што знамо демократске институције своју легитимност црпе из „воље народа“. Међутим са појавом транснационалних структура власти као што је Европска унија све се радикално мења. Одлуке које се директно тичу становништва не доносе људи које је народ гласао него европска бирократија у Бриселу. У таквим условима јављају се и одређени отпори. Тако, на пример, Норвешка није гласала за чланство у Европској унији. Многе нелогичности оптерећују Унију, посебно када је у питању легитимност политичких институција. То се највише огледа у одлукама транснационалних органа власти: оне често укидају одлуке националне власти. При томе одлукама Брисела су принуђене да се повинују чак и земље чије је становништво гласало против уласка у Европску унију. Овакви примери доводе до антиглобалистичких покрета. При томе не заборављамо ни алтерглобалисте који нису против, али су за другачију глобализацију. Све то доводи до растуће социјалне поларизације и продубљивања еколошке кризе. Пошто се то сматра последицом неолибералне глобализације онда и овај покрет артикулишу као антикапиталистички. У нове социјалне покрете се убрајају и покрети за права жена, покрет за заштиту животне средине, борба против трговине белим робљем, покрет против верске дискриминације. Неки од тих покрета су неформални, док су други институционализовани. Они се оснивају *ad hoc* поводом различитих животних проблема, на пример, одлагања нуклеарног отпада, безакоња од стране полиције итд. Међутим, у основи колективне солидарности код неких покрета не стоји класна припадност него идентитет. Појединци се обједињују како би преживело њихово заједништво које је вековима формирано као што је конфесионално, етничко итд. Постоји и сасвим другачија врста идеолошких коалиција тако да пацифисти и борци за права животиња могу да наступају заједно са националистима и борцима за права фармера. Очигледно њих не уједињује идеологија већ сазнање о заједничком проблему који власт није у стању да реши. Зашто о оваквим проблемима пишемо у поглављу о управљању неравномерном глобализацијом и националним идентитетима? Прво, ови проблеми се итекако тичу неравномерности, јер код развијених земаља ови

⁹⁶ Offe C, *Modernity and the State: East, West*: Polity Press, Cambridge, 1996, p. 150

покрети имају дужу традицију, уважавају се, и стриктно спроводе њихове одлуке. То је могуће, јер су и законодавством, на пример Европске уније, предвиђене казне за оне који донете одлуке не спроводе у дело. Посебно је важно знати да је еколошка свест далеко развијенија код становништва таквих земаља за разлику од сиромашних који често оправдавају свој немар приоритетом у решавању тешких социјалних проблема. Са тог становишта те државе у журби да ухвате прикључак са развијеним понекад одустају од императива очувања културног идентитета. Уз све то имиграције не теку само са Југа на Север него и по етничком принципу као последица ратова на Балкану итд. Тако избеглице из Хрватске у Србију у бићу свог идентитета имају и део аустроугарског наслеђа које се прожима са вредностима српске културе византијске провенијенције. Под утицајем тих догађања у последњој четвртини века се често разматра проблем идентитета и на нивоу једне, истородне етничке групе. Заступници глобализма често говоре о постнационалним државама и мултикултуралном грађанском друштву. Идентитет је не само рационална, него и духовно-емоционална категорија. Без узимања у обзир улоге и утицаја вредности индивидуалног није могуће говорити о националном идентитету. Национални идентитет је део природе човека, а категорија културе је истина о њему. Управо истина, човек, слобода, укључују у себе вредности које нису до краја рационалне. Ширење смисла тих појмова води ка обogaћењу човека и развија његов културни хоризонт. Интуитивно осећање личности шта је слобода, истина, власт, човек, итд. иде напореда са формирањем сваког човека на основу васпитања, образовања, усвајања норми своје културе у којој човек постепено упознаје себе и постаје оно што јесте.

Глобални идентитет је нови однос човека према себи, држави, социјалним, националним и религиозним вредностима. Анализа идентитета у контексту глобализације је актуелан проблем који се тиче већине, не само Истока, него и Запада. Као нови мегатренд, глобализација носи огромне промене: мења карактер теорија и процеса, чини слободном економску и информациону размену, унификује многе културне институције (уметност, образовање, мода, музеји, туризам), шири масовну културу. Културне промене директно су повезане са променама идентитета.

И поред свега наведеног нико од озбиљних научника не види глобализацију као процес растварања националне културе у глобалну. То је и разлог што је енглески социолог Р. Робертсон увео термин „глокализација“ о чему смо већ писали. Међутим, за нас је битно да глобализација, ипак, доводи до плурализације идентитета. Под идентитетом се подразумева постојаност индивидуалних, социо-културних, националних и цивилизацијских параметара. У том смислу

национални идентитет може да има и *интегралну функцију*. У вези с тим може се говорити о нивоима идентитета повезаних са традиционалном, односно националном културом и истовременој отворености према стицању нових својстава. Глобализација је велико искушење за национални и културни идентитет у чијем средишту је дијалог а не супротстављање култура. Међутим, тај дијалог култура је управо отежан због кризе идентитета и његове брзе промене. То се односи како на индивидуу, тако и на конкретна друштва. Србија има велико искуство плурализма идентитета пошто се на њу гледа као на мост између Истока и Запада. Она у себи сједињује Западне и Источне вредности. Способност Србије да плуралистички опредељује свој идентитет често је била предмет критике многих значајних Срба који су такав плурализам сматрали одсуством идентитета. У Србији данас постоји криза идентитета јер се она поново сучељава са самооткривањем, где су често различити делови самоспознаје одвојени једни од других. Промена улоге националне државе не лишава људе националне припадности, напротив, то би требало да у процесима глобализације појачава интерес за локалне појаве. Међутим, многа друштва и људи улазећи у глобални свет губе самоуважавање, расте код њих разочарање, као и некадашњи значај локалног идентитета. Тако се европске интеграције остварују на општеевропској сличности култура, наравно на глобалном нивоу, отуда се јављају културне универзалности и појаве као што су мода, туризам, образовање итд. Глобализација култура се у мањој мери остварује од глобализације економских односа, информација итд. Тако З. Бауман каже: „Наше зависности су данас потпуно глобалне, а наша деловања једнако као и пре локална“⁹⁷. Културне специфичности се на срећу, ипак, тешко „бришцу“ из локалних култура, из „мале домовине“, и имају веома значајно место на глобалном нивоу. Тако су особености националног идентитета извор енергије, који колико год то звучало контроверзно може позитивно да утиче на процесе глобализације. Тим проблемом бавио се и Е. Ериксон који између осталог пише: „Психичко здравље људи отргнутих од своје земље, посла... често су били предмет специјалног интересовања истраживача. Будући да сам и сам емигрант... ја признајем да ми сваки дан почиње патологијом“⁹⁸. Јасно је да овде Ериксон говори о емигрантима али је нешто слично и са слободним тржиштем где радна снага флукутира и многи раде ван своје земље. Тако људи који никада до тада нису напуштали своје куће и своју домовину у „великом свету“ и даље размишљају и делују само у границама свог „микро космоса“. Шта њима, у ствари, недостаје? Као прво, то су идентитет и укорененост. Свет је постао другачији, али то још увек не води светском друштву. Проблем идентитета је важан како за различита

⁹⁷ Bauman Z, *The Individualized Society*, Cambridge, 2001, p. 149.

⁹⁸ Эриксон Э, *Идентичность и неукорененность в наше время*, Филос. науки, Москва, 1995, № 5-6, стр. 217.

друштва тако и за појединце. Он је данас много већи од економског проблема. Људи у свету који се глобализује не знају, или бар мисле да не знају, ко су и куда иду. Они у основи живе локално, чак и када одлазе у друге земље носе свој „пртљаг“ и покушавају да се избаве од мондијализма. Мултиидентитет и мултикултурализам су ближи утопији него неком стварном достигнућу. Идеја очувања идентитета, посебно националног, у свету који се глобализује са свим својим контроверзама биће идаље тема значајних истраживача. То није разлог за песимизам већ, напротив, за мењање свести оних који би да по сваку цену наметну свој унитаристички модел.

4. ПОЈАМ НАЦИОНАЛНОГ ИДЕНТИТЕТА

Написано је много књига и чланака на тему националног идентитета. У већини текстова се национални идентитет поистовећује са етничким идентитетом. Тако и у Енциклопедији глобалистике пише да је национални идентитет у ствари: „основа самоспознаје етноса и његових представника. Етнос то је народ који је спознао свој идентитет. У основи етничког идентитета леже следећи критеријуми: 'тло' (природна средина, особеност исхране); 'крв', (антрополошке карактеристике: боја коже, облик носа, положај очију и др.); језик (као средство осмишљавања и изражавања вредности слике света); менталитет (културно-психолошки стереотипи и обичаји понашања); уметничка култура (уметност, празници); начин живота (особености кухиње, одећа, формирање простора за становање); митологија (систем вредности и очекивања, који лежи у основи идентитета)“⁹⁹.

Међутим, „у данашњем свету побољшање у транспорту и комуникацијама довела су до учесталијих, интентивнијих и симетричнијих интеракција међу људима из различитих цивилизација. Као резултат тога, њихови цивилизацијски идентитети постали су упадљивији. Французи, Немци, Белгијанци и Холанђани све више мисле о себи као о Европљанима. Муслимани са Средњег истока се идентификују и окупљају да подрже Босанце и Чечене. Кинези широм источне Азије идентификују своје интересе с интересима Кине. Руси се идентификују и пружају подршку Србима и другим православним народима. Ови шири нивои цивилизацијског идентитета значе дубљу свест о цивилизацијским разликама и потреби да се заштити оно што 'нас' разликује од 'њих'“¹⁰⁰. Очигледно да је Семјуел Хантингтон добро приметио релативно мањи значај националног од цивилизацијског идентитета. Ако изузмемо једну непрецизност: он Бошњаке, односно муслимане из Босне поистовећује са Босанцима, што указује да се и тако значајни научници не сналазе када су у питању проблеми Балкана. У процесу глобализације се, по свој прилици, групишу народи који припадају истој цивилизацији и тако уједињени траже излаз за многе своје проблеме.

Поставља се питање каква је улога у свему томе националних идентитета? Прво треба дефинисати шта је то цивилизација? Једна од прихваћених формулација је да цивилизација представља „вредности,

⁹⁹ Глобалистика (енциклопедия), под редакцией И. И. Мазура и А. Н. Чумакова, ЦНПП „Диалог“, Издательство „Радуга“, Москва, 2003, стр. 1280.

¹⁰⁰ Хантингтон Семјуел, Сукоб Цивилизација и преобликовање светског поретка, ЦИД Подгорица, РОМАНОВ Бања Лука, 2000, стр. 144.

норме, институције и начине мишљења којима узастопне генерације у датом друштву придају примарну важност¹⁰¹.

Кључни елементи који одређују цивилизацију по овој дефиницији могу се наћи и у дефиницијама о националном идентитету, с тим што у дефиницији о националном идентитету садржане су битне речи као „крв“ и „тло“. Значајна кореспонденција постоји између цивилизацијског и националног идентитета. Она се огледа у томе да „узастопне генерације“ деле исте вредности, веровања, институције и сл. Оно што чини битну разлику је то да национални идентитет представља *тоталитет* што значи већи степен *интеграције*. Имамо у виду да је цивилизација компонована од држава међу којима постоје прожимајући естетски и филозофски токови, док национални идентитет је дефинисан већом субјективном самоидентификацијом људи. Кроз читаву историју то су многе мале групе људи које су поседовале особен језик, веру и културу. Национални идентитет подразумева јасније границе и прецизнији почетак и крај од онога што има цивилизација. Међутим, „царства се уздижу и падају, владе долазе и одлазе, цивилизације остају и преживљавају политичке, друштвене, економске и, чак и идеолошке преврате“¹⁰². Ово указује на то да људи могу да редефинишу свој идентитет а као резултат тога састав и облици цивилизација временом се мењају. И национални идентитет кроз векове је подложен променама, али оно што чини есенцију је културни идентитет. Упркос променама остаје надограђиван на темељима митова, историјског памћења, уметности, фолклора, језика, и као такав може бити *само део* ширег колективитета који чини цивилизација. У том смислу национални идентитет ће увек имати своју улогу, па и у глобализацији. Да не би долазило до контрапродуктивних одлука и решења увек би требало рачунати са специфичностима које карактеришу етничке, односно националне групе или народе. Глобализација је процес у коме није могуће избрисати вредности националних идентитета. Ми разумемо потребу да се успостави такозвана „нова цивилизација“ која ће усисати у себе све ове вредности, али никако и брисати их. Миленијумско наслеђе које карактерише одређене етничке, односно националне групе је модерним језиком речено ДНК препознатљивости која се бори против сваке аморфности, или како то истраживачи глобализације формулишу – унифицираности. Свака универзализација у свом подтексту садржи скуп вредности које не морају увек да буду компатибилне, али које опстају. Управо дубоко разумевање и самог појма универзума помаже да се схвати сва комплексност глобализације. Суштина није у потирању, него у прожимању. Са англосаксонског становишта, или боље речено америчког погледа на свет, много тога што смо навели није прихватљиво. Америка се

¹⁰¹ Исто, стр. 44.

¹⁰² Исто, стр. 47.

често изјашњава да нема ништа против плурализма култура али на делу чини нешто сасвим друго. Отуда и појава масовног покрета *антиглобалиста* који као своју супротност рађа *алтерглобалисте* што, наравно, не иде у прилог глобализацији.

Национални идентитети сежу у дубоку прошлост и црпе све што је највредније за једну етничку, односно националну групу. Скуп блиских националних група, народа и држава по културном наслеђу, религијском и сваком другом заједништву је оно што се мора узимати у обзир уколико се жели успех глобализације. Саме цивилизације су културни а не политички ентитети. Политички састав цивилизација није увек исти. Са тог становишта промене се нормално догађају. Ипак цивилизације се састоје од две или више држава. Иако не треба заборавити коментар Лисјена Паја да је „на пример Кина цивилизација која претендује да буде држава, а Јапан цивилизација која је држава“¹⁰³. Он је на тај начин писао да би показао да се национално и цивилизацијско понекад могу поклопити. Очигледно да је он схватио и истакао значај националног идентитета.

Национални идентитет, ако се жели успех глобализације, мора се разумети. Додире између цивилизација не подразумевају елиминацију или подјармљивање једног народа од стране другог. Управо на примеру САД и њеном отвореном, понекад и прикривеном деловању и аспирацијама, може се схватити погубност такве глобализације по мале народе. Ми не говоримо о Европској унији као моделу глобализације у малом, већ напротив, о контроверзама које неумитно долазе ако вредности различитих националних идентитета не буду уважавани као реалност и као нешто што се прожима. У процесима глобализације не сме да буде поражених и победника. Ако до тога дође, онда ће, засигурно, сви бити поражени.

Идентитет је у ствари оријентир у друштвеној, социјалној и политичкој организацији друштва. Он има своју динамику, и што је важно, није једном и коначно дат. Језик, историја, традиција, култура и национална припадност су константе идентитета које не значе статичност. Напротив, околности као што су историјске, цивилизацијске, културолошке итд. утичу на трансформацију постојећих и обнову већ оформљених идентитета. У принципу криза друштва и почиње као криза идентитета. Национални идентитет је једна од најважнијих, али и најкомплекснијих појава. У том смислу „посебно треба нагласити улогу културе у заснивању идентитета јер она представља основно цивилизацијско језгро у стварању не само националног идентитета. Култура чини динамичко језгро идентитета и зато је од посебне важности у препознавању и развијању истинске цивилизацијске вредности. Идентитет је везан за изградњу система вредности у једном друштву и ако се у

¹⁰³ Исто, стр. 47.

идентитет не угради одређени културни образац, онда он постаје празан појам без суштинског смисла. Култура и стабилан систем вредности тако представљају основне елементе у стварању идентитета¹⁰⁴.

Суштински гледано идентитет је свесност субјекта о континуитету сопственог постојања. Сама реч „идентитет“ је латинског порекла, тако „idem“ (исто) подразумева понављање као што и придев „identidem“, значи поновљено. Шта је исто код националног идентитета? То су пре свега: територија, односно домовина; заједнички митови; историјска сећања; легенде; уметност; заједничка масовна, јавна култура; заједничка права припадника једне нације у оквиру заједничког правног система; заједничка економија. Очигледно да је национални идентитет слојевита и вишезначна појава. Територијална, економска и правно-политичка димензија националног идентитета представљају његову спољашњу функцију, док етничка и културна димензија чине унутрашње функције националног идентитета. За нас је посебно интересантна етничка и културна функција које се међусобно преплићу. Ту се мисли на друштвене везе између припадника нације које се испољавају у заједничким вредностима, симболима, традицији. Када је реч о традицији, и спољна обележја су веома битна као: застава, монета, химна, споменици итд. Међутим, „у оквиру динамичког теоријског модела као сложена реалност која се разликује од идеализујуће слике о себи, идентитет подразумева знатно шири и дубљи културни и психо-социјални реалитет постојања. Различити аспекти тог постојања указују на различите чиниоце тог идентитета. Колектив није само оно што сматра да јесте, већ и оно што не признаје да јесте, а што је садржано у негативном аспекту његовог историјског искуства. Тај осветљени и осенчани део колективног бића исказује се као свесни и несвесни аспект његовог реалног постојања“¹⁰⁵. Имамо у виду да живот сваке заједнице је одређен њеним односом са другим заједницама. Тај однос у ствари потврђује национални идентитет, али и даје могућност комплементарности идентитета која је веома важна за успостављање заједништва. Када се ова чињеница не уважава нема ни отворености према другом и неминовно води у конфликте са другим. Очигледан је дуализам који је могућ и који се испољава у позитивном смислу као комплементарност, а у негативном као конфликтност. Разматрајући национални идентитет, не треба заборавити ни Ханггинтоново мишљење да „Људи не живе следећи само хладне интересе и калкулације, заводљиве позиве потрошачке културе. Они не могу рационално делати ако не дефинишу властити идентитет: *ко сам, где припадам*. На то суштаствено питање индивидуе одговарају тако што се идентитификују вером и језиком, вредношћу и обичајима, што се поистовећују са колективитетима:

¹⁰⁴ Вучинић Маринко, <http://www.bos.rs/cepit/politika-kultura/teme/1.htm> 21.01.2010.

¹⁰⁵ Јовановић Бојан, <http://www.bos.rs/cepit/politika-kultura/teme/1.htm> 11.02.2010.

етничким групама, нацијама и, на најширем нивоу цивилизацијама“¹⁰⁶. На сличан начин размишља и S. Massey који каже: „Живот даје за право 'скептицима' када упозоравају да готово нема доказа да глобална комуникација производи суштинску промену темељних вредности и уверења. Хомогенизација забаве не значи културно конвертитство; медијске поруке људи тумаче најчешће унутар својих предходно формираних вредности и погледа. Интернет још увек делује унутар глобалне 'Вавилонске куле' језика – енглески језик је инструмент комуникације, а не извор идентитета и припадништва заједници. У сложеној мрежи, плурализму идентитета који се постепено рађа, далеко снажнији је национални идентитет“¹⁰⁷. У постбиполарној ери, културни конфликти се догађају на макро нивоу, јер национално често преовлађује. То не мора да има негативан предзнак али „у потрази за узроцима етничких, националних сукоба, суочавамо се са снажном менталном препреком: стереотипом о прастарој међусобној мржњи као вечитом узроку 'братоубилачких ратова'. Међутим, у друштвеном организму, као на харфи, много је жица које покрећу малигну спиралу ратова. Један њихов разлог налазимо у сукобу око територија, чије семе ће посејати колонијалне империје успостављањем вештачких граница које пресецају живо ткиво будућих држава...но централни извори сукоба су културни. У њиховом средишту је проблем идентитета, отпор поништавању властите културе: борбе око језика и вере, културне или територијалне аутономије група, права на самоопредељење и сопствену државу“¹⁰⁸. Из свега наведеног можемо закључити да је тешко дати целовиту дефиницију националног идентитета. Сама чињеница да је то сложена и слојевита појава упућује на могућност различитог интерпретирања појма националног идентитета. Ми ћемо покушати да формулишемо нашу целовиту дефиницију националног идентитета. Она гласи: *национални идентитет је самосвест припадника једне нације која настаје и развија се кроз историју и која има свој територијални, економски, правно-политички, етнички, културни оквир на основу кога та нација успоставља однос са другим нацијама*. Ову дефиницију смо формулисали полазећи од закључака и дефиниција које већ постоје али нам се чини да је свеобухватнија.

Свесни смо да, као и остале, и она има своје мањкавости. Међутим, сматрамо да покрива суштину појма - *национални идентитет*.

Наравно, наш је задатак не само да формулишемо појам националног идентитета већ и објаснимо све његове импликације на

¹⁰⁶ Цит. по: Печулићу М, Глобализација два лика света, Гутенбергова галаксија, Београд, 2005, стр. 136.

¹⁰⁷ Исто

¹⁰⁸ Исто, стр. 137.

процес управљања глобализацијом. За *хиперглобалисте* национални идентитет сам по себи је велика претња и препрека глобализацији. Они сматрају да треба створити нови универзални глобалистички поглед на свет. Нужно је заборавити историју, наслеђе, етничке и верске разлике, и сликовито речено преко ноћи се наћи у новој светској држави као грађанин света, космополита и мондијалиста. Нико озбиљан овакав прилаз не може прихватити као научни. Он само рађа нове невоље. Многи народи се осећају угроженим јер „масовна интоксикација вирусом национализма не разбуктава се сама од себе, спонтано. Пресудна улога у том 'dance macabre' припада националистичким елитама, служи њиховим леденим интересима. Културни национализам, који се преко ноћи трансформише у политички национализам, чији је циљ стварање сопствене националне државе свим средствима – покреће плиму насиља, етничке и верске ратове“¹⁰⁹. Тако ратови, на пример, због неодговарајуће границе или било које друге угрожености за узрок немају само ту чињеницу: „Идентитети који су претходно били сложени и узгредни постају чвршћи и улазе у жижу интересовања...како се насиље повећава, почетна питања теже да буду искључивије редефинисана као 'ми против њих' и тако се појачавају групна кохезија и преданост“¹¹⁰.

Та групна кохезија и преданост нису ништа друго до истицање националног идентитета у први план и његова одбрана. Неповећење, на неки начин, подстиче и глобализација, па се у многим земљама охрабрују национализми и истичу вредности националног идентитета. „Једним својим краком – глобализацијом сиромаштва и претњом поништавања идентитета – она изазива страхове и фрустрације, који су плодно тло културних сукоба. Људи су престашили новим реалностима, мноштвом ендемски незапослених, младих чији су живот и посао неизвесни, масе породица угрожених сиромаштвом – сви ти људи мучени су страховима и претњама што их носи раздобље у којем су уобичајени репери изгубљени...религија није опијум већ витамин за ослабљени духовни организам“¹¹¹. Већ смо рекли да је део националног идентитета религија, па није ни чудо што као одговор на бруталност и сваку врсту несигурности многи народи управо траже уточиште у њој. „Верске заједнице одговор су на широке потребе које државна бирократија и тржиште остављају незадовољеним“¹¹². Као што се из изложеног види сложене су каузалности и контроверзе између националног идентитета и процеса глобализације. У том контексту, *управљање националним идентитетима* у процесу

¹⁰⁹ Исто, стр. 138.

¹¹⁰ Хантингтон Семјуел, Сукоб Цивилизација и преобликовање светског поретка, ЦИД Подгорица, РОМАНОВ Бања Лука, 2000, стр. 295.

¹¹¹ Печујлић Мирослав, Глобализација два лика света, Гутенбергова галаксија, Београд, 2005, стр. 141.

¹¹² Исто

глобализације је отежано и вишезначно. Много је узрока који национални идентитет чине важним фактором без кога се не може глобализација спровести у дело. Другим речима, национални идентитет не сме да буде схваћен од поборника глобализма као сметња процесу глобализације, већ треба рачунати са њим и тражити решења која неће ударати на достојанство и вредности које су се вековима таложиле и наравно кроз време мењале, али чија суштина је, ипак, особеност, врлина једне нације. Наравно ми смо поменули да у формулацији националног идентитета ретко ко говори о манама које су такође осенчена страна националног идентитета коју треба истраживати.

5. НЕОЛИБЕРАЛНА ГЛОБАЛИЗАЦИЈА И НАЦИОНАЛНИ ИДЕНТИТЕТ

У последњих двадесет година дошло је до победе радикалних поборника неолиберализма. С правом многи постављају питање зашто се данас све више говори о идеологији неолиберализма као безалтернативном процесу. Противници кензијанства нису победили зато што су вредности „дерегулизације“ боље од вредности „регулисања“ већ зато што је 80-тих и 90-тих година дошло до идеолошке хегемоније неолиберализма која подразумева њено промовисање од универзитетских професора до награда које се додељују за економију, например Нобелова награда, од уџбеничке литературе па до експерата који говоре по јавним медијима. Са тог становишта „економска ефикасност је све, док је социјална праведност ништа“¹¹³. Неолиберални капитализам је постао безалтернативан оног тренутка када је пропао комунизам и командна економија. Тако су логика тржишта, односно закони тржишта, изједначавани са снагом природе: „Носећи стубови неолиберализма су тржиште и појединац. Основни неолиберални циљ је потиснути границе државе, пошто се верује да ће нерегулисани тржишни капитализам донети делотворност, привредни раст и раширено богатство. По том гледишту 'мртва рука' државе гуши иницијативу и кочи предузетништво; влада, без обзира на то колико има добре намере, неминовно штетно утиче на људску делатност. Ово се огледа у либералној заинтересованости нове деснице за својинску политику и давању предности приватном у односу на државно предузетништво и национализацију: укратко, 'приватно је добро, јавно је лоше'. Овакве идеје су повезане са крајњим индивидуализмом који је исказала Маргарет Тачер у чувеној изјави: 'друштво не постоји, већ само појединци и њихове породице'. Сматра се да држава-дадиља подстиче културу зависности и поткопава слободу која се схвата као слобода избора на тржишту. Верује се у самопомоћ, личну одговорност и предузетништво. Ове идеје се снажно шире процесом глобализације коју неки сматрају неолибералном.“¹¹⁴

Неолиберализам понекад називају економским либерализмом. То није сасвим тачно јер класичном економском либерализму није била својствена утопија слободног тржишта као саморегулишућег система. Постоје различите дефиниције неолиберализма. Устаљено је мишљење да је неолиберализам саморегулишуће тржиште коме не треба сметати и оно ће све само уредити. „Религија тржишта“ од које полазе неолиберали

¹¹³ Малахов В. С, Государство в условиях глобализации, Университет, Книжный дом, Москва, 2007, стр. 72.

¹¹⁴ Хејвуд Ендрју, Политика, Клио, Београд, 2004, стр. 99.

не дозвољава да се виде друштвена реалност и њена сложеност. На овакву констатацију, као контрапункт, често стоји мишљење да тржишна економија аутоматски за собом повлачи демократију и процват, док економско планирање неизбежно води у диктатуру и сиромаштво. Другим речима, системи супротстављени неолиберализму могу ефикасније да врше расподелу али ниједан не може да производи више. Овакав децидирани закључак, често је поткрепљиван крилатицом: „или економија слободног тржишта или Северна Кореја“¹¹⁵. Наведена дилема је лажна, из простог разлога, јер економија слободног тржишта, не само теоријски, него и практично, не искључује мешање државе. Да је то тачно најбоље потврђује светска криза 2008. године када су се управо државе попут САД, Немачке, Француске или Јапана, умешале огромном интервенцијом-давањем новца као помоћ посрнулим мегакорпорацијама (случај Ценерал Моторса и слично).

Учвршћивању неолиберализма помогли су и процеси социјално-политичког карактера: економски савез европских земаља је прерастао у Европску унију, што је подразумевало и појачавање конкуренције на светском тржишту. Сада се говори о огромном економском простору који носи атрибут „светског тржишта“, где се различити „играчи“ (фирме, региони, државе) такмиче једни са другима. Отуда и утисак да је тржиште механизам који руководи свим процесима и усмерава све политичке и институционалне трансформације. Наравно, све то није тако. Овде је реч о привиду јер је сваком иоле образованом човеку јасно да иза свега тога стоји војна сила, финансијске олигархије, трговински монополи. Ако пођемо од чињенице да је неолиберализам економски правац у економској науци који се супротставља државној интервенцији у привреди и да до крајности доводи дух конкуренције чији простор постаје цела планета, онда није ни чудо што је Мирослав Печујлић у својој књизи „Глобализација два лика света“ приметио да „то планету чини сјајном средином за иновације, али тешким местом за живот“¹¹⁶. Наравно није само Печујлић на овакав начин писао о глобализацији. Улрих Бек је, на пример, у свом чланку „Виртуелни порески обвезници“ истакао да су „неолиберали ликвидатори Запада – чак иако се представљају као његови реформатори. Кад су у питању држава благостања, демократија и јавна сфера, они следе ток модернизације до њеног краја. Али пропадање започиње у глави. Фатализам је осим тога и језички поремећај. Пре скакања с Ајфелове куле треба се посаветовати са језичким терапеутом. Појмови су празни: они више не обухватају, не расветљавају, нити распламсавају. Сивило које је прекрило свет можда потиче од неке врсте

¹¹⁵ Уткин А. И, Глобализация: процесс и осмысление, Логос, Москва, 2002, стр. 21.

¹¹⁶ Печујлић Мирослав, Глобализација (два лика света), Гутенбергова галаксија, Београд, 2005, стр. 106.

вербалне буђи.¹¹⁷ Очигледно је да Улрих Бек схвата да неолиберализам у себи крије мегасабласти које обезвређују и сам појам о коме се данас толико говори и пише. Тако он наставља: „у мојој књизи *Kinder der Freiheit* покушао сам да покажем да се са такозваним пропадањем вредности можда примиче крају колективна ортодоксност политичког деловања а не политичко деловање као такво. Другим речима, како је друштвено-морални миље постепено ишчезавао, у свету се развијали темељи космополитског републиканизма који почива на слободи појединца. Па ипак, тешко је отворено говорити против моћи светског тржишта. То је могуће само уништавањем представе о свемоћном светском тржишту које влада у људским главама и парализује свако деловање. У овој књизи бих желео да се супротставим тој мегасабласти која прогони Европу, и да то урадим помоћу дистинкције између глобализма, с једне стране, и глобалности и глобализације с друге. Ова дистинкција је смишљена да растави територијалну ортодоксност политичког и друштвеног, постављених у апсолутним институционалним категоријама... под глобализмом подразумевам гледиште да светско тржиште елиминише или потискује политичко деловање, то јест, идеологију владавине светског тржишта, идеологију неолиберализма.“¹¹⁸

Фатализам о коме говори Бек као о језичком поремећају је у ствари парадоксални именоватељ неолиберализма којим се дефинише сва смућеност и недореченост, непринципијелност и дубока контроверза која и саме појмове: глобализација, глобализам и слично, доводи до апсурда. Напросто, неолиберализам, као нека врста језгра глобализације, доводи до тога да на пример „глобализам подразумева да се комплексном структуром као што је Немачка – њеном државом, друштвом, културом, њеном спољном политиком – може управљати као компанијом. Али то обухвата истински империјализам економије, у коме компаније захтевају основне услове под којима могу оптимизовати своје циљеве“¹¹⁹.

Глобализам схваћен на овај начин пренебрегава важну чињеницу коју су већ одавно многи истраживачи запазили, а то је *протекционизам* који је завладао светским тржиштем.

Протекционизам не сме да буде суштина глобализације која се врши у складу са англоамеричким моделом. То је, у ствари, онај парадокс, она контроверза која и саму суштину појма неолиберализма ставља под знак питања. Ако глобалност значи да већ деценијама живимо у светском друштву и да ниједна земља не може да живи сама за себе, да ли то

¹¹⁷ Бек Улрих, Виртуелни порески обвезници, у: Глобализација - мит или стварност, приредио Владимир Вулетић, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2003, стр. 137.

¹¹⁸ Исто, стр. 138.

¹¹⁹ Исто, стр. 139.

подразумева једноумље а потом сукобљавање, још увек је енигма. Ако узмемо да „Светско друштво“ подразумева такве друштвене односе у којима нема места за националне државе, поставља се питање шта се онда догађа са наслеђем, културом и постоје ли разлике међу народима у таквом друштву? Није ли можда много ирационалног у наизглед прагматичном неолибералном проседеу? Глобално извештавање у медијима слободно можемо поистоветити са тоталитаризмом и соцреализмом које смо по злу упамтили. Све су то мањкавости глобализације. Оне је омеђавају и чине неприхватљивим решењем за многе земље. Са друге стране „глобализација означава процесе путем којих транснационални актери са различитим изгледима на моћ, оријентацијама, идентитетима и мрежама пресецају и поткопавају суверене националне државе“¹²⁰. Ми ћемо посебну пажњу обратити на део пасуса у коме се говори да постоје „актери са различитим изгледима на моћ“. Суштина неолиберализма није у томе да је свакоме дата једнака шанса на успех а тиме и моћ. То је флоскула о „америчком сну“ коју толико експлоатише Холивуд као опсенарски продукт освајања и потчињавања неолибералном моделу, или још боље речено англосаксонском виђењу света. На који начин неолиберализам опстаје као такав? Прво, географском експанзијом, умрежавањем финансијских тржишта која подразумевају неограничену моћ транснационалних корпорација. Друго, великом информацијском револуцијом која прети да једног тренутка потчини и самог човека. Другим речима, ни технолошки комуникацијски бум није без својих нус појава. Треће, много је великих речи којима је засут свет, а које су у ствари празне, без суштине и могућности да се уздигну до првобитног и величанственог значења: *и би реч!* Четврто, проблем такозване културне индустрије типа Великог брата, Фарме, Тренутка истине, итд. Ова врста подилажења најнижим страстима и укусима у ствари руши свако културно достигнуће и претвара свет у културну каљугу. Свакога дана са најмоћнијих медија пролазе пред нама слике које се понављају и које, хтели ми то или не, остају у свести, нарочито деце, која још немају развијену моћ вредновања и апстраховања. Пето, транснационални актери као што су невладине организације постају све бројнији, чак су и Уједињене нације упрегнуте у јарам бесловесног англоамеричког освајања света. Често се не зна ко битне одлуке доноси. Да ли је то формални чинилац као што су Уједињене нације или су то САД које својом економском моћи желе да озваниче оно што су већ одавно решили да ураде. У тим и таквим случајевима протекционизам, корупцију, обавештајне и све друге манипулације користе транснационалне корпорације, а тиме и земље које имају највише удела у њиховом финансијском капиталу. Шесто, велике и празне речи о светском сиромаштву и његовом решавању је фарсична слика неолибералног

¹²⁰ Исто, стр. 140.

концепта света. У том контексту незаобилазно је и питање глобалног уништавања животне средине. У овим околностима социолошка наука уз правну и економску све више добија на значају, па се с правом поставља питање од веома значајних социолога, правника и економиста, шта учинити на плану односа локално – глобално? Политика ће доживети своју ренесансу, или ће чисто економске аспирације и разлози довести до краја света.

Већ смо у претходним поглављима елаборирали проблем тржишта која дају неједнаке ефекте. Неједнакост је једна од константи неолиберализма. Ипак, не може се рећи да је закључак који доносе многи истраживачи да неолиберализам богате чини богатијим а сиромашне сиромашнијим сасвим тачан. Глобализација је помогла да се побољша положај великог броја људи, међутим ни чињеница да се неједнакост повећава не може се негирати. Економски јаз између великог броја земаља се делимично смањило захваљујући глобалном тржишту. Међутим, чињеница је да ниједна сиромашна земља није постала богата својом изолацијом. Закони тржишта омогућују равноправну утакмицу наравно уколико нема повлашћених и недодирљивих. Свет неолиберализма је свет транснационалне политике у којој је демократија аргумент легитимности. Често се поставља питање да ли је у неолибералистичком концепту глобализације принцип „једна држава један глас“ демократски? Да ли уистину може да функционише светска држава са парламентом у коме ће једнаку тежину имати глас, на пример, Кине и глас Луксембурга? И која би земља била угрожена, Кина или Луксембург? Међутим, поставља се питање снаге националних идентитета који супротстављени једни другима доводе до многих проблема. Антагонизам религијске природе, на пример, Ислама и Хришћанства чисто исламских и чисто хришћанских земаља у претпостављеној светској држави са свим наносима историје и културног наслеђа које чини идентитет стално би се увећавао. Неолиберализам сигурно није снага која може помоћу економске моћи ове антагонизме да учини компатибилним. Пре би се рекло да закони слободног тржишта и моћ концентрисана преко корпорација неминовно доводе до незадовољства, осећања националне и сваке друге угрожености. Неолиберални капитализам по својој природи у први план истиче законе економије. Међутим, економију прати и политика која није имуна на корупцију. Чињеница је да је у таквом друштву постојање лобиста легализовано. Суштина је да се омогући продор новца и освајања тржишта, а у том контексту и људских душа, све до далеке Камчатке. Значи ли ово да ригидни неолиберализам има неисцрпне могућности када су у питању манипулације? Одговор на то питање није могуће дати без сагледавања комплексног питања националног идентитета. Нисмо случајно употребили синтагму о освајању „људских душа“. Напросто, идентитет, нарочито национални, метафорично представља „душу“ сваког народа. Како онда

миленијумско наслеђе у коме су се формирале многе и трајне вредности супротставити моћи капитала и учинити да он буде у служби свих, а не само одабраних. С правом многи постављају питање да ли ће националне државе преживети глобализацију? Глобализацију често називају бауком и истичу да тржиштем владају пљачкашке снаге док су владе немоћне пред таквом пошасту. Са друге стране пише се и говори да тржишне снаге штите грађане многих земаља од пљачке сопствених влада. Наравно, ни једно ни друго није тачно. У већини земаља такозване елите (мисли се на владе и оне који их беспоговорно подржавају) су под контролом транснационалног капитала а самим тим и моћних и великих држава. Да ли је овим судбина малих држава запечаћена? Шта се код таквог сценарија догађа са националним идентитетом? Колико год то парадоксално звучало управо такав приступ моћних оживљава све што је заборављено а тиче се националног идентитета. Тако, на пример, англосаксонски образац све више постаје терет а не знак обожавања. Јунаци попут Хари Потера, преплавили су свет. Број продатих књига ипак не представља доказ вредности већ, пре би се рекло, моде и тренутног комерцијалног успеха. Све се више увиђа да комерцијализована белетристика, па чак и такозвана популарна научна литература, немају значај какав се мисли да имају. У том смислу, национални идентитет у неолибералном концепту друштва није нешто што се може игнорисати и снагом тржишта и капитала поништити. Повећава се способност друштва да тежи суверенитету, аутономном и самобитном развоју. У тој борби такозвани *меки суверенитет* је нека врста синонима за „прелазну организацију управљања економским процесима“¹²¹.

Ми не мислимо да је глобализација, у ствари, продужетак модернизације. Процес је обрнут. Глобална економија - то је клуб већ модернизованих. Напомињемо да је модернизација у овом контексту еуфемизам за либерални капитализам односно западни пут развоја. Запад је прво створио политичке и културне услове, формирао аутономни индивидуализам са његовом одговорном слободом и државу која се налази под контролом грађанског друштва. У складу са неолибералном концепцијом, многе земље а међу њима и Србија покушавају да „стигну“ Запад на тај начин што ће формирати, бар по називима, исте институције система. Међутим, показало се да нису све земље у стању да остваре тај процес. Србија није успела да заврши оно што је започела у 19. веку, а још мање 2000-е године. Западне земље су уверене да ће глобализација наставити путем који су они замислили. Неолиберални концепт је заступљен и у Европи и Америци, па и у Азији. Звучи контрадикторно али истом процесу теже и неке тоталитарне државе, што, наравно, зависи од нивоа развијености земље, степена свести маса које би требало да остваре

¹²¹ Ohmae K, The End of the Nation State, The Free Press, N. Y, 1995, p. 149.

замишљене економске задатке. Свет се радикално трансформише. Веома је важно сагледати који стадијум развоја на Западу желимо да стигнемо? Једни сматрају да је код нас стадијум првобитне акумулације капитала и да смо тек на почетку пута у капитализам. Други, не без сарказма, примећују да ми идемо путем „без алтернативе“. Свеједно покушај имитирања није начин да се земља уведе у глобалну економију. Ако ми будемо, на пример, производили компјутере који су далеко слабијег квалитета од постојећих у свету, ништа нећемо постићи. Говори се о светској историји, а притом мисли на петстогодишњу историју Запада. Очигледно је да на одређеном нивоу вестернизације, односно имитације Запада, мале земље попут Србије, ипак, постају свесне својих националних задатака и траже начина да их реше. Досадашње искуство показује да се има шта преузети од Запада али је своје задатке неопходно решавати самостално и што је више могуће својим средствима.

Узмимо за пример гигантске инвестиције у Кини и покушају вестернизације цивилизације старе 5000 година. Кажемо покушај, јер Кина, ипак, следи свој национални модел који је формулисан као *социјализам са кинеским специфичностима*. У своје време је кинеска „императорица Ци Си говорила, да никада неће допустити аутомобиле у Кини, пошто нико, па ни шофер не може седети испред ње“¹²². Сведоци смо да је данас Кина држава са највећим бројем аутомобила на свету. Ово наводимо само као пример да би се требало обазриво позивати на прошлост али и бити обазрив приликом тражења пута за улазак у такозвани „велики свет“.

Економизација и интеграција свих сфера живота је једна од главних закономерности савремене етапе развоја човечанства. Светска цивилизација располаже моћним информационам потенцијалом, производним технологијама, природним и другим ресурсима, да би задовољила потребе свих становника земље.

Међутим, сведоци смо формирања економије апсурда као крајњег домета неолибералног концепта капитализма. Финансијска глобализација рађа виртуелну економију која се не може назвати производном. Циљ развоја економије није да задовољи потребе људи него да оствари суперпрофит. Глобалну претњу представља нестабилност светске економије, која одражава противуречност између објективне неопходности, развоја, међународне поделе рада и стремљења да се једнострано присвоје резултати истог. Отуда је и невиђена поларизација богатства и сиромаштва. Све су у већој супротности дугорочни интереси

¹²² Россия в глобализирующемся мире: мировоззренческие и социокультурные аспекты, отв. Ред. В.С. Стёпин, Отделения общественных наук, Секция философии, социологии, психологии и права, Российская академия наук, Наука, Москва, 2007, стр. 179.

друштва у целини и коњуктурних интереса субјеката тржишта (транснационалне корпорације, финансијске олигархије). На тај начин се и сам садржај улога економије мења. Тако данас, три финансијска магната имају већи капитал од 48 најмање развијених земаља света. Спољашњи дуг неразвијених земаља за последњих 30 година се повећао 22 пута. Он премашује национални доходак земаља дужника и зато је то такозвани „мртав дуг“. Данас на земљи 20% становништва зарађује мање од једног долара на дан, што их по класификацији Уједињених нација убраја у категорију људи који живе испод границе сиромаштва.

Шта показују ове цифре? Пре свега слабљење националног фактора у механизму регулисања међународних економских односа. Неолиберализам претпоставља необуздану тежњу ка максимизацији профита, не само у смислу вишка вредности, него и присвајања на основу права јачег итд. То води ка деградацији радне снаге и у исто време представља препреку за развој светске привреде на капиталистичким начелима. На тај начин, раст капитала на рачун повећања профита има не само социјалну, него и моралну димензију са којом субјективни глобализам очигледно не жели да се суочи. Рад је плаћен испод сваког минимума, тако да репродукција радне снаге смањује платежну способност већине до нивоа који не обезбеђује тражњу. И самим тим утиче на динамику обима производње. Другим речима, смањује се обим вишка вредности то јест профита. То доводи до нестабилности и покушаја потлачених да насиљем успоставе праведност.

Противуречност између дугорочних интереса друштва у целини и интереса субјеката тржишта може се оквалификовати као противуречност економске глобализације или, боље речено, неолибералне концепције глобализације. Светска заједница је заинтересована да се обезбеди стабилан социјалан развој, без нарушавања хармоније човека и природе као и духовне хармоније самог човека. Са друге стране субјекте тржишта интересује само профит. За њих индивидуални интерес је важнији од општих интереса.

Раст улоге економије у глобалном свету је повезан са геополитиком. Она је у служби економије и њених интереса. Економија се претвара у постсавремени облик рата. Граница између рата и економије у савременом свету све више нестаје. На пример, велика операција против националних валута доводи до освајања богатстава различитих народа без класичног рата (победа у Хладном рату против СССР-а је постигнута путем геоекономске агресије наметањем трке у наоружању, вештачким снижавањем цене нафте итд.). Данас и поред великих потреба, на пример за гасом, приметни су покушаји да се преко „трећих“ земаља утиче на девалмирање тог геостратешког производа (случај неплаћања гаса од стране Украјине Русији).

Неолиберализам често не штити предузетнички, него спекулативни капитал. На тај начин он конструише економски монопол расе господе („златне милијарде“) над обесправљеном периферијом у коју на жалост, спадају јноге мале земље и народи. Глобализација у економији прети свету, само ако одступа од производног принципа и прелази у лихварски и спекулативни, а у политици са система равнотеже и принципа националног суверенитета на диктат и униполарност. Неолиберализам се јавља као моћан генератор глобализације и успона наднационалних институција. Долази до „масовне дерегулације, приватизације и либерализације капитала, његово преношење из инертних руку бирократске државе у предузимљиве руке приватног предузетништва, први је извор нове ефикасности.“¹²³. Наравно, ово је само један од позитивних резултата неолибералистичког концепта. Не треба испустити из вида да се економска супериорност „неолиберализма изражава у његовој глобалној мобилности – слободној циркулацији капитала“¹²⁴.

Међутим, за нас је посебно интересантан трећи извор економске ефикасности који указује да неолиберални концепт има и мане које је тешко превазићи а још теже помирити са њиховом неминовношћу. До овог закључка смо дошли због тога што „неолиберална доктрина врши енергично финансијско дисциплиновање друштва, у економски живот уноси ледени тест ефикасности. Недовољно конкурентне фирме и читаве индустријске гране, дотада заштићене обилатим државним субвенцијама и увозним тарифама од унутрашње и спољашње конкуренције, хладно се препуштају економском бродолому. Скривени извор економске ефикасности налази се и у леденом смањивању социјалних давања, хирушким резом секу се јавни издаци за социјалну заштиту, здравство и школовање. Одбацује се и сама помисао на пуну запосленост – социјални баук незапослености поново кружи светом. Сужава се мрежа социјалних права, а расподела се преокреће у корист профита корпорација и прихода богатих класа“¹²⁵.

Концепт неолиберализма подразумева смањење економске помоћи земљама у развоју, скок камата итд. Све ово указује да је криза неолиберализма неминовна: „анатомски снимак извора економске ефикасности открива њихову потпуну различиту природу и неизбежне малигне социјалне последице, 'закон спојених судова' који се успоставља између економске супериорне и социјално инфериорне стране. Један круг извора економске ефикасности представљају повећана конкуренција, предузимљивост и мотивација... други круг скривених извора

¹²³ Печујлић Мирослав, Глобализација (два лика света), Гутенбергова галаксија, Београд, 2005, стр. 106.

¹²⁴ Исто, стр. 107.

¹²⁵ Исто

'ефикасности' увећање стопе оплодње капитала, налази се у драстичном смањивању или потпуном избегавању плаћања корпорацијских пореза, леденом сужавању социјалних права, здравствене заштите и улагања у образовање. Овај други круг економских операција, попут древног алхемичарског сна претварања олова у злато, савршено је уносан за уски круг економске елите али је неповољан са становишта друштвених потреба... узлет корпорацијског профита, вртоглаво обогаћивање елите, и масивна глобализација сиромаштва, иду планетом руку под руку¹²⁶.

Очигледно је да ће неолиберални концепт глобализације, дугорочно гледано, неминовно заћи у ћорсокак. Сведоци смо да је такозвани виртуелни капитал 2008. године довео до економске кризе планетарних размера. Суштина њене појаве није само у наведеним слабостима већ и у сеновитој страни нееолиберализма у којој се крије протекционизам, корупција и други изами које транснационалне компаније упражњавају не би ли увећали своје богатство.

С правом се поставља питање постоје ли алтернативни модели савременој глобализацији. Још су „1917. године бољшевици у пракси показали да постоји алтернатива капиталистичком уређењу, који је владао у Европи у току читавог столећа. Дошавши на власт, они су сматрали да алтернативе новом социјалном уређењу нема и да је комунизам – светла будућност целог човечанства. Свакако и они су погрешили. На исти начин греше и данашњи апологети капитализма.“¹²⁷

Преурањени закључци, посебно они који се тичу индустријско-капиталистичке цивилизације, немају ослоња у озбиљним научним истраживањима. Овде мислимо на неолиберални концепт који као што рекосмо неки виде на начин како су бољшевички апологети видели комунизам. У том смислу, „звона историје звоне како комунизму тако и капитализму и рушење комунизма у ствари представља и пораз капитализма.“¹²⁸

Оваква запажања само нас уверавају да се треба пожљиво односити према тврђењима да глобалистички пројекат представља унифицирану замену две идеологије новог времена – либерализма и комунизма. Такви закључци имају своје опоненте који су по нама у праву када кажу да треба „помирити комунисте и либерале: њихове поларизоване концепције и

¹²⁶ Исто, стр. 108.

¹²⁷ Глобализација, Российская Академия государственной службы при президенте Российской федерации, учебник под общей редакцией В. А. Михайлова и В. С. Буянова, РАГС, Москва, 2008, стр. 367.

¹²⁸ Фурсов А. И, Колокола истории, ИНИОН РАН, Москва, 1996, ч. 1, стр. 102.

симболи вере сачуваће се док је жив људски род... и да је политичка свест главна гаранција против тоталитаризма“¹²⁹.

Ипак, када говоримо о алтернативи глобализацији, нисмо склони да стављамо под сумњу објективни карактер процеса глобализације. Међутим, може се говорити о ефикасности данашњег модела глобализације и њеном преовлађујућем неолибералном концепту. У вези с тим истраживачи прогнозирају различите моделе (типове) глобализације. Тако је један од највећих руских филозофа А.С. Панарин издвојио „езотерични глобализам управљачких елита које се иза леђа народа договарају међу собом и оснивају конзорцијуме управљачке мањине.“¹³⁰. Близак нам је овај закључак Панарина, јер смо сведоци да се политичке елите управо иза леђа народа договарају и то често на штету слабијих и малих држава што је и довело до такозване *неравномерне* глобализације о чему смо већ говорили.

Глобализација подразумева интензивну комуникацију, повезивање у различитим сферама између различитих држава, народа, друштвених група и појединаца. Зато, прво треба сагледати каквог су карактера те везе. Најбитније је да се утврди колико у тим односима постоји зависности а колико реципрочности. У оваквим контактима постоји велика могућност утицања једних на друге. Суштина је да велике земље снагом свог идентитета утичу на промене код малих и економски зависних земаља. Циркулација капитала увек подразумева моћ чији је интерес да се што више развијају институције наднационалног карактера као што су Међународни монетарни фонд и Светска банка. Ове институције имају велики уплив у националне економије, смањујући на тај начин економски суверенитет земаља које зависе од њих. С обзиром да постоји свест о тесној вези између капитала са једне и политичких одлука са друге стране, сфера локалне националне политике бива прожета активностима које имају наднационални карактер. Национални суверенитет се релативизује. Формирају се интересне групе за притисак и лоби групе које зависно од државе и отпора културних елита мењају речник и значење кључних речи као што су *патриотизам*, *нација* и слично и доводе под сумњу прошлост и културно наслеђе називајући га ретроградним и сметњом за приступање „великом свету“.

Колике и какве ће промене да доживи једна национална држава чија је економска моћ таква да зависи од поменутих наднационалних институција тешко је сагледати без увида у комплексне унутрашње односе у друштву (између мањине и већине, верских организација), геостратешког положаја и духовне стабилности елите. Поставља се питање да ли је

¹²⁹ Шахназаров Г. Х, Современная цивилизация и Россия, Воскресенье, Москва, 2003, стр. 354.

¹³⁰ Панарин А. С, Искушение глобализмом, ЭКСМО, Москва, 2003, стр. 47-48.

могуће да се културом мала земља супротстави моћној, пошто она не може бити изолована од општих економских, технолошких и политичких токова. „Култура само делимично може бити чувар и неговатељ националног идентитета и општељудских вредности. Тај се идентитет заснива на целини стања једног народа и конкретне земље, а те вредности захтевају материјалне и институционалне претпоставке“¹³¹.

Овакав закључак није охрабрујући, али је нажалост тачан. Снагом капитала, лоби група и политичких елита које воде мале и неразвијене земље под девизом редефинисања прошлости, у том контексту и вредности које формирају национални идентитет, све се чини да основна ћелија друштва – породица не буде оно што треба сачувати. Тако да у земљама које желе да приступе на пример Европској унији прво што се организује то су „геј параде“, с циљем да се чврсто дефинисане вредности девалвирају. То се често образлаже слободом изражавања сексуалне опредељености, једнакости и слично. Та интенција подразумева промену система који се наводно демократизује, што неминовно води промени културе и културног идентитета. У суштини овде је реч о ауторитарном типу владавине где је улога појединца сведена на гласача који једнострано информисан излази на изборе. Да ствар буде још гора, то се све чини под патронатом моћних држава. Тако није чудо да се и дипломатски представници таквих држава јавно уплићу у унутрашње ствари „суверених“ држава. Политички представници тих држава су обично доведени на власт уз помоћ моћних патрона. Они на такве поступке и не улажу протестне ноте. Последица оваквог начина глобализације је *криза националног идентитета*. Да ствар буде још гора, многе националне државе су хетерогене: верске заједнице и мањинске групе могу да имају супротстављене позиције у вези са глобализацијом. Модернизација друштва не мора неминовно да имплицира ове појаве. Она траје вековима и означава промене које су наступиле са индустријском револуцијом и често се подудара са настанком националне државе. У том смислу, већина савремених друштава се налази у контрапункту: с једне стране се тежи вишем стандарду живота, већим слободама, и слично, а са друге, очувању културне особености, националног идентитета, контроли над кључним ресурсима итд. Земље Средње Европе ове супротстављене тежње лакше успевају да помире, јер оне имају већу демократску традицију, а и религијски су компактније иако и тамо има разлика. Оне су свесне свог националног идентитета и за њих одрицање од дела суверенитета не значи и растакање свега што носи предзнак националног. Ово је могуће и зато што су њихове институције одавно конституисане, ту пре свега мислимо на културу која ужива и правну заштиту. Узмимо за пример Француску, где постоји Закон о очувању језика. Академија наука је та која ће одобрити

¹³¹ Видојевић Зоран, Куда води глобализација, Филип Вишњић, Београд, 2005, стр. 49.

које ће и колико туђица годишње моћи да уђе у стандардни француски језик. Мале и зависне земље попут Србије немају ни времена ни новца ни моћи да се боре и размишљају о таквим „ситницама“.

Очигледно је да су национални идентитет и неолиберални концепт глобализације у комплексној вези јер много је међузависности које се временом претварају у зависност, чији је крајњи резултат губљење идентитета, што је само привид да ће се велике земље од тога окористити. Суштина је да глобализација може остварити своју сврху само ако не води својеврсни цихад против мултикултуралности, а у том контексту и идентитета.

II

УПРАВЉАЊЕ ТЕКОВИНАМА ЦИВИЛИЗАЦИЈСКОГ РАЗВОЈА У УСЛОВИМА ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ И НАЦИОНАЛНИ ИДЕНТИТЕТИ

1. УПРАВЉАЊЕ ЦИЉЕВИМА ЧОВЕЧАНСТВА – КОНЦЕПЦИЈА ГЛОБАЛНЕ СОЛИДАРНОСТИ

Проблем цивилизацијског избора који стоји пред човечанством је комплексан из простог разлога што је данас могуће поставити питање: „куда иде човечанство?“ Одговор на то питање није једнозначан. Само за веома једноставне системе могуће је донети закључке који су конкретни и непорециви. Разуме се циљеви човечанства се могу разматрати у неколико варијанти. Ретроспективно гледајући на већ завршене историјске процесе, могуће је указати на разлоге зашто се реализовао овај или онај сценарио развика и проићи у логику истог. Међутим, сценарио будућности, наравно и садашњости, када су у питању циљеви човечанства се пре своди на анализу тенденција развика човечанства него на неки коначан и прецизан закључак. У синергетици која изучава сложене и нелинеарне процесе самоорганизације, који имају ослонац у техничким и социјалним наукама, се ипак описују спектром могућих сценарија. Ако знамо да је још А. Тојнби описао двадесет и једну цивилизацију која је постојала у људској историји и да су све оне имале своје циљеве чије резултате и дан данас изучавамо свесни смо да једнозначан закључак не постоји.

Данашњу цивилизацију слободно можемо назвати техногеном у којој посебно место заузима вредност иновације и прогреса, што није случај са традиционалним друштвима. Најтеже је живети у епохи сталних промена. У нашој цивилизацији се иновација сматра једном од највећих вредности. Парадигматичност се сама по себи подразумева. Научна рационалност у англосаксонској култури је преовлађујућа. Она је један од аксиома када се говори о циљевима човечанства. Занимљив је приоритет међу вредностима у техногеној култури који се односи на схватање власти и силе. Власт се не схвата као власт човека над човеком што је карактеристично за традиционална друштва, већ, пре свега, као власт над објектима (мисли се на природне и социјалне објекте). Објекти су такође подложни технолошкој манипулацији. Имајући све то у виду, један од циљева човечанства је развика и промена система вредности како би се савладала глобална криза. То је оствариво променом целокупне људске делатности и њених етичких регулатива. На том плану постиндустријална етапа је почетак прелаза на нов тип цивилизацијског развоја. Постоје два вида постиндустријалног друштва. У првом, не долази до промена базних вредности него се само говори о променама које са собом уносе нове технологије у начин живота, социјалне комуникације и односе међу државама. Такав прилаз је изнедрио интерпретацију *одрживог развоја* као неку врсту „вјерују“ за технолошки прогрес. Уз овај принцип обавезна је и тенденција глобализације која води ка остваривању концепције „златне милијарде“. Наравно, када говоримо о циљевима човечанства, то се не

односи на сваког појединца понаособ, већ напротив, на елите које имају такву стратешку визију.

Други вид постиндустријалног друштва подразумева стратегију глобалних цивилизацијских промена. Оне не би требало да буду повезане само са технолошком револуцијом, него и са духовним променама, критиком и преиспитивањем низа ранијих основних вредности техногене културе (однос према природи, култу силе, идеала потрошачког друштва итд.). У савременим филозофским и социолошким истраживањима све се више истиче одговорност данашњег поколења за очување природе и опстанак човечанства. Велики је број написаних радова о очувању животне средине. Те су идеје разрађене још у истраживањима Римског клуба. Познати су радови из еколошке етике, при чему се све више говори о напуштању идеала владавине човека над природом. У таквим се истраживањима истиче да човек не сме да има сву власт над животињама и биљкама, нити да у њима види само средство за обезбеђење лагоднијег живота. Нова етика има велики број поборника, као што су: Р. Атфилд, Б. Дивол итд. Из овога извлачимо закључак да је један од приоритетних циљева човечанства очување животне средине. За време Ренесансе на целој земљиној кугли живело је петсто милиона људи, а данас више од шест милијарди. Овде се не ради о томе да је потребно сачувати дивљу природу, јер то није могуће без смањења броја становника земље за најмање десет пута, већ пре свега култивисањем животне средине – што је такође један од приоритетних циљева човечанства. Велики је број научника и на Истоку и на Западу који предсказују глобалну еколошку катастрофу. Као један од излаза нађен је у филозофији космизма, особито руског. Космизам има два правца: један је религиозни (Н.Ф. Фјодоров), а други научни (К.Е. Циолковски, А.Л. Чижевски, В.И. Вернадски). Руски космизам не одбацује западну традицију где, пре свега, спада вредност стваралачке личности, научне рационалности итд. Идеал ове филозофије је да се човечанство планетарно обједини, где ће се управљати природом као посебним организмом, у који је укључен и човек. Идеје Вернадског о биосфери и ноосфери поклапале су се са идејама Е. Леруа и П. Тејара де Шардена.

У систем вредности техногене западне културе човек је супротстављен природи, он би и у том смислу да измени свет. Источни традиционалистички систем вредности укључује човека у организам природе, што подразумева самоограничење, самоваспитање и укључивање у традицију.

Нови циљ човечанства би требала да буде синтеза ова два супротстављена гледишта која су узајамно зависна. То неће бити ни источни ни западни систем вредности, него нешто треће које синтетизује достигнућа техногене културе и неке идеје традиционалних култура. Такав

циљ подразумева свест о опасности од глобалне еколошке и антрополошке катастрофе која ће стимулирати тражење нових вредности. Један од стратешких циљева човечанства је могућност прожимања западне цивилизације и древних источних култура. То је важно и са становишта дијалога. Он подразумева стварање нових вредности и нових стратегија цивилизацијског развоја. Источне културе полазе од тога да природно окружење у коме живи човек је живи организам, а не нека неорганска творевина коју је могуће прерађивати. Новоевропска наука је често на источњачке идеје гледала као на преживелу мистику и мит. Међутим, нова сазнања о биосфери као глобалном екосистему показала су да је животна средина организам чији је саставни део човек. Следећи циљ човечанства могао би да буде нови облик интеграције истине и морала. Научна свест и технолошка делатност претпостављају читав спектар развоја у различитим тачкама бифукације. Као оријентир при томе не служи само знање него и морални принципи. Они предвиђају забрану експеримената који су опасни за природу и људе. Данас се све више у технолошке пројекте укључује и етичка експертиза. Таква пракса из корена мења раније представе о вези истине и морала. У западној културној традицији доминирао је идеал истинског знања као самовредности којој нису потребни никакви етички надзори. Све напред побројано нас учвршћује у уверењу да управљање циљевима човечанства није могуће без концепције глобалне солидарности. Под солидарношћу не подразумевамо само прагматичан однос групе према појединцу и обрнуто, него пре свега, рационално разумевање равноправности свих система у природи и отворености различитих културних светова за дијалог. Важан ослонац у таквом трагању су нови оријентирани у односу на које рационалност западног типа се све више модификује. Данас се губи смисао отпора и аверзије које је Запад имао према многим идејама традиционалних култура. Како се еколошка свест буде развијала тако ће се и идеја о глобалној солидарности ширити и остваривати.

Далеко смо и од помисли да се нове вредности тичу само етике и науке. Оне су и у свим другим сферама културе, као на пример у сфери религиозне свести. Тако амерички протестански теолози говоре да Бог још није довршио стварање света. Он је саучесник свега што се догађа у космосу. Они истичу да је човек одговоран за космичку еволуцију и да на њу утиче чинећи добро, али исто тако чинећи и зло. У своје време је још Черчил говорио да је демократија пуна недостатака, али да човечанство још ништа боље није измислило. Ми данас знамо да демократија није сама себи циљ већ претпоставља, између осталог, и сложене социјалне системе. Данас она оријентише власт на тактичке програме које називамо *синергетским*. Ако се, на пример, председници већине држава бирају на четири године, нормално је да они за то релативно кратко време мало шта могу да ураде. Што значи да су они *тактички* оријентисани. У ери

глобалне цивилизације морају се узимати у обзир планетарне промене које се тичу сваке земље и грађанина понаособ. Утопија је веровати да ће се у најближој будућности спроводити равноправни дијалог култура. Вероватније је да ће глобализација учинити да савремене западне вредности и идеали потрошачког друштва једнострано утичу на друге културе. За развијене земље – лидере западног света готово да нема ничег нормалнијег од тежње за доминацијом на светском тржишту, што у принципу значи конзервацију, па и активну заштиту вредности западне, техногене цивилизације у којој солидарност неће бити приоритет. У планетарним размерама ширење потрошачког друштва и масовне културе погодоваће настајању еколошких и других криза. То је разлог да се многи данашњи научници усредсређују на тражење нових вредности и стратегије у развоју. Све се више говори о *универзалној култури* која настаје *прожимањем* култура а не доминацијом. Суштина је у односу једног човека према другом човеку, што подразумева уважавање вредности социјалног живота и, у том контексту, сваку врсту солидарности. Такав циљ није могућ без дубоке реформе постојећег система вредности, пре свега, техногеног друштва. До таквог закључка су дошли и учесници симпозијума: „Европа у служби глобализације са људским ликом“ одржане у Бриселу 1998. године. Већ сама синтагма „са људским ликом“ подсећа на комунизам. Изгледа, времена се, идеје и идеали, што се циља тиче, понављају. У питању је само пут како стићи до његовог остварења.

Са идеалом саборности тесно је повезано и схватање својствено европском духу. Ту се више мисли на индивидуалну слободу која ће имати колективни облик реализације. Индивидуална слобода је повезана са одговорношћу и вољом свих да се достигне правда и добро. Осећање разумевања слободе на културном плану подразумева жртву личних интереса у име среће других. Овај закључак има наносе патетике која није својствена неолибералном концепту глобализације. Савремена глобализација неоспорно носи у себи ембрион месијанства и вредности толеранције, отворености, што подразумева у савременим условима и интензивни дијалог култура. У западној култури све се више чује идеја о *социјалној држави* (пример решавања здравственог осигурања у САД са доласком Обаме на власт). Данас је приоритет индивидуалних слобода повезан са идеалом права народа на њихово слободно и ненасилно уједињавање. У савременом друштву то не значи да се уједињене државе не ослањају и на сопствене традиције. Напротив. Све доскора циљ је био да се традиција сломи. У таквим условима свака помоћ губи смисао јер то није солидарност већ наметање воље слабијем од себе.

Један од циљева савремене глобализације претпоставља борбу против духовне и моралне кризе која је настала због дубоких институционалних и вредносних недостатака. Изгубљен је појам

заједништва у лавиринтима тржишне економије у којој се новцем мере ствари али нажалост и духовне побуде, морални мотиви и поступци. Није случајна представа о вези слободе са одговорношћу, и права човека са обавезама. Самопрегор и одговорност не произлазе из присиле, него из моралних норми.

Из свега закључујемо да *морална обнова* важи за Запад као и за Исток. Духовна и морална обнова се повезује и са такозваним националним идејама. Суверена демократија, све се више показује, није могућа без уважавања елементарних постулата националне идеје. Нови „реформатори – неолиберали, као и њихови историјски претходници – болшевици стаљинистичке школе, апсолутизовали су својину само што је код првих то приватна а код других друштвена.“¹³² Солидарност у време глобализације подразумева отпор тенденцијама да бивше комунистичке земље буду извор јефтине радне снаге за развијене земље Запада. На економском плану то може да доведе до фактичког уништења сваке врсте производње и сталног отицања капитала из таквих земаља. Тако долази до раста почетног дуга и финансијске зависности од транснационалних компанија и банака. На плану духовности у таквим земљама све је већа оријентација на иностране вредности и западну масовну културу. Неминовно долази, са једне стране, до екстремног национализма, а са друге до губљења осећања националног достојанства и формирања комплекса мање вредности што утиче и на национални идентитет. Овакав сценарио очигледно дугорочно може довести до различитих сукоба, при чему неравномерна и неправилна интеграција само у имену носи епитет „интеграција“ а у суштини се једни осећају господарима а други, иако је то прејака реч – робовима.

Прави пут сценарија глобализације подразумева *одрживи развој* и стратешко кретање ка информацијском друштву као почетку постиндустријализоване цивилизације. Важан услов за реализацију оваквог сценарија је узимање у обзир стереотипа и архетипа националног менталитета као својеврсног културног генетичког кода и у том смислу тражити могућност трансформације и уклапања неопходног за успешан постиндустријски развој. Овај сценарио, или боље речено циљ, у први план истиче солидарност, вредност људске личности, идеју слободе, правде, али и такозвани дуалистички патриотизам који подразумева љубав према домовини али и новој заједници држава као што је на пример Европска унија. Једино је тако могуће остварити идеал будуће светске државе. Такав модел не игнорише специфичности сваког народа и државе. Исток и Запад

---

¹³²Россия в глобализирующемся мире: мировоззренческие и социокультурные аспекты, отв. Ред. В.С. Стёпин, Отделения общественных наук, Секция философии, социологии, психологии и права, Российская академия наук, Наука, Москва, 2007, стр. 28.

требало би да унесу најбоље што имају у свом историјском искуству и у том случају негативан однос већине према неолибералним реформама ће бити другачији, јер ће партиципирати морал и правду. Нисмо сигурни да ће се то звати неолибералним концептом, али ће сигурно имати и неке црте неолиберализма. Идеја праведног друштва носи у себи вредност која се формулише као *солидарност*. Свесни смо да је она у многим конкретним случајевима контроверзна, јер у процесима глобализације она се често губи у лавиринтима акције и догађаја који имају за циљ освајање геостратешких позиција, а не искрено партнерство.

Принцип солидарности би требало да буде реализован у процесима глобализације као начело демократске социјалне државе. Солидарност не сме да буде само идеологија и пропаганда, већ истинска брига о правди, уравнотеженом одрживом развоју који ће узимати у обзир образовање, здравствену заштиту, изградњу станова, доступност културних вредности итд. Као што видимо сви се ови идеали могу приписати и тежњама друштва какав је био Совјетски савез. Онда се с правом поставља питање: зашто је такво друштво пропало? Одговор је једноставан: оно је кренуло без уважавања пређашњег искуства, па је такав резултат био неминован. Солидарност у свету који се глобализује не подразумева пружање помоћи без одговорности. Уз то тржиште има своје законитости које се морају узимати у обзир код сваког, условно речено, покрета солидарности. Ипак, нико не пориче да би евентуална светска држава као крајњи резултат глобализације требало да буде праведно и солидарно друштво. Наравно, постоји вредност без које је незамислива ни праведност ни солидарност, а то је *слобода*. Ту се мисли на друштвену и индивидуалну слободу у свести. Слобода се тумачила као *воља* која је често у пракси имала и анархистичку диманзију „самовољности“. После свих историјских догађања пређен је дугачак пут сазревања, па се с правом може говорити о грађанској зрелости да се прихвати одговорност солидарности. То је могуће само ако културне и политичке елите схвате да одговорност не важи само за грађане него и за њих. Појам *демократија* нужно се не претвара у придев и самим тим и не лишава социјалног смисла и садржаја. Свесни смо да је данас придев „демократски“ више украс без суштине. Слободно друштво подразумева слободу за сваког човека која се мери слободом других људи. Није случајно речено да „слободан човек у праведном и солидарном друштву може да оствари социјални идеал друштва на основу органске синтезе либералних и социјалистичких вредности“¹³³.

Управљање циљевима човечанства је могуће само уколико постоји изграђена стратегија глобалне солидарности. Она подразумева коришћење миленијумског наслеђа и искуства, овај пут уз правну регулативу која

¹³³ Исто, стр. 33.

манипулације своди на најмању могућу меру. Светска држава без солидарности је незамислива ако је циљ да већина људи живи добро и да у њој не буде потлачених. „Све донедавно породица је представљала основну јединицу друштвеног живота. Тачније речено то је била *проширена породица*, а не *смањена ужа породица* онаква какву данас имамо; у њу спадају деда и баба, сестре и браћа, њихови брачни другови и деца, чак и људи који живе у истом домаћинству, мада не морају бити у сродству. Проширена породица је такође чинила саставни део заједнице у оквиру које су сви њени чланови живели и радили и са којом се, практично, стапала. Није постојала као мало острво солидарности у огромном, равнодушном друштву, као што је то данас случај у западном свету. А још мање се распадала на саставне делове, у којима је беспомоћна и отуђена јединка постала основна јединица друштвеног (или боље речено недруштвеног) понашања. Из ових и сличних разлога морамо превазићи наше садашње предрасуде против ове незамењиве институције, коју сада углавном видимо као тиранску, фундаменталистичку и клаустрофобичну и чије вредности хвале само бездушни политичари десне оријентације типа Квејл – Гингрич – Тачер“¹³⁴. Очигледно да је незамислива солидарност уколико је нема у оквиру основне ћелије друштва – породице. Глобална солидарност не представља неку космичку идеју, већ напротив, она полази од односа у породици, па се у концентричним круговима шири са заједнице на заједницу, на институције итд. Стога „није чудо то што се најважније друштвене и економске функције могу ефикасно остварити само на нивоу домаћинства и заједнице, мада, да би то учинили, домаћинство и заједница морају бити довољно сложни, задојени правилним погледом на свет и имати у свом поседу неопходне ресурсе.

Узмимо, на пример, један од највећих проблема са којим се друштво данас суочава – масовни пораст друштвених аберација, као што су криминал, деликвенција, наркоманија, алкохолизам и насиље уопште. Такви проблеми упадљиво одсуствују у друштвима која још нису атомизована; то јест, тамо где појединци нису одсечени од породице и друштва. Чак и у данашње време, на пример, човек може потпуно безбедно да прошета по најсиромашнијим насељима Калкуте, где је велики број људи сиромашан и спава на улици. То је зато што људи не трпе страшно друштвено лишавање какво постоји у атомизованом друштву. Можда су јако сиромашни или гладни, али живот који воде је и даље у оквиру њихових породичних група и за њих он има смисла – што је све мање случај са животом који води већина људи у индустријском свету“¹³⁵. Ми би смо овом Голдсмитовом запажању додали да је *солидарност*, макар и у

¹³⁴ Голдсмит Едвард, Завршна реч, породица, заједница, демократија, у: Глобализација (приредили Џери Мандер и Едвард Голдсмит), СЛЮ, Београд, 2003, стр. 466.

¹³⁵ Исто, стр. 468.

сиромаштву, основа без које ни традиционално ни модерно друштво не могу опстати. Са тог становишта управљање циљевима човечанства подразумева борбу против тога да постанемо „анонимни становник“ великог света. Треба наћи начина да привлачност економског развоја не буде предодређена атомизацијом која ослобађа људе од ауторитета родитеља или традиционалних обавеза према члановима заједнице. У сваком случају, само тако може се конституисати и концепција глобалне солидарности. Она не опстаје изван ћелије друштва, јер ће као таква бити страном телом које намеће спољашња организација као што су држава и корпорације. „Та друга ограничења углавном служе интересима самих организација, које су обично у сукобу са друштвом и светом природе“¹³⁶. Проблем оваквог циља човечанства, слободно можемо назвати, *самодовољношћу*. Ако је човек самом себи довољан, без родитеља, рођака, пријатеља, шта му остаје? Поставља се питање да ли је *отуђење* достигнуће или највећа пошаст која је могла да погоди човечанство. И има ли смисла и сам термин *солидарност* ако нема равнотеже између традиционалних и такозваних „нових вредности“. Солидарност је права тек ако је вертикално постављена и ако се креће одоздо нагоре и обрнуто. У тако уређеном човечанству глобализација би имала далеко више следбеника а тиме и шанси да се у догледно време уистину оствари.

---

¹³⁶ Исто

2. УПРАВЉАЊЕ ГЛОБАЛНИМ ОПШТЕЉУДСКИМ ДОБРИМА И НАЦИОНАЛНИ ИДЕНТИТЕТИ

Седамдесетих година двадесетог века започела је тзв. многоаспектна глобализација. Реч је о периоду који у континуитету сеже до данашњих дана. Глоблизација је захватила готово све сфере живота. Ипак, најзначајније су економска и духовна. Под духовном сфером подразумевамо идеологију, културу, образовање итд. Процеси глобализације ни данас нису завршени. Тако А.А. Зиновјев каже да се: „У другој половини двадесетог века догодила промена еволуционог процеса: степен и ширина историјских догађаја достигли су такав ниво да је стихијски еволуциони процес уступио место пројектованој и управљачкој еволуцији“¹³⁷. Прецизније речено, човечанство је прешло из фазе фрагментације у фазу обједињавања и то не само суштински него и у детаљима. Тако се данас може говорити о „открићу“ глобалних проблема и свести о принципијелно новим претњама које долазе са глобализацијом. У вези са тим можемо истаћи да једни аутори разматрају глобализацију као перманентни и бесконачни процес, а други говоре о периодима, односно етапама, па чак и о „таласима“ глобализације. Такве промене су се прво одразиле на *културу, језик, поглед на свет и вредности уопште*. Основни атрибути глобалне цивилизације су *масмедији, Интернет, економске, политичке, финансијске* и друге везе. Све то најбоље сведочи о суштини многоаспектне глобализације.

Глобализација није могућа само у једном сектору светског система. Суштина је да је многоаспектна глобализација захватила све сфере друштвеног живота и као прво, условно речено, општељудско добро — *глобално тржиште*. Почетком двадесетог века фактички је почела да се формира светска економија, где најважнију улогу играју транснационалне корпорације. То подразумева капитал који не познаје границе. Број таквих корпорација данас је већи од 50.000 а њихових филијала у целом свету достиже 500.000. Светска економија је настала од националних економија, као последица међузависности држава, или боље речено, процеса глобализације. Данас се све више говори о светској привреди: „Светска привреда у епохи глобализације постепено постаје јача и значајнија од националних.“¹³⁸. Међународни економски систем поприма нове карактеристике које нису заступљене у националним привредама. Побројаћемо само најважније: појава светских тржишта оних роба и услуга које имају посебан значај за функционисање већине земаља савременог света. Ту се, пре свега, мисли на тржиште нафте, гаса, тржиште

¹³⁷ Зиновьев А. А, Глобальное сверхобщество и Россия, Харвест, Минск; АСТ, Москва, 2000, стр. 70.

¹³⁸ Шишков Ю. В, Мировое хозяйство, Глобалистика: энциклопедия, Радуга, Москва, 2003, стр. 614.

авиопревоза, жита, информацијско тржиште, туристичких услуга и томе слично. Формирање светских цена за такве робе и услуге условило је и развој светског тржишта. Зато није случајно да се економски раст или пад преноси из једне земље у другу, из једног региона у други. Енергетска криза 1973. године управо сведочи о тој повезаности. Тада је светски раст цене нафте изазвао у већини развијених земаља света оштар пад производње, раст незапослености и инфлацију. Зато се дошло на идеју о *управљању и регулацији* односа у систему међународне економије. Захваљујући међународним организацијама као што су: *Уједињене нације, Светска трговинска организација, Међународни монетарни фонд, Светска банка* и др., могуће је управљање сложеним системом међународне економије. У том контексту, и само управљање се на неки начин сматра ресурсом и општељудским добром. Геополитичке промене које су се догодиле после распада социјалистичког система дале су могућност за бржи и делотворнији развој светске економије и светског тржишта у условима глобализације. Почетком 21. века економија у свету је по свим параметрима постала глобална и она је захватала нове сфере. Отуда и крилатица: „Ради локално а мисли глобално“. Данас синтагма *светски новац* је све више парадигма за глобалну економију и њено функционисање. Она је, у ствари, елемент сваке економије, посебно тржишне. Новац и кредит се, у глобалном свету, сматрају *општељудским добром*. Пажња која се поклања новчаном и кредитном систему у свакој земљи света није једнозначна. Под универзалном речју „новац“ подразумевају се његови различити видови. Довољно је рећи да постоји готовински и безготовински новац. Наравно, ми кад говоримо о новцу мислимо на свеопшти робни еквивалент, односно универзално средство размене. Тако је „Међународна банка за реконструкцију и развој, коју још називају и Светском банком, постала власништво земаља учесница које су преузеле на себе обавезу да подрже фиксни курс своје валуте у доларима који се још назива паритетним курсом. Свака земља је по уговору била дужна да има доларске резерве и да их користи за куповање своје валуте када би вредност долара почела да пада. Раст курса долара значио је већу продају сопствене валуте. Курс размене валута је фиксиран преко арбитраже. То је фактички било прво искуство и почетни импулс на путу глобалног регулисања финансијског система у условима глобалног тржишта.“¹³⁹

Напоредо са интернационализацијом економије и унификацијом улоге новца у време савремене глобализације формирала се још једна општељудска вредност која се може формулисати као *масовна култура*. Реч је, с једне стране, о интернационализацији друштвеног живота и све

¹³⁹ Чумаков А. Н, Глобализација. Контури целостног мира: монографија. – 2-е изд, перераб. и доп, Проспект, Москва, 2009, стр. 255.

већем преплитању различитих култура. У свом површинском, фрагментарном и упрошћеном виду то води имитацији образаца високе културе, а са друге стране, дошло је до активног развоја средстава масовних информација која су репродуковала унификовану културу, клиширани поглед на свет, стереотипе мишљења, начина живота, итд. Као јединствени образац ширења масовне културе у условима глобализације постала је *реклама*. У глобалном свету она је све више посебан вид индустрије која намеће своју продукцију не само становништву појединих земаља или региона, него и светском друштву уопште. Масовна култура на тај начин савладава различите баријере: националне, царинске, морално-етичке итд. Човек који живи у реалности плуралистичке културе формира исте социо-културне стереотипе пошто, на пример, увек добија исти тип информација преко телевизије, интернета и других средстава масовне комуникације. Људи све више постају унифицирани без обзира на то што не припадају јединственом систему вредности. Ова контроверза је привидна јер у контексту процеса глобализације масовна култура постаје транснационална, светска, супротстављена етничким вредностима и етно-културној самобитности. Све у свему, настаје нова реалност.

Слична је слика „инфлације“ у науци, сфери образовања где расте број средњих, специјалних школа, али и приватних факултета који ступају у оштру борбу за студенте. Тако је у Србији у последњих десет година четворостручен број факултета и виших школа. Настала је општа трка да се, путем рекламе, скрене пажња корисника њихових услуга. Наравно, ову врсту „инфлације“ диплома не сматрамо достигнућем, али она је резултат тржишта, а самим тим и глобализације.

Ова појава, очигледно, има негативан аспект. Закономерно је да у условима глобализације култура не може остати само локална и затворена у националне границе, већ се трансформише под утицајем светских тенденција. То не значи да се унификација врши на матрици атрибута „општељудски“. Другим речима, имамо у виду да је култура увек самосвојна и непоновљива у свом локалном исказивању и под утицајем процеса глобализације тешко може бити истовремено масовна. То само указује да је није могуће једнозначно оценити, посебно не у категоријама *добро или лоше*. Масовна култура се може схватити од једних као негативна појава, а од других као позитивна. Закључак се сам по себи намеће да су масовна култура и самобитне националне културе у некој врсти антипода који су у глобалном свету осуђени на суживот. Прети опасност да просечност и клишираност, као карактеристике масовне културе, „прогутају“ вредности самобитне и непоновљиве националне културе. То се може догодити снижавањем критеријума услед осиромашења духа које настаје као последица игре великих бројева чији крајњи резултат пре води у *ништавило* него у *општељудску вредност*.

У условима глобализације, *време* је битан фактор за успех било које врсте. У том смислу, јавила се озбиљна потреба за јединственим светским језиком који ће имати значај или атрибут заједничког. Са развојем трговинко-економских, политичких и културних међународних веза, све више је недостајао језик којим би сви говорили. Такво питање није могло да се реши, на пример, гласањем или договором. Иако би се на крају енглески језик јављао као практични излаз из многих недоумица и ситуација, он, ипак, није прихваћен као решење. Тако и у Европској унији као највише коришћени језици су енглески, француски и немачки. 1995. године „42 % грађана земаља Европске уније су у стању да разговарају на енглеском, 31% на немачком и 29% на француском.“¹⁴⁰

Када говоримо о *општељудским добрима* ту се мисли и на интелектуални потенцијал, односно технолошки развој на светском нивоу. Фундаментална и примењена наука такође припадају овом корпусу проблема. Наравно, не заборављамо ни иновацију која је резултат не само научно-технолошке делатности. За нас значајно, ако не и пресудно место, заузима социо-економска димензија проблема. У оквиру иновационог система битно место заузима *инфраструктура* која уноси иновациону делатност у економски механизам датог друштва, организује финансирање, размену информација између произвођача и потрошача иновационог производа. Оптимизација иновационог циклуса је у суштини у условима тржишта научно-технолошка делатност. Њој су потребне услуге бизнисмена, менаџера, правника, финансијских стручњака, стручњака за маркетинг и тако даље. Сфера њихове делатности је и комплекс разноврсних фирми, предузећа, канцеларија и тако даље. Све је то повезано са *организацијом, управљањем, финансирањем, стимулацијом* и другим облицима опслуживања иновационог процеса. Иновациони системи су заступљени, пре свега, у развијеним земљама. Србија тек почиње да формира сопствени иновациони систем. Имамо у виду да је Србија наследила од Југославије инфраструктуру. Она тражи да буде реорганизована, пошто би иновациони систем требало градити на принципима тржишне економије. То подразумева преовлађивање традиционалне српске болести неуважавања науке и увођење иновационог система у јединствени комплекс који ће бити економски стимулисан. Данас се зна да се иновација може извозити и то далеко скупље него што се, на пример, могу продати природни ресурси. Није случајно одавно примећено да је један грам такозване ласерске хетероструктуре скупљи од више тона нафте. Улогу државе у иновационом развоју потврђују и светска искуства. Држава формира услове и правно регулише односе између субјеката, привлачи приватни капитал у иновациону сферу, обезбеђује

¹⁴⁰ Исто, стр. 263.

нарудбине, финансира фундаментална истраживања. Међународна научно-техничка сарадња подразумева учешће држава.

Успех зависи, пре свега, од тога колико ће једно друштво поклонити пажње иновационој политици.

Што се тиче културног наслеђа као *општељудског добра* у предводници глобализације САД на колективном државном нивоу *културно сећање* појединца изложено је подозрењу (натураларизацији емиграната). Одатле и проистиче одлучно одбацивање других култура као несавршених (културофобија). Американци су склони да верују да је будућност свих народа – америчка културна традиција. Западноевропска култура са позиције америчке културне агресије је нека врста сапутничке културе. Национална култура у глобалном друштву, сматрају САД, мора да буде „очишћена“ од наслага прошлости. Стално се говори о ослобађању од ранијих норми, догми и морала. По америчком обрасцу *природног човека*, пре свега, карактерише *разумни егоизам*. Старо друштво је захтевало потчињавање колективним нормама, традицији. Амерички континент где се формирала нова држава, за емигранте је представљала празно пространство, културни вакум, арену у којој делује природан човек. Све што је постојало до тада било је баласт који је сметао да се подигне здање нове цивилизације. Зато су црвенокожци били уништени заједно са својом самобитном културом. За реализацију њиховог пројекта била је потребна „чиста табла“.

Под утицајем американоцентристичког либерализма статус старих култура на свим континентима је унижен и сматра се сметњом за наступајућу економску и политичку револуцију које је доносила свету америчка авангарда. Зачудо, носиоци „застарелих“ култура снагом историјских случајности били су власници природних богатстава којима „они не умеју правилно да располажу“. На тај начин, суштина глобалне културне агресије се своди на остваривање достигнућа главног циља глобалиста – планетарној прерасподели ресурса у корист „победилаца“. Зато је одавно укорењена крилатица: *Један американац је индивидуалац; два американца су фирма; три американца монопол*.

Америчко друштво нема природних историјских корена. Кредо начина живота Американца је индивидуализам, размена, егоистички морал успеха. Све ово о чему говоримо има своју теоријску основу у *Бихевиоризму*. Постулати те теорије су *понашања човека које се заснива на чисто физиолошкој реакцији на стимулацију*. По тој теорији основна ћелија друштва није група него *индивидуалац*. Његова веза са социјалним окружењем носи условно-конвенционални карактер. Колективно постоји не као реалност, него само номинално. Индивидуалци су атоми који између себе узајамно делују на погубно утилитарној основи. То је разлог

што празнина стоји између људи и карактерише сваког од њих изнутра. Личност је *црна кутија* видљива само на улазу (стимули) и на излазу (реакција). То значи да бихевиоризам означава више колективне интересе. Социјална реалност се своди на односе еквивалентне размене а тек онда на унутрашња осећања човека. Колективне вредности су сметња тржишној размени. Индивидуалац – атом познаје само спољна ограничења која су повезана са другим атомима и он је „слободан играч“ у животу. Важно је победити друге. Он није везан за традицију, морал и сличне вредности. На тај начин, бихевиоризам научно рехабилитује амерички индивидуализам одбацујући, при том, као небитан унутрашњи човеков свет. Теорија размене као кредо америчког начина живота не примењује се само у економији него, без изузетка, у свим односима међу људима. Друштво је само празно пространство по коме се крећу и периодично сусрећу, изоловане једне од друге, индивидуе – атоми. Ова теорија у ствари најбоље показује суштину америчког погледа на свет који је не представља и не може се формулисати као општељудско добро. Ми смо покушали да на примеру теорије бихевиоризма покажемо који су разлози да се глобализам често узима у разматрање од значајних мислилаца 21. века као процес који носи амерички печат и који је баш због тога *неприхватљив*. Свесни смо научне чињенице да су постулати бихевиоризма били оспорени алтернативном школом у социјалној психологији – школом когнитивизма, која упоредо са прагматизмом који је својствен људима, повезује индивидуално „ја“ са колективним „ми“ и разликује појмове „ми“ и „они“. Тако је бихевиоризам економоцентричан а *когнитивизам културноцентричан*. С озиром да глобализација апсолутизује тржиште и сматра га регулатором односа у друштву игноришући социјалне и културне реалности, когнитивизам *подрива* идеолошке основе тржишног друштва. Елаборирали смо ове две теорије како би показали зашто се многи амерички аутори залажу за бихевиоризам. Подршка бихевиоризму када су у питању постсоцијалистичке земље има за циљ да подржи режиме оријентисане на САД и да демонтирају и сам појам „народ“ јер је он сметња и противтежа субјективном глобализму и његовој културној агресији. Све док у друштву постоји народ, а не одвојени и међусобно неповезани атоми, он ће сачувати способност да испољи своју вољу што није у интересу американизма. Управо чињеница коју смо навели показује да се победа американизације не може сматрати коначном.

Претходним излагањем желели смо да покажемо да американизација не представља никакво општељудско добро, напротив. Методи и средства агресивне културне глобализације су различити. Издвајамо следеће:

- „1. Коришћење националне културне елите као агента утицаја на духовну сферу друштва;

2. Наметање народу туђег начина живота заснованог на апсолутизовању односа размене, рушењу и промени цивилизацијских вредности;
3. Ослобађање од осећајности;
4. Манипулација свешћу маса;
5. Комерцијализација културне сфере.¹⁴¹

Међутим, предузетништво као вредност у савременим глобалним преоцесима може се сматрати *општељудским ресурсом* и за многе *добром*. Са научне тачке гледишта, изучавање вредносно-мотивационе сфере предузетништва није могуће без одговора на два питања. Прво, у чему је вредност предузетништва као вида економске активности и, у суштини, начина живота за његове субјекте? И друго, које су то карактеристике животних вредности самих предузетника? Занимљиве су анкете спроведене у различитим земљама, нарочито у постсоцијалистичким. Тако је у Русији на пример 52,5% предузетника изјавило да се тим послом баве јер желе да успех и посао зависе од њих. Овакав резултат анкете показује колико су предузетници у посткомунистичким земљама неупућени у оно што их чека на пољу бизниса. У таквим земљама мало шта зависи од њихове активности и способности. Многе су спољашње и унутрашње околности које утичу на успех предузетника. У корумпираним постсоцијалистичким друштвима успешност се мери *сналажљивошћу* предузетника да у таквом окружењу унапреде рад својих компанија. Ово недвосмислено показује да у таквим друштвима предузетничка делатност не представља вредност, нарочито не општељудску. Ми у нашем раду о овоме говоримо јер су многи склони да поред *еколошких, стваралачких* и предузетничке активности убрајају у општељудска добра. То се, можда, може рећи за развијене земље, али у осталим земљама сигурно не. Свесни смо комплексности теме и њене разуђености, међутим, наш је задатак да само у најкраћим цртама укажемо на општељудска добра и у том контексту националне идентитете. Са психолошке тачке гледишта, вредности као што су *материјално благостање* и *слобода* имају у принципу различито значење за различите групе предузетника. Не треба заборавити да су многи предузетници били „ принуђени“ да се баве тим послом. Њихов је једини циљ стицање материјалног богатства. Средства којим ће доћи до истих за њих су небитна, важно је постићи циљ. Ово су дилеме које нас наводе да мотивацију предузетника узмемо као веома важну за оцену када је предузетништво општељудска вредност. Очигледно је да мотивација може бити у првом реду *независност* и *самосталност*. Затим, могућност да се реализују способности. Материјална обезбеђеност

¹⁴¹ Лукашевич В. М, Глобалистика: Учебное пособие, -3-е издание, переработанное и дополненное, Новый Світ-2000, Львов, 2006, стр. 262.

је мотив готово свих предузетника. Тек на четврто место долази корисност рада за људе. Ауторитет у средини у којој предузетници раде за неке је главни мотив, а за неке само пратећи. Занимљива је анкета која је спроведена код руских предузетника, а која показује како се рангирају вредности код њих. Они су на прво место ставили: „*здравље, затим долазе пријатељство, бесмртност, познанства, срећа других, богатство, рад, слобода, љубав, мудрост, лепота, власништво, материјална обезбеђеност, стваралаштво, забава, активан живот, самоувереност, породица*“¹⁴². У другој анкети предузетници су овако рангирани одређене вредности: „*поштење, самоконтрола, стрпљивост, радост живота, образованост, богатство, сналажљивост, тврда воља, васпитаност, деликатност, одговорност, рационализам, независност, својина, неслагање са недостацима, ширина погледа, ефикасност у пословима, поузданост, смелост у заштити погледа на свет*“¹⁴³.

Све у свему, добијени резултати говоре какве су вредносно мотивационе карактеристике предузетника. Које су њихове животне вредности. У принципу, за предузетнике је материјално богатство водећа животна вредност која им даје могућност да се реализују и изван сфере бизниса. При томе, њихове потребе за независношћу и стваралаштвом често остају незадовољене. Они у трци за материјалним богатством на национални идентитет гледају као на фолклорну категорију. Не разумеју да је национални идентитет комплексна и вишезначна категорија која подразумева културу, уметност, однос према традицији (ту се не мисли само на религију), континуитет државности, однос према писму, језику и наслеђу, усклађеност савремених цивилизацијских токова са домаћом баштином итд.

Савремена глобализација намеће дискутабилну категорију потрошачке културе као општељудског добра. „Глобализација привреде подразумева тежњу да се овај разорни процес *уопштити*, што значи да се огромна маса људи који живе у руралним областима Трећег света и још увек могу сами да произведу шта им треба, претвори у потрошаче скупе робе и услуга, које углавном обезбеђују мултинационалне корпорације.

Да би се ово могло остварити, културни обрасци већег дела Трећег света, који подразумевају увелико самодовољан начин живота, морају бити

¹⁴² Россия в глобализирующемся мире: мировоззренческие и социокультурные аспекты, отв. Ред. В.С. Стёпин, Отделения общественных наук, Секция философии, социологии, психологии и права, Российская академия наук, Наука, Москва, 2007, стр. 524.

¹⁴³ Исто, стр. 525.

немилосрдно искорењени и замењени културом и вредностима западног потрошачког друштва.¹⁴⁴

Међутим, потрошачко друштво најмање брине о екологији: „Биосфера не може да издржи шест милијарди људи који би трошили онолико колико троше земље Севера. Уништење које је природа претрпела за последњих педесет година, тј. откако је, започео глобални привредни развој, много је веће од свег уништења које смо изазвали од почетка нашег живота на овој планети. Наша планета не може још једанпут да издржи таквих педесет година, а камоли сличан период још већег еколошког уништења, а да остане способна за одржање сложених облика живота“¹⁴⁵.

Очигледно је да наметање агресивног културног обрасца земљама Трећег света јесте циљ али га је тешко остварити. Да би се он остварио, као што видимо, треба искоренити културе и културно наслеђе многих народа. Тако се нешто, по нашем мишљењу, чак ни војним средствима не може остварити, а камоли различитим манипулацијама и маркетингом. Свесни смо да објективне околности намећу нов поглед на свет и самим тим неопходну толерантност различитих култура. Међутим, овде није реч о томе. Већ смо рекли, ради се о наметању монокултурног обрасца.

Стварање потрошачке културе је изазов коме се на прави начин не могу одупрети мале и сиромашне земље. Ипак, на том путу не стоји само идентитет као препрека, него и објективне околности везане за економски раст. Тако „да би се до 2060. године све земље Трећег света довеле на ниво потрошње који имају САД, потребан је економски раст од четири процента годишње. Међутим, годишња светска производња, а као последица овога, и годишње дејство наших привредних активности на природну средину, били би шест пута већи него данас – што је немогуће и замислити. Ипак, америчка Велика тројка произвођача аутомобила нада се да ће ускоро потписати уговоре са Кином, прижељкујући да омогући аутомобил свакој особи која сада вози бицикл или, једноставно, пешачи (Menotti 1995). Додатна емисија угљен-диоксида из неколико стотина милиона аутомобила учинила би условне прогнозе Међудржавног панела Уједињених нација о климатским променама бесмисленим, доводећи до великог пораста глобалног загревања. Ако би сваки Кинез имао и фрижидер, што је званични циљ кинеске владе, емисија CFC и HCFC учинила би потпуно бесмисленим протокол из Монреаала о смањењу емисија супстанци које разарају озонски омотач“¹⁴⁶.

¹⁴⁴ Голдсмит Едвард, Завршна реч, породица, заједница, демократија, у: Глобализација (приредили Џери Мандер и Едвард Голдсмит), СЛЮ, Београд, 2003, стр. 109-110.

¹⁴⁵ Исто

¹⁴⁶ Исто, стр. 110-111.

Ми ћемо се у посебном поглављу бавити футуролошким проблемима глобализације, али из наведеног цитата је више него очигледна сва контроверзност потрошачке културе. Зато, није ни чудно што једни сматрају да је без ње незамислива глобализација, и да је она *општељудско добро*, док је други виде као *општељудско зло* које ће на крају довести до светске катастрофе. Наравно ми не спадамо нити у претеране оптимисте још мање у песимисте, али је очигледно да до неког баланса мора да дође. Зато је потребан консензус већине значајних земаља света.

У савременој глобализацији формира се мишљење да је *слободна трговина* један од најзначајнијих принципа привредне глобализације. Многи истраживачи су склони да ту чињеницу формулишу као општељудско добро. „Један од принципа привредне глобализације и 'слободне трговине' јесте да земље треба да се посвете производњи и извозу неколико артикала које нарочито добро производе, а да увозе готово све остало из других земаља.

Знатна количина најосновнијих светских артикала већ се производи за извоз – 33 процента шперплоче, 84 процента кафе, 38 процента рибе, 47 процента боксита и алуминијум-триоксида, 40 процента гвоздене руде и 46 процента сирове нафте (French 1993).

Пошто је глобализација напредовала, и дрво је сада постало култура за извоз, Малезија извезе више од половине количине дрвета које посече за грађу. То годишње доноси милијарду и по долара у девизама, али по ужасној цени за природну околину. Тако је 1945. године Малезијско полуострво било седамдесет до осамдесет процената под шумом. Данас дрвећа готово да нема. Последице овога су појачана ерозија тла, пад горње границе подземних вода у многим покрајинама и чешће суше и поплаве. Мултинационалне компаније тако брзо огољују малезијске државе Саравак и Сабах да ће за неколико година све шуме у њима, сем оних најнеприступачнијих, бити уништене, а биће разорени и култура и начин живота домаћих племенских народа¹⁴⁷.

Ми у нашем раду говоримо о новим категоријама општељудских добара. Оне су карактеристичне за глобализацију. Међутим, наш је задатак и да се критички осврнемо на стандарде на основу којих су одређени процеси попримили атрибут „општељудског добра“. Из горе наведеног примера (а сличних је безброј) може се закључити да *слободна трговина* која често подразумева давање предности извозу може да има несагледиве негативне последице. Скептицизам који из овога произилази је разлог више да научници који се баве управљањем глобалним општељудским

¹⁴⁷ Исто, стр. 111.

добрима морају да имају у виду контроверзе које произилазе из овог проблема, да их истраже и укажу на путеве који ће бити мање трауматични. Већ смо у овом примеру напоменули проблем идентитета. Идентитет, између осталог, подразумева начин живота који се вековима неговао са свим обичајима и културним наслеђем. Он је често у вези са природом која га окружује. Тако су многи малезијски митови везани за шуму као станиште. Зато није случајно што су многи малезијски интелектуалци и културни посленици устали против немилосрдног уништавања шума. Они указују да ће краткорочна корист за крајњи резултат имати непроцењив и ненадокнадив губитак. Он ће се огледати и на националном плану, јер са губитком дрвета као ресурса (због непланског коришћења) пашће се у зависност од развијених земаља које ће онда лакше наметати свој монокултурни образац.

Глобализација је донела још једно општељудско добро које је формулисано као - *информација*. Међутим, она је често у служби *манипулације свешћу* како је приметио Карамурза. У сферу информације спадају и медији. Политика и медији су у вези. Па је тако: „У контексту демократске политике приступ државним институцијама овиси о способности придобијања већине гласова грађана. У савременим друштвима људи примају информације и стварају судове о политици првенствено кроз медије, чине то понајпре путем телевизије. Медији политици дају оквир. Будући да власт овиси о поновној победи на изборима или о изборима за више положаје, сама власт постаје овисна о дневној процени могућег утјецаја неке владине одлуке на јавно мнијење, што се мјери испитивањима јавног мнијења, кориштењем циљаних скупина и анализом 'имица' који политичар има у јавности. У свијету у којему је zasiћеност информацијама све већа, највећу дјелотворност имају поруке које својом краткоћом и амбивалентношћу остављају простор људима за њихове властите пројекције. Овакву опису најбоље одговарају слике. Људски се ум првенствено храни аудио-визуелним медијима јер се они баве догађајима од јавног значаја“¹⁴⁸.

Без обзира на све наведене мањкавости без информација и медија савремено друштво је незамисливо. Са становишта многих истраживача и сама *глобализација* је *општељудско добро*. Зато је управљање процесима глобализације условљено објективним потребама становника Земље, пре свега инстинктом *самоочувања човечанства*. Из тог угла треба и посматрати најновије споразуме између Русије и САД о смањењу нуклеарног потенцијала и захтева од већине земаља да се забрани његова производња и ширење. Данас је више него икада потребан глобални консензус око екологије и спречавања социјалних катаклизми итд.

¹⁴⁸ Castells Manuel, Моћ идентитета, Golden marketing, Zagreb, 2002, str. 318-319.

Управљање сарадњом међу људима и државама претпоставља постојање све три гране власти: законодавне, извршне и судске. Оне су формиране у току неколико хиљада година постојања института државе. Да би се управљало друштвеним процесима потребно је да постоје одређена правила и норме што је диктирано субјектом управљања у односу на објекат управљања независно од тога да ли те норме спроводи вођа племена, монарх или демократска држава.

Структура управљања формирана је код националних држава као објективна потреба и служи да се обезбеди ред и спокојан живот људи. На тај начин се онемогућава анархија и хаос у друштвеном животу. При томе значајну улогу играју и материјални интереси оних у чијим се рукама налази државна власт. Зато се и појавило питање да ако унутар посебних држава постоји потреба за наведеним системом и структуром управљања, зашто онда не би то исто било важно и на глобалном плану. У уској вези са наведеним је и борба са тероризмом, затим помоћ међународним и регионалним организацијама у решавању унутрашњих и међудржавних конфликта, реформисање и учвршћивање међународних финансијских институција, ширење функција Савета безбедности Уједињених нација, формирање Међународног кривичног суда који има универзалну наднационалну јурисдикцију, контрола емисије штетних гасова у складу са Кјотским протоколом из 1997. године, контрола коришћења генетски модификоване хране без обзира на њену улогу у преживљавању најсиромашнијих региона, стварање мировних оружаних снага под контролом Савета безбедности Уједињених нација.

Свесни смо да су многи од ових навода спорни али тешко им је порећи атрибут конструктивности. Они су неопходан оријентир за све државе света, пре свега за САД, баш због тога што администрација америчког председника све то не жели. Постојећи облици и методи управљања процесима глобализације укључују уговоре, споразуме, конвенције, међудржавне политичке, војне, економске и друге савезе, асоцијације, фондове, банкарска обједињења. Данас су Уједињене нације најважнија организација која је способна да оствари глобално управљање. Међутим, још ће дуго бити спорно да ли се и глобализација може сматрати *општељудским добром*. Свака врста савеза, уједињавања па и на светском нивоу, подразумева фактор – *време* у коме се може показати колико је исти делотворан и шта све носи са собом.

Ми смо указали на чињеницу да и сам појам *општељудско добро* је сложен и контроверзан. Оно што је за једне општељудско добро, за друге је дискутабилно, нарочито ако се не ради о природним ресурсима. Критички смо сагледали и дали оцену значаја идентитета као општељудског добра, али и на значај *управљања* истим.

3. УПРАВЉАЊЕ ФУТУРОЛОШКИМ АСПЕКТИМА ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ (ЦИВИЛИЗАЦИЈСКЕ ЕВОЛУЦИЈЕ)

Различити су концепти и модели историјског процеса. Ми смо у посебном поглављу реконструисали прошлост и видели како се она одразила на савремена догађања. Целокупна светска историја је детерминисана бројним објективним и субјективним околностима. То је и разлог што се све може на различите начине интерпретирати. Може се говорити о процесима који представљају различите утопије попут комунизма итд. Човечанство је покушавало да предвиди будућност још из давних времена. То се може убројати у митологију, есхатологију – религиозно учење о „крају света“, у социјалне утопије итд.

У другој половини двадесетог века највише је дошла до изражаја свест о глобалној претњи и апокалиптичним сценаријима који су узроковани постојањем нуклеарног оружја. Управо је тада реafirмисан термин који се први пут појавио још 1943. године у радовима немачког социолога О. Флехтхаима који гласи: „Футурологија“. Он се данас користи у значењима као „учење о будућности или истраживање будућности, прогнозирање“¹⁴⁹.

Многи сматрају да је импулс за појаву такозваног *футуролошког бума* дат 1960. године појавом зборника радова Америчке академије наука и уметности под председништвом Д. Бела. Ту је био најзапаженији рад Г. Кана и Е. Винера „У сусрет 2000. години“¹⁵⁰. Док се већ 1974. године појавила и Светска федерација за истраживање будућности, у коју је ушло петнаест футуролошких организација. Основан је и међународни научни центар „Човечанство у 2000. години“. Сведоци смо да је тешко било шта прогнозирати без разумевања карактера савременог друштва. Темпо живота и догађаји који све мање остављају времена човеку да дубље схвати шта се догађа око њега чини истог несигурним, он губи оријентацију, постаје песимиста, апатичан је и прогоне га све могуће фобије. Први је на то обратио пажњу амерички футуролог А. Тофлер. Он је први увео у оптицај појам „футурошок“. Разлоге за увођење оваквог термина овај аутор објашњава следећим речима: „Хтео сам да опишем стрес и дезоријентацију, који се јављају код људи подвргнутих великој количини промена у веома кратком временском року“¹⁵¹. Овај аутор даље сматра да је убрзавање темпа промена карактеристично за последњих 300

¹⁴⁹ Глобалистика (энциклопедия), под редакцией И.И. Мазура и А.Н. Чумакова, ЦНПП „Диалог“, Издательство „Радуга“, Москва, 2003, стр. 1119.

¹⁵⁰ Kahn H, Wiener A, The Year 2000, The Macmillan Company, N.Y, 1967; Toward the year 2000: Work In Progress, D. Bell (ed.), Houghton Mifflin Co, Boston, 1968.

¹⁵¹ Тофлер А, Футурошок, Лань, СПб, 1997, стр. 5.

година и да он из деценије у деценију расте, захватајући високоразвијене индустријске земље, и то таквом брзином, да се не може успоставити аналогија у историји човечанства. Тако он каже да је: „Футурошок временски феномен, продукт темпа промена у друштву. Он се јавља због притиска нове културе на стару. То је културни шок у нашем сопственом друштву са лошим последицама, много већим него при судару са другим културама... Промене су се као лавина обрушиле на наше главе, и већина људи уопште нису спремни за њих.“¹⁵². Тофлер на овај начин отвара нову страницу у футурологији – изучавање опасности које долазе са променама. Није чудно што је он постао интересантан за многе истраживаче, а пре свега за истраживаче - чланове Римског клуба. Ми смо већ навели да су аутори првог реферата поднетог Римском клубу под називом „Границе раста“ методом математичко-компјутерског моделирања користили системски прилаз у изучавању глобалне проблематике. Они су имали за циљ да истраже последице великих одлука које се тичу избора пута развоја човечанства. Закључци до којих су дошли имали су изненађујући ефекат, неки су га формулисали „громом из ведра неба“, а закључили су да материјални раст не може да траје бесконачно. По њима, праве границе друштвеног развоја не носе само епитет *физичког* него и *еколошког*, *биолошког* и *културног* карактера. Домет њиховог истраживања представља и признање улоге *социо-политичких фактора* који се морају узимати у обзир приликом решавања глобалних проблема. Ипак, они су оптимисти и сматрају да ће ниво науке и технике омогућити човечанству да савлада све препреке.

Римски клуб је 1977. године објавио пети реферат под насловом: „Циљеви човечанства“ у коме је био формулисан концепт глобалне солидарности. Они говоре о *револуцији светске солидарности* и формирању новог *глобалног етноса*. Такав модел претпоставља глобалну безбедност јер ће престати трка у наоружању. Они предвиђају да ће се глобално решити проблем хране, као и контрола коришћења енергетских и сировинских ресурса. По њима, глобални развој ће бити оријентисан на квалитативни раст. Овај пројекат у коначном подразумева *етичку револуцију* и формирање *општељудског морала*.

Јубиларни десети реферат Римског клуба „Маршуте које воде у будућност“ појавио се 1980. године. У том реферату елабориран је модел будућег светског поретка који се заснива на коегзистенцији различитих култура, религија и начина живота. Посебно је истицан социјални проблем. Они су афирмисали неопходност конвергенције различитих па и супротних друштвених система. Међутим, принцип тзв. „групне сарадње“ је заузимао важно место у реферату наводећи при том да свако може да живи у

¹⁵² Исто, стр. 12.

друштву које му се свиђа али да на тај начин може и да остане изван видног поља. Очигледно да се њихово предвиђање остварује. Земље које желе да постану чланице Европске уније морају да се прилагоде „групној“ сарадњи иначе ће бити изопштене, што у окружењу у каквом, на пример, живи Србија не доноси бенефите, већ напротив велика искушења и стагнацију. Истинитост оваквих закључака је потврдило време. Интересантно је да је А. Печеј у својој књизи „Сто страница за будућност“ писао: „Какву будућност створити? Нема никаквог смисла измишљати савршено-незамисливу будућност. Будућност треба да буде не само достојно проживљена него и реализована на најбољи могући начин. Много је лакше одредити које су варијанте будућности немогуће, или рећи које од њих никада не би смо желели да видимо, него одредити будућност која је истовремено и реална и жељена.“¹⁵³

Управо у томе је и највећа потешкоћа. Чак је и литература двадесетог века уобличила нови жанр под утицајем грандиозних достигнућа у области науке и технике. Међутим, ни *постмодернистичка фантастика* није могла да предвиди догађаје и открића до којих ће се доћи у последња два века. Нико није предвидео нуклеарно оружје, а потом распад Совјетског Савеза, појаву телевизора, компјутера, Интернета, мобилног телефона и сл. Такође нико није могао да наслути да ће се огроман број земаља, култура и народа трансформисати у глобалну целину. Људи који живе на разним континентима, у релативно кратком временском року, ступају у економске, политичке односе. Неки то чине и против своје воље. Тако је, на пример, познати фантаста А. Кларк навео речи председника асоцијације произвођача кочија у Великој Британији: „Треба бити будала и порицати да је пред аутомобилима блистава будућност. Али треба бити још већа будала и претпоставити да ће аутомобил имати неки утицај на трговину коњима и кочијама“¹⁵⁴.

Очигледно да овај произвођач није могао да предвиди будућност пошто је изнео мишљење о томе да аутомобил неће угрозити трговину коњима и кочијама. Тешко је упочетку било предвидети колико ће аутомобилска индустрија напредовати и да ће аутомобил бити доступан већини људи. Данас се мало ко усуђује да и на десет година прогнозира развој технологије. Таква позиција није карактеристична само за представнике науке или бизниса већ и за готово све сфере живота. Када су у питању термини: „предсказање“ и „предвиђање“ битно је указати на њихову принципијелну разлику. Тако је А. Б. Вебер написао: „Ми не можемо знати будућност у неком апсолутном смислу, али можемо предвидети вероватне последице процеса које пратимо и тенденција у

¹⁵³ Печеи А, Сто страниц для будущего, Будущее в настоящем, Прогресс, Москва, 1984, стр. 39.

¹⁵⁴ Кларк А, Предисловие к книге Ласло Э. „Макросдвиг“ (К устойчивости мира курсом перемен), Тайдекс Ко, Москва, 2004, стр. 8

назирујућој будућности... То нам омогућава да говоримо о алтернативним варијантама и моделима развоја. Предвиђање се ослања на знање садашњости које је неопходан услов политичког избора како би се практично деловало.¹⁵⁵

Овакав прилаз у разумевању будућности и могућности предвиђања свело је футурологију на практичнију терминолошку одредницу – прогнозирање. Оно се остварује уз учешће практично свих наука и то у два основна правца: *истраживачком* и *нормативном*. Истраживачко прогнозирање полази од савремене ситуације тражећи могуће путеве развоја у будућности, одређујући проблеме, моделе итд. Што се тиче нормативног правца, он полази – од задатих циљева (нормативно утврђених будућих дешавања) према савременом деловању. Такво прогнозирање последично показује које оперативне задатке треба извршити да би се стигло до стратешких циљева. Као пример нормативног прогнозирања се могу навести велики социјални пројекти или разрада и остваривање Програма освајања Космоса.

Велики број истраживача сматра да се може говорити о бесперспективности будућности као *наставка садашњости*. Они су мишљења да је криза захватила сву западну културу и друштво, све главне институције. То је криза уметности и науке, филозофије и религије, права и морала, начина живота. Даље, они сматрају да је на делу криза социјалне, политичке и економске организације укључујући брак и породицу. Другим речима, у кризи је и сам живот. Све се то приписује Западу, или како то они формулишу – глобалној кризи капитализма.

Свет се налази у кризи. Њему предстоји тежак задатак тражења путева изласка из ње. То неће бити могуће без револуционарних промена. Већ је примећено да ова епоха није *обично револуционарна* јер је дошло до метаморфозе целокупне људске историје. Све је у преиспитивању. Сам свет је у фази трансформације која подразумева тектонске поремећаје. У том смислу последице по многим ће бити драматичније од оних које су за собом оставиле француска и бољшевичка револуција. И не само то: тешко је, ако не и немогуће, предвидети до чега ће све то довести. Зато су и задаци модерних истраживача комплексни.

Начин на који се остварују промене у савременом свету не може обезбедити човечанству будућност. Пре ће доћи до самоуништења ако не дође до измене принципа у свим сферама живота. Идеја да ће привилегована мањина остварити апсолутни и коначни успех субјективне глобализације је такође под знаком питања. Земље – лидери, саможиво, снагом силе присвајају достигнућа глобализације за себе а све проблеме

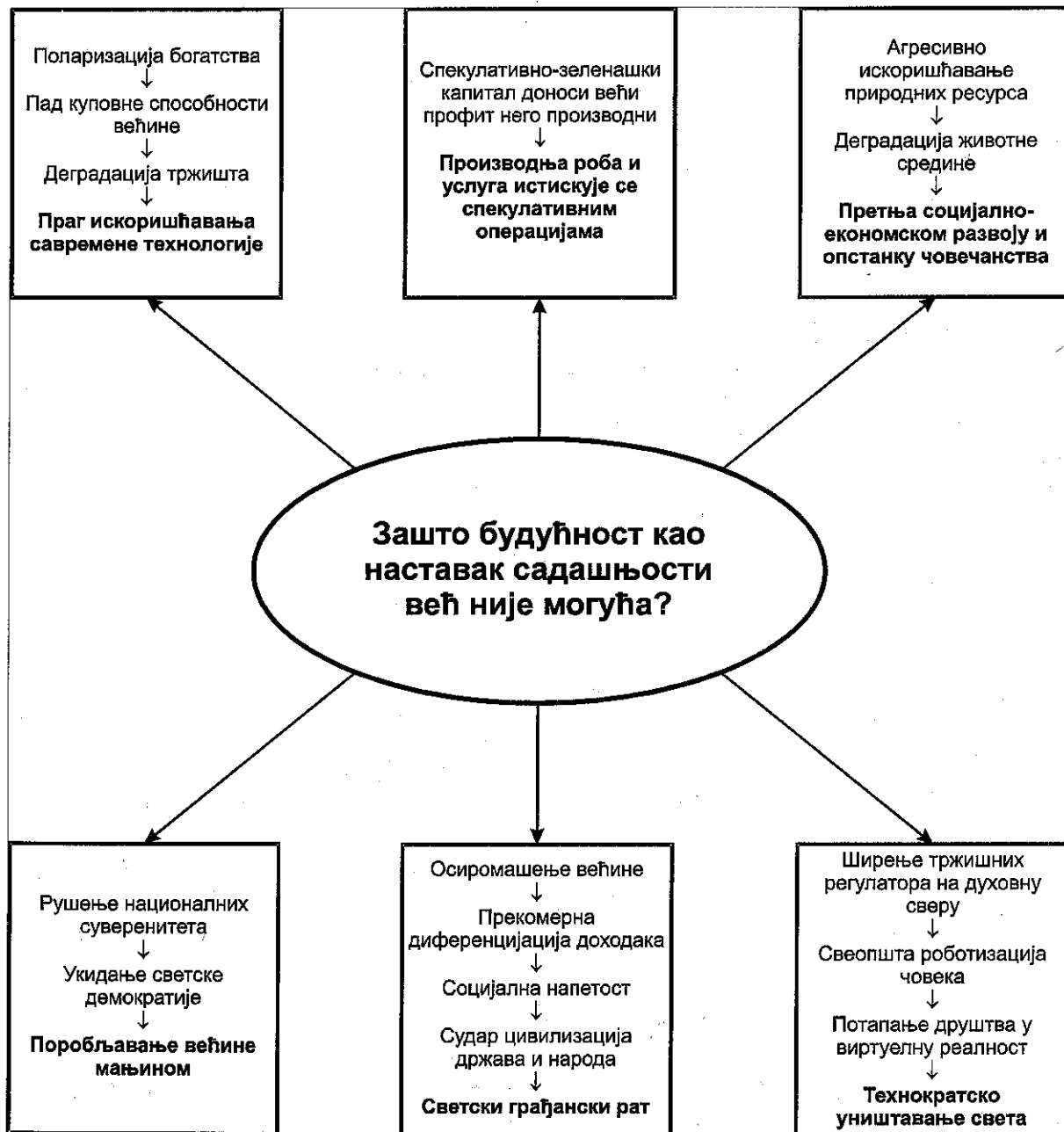
¹⁵⁵ Вебер А. Б, Глобализација: взгляд в будущее, Труды Клуба ученых „Глобальный мир“, Новый век, Москва, 2003, Т. 2, стр. 150.

остављају остатку света. Такав сценарио свакако доводи до светске катастрофе и глобалне деградације. Међутим, колико год мислиле да су недодирљиве, земље – лидери ће stradати заједно са осталима. Објективно све то произлази из суштине либералног капитализма. Запад већ не може да потчини Азију економски, а самим тим ни да диктира своје услове војним средствима. Ово значи да тако замишљена глобализација није могућа. Светска цивилизација требало би да подразумева неку врсту *коалиције култура* где би свака сачувала своју оригиналност. Обавеза је мислећих људи да сачувају човечанство слепог партикуларизма. Другим речима, не може се приписивати статус човечанства једној раси, култури или друштву. У том смислу, јединствени начин живота није могућ, зато и долази до светске кризе капитализма који све више слаби западну цивилизацију и њене могућности да диктира своје услове другим цивилизацијама.

Идеја да се свет изгради као дуалистичко друштво „златне милијарде“ и масе, која је експлоатисана од те милијарде, представља неку врсту новог фашизма, само што се не ради о *национал-социјалистичком* већ о *интернационално-социјалистичком* фашизму. У своју расу нови фашисти – глобалисти примиће Запад и тзв. „продајну елиту“ других земаља. Према оценама стручњака, антиамеричка расположења ће се појачавати готово у целом свету па чак и у Европи. То значи да не постоје никакве гаранције да неће бити нових потреса на планети. Многи амерички чиновници, укључујући и министре, дају изјаве о вероватности нове трагедије која може да задеси свет. Очигледно је да не може бити слободан народ који угњетава друге народе. Њему је потребна снага да би вршио притисак на друге народе, а на крају крајева, све се то враћа као бумеранг против њега самога. Не могу светски олигарси диктирати услове и правце развоја света. Напросто, динамичан развој економије је у различитим земљама које имају огромне економске и људске потенцијале. По многим прогнозама у које спада и она америчких стручњака – да ће кроз 50 година обим економије Кине, Индије, Бразила и Русије бити далеко већи од данашње „велике седморице“ (САД, Јапан, Немачка, Француска, Велика Британија, Канада и Италија). Они предвиђају да ће 2033. године Индија бити трећа економска сила света, после Кине и САД. Све су то разлози зашто Запад не може да реализује глобалну стратегију развоја човечанства и преузме на себе будућност цивилизације.

Из слике коју смо приказали може се видети да будућност није могућа као продужетак праксе садашњости. Другим речима, она није могућа на принципима садашњег устројства света. Потребна је нова методолошка основа у трагању за новим правцима и путевима развоја. Нажалост, субјективни глобализам заједно са постмодернистичким концептом света разрушио је и методолошке приступе развоја светске

цивилизације. По нашем мишљењу, потребно је одговорити на бар два питања: 1. Ко ће указати на квалитативно другачију будућност? 2. Уз помоћ којих средстава и процедура ће се одређивати будућност човечанства?

„Слика 12.1. Глобална криза светског капитализма“¹⁵⁶

Данас је, као владајући, заступљен материјалистичко-нормативни прилаз у методологији. То другим речима значи да мањина има намеру да приватизује будућност, а да неприлагодљиве лиши исте. Откривање

¹⁵⁶ Лукашевич В. М, Глобалистика: Учебное пособие, -3-е издание, переработанное и дополненное, Новий Світ-2000, Львов, 2006, стр. 349.

квалитативно другачије будућности се врши на уштрб понижене већине. Тако се појављује парадокс да су прилагодљиви „откривачи“ будућности, а да угњетена већина није нашла своје место ни у садашњости. Одатле и произлази противуречност *теорије постмодернизма*: с једне стране, она третира историјски процес као прикључивање заосталих земаља Западу, док, са друге стране, бави се бесперспективношћу њихове жеље да сустигну Запад. Објективно, дугорочна прогностичка теорија треба да нађе дригачији ослонац у односу савремености и традицијама. Традиција није повезана са вестернизацијом и њу карактерише као прво - *морална свест* и као друго - *нова научна слика света*: класични детерминизам је у приличној мери потиснут. Шта то значи? Са позиције класичног детерминизма све појаве у природи и друштву су узрочно условљене и објективно закономерне. То је начин да се садашњост одражава на будућност, односно вуче нит из прошлости у будућност.

Западна традиционална наука све што не личи на њу сматра аномалијом, односно патолошким друштвом. Таква научна парадигма пројектује конфликте, рат, насиље, што је био случај у Југославији, Ираку и многим другим земљама. Да би дошло до нормализације постоји само један излаз – променити парадигму. Као извор идеја које могу ту парадигму да замене су идеје источних култура. Тако источна мудрост забрањује процедуре које изузимају ствари из контекста. Другим речима, она промовише *космичку хармонију*. За њу је *брига о општем* услов сваког деловања. Зато је природни екосистем дужан да испуни улогу врховног законодавца за сваку производну праксу. Уважавање парадигме „цивилизација – природа“ омогућиће Западу да избегне катастрофу.

Варијанте узајамних односа и утицаја различитих цивилизација су тема многих истраживача који се баве футурологијом. Тако постоји неколико концепција које су разрађиване како би се предвидела будућност. Једна од најважнијих је концепција *планске расподеле и прерасподеле* животно важних ресурса планете, затим концепција тзв. *невидљиве руке тржишта*, или како то неки још формулишу *тржишног фундаментализма*. Затим концепција *структурног преуређења и финансијске стабилизације* како то земље запада схватају: адаптација сегмената светске економије потребама глобалног тржишта. Све се више говори о концепцији *новог регионализма* који не значи ништа друго до *неопротекционизам*. Стратегија „златне милијарде“ предвиђа раст богатства на рачун других региона планете. Увелико се форсира концепција супер развоја која је директно повезана са војно-индустријским комплексом, што подразумева и буџетска преливања. Економисти предвиђају да ће се у будућности морати прећи на активно регулисање тржишта да би се спречиле економске кризе.

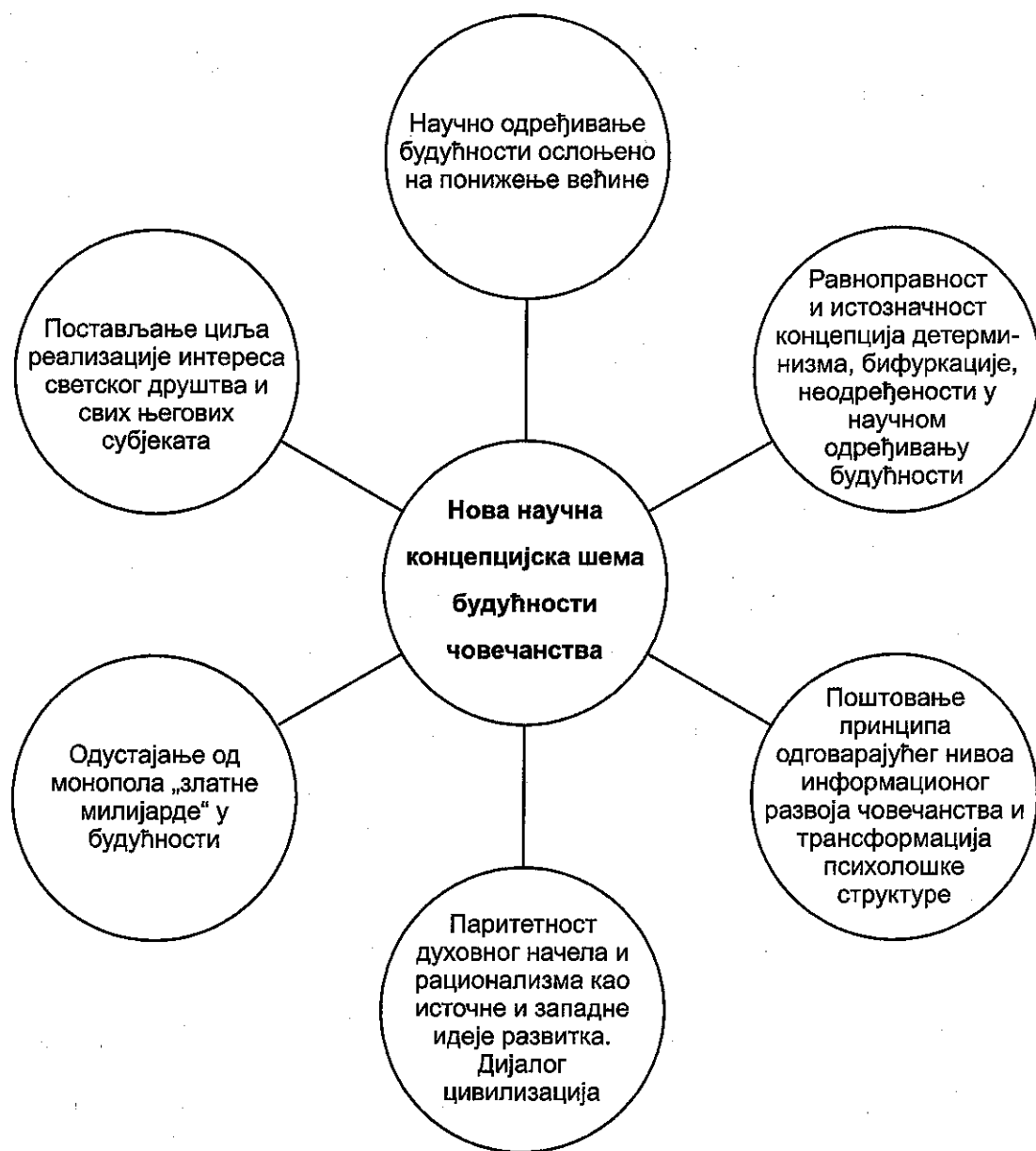

Вестернизација, и поред тога што у неким случајевима за крајњи ефекат има и зближавање народа, изазива диференцијацију великих светских цивилизација и држава. Неке незападне цивилизације показују жилавост и доживљавају ренесансу, долази до диференцијације, али не по западном моделу већ по моделу који је супротан њему. Тако се догађа да се вредности вестернизације пропуштају кроз сито сопствене цивилизацијске вредности и тако долази до јединственог искуства које подразумева свој модел развоја. На тај начин Запад доживљава својеврсни пораз. То је случај са Југоисточном Азијом и Истоком уопште. Незападне цивилизације су довеле у сумњу преимућства вредности Запада. Парадигматично је постало да ниједна земља која је слепо следила вестернизацију није од тога имала користи. Вестернизација лишена социокултурних вредности других цивилизација постаје стерилна, неконструктивна, а самим тим и опасна по друге цивилизације. Економија многих земаља се проглашава западним капиталом. Таква је ситуација у Латинској Америци која је под силним прозападним утицајем. Оне су изгубиле своје цивилизацијске вредности и тако је настао вакум националних идеја. Но и поред тога, оне никада нису до краја прихватиле менталитет Запада. Тако је Латинска Америка са једне стране *полузапад* а са друге *Запад*. Ова контроверза је парадигматична и за један број афричких земаља.

Када незападни цивилизацијски механизми једног дана прораде као израз зрелости, појавиће се супротне тенденције – одбацавање западног искуства. Како иначе објаснити још данас процват левичарских идеја у Латинској Америци (појава Чавеза, Ечеварије итд.)?

У почетку вестернизације, елите исламских земаља нису показивале отпор (Турска, Египат, Алжир). Међутим, није све у обезбеђењу комфора елити, па чак ни економским реформама. Вестернизација је почела да руши основе традиционалних вредности Ислама. Као последицу тога нагло је почео да расте исламски фундаментализам, а понегде и ентузијазам народних маса (Иран). Другим речима, агресија коју спроводи Запад не остаје без одговора. Чак се и на територији националних западних држава дијаспора незападних цивилизација не асимилије, односно не поистовећује са коренима нове нације. Оне успевају да сачувају свој језик, културу, националну свест. У томе се огледа снага духовног начела источних цивилизација, и на неки начин, њихова супериорност у односу на Запад.

Управљање футуролошким аспектима глобализације подразумева антиципирање мера које ће омогућити перспективу глобализацији. По нама то најбоље илуструје следећа слика:

„Слика 12.2. Методолошка позиција научног истраживања праваца и путева развоја човечанства“¹⁵⁷

„Данас у свету 150 милиона људи живи у расејању. Ситуацију са миграцијом у европске земље карактеришу следеће цифре: данас 9% становништва Немачке нема немачки пасош, у земљи живи 7,4 милиона странаца. Међу децом од 6 година која су се родиле у тој земљи странаца је 87%. Од 8,8 милиона становника Шведске 1,7 милиона су странци. После Другог светског рата 40% новорођене деце су деца имиграната, у данашње време је већ легализовано 2,5 милиона афроазијата. Многе националне дијаспоре живе у консолидованим скупинама и временом покрећу неосноване захтеве од земље домаћина за самоопредељење.“¹⁵⁸

¹⁵⁷ Исто, стр. 355.

¹⁵⁸ Исто, 361.

Све су то проблеми који ће се у будућности заоштравати, мењати демографску слику Запада и неизбежно довести до многих турбуленција које ће имати за резултат нестабилност читавих региона. Тако „ови 'спонтани' облици миграције довели су до политичког аларма зато што указују на то да су националне државе изгубиле контролу над својим границама, а тиме и над административним управљањем територијом и популацијом под њиховом јурисдикцијом. Такође је вероватно да се ови облици сматрају посебно проблематичним с обзиром да подразумевају имигранте из трећег света. У САД узрок аларма био је повећан број илегалних имиграната из Мексика. У ствари, рестрикције у погледу уласка Мексиканаца у земљу никада се нису стриктно спроводиле и амерички послодавци су за мало плаћене пољопривредне послове дуго користили неквалификовану радну снагу свог јужног суседа. Међутим, углавном због погоршаних услова у Карипском заливу, од 70-тих година повећава се обим илегалне имиграције у овом региону.“¹⁵⁹.

С правом многи постављају питање како ће то бити у будућности? Ако се тежи светској држави, како на пример Мексико учинити привлачним за сопствене грађане. Суштина се састоји у томе да неразвијене земље буду помогнуте од развијених и тако глобалну државу учине пожељном за све. Чак и страсни поборници светске државе немају прави одговор на ово питање. Није случајно Џозеф С. Нај приметио да постоји мањак демократије у глобализацији. Наиме „на питање како неопходне глобалне институције помирити са демократском одговорношћу нема једног јединог одговора. Високостручне организације су можда у стању да своју легитимност изведу из саме своје делотворности. Али, што се више нека институција бави општим вредностима, релевантнија постаје њена демократска легитимност. Људи који су забринути за демократију треба озбиљније да размисле о нормама и процедурама за владавину глобализације. Ни порицање проблема, ни препуштање демагозима на улицама то неће учинити“¹⁶⁰.

Глобализација, очигледно, читаве регионе све више трансформише у неототалитарну верзију уређења. Оно се концентричним круговима шири на већи део света. Данас се покрећу три хипотезе могућег будућег светског поретка. Прва хипотеза се тиче *антиглобалиста*. Они тврде да је циљ нових „власника“ планете – светска влада. По њима, то није ништа друго до елитни клуб међународне бирократије и олигархије. Они никоме не одговарају за своје поступке и у том контексту ни пред националним

¹⁵⁹ Неш Кејт, *Савремена политичка социологија, глобализација, политика и моћ*, Службени гласник, Београд, 2006, стр. 231.

¹⁶⁰ *Глобализација – мит или стварност: социолошка хрестоматија* (приредио, предговор написао и прилозима опремио Владимир Вулетић), Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2003, стр. 302.

властима. Антиглобалисти су једногласни у својој прогнози да ће се тзв. нова класа састојати од *корумпиране међународне бирократије и олигарха транснационалних компанија*.

Интересантна је друга варијанта у којој се говори о постојању тзв. *паралелног света*. Прогноза је да ће се олигарси залагати за *националне државе*. Ова контроверза произлази из њиховог интереса да те државе користе као своје установе, а чланове влада као своје менаџере.

Трећа варијанта подразумева постојање ауторитарних и деспотских режима. Светској елити више одговара да има посла са корумпираним деспотима него са демократском револуцијом маса.

Из свега се може закључити да перспектива будућег света није заснована на принципима, већ је везана за интересе који су прилично онеспокојавајући.

Овако постављен проблем подразумева борбу за власт нација против интернационалне елите. Један цивилизацијски идентитет искључује неутралност у односима са другим цивилизацијама, јер она означава непостојање будућности за ту цивилизацију. Народ који нема способност ни слободу да разликује пријатеље од непријатеља престаје да постоји као нација и као политички ентитет. Данас је сазрела објективна неопходност да се престане са једнополарним утицајем западне цивилизације на све остале.

Појава Новог Истока као геостратешког играча, ту се пре свега мисли на Кину, омогућила је свету да размишља о отпору вестернизацији. Тај отпор подразумева успостављање једнаког права на развој за све народе, признавање достојанства за сва друштва и културе, неутрализацију двојнога морала, дуплих стандарда (безграничну слободу за себе и све обрнуто за друге), неутрализацију покушаја да се узурпирају универзални принципи слободе и одговорности, предупређење технологије стварања безграничне и ником одговорне глобалне тоталитарне власти.

Очигледно је да судбина савременог света зависи од чињенице хоће ли Запад умети да умири сопствену агресију. Посебне се наде полажу у Источну Азију. Разлози за то леже у томе што Исток нуди више моралности, духовности, природности, и свега што је примамљиво за сваког човека понаособ. Свесни смо чињенице да се у Источној Азији сукобљавају међу собом два Истока: *успешан* који је сачувао цивилизацијску самобитност и Исток коме тек предстоји борба за ту врсту самосталности. На Истоку се стварају претпоставке јединственог блока који ће чинити кинеска, руска и индо-будистичка цивилизација. То ће бити алтернатива аграсивном Западу. На Истоку ће доћи до велике реформе (обнављање традиције, културе, науке, технологије). У том случају, поље

борбе ће постати не само економија него и духовно, културно и религиозно начело цивилизације. Створиће се патриотска буржоазија а не компрадорска – продајна. Азијатско чудо није произашло зато што су они пошли путем западних препорука, већ насупротив њима. Ове земље су под утицајем конфучијанске културе створиле посебан тип савремене демократије са „источним лицем“. Она подразумева „меко“ политичко мишљење и нову терминолошку одредницу – *управљачку демократију*, или како је неки још називају *строга демократија*.

Сведоци смо да Исток већ демонстрира жилавост и доживљава ренесансу. Земље Азијско-Тихоокеанског региона су већ изазов за агресију Запада и успевају да демонстрирају способност супротстављања униполарном свету. Претендент за лидера другог пола је свакако Кина. По војном потенцијалу, Кина већ заузима треће место у свету (после САД и Русије). И поред тога што се није изменило друштвено уређење Кине – у њој влада демократска диктатура народа заснована на савезу радничке класе и сељаштва под руководством Комунистичке партије Кине. Све то није сметало Кини да по девизним резервама и директним инвестицијама заузме друго место у свету. У том светлу се може посматрати и могућност постојања биполарног света. Шта је најбоље за Србију у таквим условима? Положај националне државе у геополитици се одређује карактеристикама њеног економског развоја, квалитета становништва, војне моћи, социјалне стабилности, чврстине интернационалних веза, степеном утицаја у међународним институцијама, као и улогом у формирању духовног богатства човечанства. Геостратешки гледано, *уметност управљања развојем државе на бази националних интереса* подразумева активирање социјално-економског, политичког и природног потенцијала као и цивилизацијских духовно-моралних вредности. У основи формирања националне геостратегије лежи очување политичког и економског суверенитета, национална безбедност, активно учешће у међународној подели рада итд. Да би се све то постигло потребно је разумети геополитичку стратегију других земаља и на основу тога градити своју. Србија, колико год била мала, располаже геополитичким потенцијалом који јој може обезбедити достојно место у светском друштву. На жалост, она још увек чека на разраду и доношење националне стратегије. Нестабилност данашње геополитичке ситуације доводи до промена у свету. То захтева од националне државе да брзо реагује. Србија формулише своју националну стратегију и поистовећује је са циљем уласка у Европску унију. Разлози за то су објективне и субјективне природе. У објективне спада чињеница да су земље у окружењу већ чланице Европске уније. Међутим, заборавља се да је без обзира на ту чињеницу, Србија на граници европске и источне културе, што је за формулисање националне идеје отежавајућа околност. У разлоге субјективне природе спада

„приватизација“ од стране власти националних интереса и игнорисање науке (САНУ) при одређивању геополитичких приоритета Србије.

Очигледно да овде није реч о стратешком партнерству субјеката међународних односа које претпоставља равноправност, немешање у унутрашње ствари других држава, спремност на уступке узимајући у обзир обостране интересе партнера. Сведоци смо да таквих стратешких односа између Србије и Запада нема. Национална стратегија Србије је сведена на циљ уласка у Европску унију. Модернизација није могућа без тесне сарадње са Западом, међутим како је показало искуство земаља Југоисточне Азије, модернизација не мора да значи цивилизацијску вестернизацију. Напротив, могуће је стварање друштва у коме ће научно-техничка достигнућа и информатичка револуција бити усклађени са цивилизацијским вредностима у духовној и културној сфери. Сведоци смо да сви рачунарски програми могу бити ћирилични, али из ко зна којих разлога политичка елита Србије не жели да искористи ту могућност. Мишљења смо да европске интеграције Србије не морају аутоматски да значе рушење словенског цивилизацијског и културног јединства. Реч је, пре свега, о православном цивилизацијском кругу.

Неопходно је да се поред САД и Европске уније схвати значај Русије, Кине, Индије, Бразила итд. Приликом одређивања стратегије требало би проучити какву одговорност преузима на себе Европска унија у међународним конфликтима. Важно је знати да ли је јединствена спољна политика вођства Европске уније или су и тамо присутни двоструки стандарди, итд. Ми у нашем раду, посебно у овом поглављу, не можемо исцрпети све димензије управљања футуролошким аспектима глобализације (цивилизацијске еволуције), јер футурологија сама по себи може да предвиђа што не подразумева егзактност која краси науку. Зато се често и употребљава синоним за овај израз – *истраживање будућности*. Ми смо на основу већ постојећих параметара указали шта ће се догађати са процесом глобализације и у том контексту са Србијом.

4. ТИПОВИ ЦИВИЛИЗАЦИЈСКОГ РАЗВОЈА

Различити су типови цивилизацијског развоја. Наука која се бави систематизацијом цивилизација по типовима и периодима назива се – *таксономија* (од лат. *taxis* – распоређивање и *nomos* – закон). Разликујемо две врсте цивилизација и то: *традиционалистички* и *техногени тип* цивилизација. А. Тојмби је описао 21 цивилизацију. Највећи број цивилизација припадао је традиционалистичком типу (Древни Египат и Вавилон, Древна Индија и Кина, античка цивилизација, средњевоковна друштва Запада и Истока итд.). Овај тип цивилизације претходио је појави техногене која се реализује, или је већ реализована, у готово свим регионима планете. Савремена Кина, Јапан, Јужна Кореја, Индија, спадају у техногене цивилизације, али исто тако и САД, земље Западне и Источне Европе, Русија итд. Успостављању техногене цивилизације претходиле су две важне мутације традиционалних култура. Прва је била култура *античког полиса*, а друга култура *европског хришћанског средњевековља*. Тек је каснијом појавом *Ренесансе* која је означавала синтезу ове две културе, или боље речено достигнућа тих култура, дошло до стварања услова за развој новог погледа на свет и нових идеја које су се огледале у Реформацији и Просветитељству. Управо је ово последње значило почетак вредносног система на чијим је основама почела да се ствара техногена цивилизација. У суштини техногена цивилизација није ништа друго до афирмисање техничко-технолошког прогреса. За овај тип цивилизацијског развоја битна је карактеристика брзих технолошких промена које само у току једног поколења радикално мења средину у којој живи човек. Те су промене сложене и вишезначне. Променио се тип социјалне комуникације, социјалне институције, односи међу људима итд. Динамика промена карактеристична за техногену цивилизацију је у контрапункту са конзервативним традиционалним друштвима где је све обрнуто: облици делатности, средства за рад и циљеви мењају се веома споро, понекад вековима. Техногена цивилизација је донела са собом тзв. *универзализацију културе*.

О томе смо већ писали у претходним поглављима. Вредности промена креативне делатности заступљене су само у техногеној цивилизацији. Тога није било у традиционалним културама, или не бар, у тој мери. Те културе су у својој суштини у себе имале уграђен принцип древнокинеске културе који је афирмисао идеал минималног деловања заснован на осећању и ослушкивању резонанце ритмова света. Традиционалне културе никада нису имале за циљ обезбеђивање власти човека над природом. У техногеним културама управо је власт над природом циљ. Међутим, тежња за владавином се ту не зауставља, него се преноси на социјалне објекте који постају предмет социјалне технологије.

У систему вредности техногене цивилизације дуго је владало схватање природе као *неорганског света* који је, пре свега, *објекат*. Шта то значи? Дуго се на природу гледало као на *ресурс* за људску делатност. У почетку се мислило да су ти ресурси неограничени. Насупрот таквом схватању је традиционалистичко разумевање природе као живог организма, чији је делић – човек.

За техногену културу карактеристични су различити приоритети. Један од најважнијих је вредност активне суверене личности. То није случај са традиционалним цивилизацијама. Тамо је личност укључена у строго одређене (и често рођењем задате) породично-клановске, кастинске и племенске односе. У техногеној цивилизацији приоритет има идеал слободне индивидуалности, односно аутономне личности која може да се укључи у различите социјалне заједнице са једнаким правима у односу на друге. Са тим схватањем су повезани приоритети *индивидуалних слобода* и *права човека* која нису познавале традиционалне културе. Доминантну улогу у техногеној цивилизацији заузимају вредности *иновација* и *прогреса*. Управо иновација и прогрес у директној су вези са универзалношћу културе. У традиционалним културама афирмисана је вредност цикличног развоја и циклично време. То другим речима значи да прошлост има приоритет у односу на будућност. Сматрало се да су хероји и мудраци прошлости оставили своје завете и учења, која су битна за традицију и на којима све почива. У техногеној култури време се креће од прошлости према будућности, вредности прошлости уступају место вредностима будућности. Научна рационалност у том типу културе је аксиом у систему људског знања. Приоритетна вредност техногене културе је разумевање власти и силе. Власт се не види само као власт човека над човеком, како је то било у традиционалним културама, већ, пре свега, као власт над објектима. При томе, објекти на које је усмерена сила у циљу владавине над њима нису само природне него и социјалне провенијенције. Наравно, сведоци смо да они могу да постану и објекти технолошке манипулације. Из овог система вредности које смо као приоритетне побројали израстају и многе друге особености техногене културе. Наведене вредности представљају својеврсни *културно-генетички код* техногене цивилизације у оквиру кога се она развија.

Техногена друштва су одмах после своје појаве почела да делују на традиционалну цивилизацију на тај начин што су је мењали. Понекад се то чинило и војним средствима, колонизацијом итд. Ипак, чешће се догађало да су промене долазиле као резултат притисака техногене цивилизације (реформа Јапана или Русије). У суштини, наука, образовање, технолошки прогрес и култ тржишта стварају нов начин мишљења и живота мењајући традиционалне културе.

Не може се порећи чињеница да је технолошка цивилизација дала човечанству много на плану различитих достигнућа. Научно-технолошки прогрес је учинио да дође до великог економског раста, а самим тим, и квалитета живота. Ту се не мисли само на потрошњу него и на побољшање медицинске услуге, продужени животни век људи итд. У другој половини 20. века долази до глобалне кризе техногене цивилизације, посебно на плану екологије, антропологије итд. Сваким даном се долази до спознаје да ако се настави са овим темпом развоја техногене цивилизације може доћи до самоуништења човечанства. Излаз из зачараног круга се може наћи само радикалним променама низа базних вредности техногене цивилизације. У првом реду, то се односи на неконтролисан и саможиви однос човека према природи. Затим на идеал владавине и насилног мењања објеката. Све то захтева промену основне стратегије цивилизацијског развоја. Није случајно што се на почетку 21. века све више говори о новом, трећем (у односу на традиционалистички и техногени) типу цивилизацијског развоја. Формирају се нове вредности и то у различитим сферама културног процеса (филозофија, уметност, религија итд.). Имамо на уму и тражење нових стратешких путева научно-техничког развоја као што су: *еколошка етика, етика ненасиља, стратегија мирног регулисања сложених система везаних за технику, тражења нових типова филозофских дискурса* који подразумева не тако изражену опозицију субјекта и објекта, итд. Чак и неке вредности традиционалних цивилизација посебно источних култура (однос према природи као живом организму) сада добијају ново значење у савременој цивилизацији. Усаглашавају се са представама науке о *биосфери* као живом организму.

Постиндустријско друштво се може разматрати као комплексна појава која тражи свеобухватни прилаз истраживача. Може се говорити о прелазној етапи према новом типу цивилизацијског развоја. Другим речима, оно треба да разреши, пре свега, еколошке глобалне проблеме. Да би се то остварило све се више схвата улога и значај информација. У том смислу, истичу се стваралачке могућности човека и нова доминација нематеријалних вредности. Разумљивим језиком речено, све ће се више прелазити са потреба за стварима и енергетском потрошњом на информацију као ресурс.

Све у свему, прелазак на нови тип цивилизацијског развоја није само прогноза, већ прека потреба да би се избегао апокалиптични сценарио нестанка човечанства који ће неминовно доћи уколико се настави са досадашњим типом развитка техногене цивилизације.

Постоји велики број дефиниција цивилизације. У енциклопедији „Глобалистика“, дата је једна од најпотпунијих: „Цивилизација (лат. *civilis* – грађански, државни) је култура градског типа, материјални, духовни и

структурни атрибути које карактерише низ особина. Њен духовни темељ чини језик (писменост), обичаји и култови, такође и религиозни развој, националне и социјалне представе. Материјална суштина цивилизације је заснована на подели рада и привреде која производи. Њена структурна организација претпоставља сталешко и имовинско раслојавање друштва, постојање вертикале власти и њеног апарата, физичког и моралног деловања, (принуде) на друштво.¹⁶¹

Ми смо већ говорили о подели цивилизација на традиционалне и техногене. Међутим, по свом пореклу оне се могу делити на првобитне, другостепене, трећестепене итд. Првобитне су оне које најмање трпе спољне утицаје (древноегипатска и месопотамијска, кинеска и индијска, персијска и крито-микенска у Старом свету, затим Цивилизација Маја са Инкама у Новом свету. У другостепене спадају цивилизације које су се рађале под притиском суседних, већ постојећих цивилизација, или посредством асимилације и адаптације сопствених традиција условима културе суседних цивилизација.

Обично се цивилизације света деле на два типа – *источне* и *западне*, с тим што те епитете не одређује географија (за америчке цивилизације Европа је на истоку), већ материјалне, духовне и структурне карактеристике које чине цивилизацију. Тако је карактеристика источних цивилизација: привреда нетржишног типа која ограничава привредну самосталност и иницијативу непосредних произвођача; друштво је организовано по хијерархији, по племенско-кастинским јединицама. Постојање деспотске ауторитарне врховне власти се подразумева. Поглед на свет је религиозан, у духу националне или класне идеологије. Карактеришу их и гушење слобода и једноумље. Источне цивилизације су склоне културној изолацији у циљу учвршћења традиција имовинске, племенске, правне и политичке неравноправности. Све је то условило застој или деградацију. То је био случај са *асирском, монголском, османском* и *астечком* цивилизацијом. За разлику од источних цивилизација, западне цивилизације су за скоро 3000 година свог постојања доживеле многе драматичне, а често и трагичне, метаморфозе. Разлоге за то многи виде у томе што је Запад изабрао принципе опстанка који су дијаметрално супротни од традиционално источних. Као прво, савремене западне цивилизације карактерише тржишна економија у којој је политички независан робни произвођач. Врховна власт је подељена на независне судску, законодавну и извршну. Запад признаје *законе* а не *традицију*. Традиција не сме да смета напретку итд. Као друго, порекло свих особина западних цивилизација се везује за атинску цивилизацију,

¹⁶¹Глобалистика (енциклопедия), под редакцией И. И. Мазура и А. Н. Чумакова, ЦНПП „Диалог“, Издательство „Радуга“, Москва, 2003, стр. 1147.

односно 594. годину п.н.е. Као треће, слом Римске републике 27. године п.н.е. довео је до раскида скоро свих генетских веза између античке и савремене античке цивилизације. Занимљиво је да се средњевековна Европа вратила источним традицијама: успоставила институт монархије и вишестепену пирамиду хијерархије. Другим речима, озаконила је религиозну нетрпељивост и правну неједнакост. Уметност Ренесансе је поговодила васкрснућу заборављених идеала хуманизма. Потом је велика француска револуција коју је надахнула филозофија и наука, направила одлучан корак да се попут феникса оживе антички идејни извори.

Запад је доживео буран развој у 20. веку захваљујући принципима демократије. Они су му омогућили да остави Исток за собом када је у питању ниво и квалитет живота. Тај нарушени баланс је појачао нестабилност у односима између две цивилизације, што је могло да доведе до катастрофалних последица.

Међутим, све има и другу страну медаље. Запад нарушава еколошку равнотежу услед прекомерне експлоатације сиромашних региона планете. Самим тим се све више шири јаз између богатог Запада (Севера) и сиромашног Истока (Југа). Пут да се преовладају овакве разлике је да се и земље Истока окрену принципима демократије како у економској тако и социјално-политичкој сфери живота. Запад и сам схвата да на дуги рок такав начин разумевања света може бити користан. Он почиње да демонстрира спремност да пружи руку Истоку. У том смислу, процес глобализације, када је у питању економија, носи многе погодности народима Истока. Највећа опасност у 21. веку прети од религиозно и идеолошки супротстављених система савремености. Уколико човечанство жели себи мирну будућност оно се мора супротставити религиозном и идеолошком екстремизму. У ствари, Хуманизам је јединствени систем погледа на свет који обједињује људе око вредности које су заједничке за цело човечанство. Те вредности су слобода, достојанство и благостање. Хуманизам је, другим речима, концепција апсолутне моралности која не подразумева клановску и корпоративну пристрасност, а још мање злоупотребу. Зато би требало да се преко Хуманизма изразе глобални интереси. У 21. веку Запад и Исток имају шансу да изграде заједничку цивилизацију. Да ли ће до тога доћи показаће време. Нису случајни наслови који апострофирају проблеме модерне цивилизације: *Светска цивилизација*, *Дијалог цивилизација и исламски фактор*, *типови цивилизација* итд. Наравно, бављење овим проблемом захтева посебно истраживање. Наш је задатак да у овом поглављу укажемо на битне карактеристике одређених типова цивилизацијског развоја.

Ми не заборављамо и проблем могућих сукоба цивилизација како је приметио Самјуел Хантингтон. Он каже да: „Постхладноратовском, мултиполарном, мултицивилизацијском свету недостаје доминантни

расцеп какав је постојао током хладног рата. Све док се наставља муслиманска демографска и азијска економска експлозија, сукоби између Запада и цивилизација Истока биће важнији за глобалну политику него друге границе расцепа. Владе муслиманских земаља вероватно ће постајати мање пријатељске према Западу и долазиће до насиља између исламских група и западних друштава. Са друге стране, односи између САД и Кине, Јапана и других азијских земаља биће веома конфликтни, и ако САД оспоре успон Кине као хегемонистичке силе у Азији, може да дође до рата.¹⁶² Све ово што наводи Хантингтон је могући сценарио, али се ми у поглављу о типовима цивилизација можемо бавити овим проблемом само у контексту истицања разлика међу цивилизацијама и претњи савременом свету које долазе од истих. Политичка, војна, економска и културна доминација Запада никако не сме да значи унификацију јер ће то изазвати велики отпор у свету. Од Запада не зазира само ислам него и конфучијанизам и друге религије. Условно речено, онако како је Запад смрвио комунизам може да учини и са исламом и конфучијанизмом. Није искључено да се у једном таквом сценарију на истој страни нађу муслимани и Кинези у борби против заједничког непријатеља. Оваква претпоставка упућује на сву сложеност могућих конфликта и опасност са којом се свет може сусрести. Тако је Мирослав Печујлић истакао у својој књизи „Глобализација два лика света“ да: „Између блоковских идеологија и цивилизација може постојати једна заједничка црта – тежња ка експанзији. Обе духовне силе имају заједнички именитељ: силовите, универзалистичке и експанзионистичке, глобалистичке амбиције.“¹⁶³ Он сматра да су, на пример, хришћанство, ислам и будизам, дубоко прожети експанзионистичким тежњама које подразумевају преобраћање неверника. Иако нисмо сигурни да се све велике религије могу ставити у исти кош, има истине у тврдњи да у свакој од њих постоји и глобалистичка амбиција, али накарадно схваћена. Печујлић такође не греша када каже да „Идеологије либерализма, фашизма и социјализма су гајиле глобалне претензије тежећи да се успоставе као искључиви принципи социјалне организације и вредности широм планете. Њихов слом разорио је само једну форму али је ослободио пут другим облицима универзалних експанзионистичких претензија, иако је моћ исламске, кинеске и западне цивилизације историјски променљива. Још крајем 18. века кинески император 'Син неба' Тиен Лунг, на предлог изасланика енглеског краља да се успоставе трговачки и дипломатски односи између двеју земаља, одговориће надмено: 'Наши закони толико се разликују од ваших да чак и када би ваш посланик био у стању да схвати

¹⁶² Хантингтон Семјуел, Сукоб Цивилизација и преобликовање светског поретка, ЦИД Подгорица, РОМАНОВ Бања Лука, 2000, стр. 264.

¹⁶³ Печујлић Мирослав, Глобализација (два лика света), Гутенбергова галаксија, Београд, 2005, стр. 139.

основе наше цивилизације, ви не бисте могли да наш начин живота и обичаје уградите, пренесете на ваше, туђе тло. Ми не сматрамо вредним стране ствари нити су нам потребни производи ваше земље' (А. Тоунбее, 1948.).¹⁶⁴ Међутим, оваква изјава Лунга данас више не важи. Цивилизације колико год се разликовале имају и значајан број прожимајућих неизбежности које произлазе из универзалистичких тежњи тржишне економије. Наиме, корпорацијски капитал доноси са собом и део општецивилизацијских вредности које безусловно подразумевају толеранцију, компромисе. То плодносно укрштање или боље речено међусобно обогаћивање је пут ка могућој једној јединственој цивилизацији у будућности. Ипак, сигурно је да ауторитарна форма глобализације не погодује таквом сценарију. Пре би се рекло да она води заоштравању сукоба између различитих цивилизација. Свако поништавање идентитета неизбежно доводи до одијума код већине становништва малих земаља према глобализацији. Људи не могу да се помире са нарастајућим сиромаштвом, ендемском незапосленостју. Промене све више карактерише невиђена бруталност. Егоизам развијених земаља или Западне цивилизације сваким даном постаје све већи. То наравно није препорука за глобализацију. Многи виде једину наду у религији. Уосталом како другачије сачувати идентитет. Криза либералног капитализма почетком 21. века показала је све слабости Западне цивилизације. Културни империјализам на другом полу има експлозију незадовољства код већине угрожених земаља. Муслимани се окрећу исламу тражећи у вери спас. Џихад је за њих једина могућа одбрана од културног хегемонизма Запада. О том сукобу ми смо већ у претходним поглављима писали али није згорег још једном подвући да агресивни културни и сваки други наступ једне цивилизације трауматично и неизбежно доводи до отпора друге. Другим речима, насилно поништавање туђих култура погодује отпору који се огледа у фундаментализмима разних врста. Контрареакција је прави термин којим се може окарактерисати стање до ког је довела агресивна и ауторитарна глобализација. Глобална економска криза која је данас евидентна погодује заоштравању цивилизацијских антагонизама. Поново се актуелизују и компаративно супротстављају вредности источне са западном цивилизацијом. Да би се криза савладала све се више потенцира на дијалогу цивилизација. У том контексту исламски фактор је неизбежна тема научника, политичара, верских вођа итд. Зато није случајно што се актуелизује проблем цивилизације и модернизације у контексту глобализације. Увиђа се да у савременом свету мора да доминира општепланетарни развој. Он подразумева процес модернизације у коме ће учествовати многе земље и цели региони. У том смислу, модернизација и глобализација се преплићу и представљају општи процес, логику будућег

¹⁶⁴ Исто, стр. 140.

глобалног света. Све се више схвата да су неопходни корективи у односима између цивилизација. Са тог становишта и Запад више није исти. И тамо долазе до закључка да агресија рађа агресију. Цивилизација Запада није више сигурна у своја преимућства. Данас као и раније социокултурне разлике између цивилизација одређују процесе и модернизацију, а самим тим и пожељан пут глобализације. Сва драматика глобализације је садржана, или боље речено, извире из егоизма Запада, коме се он као бумеранг враћа. Увиђа се да је и продуктивна сарадња решење за кризу која погађа и најјаче.

У тако схваћеним околностима модернизација представља процес обнављања друштва на основу асимилације достигнућа развијених земаља, пре свега са социо-економског становишта. „Настојање појединих земаља да конституишу униполаран свет, пласирањем у међународним односима немерљиве количине технолошке, економске, политичке и војне моћи, повећава степен неизвесности у остваривању демократизације мање развијених друштава. Шта више такве тенденције су критички означене као процеси који значе *својеврсни суперимперијализам*.“¹⁶⁵ Тежња да се „вестернизацијом“ дође до униполарног света није прави пут у постсавремено друштво. Без обзира на очигледну подељеност света формирају се глобалне економске везе као одговор на кризу. Њу није могуће победити локалним снагама и средствима. При томе не треба мешати *модернизацију* са *вестернизацијом*, као ни *глобализацију* са *хегемонизмом*. Тачно је да глобализација представља наставак процеса интернационализације, односно универзализације као стадијума светске историје, али њен успех ће, пре свега, зависити од тога колико ће успети да сачува заједничке вредности и обезбеди очување националних идентитета. Корпорацијски капитал и победоносни индустријализам, без обзира на сва богатства и конфор, су нека врста дина пуштеног из боце који је довео до деформације и глобалних проблема као што су: загађење природе, умножавање нуклеарног оружја, огромног сиромаштва итд. Различити ниво развитка неопходно је уравнотежити како би се са индустријске прешло на постиндустријску цивилизацију. И на крају се може говорити о *светској цивилизацији* као суми позитивних достигнућа човечанства која подразумева прогресиван и поступан развој света, као и нормативно схватање и уређење социјалног поретка. Проблем разумевања светске цивилизације је у тесној вези са глобализацијом. Наравно, она подразумева и методолошко коректни однос са „локалним“ цивилизацијама. Отуда и произлази сва сложеност самог термина *светска цивилизација*.

¹⁶⁵ Хафнер Ј. Петар, Социологија, Економски факултет, Ниш, 2007, стр. 188.

5. УПРАВЉАЊЕ ЦИВИЛИЗАЦИЈСКИМ КОНФЛИКТИМА У УСЛОВИМА ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ И НАЦИОНАЛНИ ИДЕНТИТЕТИ

Кроз историју често је долазило до цивилизацијских конфликта који су се завршавали крвавим ратовима. Већ смо у претходним поглављима помињали проблем сукоба цивилизација (Хантингтон). Међутим, ми у нашем раду говоримо о карактеристичном ефекту политичког, културног, економског и војног сукоба цивилизација. Ово последње је могуће али у модерно доба, када постоји нуклеарно оружје, оно је више израз страха него стварне опасности. У датом случају под цивилизацијом подразумевамо велико регионално (континентално) обједињавање земаља и народа који су повезани истим цивилизацијским принципима (религијом, погледом на свет, културом, историјом итд.). Истраживачи попут О. Шпанглера или А. Тојнбија па и Семјуела Хантингтона, више говоре о цивилизацији културно-историјског типа, што је нека врста ограничења. О каквим се конфликтима овде ради? Суштина је у томе да проблем можемо посматрати по хоризонтали и вертикали. По *хоризонтали* се сагледава хоризонт догађаја у коме су геополитика, војни и трговински конфликти у жижи интересовања, док по *вертикали* истраживачи се баве културним и духовним аспектима. Ту се, пре свега, мисли на проблеме супротстављених култура, конфесија итд. Када је реч о геополитици мисли се о равнотежи при сукобу интереса цивилизација. У тип хоризонталних цивилизацијских конфликта убрајају се догађаји који су везани за личности као што су Александар Велики, Атила, Наполеон, Бизмарк, Хитлер итд. Постоји читава једна грана науке која се бави конгломератом људских проблема као што су слобода човека, развој личности, преплитање али и судари култура, конфликти између цркава, проблем демократије, отвореног друштва, слободне економије итд. Имена која се везују за ове проблеме, што је занимљиво, вуку корене још од Сократа, Аугустина Блаженога, па преко Дантеа, Шекспира, Гетеа, Пушкина, Папе Јована Павла II и тако до данашњег дана.

У другој половини 20. века свет је био биполаран. На челу једног дела стајале су САД а другог СССР. Биполарна организација света је и званично прокламована 50-тих година прошлог века. Она је заменила стари систем и заснована је на балансу снага који је настао по завршетку Другог светског рата. Биполарни свет је почивао на постојању нуклеарног оружја, трке у наоружању, милитаризацији економије итд. Постојала је равнотежа страха која је на неки начин омогућавала мир у свету. Наравно, овде не мислимо на локалне ратове, већ на евентуалну светску катаклизму. Биполарни свет је принуђивао друге земље да у конфликтним ситуацијама рачунају на помоћ или мешање једне од две супер силе.

У другој половини 20. века глобално гледано потенцијални конфликт је увек везиван за постојање комунистичког и либералног света. У децембру 1979. године совјетска војска је ушла у Авганистан. То је Запад уплашило јер је постојала реална претња Москве да направи коридор између Ирана и Пакистана и самим тим изађе на Индијски океан. САД су кренуле у противнапад у односу на совјетску експанзију, подржавајући материјално и оружано отпор исламских фундаменталиста у Авганистану укључујући и одређене војне снаге из Пакистана и других исламских земаља. Подржавајући покрет талибана и екстремиста, Американци заслепљени антикомунизмом нису предвидели да ће у будућности доћи до велике поделе и супротстављености две религије – хришћанске и ислама. После тридесетак година од описаног догађаја комунизам је сишао са историјске сцене, а подела коју смо поменули је дошла до пуног изражаја. Дошло је до парадоксалног зближавања САД и Русије. Боље речено хришћански свет је постао свестан исламске претње. Том антиисламском фронту прилазе и неке нехришћанске земље попут Индије. Антиисламски фронт постао је геополитичка и цивилизацијска реалност. Ипак, у оваквој композицији геостратешке реалности постоје приметне потешкоће и сложености. Запад није сам у стању да реши наведене проблеме. Чак и онда када је водио самосталну политику (пример Ирака) наилазио је на непремостиве препреке: потрошени су огромни ресурси, материјални и војни, а резултат је био погубан по обе стране.

Овакав сценарио је проузроковао да се ислам све више радикализује у одбрани од агресивног Запада. На неки начин ислам је афирмисан као религија који брани све потлачене и угрожене од пошаста која се зове САД и Запад.

Трагедија која се догодила 11.09.2001. године рушењем кула близнакиња у Њујорку од стране исламских терориста указала је на могуће слабости одбране од тероризма, и у исто време снагу коју екстремизам поседује. Све је то имало геополитичке, али и културне импликације. Постаје јасно да је култура живи организам, и да је земља, односно тло неизмењена датост у оквиру које су заступљени интереси народа. Другим речима, свака држава и у том контексту и цивилизација се не развија само у времену него и простору. На одређеној етапи раста појединих цивилизација долази до географске експанзије. САД су покушале са својим савезницима из Европе да искористе трагедију у Њујорку за остваривање одређених геополитичких стратешких циљева. Изговор за напад на Ирак су нашле у наводном постојању постројења за производњу нуклеарног оружја. Сведоци смо како се та авантура завршава. Ирак, али и многе земље око њега су девастиране. Запад није остварио што је желео и сада тражи начин да изађе из зачараног круга. Ово је типичан пример како Запад често замењује тезе када је његов интерес у питању. Запад у

данашње време непрекидно говори о правима и слободама човека, демократији, политичком плурализму. Већину источних земаља оптужује за нарушавање људских права, ограничавање индивидуалних слобода, потчињавању свих људи вољи једног човека (монарха) итд. Најчешће су то изговори за агресивну политику па и за ратне походе. Постоји једна специфичност Истока а то је да човек себе не налази у друштву него у својој породици. Људи на истоку не желе да се тако лако одрекну вредности породице. Односе са другим људима граде на личном нивоу као повратну везу. Ти се односи не тичу контекста општенационалних и државних интереса. Они се више ослањају на правне норме, али и на морал и традицију. У таквим околностима сваки човек везује своју срећу за локалну социјалну средину у оквиру које изражава и своју слободу. За разлику од Истока, у западној цивилизацији права и слободе су у директној вези са условима за стваралаштво и слободну конкуренцију где је у центру збивања индивидуа, а нека врста посредника је друштво. Другим речима, да би човек постао слободан треба у почетку да се одрекне слободе, прихвати компромис са другим људима, уђе у заједничку делатност, и постане завистан од државе и друштва.

Све у свему, индивидуална слобода на Западу тражи посредника у држави и друштву. На Истоку слобода се често огледа у неприхватању правних норми, што је такође велики проблем.

Са карактеристикама које смо описали конфликти Запада и Истока не носе само геостратешку него и културну димензију која се везује за норме које проистичу из обичаја и другачијег поимања индивидуалне слободе. Зато либерални капитализам често наилази на непремостиве препреке када је у питању Исток.

Чињеница је да глобализација има за циљ формирање светске државе и светске владе. Зато се с правом поставља питање како премостити јаз између различитих цивилизација. Наиме, овде је више реч о *управљању цивилизацијским конфликтима*. Све, у ствари, полази од кризе цивилизација као посебног вида кризе епохе глобализације. Проблем је у томе што западна цивилизација сматра да криза глобализације има своје дисперзивне правце. Решење једног проблема најчешће рађа неколико нових. Тако је научно-техничка револуција решила многе проблеме економске кризе, али је са еколошког становишта створен нови проблем. Међународне корпорације које представљају врсту ослобађања од националних препрека створио је мноштво проблема који се тичу социјалне тржишне привреде. Наднационалне корпорације актуелизују проблем светске владе. Тај проблем ни до данас није решен. Све то доводи до нарастајућих антагонизама. Многи не праве разлику између империје и цивилизације. Ми се у овом делу рада нећемо бавити дефиницијом империје и дефиницијом цивилизације, али ћемо се зато посветити кризи

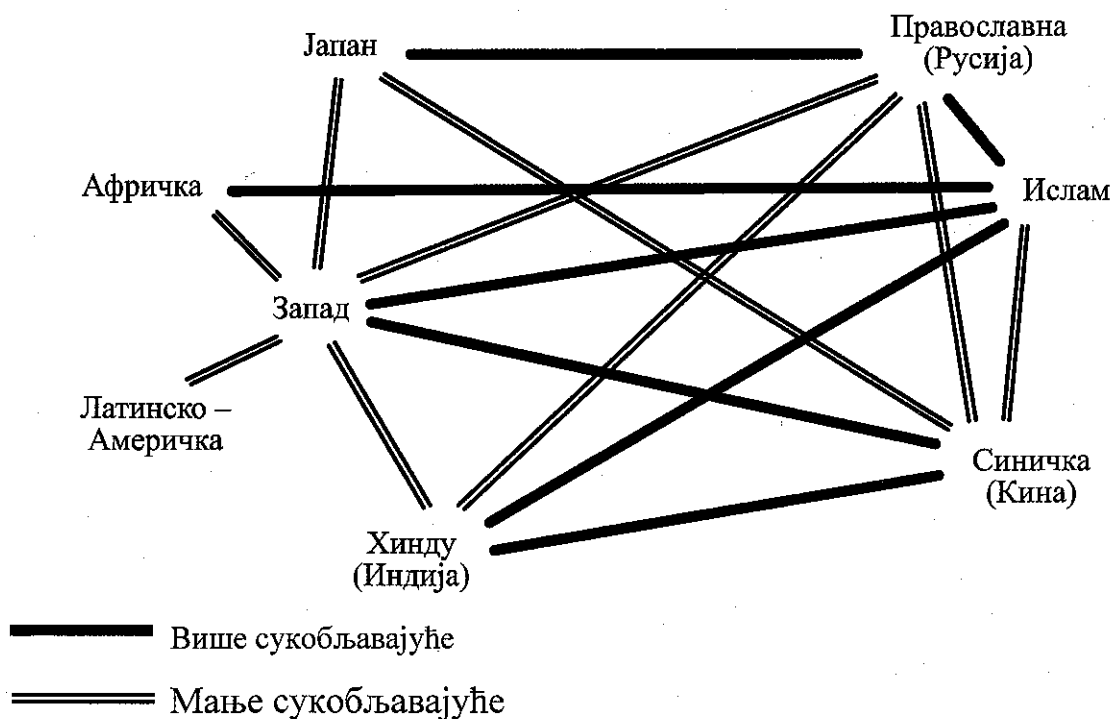
као производом облика владавине који није изузет од цивилизације у целини. „Историјом доминира *Thyche* (Фортуна, судбина), која повремено неминовно руши савршенства која је Империја остварила... Прелаз преко прте судбине скопчан је с опасношћу. Синтеза добрих облика власти, власти грађанске врлине, може да пркоси судбини, али не може да је замени. Криза и пропадање су детерминанте које сваки дан морају да се превазилазе...

Корупција и пропадање Империје нису, дакле, природна претпоставка, детерминисана цикличком судбином историје, већ пре производ људске немоћи (или у најмању руку, крајње тешкоће) да се влада неограниченим простором и временом. Безграничност Империје угрожава капацитет добрих институција да функционишу и трају. Па ипак, Империја је крајњи циљ према којем су стремили жеља и грађанска врлина мноштва, као и његови људски капацитети да стварају историју. Била је то неизвесна ситуација која није могла да носи неограничен простор и време, него је, уместо тога, неминовно ограничавала универзалне циљеве власти на коначне политичке и друштвене димензије. Аутори доба просвећености дали су нам на знање да влада која се приближава савршенству мора да се гради с мером у ограниченом простору и времену. Између Империје и реалности управе постоји, дакле, принципијелна противречност која неминовно рађа кризу.¹⁶⁶

У оквиру сваке цивилизације постоји једна земља која је водећа по својим економским, културним и сваким другим ресурсима. Зато природна је тежња таквих земаља да у оквиру саме цивилизације, а потом и сучељавању са другим цивилизацијама (посебно у процесу глобализације) остваре примат, а тиме и постану империја. Веома су важни односи између цивилизација како би се спречила ова негативна дијалектика и како не би дошло до трагедије светских размера. Покушај тоталне вестернизације подржан индустријским, економским и културним развојем САД, захтева трауматично разарање свих других вредности и њихову замену потпуно новом културом увезеном из друге цивилизације. Овакав след догађаја је често праћен уценама, манипулацијама и на крају ратовима. Зато истичемо да „Односи између цивилизација и њихових најважнијих држава су сложени, често амбивалентни и променљиви. Већина земаља у било којој цивилизацији уопштено ће, у обликовању својих односа са земљама друге цивилизације, следити најважнију државу. Али то неће увек бити случај и очигледно је да све земље једне цивилизације немају идентичне односе са земљама друге цивилизације. Заједнички интереси, обично заједнички непријатељ из треће цивилизације, могу да доведу до сарадње између земаља две цивилизације. Сукоби се догађају и унутар цивилизација,

¹⁶⁶ Хард Мајкл, Негри Антонио, Империја, Издавачки графички атеље „М“, Београд, стр. 393.

нерочито унутар ислама. Надаље, односи између група дуж неодговарајућих граница могу знатно да се разликују од односа између најважнијих држава истих цивилизација. Ипак, очигледне тенденције *генерализације* могу да доведу до процеса који значи појаву сврставања и антагонизама међу цивилизацијама и најважнијим државама. То илуструјемо сликом 9.1. Релативно једноставна биполарност хладног рата уступа место много сложенијим односима мултиполарног, мултицивилизацијског света:

„Слика 9.1. Глобална политика цивилизација: сврставања која се појављују“¹⁶⁷

У последње време се све више говори о цивилизацијском конфликту између Европе и САД. Тако је Емануел Тод 2002. године објавио књигу под насловом „После империје“¹⁶⁸ која је код нас преведена 2006. године и у којој аутор тврди да „Силе међусобног раздвајања нису само економске природе. Културолошка димензија такође игра битну улогу, иако је тешко направити јасно разграничење између економије и културе. У европском друштву доминирају вредности агностицизма, мира и равнотеже, које су у овом тренутку америчком друштву сасвим непознате.

У томе највероватније и лежи највећа Хантингтонова грешка, када настоји да сферу америчке доминације сведе на оно што назива Западом.

¹⁶⁷ Хантингтон Семјуел, Сукоб Цивилизација и преобликовање светског поретка, ЦИД Подгорица, РОМАНОВ Бања Лука, 2000, стр. 264.

¹⁶⁸ Todd Emmanuel, *Après l'Empire*, Éditions Gallimard, 2002.

Тражећи цивилизацијско покриће за америчку агресивност, он циља на муслимански свет, конфучијанску Кину и православну Русију, заступајући, с друге стране, постојање једне 'западне сфере', чија природа остаје веома нејасна, чак и са становишта његових сопствених критеријума. Такав вашарски Запад, католике и протестанте међусобно спаја у јединствен културолошки и религијски систем. Овакво фузионисање представља истински шок за свакога ко се озбиљно бавио опозицијом између теологија и обреда, али исто тако, на једноставнијем нивоу, крвавим сукобима између верника ових двеју религија током 16. и 17. века.¹⁶⁹

Ако изузмемо изјашњавање типа „највероватније“ Емануел Тод је у праву када говори о два цивилизацијска круга: европском и америчком. Латентна несагласност између Европе и САД свакако постоји. Европа је својеврстан агностички простор. Религија је све више неважна чињеница у животу европског становништва, док код Американаца истинско практиковање религије упражњава једва једна четвртина. У Европи је, на пример, укинута смртна казна, док у САД она још увек постоји. Насиље које је евидентно на филму и може да буде интересантно одређеним слојевима Европе за гледање није исто што и истинска војна акција. Културолошке разлике између Европљана и Американаца је проблем који се тек треба изучити, тако Тод напомиње: „Нарочито је потребно указати на оно што је много дубље и што је издалека претходило размимоилажењу америчких и европских концепција, то јест на сам процес настанка ових друштава, где нивоу анализе који тешко омогућава јасно разграничење између друштвених обичаја и економије, много боље одговара концепт цивилизације.

Европска друштва резултат су мукотрпног труда и рада читавих генерација сиромашних сељака. Ова друштва су вековима патила због ратничких обичаја својих предводника, и тек веома касно су успела да пронађу мир. Исто се може рећи и за Јапан, као и за већину земаља Старог света. Сва ова друштва, у некој врсти генетског записа, чувају једно инстинктивно разумевање појма економске равнотеже. На њих се, на плану практичног морала, надовезују и појам рада и награде, а на плану економије, појмови производње и потрошње.

С друге стране, америчко друштво представља резултат новијег датума једног веома успешног колонијалног експеримента, који још није прошао тест времена: оно се развило за три столећа, захваљујући увозу већ описмењене популације, на једно тле које је, с једне стране, обиловало огромним рудним богатством, а с друге стране, било изузетно продуктивно на плану пољопривреде — управо зато што је било сасвим нетакнуто. Америка засигурно није схватила да њен успех почива на процесу

¹⁶⁹ Тод Емануел, После империје, Паидеја, Београд, 2006, стр. 147.

експлоатације и трошења без надокнаде оних богатстава која она није створила.¹⁷⁰

Веома је битно размотрити проблем и других врста равнотежа. Најзначајнија за модеран свет, по нама, је еколошка равнотежа. Управо Емауел Тод наводи да: „Правилно разумевање нужности еколошке равнотеже или уравнотежености тржишног баланса Европљана, Јапанаца, или било ког евроазиског народа, произлази из веома дуготрајне сељачке историје. Тако су, на пример Европљани, Јапанци, Кинези и Индуси, још од Средњег века морали да се суоче са проблемом исцрпљивања земљишта и на многобројним примерима констатују сиромаштво природних ресурса. Када су Сједињене Државе у питању, популација ослобођена своје прошлости, открила је једну наизглед неисцрпну природу. Тамо је економија престала да буде дисциплина која проучава оптималну алокацију ретких природних ресурса и прерасла у религију динамичности која се нимало не обазире на појам равнотеже. Одбијање Сједињених Држава да потпишу протокол из Кјота, баш као и О' Нилова доктрина о безбедности трговинског дефицита, делимично произлазе из одређеног облика културне традиције. Америка се увек развијала тако што је црпила своје тле, расипала своју нафту и тако што је споља посезала за људима који су јој били потребни да би могла да функционише.“¹⁷¹

Очигледно је да се принципи на којима функционишу САД у многоме разликују од истих када је у питању Европа. Остаје отворено питање могућности цивилизацијског конфликта између Европе и САД. Јасно је да је успех САД почивао на доминацији Вашингтона над, пре свега, земљама губитницама у II светском рату – Немачком и Јапаном. Међутим, времена су се изменила. Данас је Америка оптерећена огромним дефицитом. Она сваким даном стиче све више непријатеља широм света. Њена нетолеранција извире из немоћи која рађа ароганцију и посезање за још јединим ресурсом који јој је преостао – војном силом. Америка у принципу води ратове са земљама много слабијим од ње, што на дуги рок открива њену немоћ и рањивост. Уосталом, Ирак, Авганистан, а у том контексту и 11. септембар, најбоље сведоче да оваква тврдња није без основа. У Европи су се ствари такође промениле. Дошло је до сасвим новог понашања „Немачке као доминирајуће економске силе, што за Европу представља веома важан феномен. Америчка либерална револуција представља далеко озбиљнију претњу за немачку друштвену кохезију него француски републикански модел, који је либералнији са становишта општег понашања и који објективно је индивидуализам и сигурност коју обезбеђује држава. Посматран са становишта 'друштвених вредности',

¹⁷⁰ Исто, стр. 148-149.

¹⁷¹ Исто

конфликт између Француске и Сједињених Држава само је један полуконфликт, док је разлика између америчке и немачке концепције апсолутна.¹⁷²

У земљама Европе, посебно Немачкој и Француској, расте свест о неопходности одбране сопствених вредности. Она је значајна за еманципацију целе Европе. Америка својом ароганцијом и наметањем својих захтева просто исказује мишљење да је Европа без политичке свести и акције. Другим речима, Европа има само економске потенцијале и моћ што Америка покушава да искористи. Међутим, са интеграцијом и реализацијом евра Америка се осетила угроженом и све се више примећује зазирање од Европе. Са стратешког становишта САД су војно присутне у различитим деловима света, што се за економију не би могло рећи. Њен економски утицај на Европу и Евроазију је на почетку 21. века смањен. Поставља се питање да ако Европа није упоришна тачка Сједињеним Државама и науку да загосподаре светом, како се онда може поуздати у друге регионе и цивилизације. Да би смо показали сву рањивост САД помоћи ће нам историја и следећа табела о трговинској размени Турске, Пољске и Велике Британије са САД и Европом још из 2001. године када финансијска криза још није узела маха:

2001.	Турска		Пољска		В. Британија	
	увоз	извоз	увоз	извоз	увоз	извоз
Сједињене Државе	7,2	11,3	4,4	3,1	13,4	15,8
Европа (12 држава)	40,8	43,4	52,3	60,0	46,6	53,5
Русија	7,1	2,3	9,4	2,7	0,7	0,4
Јапан	3,0	0,4	2,2	0,2	4,7	2,0
Кина	2,5	0,3	2,8	0,3	2,2	0,8

„Табела 12. Трговинска размена Турске, Пољске и Велике Британије (у милионим долара). Извор: ОЕСД, месечне статистике међународне трговине, новембар 2001.“¹⁷³

Свесни смо да подаци из ове табеле нису статични и да се из године у годину мењају. Индикативно је да се Турска, Пољска и Велика Британија 2001. год. већ налазе под утицајем евро-зоне. Све ове земље тргују са Европом за три и више пута него са Америком. Када је Пољска у питању, то је 15 пута више. У претпостављеном сукобу Америке и Европе (овде се мисли на економски конфликт), побројане земље би очигледно изабарале за савезника Европу. Америка је у почетку охрабривала

¹⁷² Исто, стр. 152.

¹⁷³ Исто, стр. 154.

интеграцију Европе. Међутим, како време пролази, Европа са становишта Америке је средиште раста и моћи са којим се мора озбиљно рачунати. У неком будућем сценарију турско приклањање Европи за Америку би значило да губи примат на Блиском истоку, а самим тим и престаје да буде суперсила, што економски и геополитички стратеги Сједињених Држава већ увиђају. Са друге стране, Европа није у тако великом конфликту са светом као што је то Америка. Тамо где јесте већа је заслуга за то Америке него Европе. Интереси ће се неминовно појавити као примарни у односима Европе и Америке, а то засигурно доводи до конфликта. Уосталом ЕУ данас чини 27 земаља.

Семјуел Хантингтон цивилизацијске конфликте и противречности види у различитим цивилизацијским вредностима, за разлику од неомарксиста који апострофирају економски детерминизам. Упоредивањем ова два приступа видимо да социјално економска неједнакост може бити смањена путем компромиса – прерасподелом. Међутим, конфликт који произлази из цивилизацијских вредности искључује компромисна решења. О томе је писао Guehenno Jean-Marie¹⁷⁴. Тако по својој природи вредносни конфликт увек подразумева да једна страна губи, а друга добија. Коначно могуће је и у социјално-економској сфери видети непомирљиве крајности.

Са цивилизацијског становишта поставља се питање откуда то да се исламски фундаментализам данас активира иако ислам постоји хиљадама година? Исто се питање може поставити и у вези са антагонизмима између сиромашних и богатих региона света. Сиромашни и богати су постојали и раније, али данас је то актуелизовано више него икада. Ако је основни проблем у политици САД зашто нису само оне у видокругу због свог унилатерализма, него и Европа која у том смислу стоји насупрот Америке, с обзиром да делује на колективној основи и кроз међународне институције. На свако од тих питања могуће је дати одговор, али је много сложеније одговорити а не дотаћи се глобализације. Овде је реч о политичкој феноменологији. Данас свет преживљава системску политичку кризу која није последица рушења биполарног система међународних односа, него кризе политичког система света као таквог. Конфликти идентитета 90-тих година 20. века иницирани сепаратистичким покретима и усмерени ка стварању нових држава су у ствари конфликти постбиполарне епохе. Већ 2000. године у конфликтима су се појавиле карактеристике кризе политичког система и то, пре свега, због посредника и бројних актера. Државно-центристичке организације политичког система постају тесне када на сцену ступе многобројни недржавни актери. Међутим, овде је најчешће реч о цивилизацијским разликама које доводе

¹⁷⁴ Guehenno Jean-Marie, Globalization and International System, Journal of Democracy, 1999, № 7, p. 22 – 35.

до конфликта и оне су уплетене на различитим нивоима: религијском, политичком, економском, културном итд. У том смислу идентитет игра значајну улогу јер свака цивилизација се карактерише скупом особина које чине вредност исте и образују идентитет кога треба одбрани. Очигледно, конфликти нису једнозначни, а често ни рационални. Свеједно, они се сваким даном умножавају. Такав је случај са исламистичким покретом Ал Каиде. Он се појавио у веома сложенем региону са великим бројем конфликта – Блиском истоку. Глобални пројекат свим тим конфликтима даје принципијелно другачију идејну основу, преобраћајући их у „цивилизацијске“. Они налазе идејну базу подршке у тзв. „исламистичком пројекту“. То не значи да те конфликти не треба регулисати и спречавати. Ту долазимо на терен сложене проблематике *управљања конфликтима*. Интереси великих држава попут САД су у директној вези са готово свим овим сукобима. Оне и друге велике силе управљају њима. Сложена проблематика интереса нејчешће, у основи, имају геостратешки карактер. Међутим, ту долази до сукоба цивилизација. Зато је тај проблем тешко решив и трајаће и у будућности. За његово решење је потребно унети и коректив у политички систем, али је за то потребно време, односно дуги периоди историјског развоја.

Шта се, у ствари, догодило у последње две деценије? „Две стварне империје нашле су се једна наспрам друге. Једна од њих – Совјетска империја – срушила се. Друга, америчка, такође је била на путу распада. Брутални пад комунизма ипак је створио илузију о апсолутном успону моћи Сједињених Држава. Након совјетске, а потом и руске пропасти, Америка је поверовала да своју хегемонију може да прошири на читаву планету, у тренутку када је чак и њена контрола над сопственом зоном утицаја била већ озбиљно ослабљена.

На пољу реалних односа снага, два услова су била неопходна да би се могла остварити једна стабилна глобална хегемонија: Као прво, задржати потпуну доминацију над европским и јапанским протекторатом, који данас представљају стварне центре економске снаге, будући да се стварна економија дефинише, пре свега, производњом, а не потрошњом.

Дефинитивно уништити руску стратешку силу: довести до потпуне дезинтеграције некадашње совјетске сфере, као и потпуног нестанка равнотеже нуклеарне претње, како би Сједињене Државе остале једине у стању да потпуно једнострано и без ризика изазову и најмањи одговор, изврше удар на било коју земљу у свету.“¹⁷⁵

Из овога је најбоље видљиво на који начин Сједињене Државе покушавају да управљају евентуалним конфликтом који би имао

¹⁷⁵ Тод Емануел, После империје, Паидеја, Београд, 2006, стр. 162.

цивилизацијски карактер. Наиме, оне би то чиниле да по њу саму буде безболно. Механизми које наводимо имају за циљ да униште руску стратешку силу, а Русију претворе у дезинтегрисану и бившу државу итд. Ови циљеви, сведоци смо већ 2010. године доживљавају неуспех. Америка није успела да обузда ни Јапан ни Европу на индустријском плану, а Русију као нуклеарну силу је на посредни начин ојачала (пројекат „Булава“, „МИГ 40“, увећање девизних резерви на 500 милијарди долара). Асиметрична доминација Америке у односу на доминантне исламске земље изазива терористичке акције које сваким даном постају све успешније. Међутим, механизми управљања цивилизацијским конфликтима изазвали су одговор: дошло је до зближавања Русије, Европе и Јапана. Многе земље све више увиђају да Русија значајно доприноси и њиховој војној безбедности. Ова, условно речено, партија шаха не личи на ону коју је предвидео Бжежински. Сведоци смо да је свет, а посебно САД, у кризи. Америка редукује свој космички програм, што је само пре неколико година било незамисливо. У том смислу ширење НАТО-а на исток је у приличној мери обесмишљено. Америчка зависност је данас универзална. Американци покушавају да одрже немире у Заливу како би задржали контролу над енергетским ресурсима. Они не могу да контролишу цивилизацијски сукоб како су замислили. Русија је у међувремену постала други светски произвођач нафте и први произвођач природног гаса. Ствари се компликују и њима је све теже управљати. Очигледно да је више играча на светској сцени. Тако је „У 1993. години Јапан инвестирао 17500 милијарди јена у Америци, а у Европи само 9200 милијарди. У 2000. години, однос је обрнут: 27000 милијарди у Европи, а у Северној Америци 13500 милијарди“.¹⁷⁶

У 2010. години ови показатељи су још више на штету САД, што најбоље сведочи да се поменута партија шаха неће играти по правилима само једне суперсиле пошто је и она у кризи. Европа, Русија и Јапан заједно су готово за три пута снажнији од Америке када је у питању економија. Сведоци смо такође, да огромне количине оружја исламске земље попут Ирана, Либије итд. купују од Русије. Та чињеница носи вишезначан карактер. Овде није реч о само пукој трговини, већ и о утицају. Не смемо заборавити ни Кину која је највећи купац руског савременог наоружања. У многим сферама Руси и Кинези све више сарађују. Тако је Шангајски споразум учврстио руске позиције али и кинеске и индијске. Све у свему, ствари се компликују када је у питању Америка и управљање цивилизацијским конфликтима се мора посматрати у неколико нивоа. Прво, уз сва уважавања америчких интереса, за свој утицај се боре и Кина, Русија, Индија, и исламски свет. Вишезначност коју смо поменили подразумева претпоставке које се тичу филозофије историје, филозофије

¹⁷⁶ Исто, стр. 164.

културе, теоретске социологије, итд. Наиме, сви ови конфликти јачају свест сваке нације понаособ о потреби очувања идентитета. Другим речима, свака цивилизација бранећи своје вредности захтева да се уважавају култура и наслеђе које су основа одакле све полази, па и технолошки напредак. Притисак Запада рађа и адекватан одговор оних цивилизација које су сачувале способност супротстављања туђем диктату. У 21. веку глобални свет подразумева баланс између различитих цивилизација. У том контексту за сваку од тих цивилизација принципијелно остаје нерешен проблем идентитета, односно одређивање места и улоге у глобалном свету и у складу са тим избора стратегије развоја. На официјелном нивоу у документима, позицијама руководилаца водећих земаља, на овај проблем се гледа различито: с једне стране се говори о уласку у Европу, о „Светској цивилизацији“ као магистралном путу којим иде целокупно човечанство, а с друге стране се говори о мултиполарном свету. Ове две супротстављене формулације указују на моноцентристичку и полицентристичку шему заједничке цивилизације. Већина лидера говори о „безалтернативном“, заједничком за све народе и земље „магистралном путу“.

Друга концепцијска идеја *мултиполарности* света се базира на концепцији која подразумева неговање различитих културних, религијских, политичких, социјалних и духовних вредности. Социјалне норме и вредности, затим принципи организације, социјалне институције једне цивилизације најчешће нису релевантне за другу. Растућа узајамна зависност земаља у савременом свету не подразумева само процесе технолошке стандардизације и унификације, већ и нивелисање културних цивилизацијских разлика. Ту се долази до, на први поглед, контроверзне позиције „борбе за различитост“. Ово није ништа друго до тежња да се друге цивилизације одупру наметању *вестернизације*. Што се тиче савремене етапе социјално-историјског процеса, односно модернизације, ни он се не развија по већ готовој шеми западних образаца. Преношење тих готових образаца за сва друштва је вештачка и научно неутемељена доктрина која обавезно доводи до различитих ломова. Слобода, право, демократија, у различитим цивилизацијским контекстима имају различити садржај. Ово долази отуда јер су резултати условљени културно-историјским и социјалним особеностима земље или групе земаља које чине једну цивилизацију. Другим речима, процес модернизације је детерминисан историјом. Светска цивилизација је артефакт јер у реалности то је скуп посебних локалних цивилизација. Концепција јединствених општељудских вредности и културе је лишена социјално-историјске основе. Општељудске вредности подразумевају сливање свих вредности човечанства у један хиперетнос. Међутим, дуг је пут до тог тренутка. Имамо у виду различите стадијуме етнокултурног развоја различитих народа. Прво, различите земље су у различитим природноклиматским

зонама, што од њих тражи способност за прилагођавање природноисторијској средини. То је једна од препрека за стапање општељудских вредности у једну светску, ми бисмо рекли, утопију. Чак и ако би хипотетички дошло до стапања целог човечанства у јединствену цивилизацију, поставља се питање која ће култура бити доминантна. Хоће ли то бити култура најјаче цивилизације? О хегемонији једне културе, једног типа државе, једне цивилизације, писали су О. Шпенглер, А. Тојмби, П. Сорокин, К. Јасперс, Александар Зиновјев и многи други. Јединствена унифицирана цивилизација за многе је глобални монструм који ће окончати историју човечанства. Једна култура би искључила сваку разноврсност и уништила могућност појава нових култура, што је у суштини велика опасност по човечанство. Данас су моћни пропагандни ресурси довели до тога да се код многих формирала свест о томе да ако се држава приближи „цивилизованим“, дакле западним земљама, то ће она бити прогресивнија. Да би се ова идеја научно засновала добро плаћени и способни стручњаци из свих земаља све чине да се глобализација као процес на овај начин схвати. У суштини овде се не ради о покрету различитих народа света и њиховој жељи за уједињењем, колико о намери Запада да заузме владајући положај на планети. Он на тај начин покушава да искористи целокупно човечанство за своје интересе а не за интересе неког апстрактног човечанства. При томе, људи би у све то улазили добровољно уверени да је то пут без алтернативе, пут у свеопшти напредак. За Запад је то борба за самоочување у условима конкуренције других цивилизација. То је борба за очување достигнутог животног стандарда. Зато је идеја глобализације за Запад идеолошка основа у достизању идеала владавине над светом. Трагедија других народа је у томе што су и они увучени у тај моћни процес. Очигледно да је манипулација основни покретач који формира глобално управљање, глобалну културу, глобалне светске цивилизације. Нови субјекти глобалног управљања су СТО, ММФ, нова тржишта страних валута и капитала обједињених на глобалном нивоу, нове економске структуре као што су транснационалне корпорације чији су буџети већи од буџета многих држава, итд. Све се више говори о тзв. „глобалној солидарности“. Нажалост и то је својеврсна манипулација, јер је све већа поларизација развијених и неразвијених: богате земље постају још богатије, а сиромашне још сиромашније. На тај начин глобализација не само да не смањује јаз између богатих и сиромашних, већ долази до огромне концентрације финансијских ресурса код уског круга земаља, корпорација и конкретних лица. Запад афирмише стварање тзв. *отвореног друштва*, што помаже да се продубе неравноправност и поларизација на економском и социјалном нивоу у свету. Такође тзв. „глобална власт“ је способна да „Уз помоћ манипулације девизним курсевима изврши експропријацију националних акумулација и обезвреди рад стотина милиона људи. Овде се ради о таквој глобализацији

која означава губљење суверенитета држава над националним ресурсима и њихову предају на располагање глобалној елити“¹⁷⁷. И поред тога што се ови процеси већ догађају велике цивилизације се неће тако лако помирити са том чињеницом. Ми смо већ показали да ће, уколико се са таквим трендом настави, конфликт између цивилизација постајати све озбиљнији а исход све неизвеснији. Указали смо и на то да идентитети различитих цивилизација играју важну улогу и покушај њиховог обесмишљавања само заопштрава проблем те неминовно доводи до потребе да процес глобализације какав је данас претрпи корените идеолошке и сваке друге промене.

---

¹⁷⁷ Россия в глобализирующемся мире: мировоззренческие и социокультурные аспекты, отв. Ред. В.С. Стёпин, Отделения общественных наук, Секция философии, социологии, психологии и права, Российская академия наук, Наука, Москва, 2007, стр. 202.

III

УПРАВЉАЊЕ ТРАНСНАЦИОНАЛНИМ КОРПОРАЦИЈАМА

1. УПРАВЉАЊЕ ТРАНСНАЦИОНАЛНИМ КОРПОРАЦИЈАМА И ПРОБЛЕМ НАЦИОНАЛНИХ ИДЕНТИТЕТА

Почетак међународног бизниса сеже у добоку прошлост. Прве извозно – увозне операције су почеле још пре 40 векова. Актери трговачких операција су били Грчка и Месопотамија. У релативно систематизованом облику међународни бизнис се родио у 5. веку пре наше ере када је Грчка постала главни центар међународне комерцијалне делатности. Временом је она изгубила своје позиције уступивши место Риму, Константинопољу, Венецији, Западној Европи итд.

Данас су САД главни учесник међународног бизниса иако њена позиција постепено слаби у контексту конкуренције фирми из Јапана, Западне Европе, Кине, Индије, па и Русије.

Појава првих међународних фирми се везује за индустријску револуцију у Европи (18-19. века). У то време значајан број компанија је отварао своје филијале у иностранству.

Што се тиче транснационалних корпорација у савременом процесу глобализације оне бришу баријере токовима роба, услуга, новца, капитала, радне снаге и знања. Другим речима, оне су главни носиоци процеса савремене глобализације. Термин „ТНК (transnational corporation) и његови еквиваленти (multinationals enterprise, multinational company, multinational corporation) први пут су се појавили 1960. године. Једна од првих дефиниција ТНК гласи да је то „фирма која има своје филијале у две или више земаља. Та дефиниција временом се мењала. Многи истраживачи су је подвргавали значајној критици. Они сматрају да ТНК морају да имају најмање шест филијала у различитим земљама.“¹⁷⁸

Данас се може рећи да не постоји једна општеприхваћена дефиниција транснационалне корпорације. Најауторитативније дефиниције су дале две међународне организације: Организација за економску сарадњу и развој (ОЕЦД) и Комисија Уједињених нација за трговину и развој (УНКТАД). Прва дефиниција гласи: „Транснационална корпорација је компанија која укључује већи број приватних, државних или мешовитих фирми које се налазе у разним земљама. При томе, једна или више од тих компанија може да има значајан утицај на делатност других посебно у

¹⁷⁸Макогон Ю.В, Орехова Т.В, Лысенко К.В, Транснациональные корпорации, Министерство образования и науки Украины, Донецкий национальный университет, Экономический факультет, Донецк, 2007, стр. 8.

сфери размене знања и ресурса.¹⁷⁹ Дефиниција УНКТАД-а гласи: „Транснационална компанија је предузеће које обједињује правна лица разних организационоправних форми и облика делатности у две и више земаља, које остварује и спроводи политику и заједничку стратегију преко једног или више центара у којима се доносе одлуке.“¹⁸⁰ Издвајамо три основна критеријума који битно опредељују ТНК: „Структурни критеријум, критеријум резултативности и бихевиорални критеријум. Користећи *структурни критеријум*, ТНК може бити одређена на бази два прилаза. Сагласно првом од њих, транснационалност се детерминише бројем земаља у којима функционише фирма. Други прилаз претпоставља да се транснационални статус одређује тиме што су власници фирме из различитих земаља као и њен управљачки персонал.

Уз помоћ *критеријума резултативности* ТНК се одређује на бази апсолутне количине или специфичне тежине (процента) активе, броја радника, обима продаје или дохотка у иностранству.

У складу са *бихевиоралним критеријумом* фирма може бити названа транснационалном ако њен виши менаџмент 'мисли интернационално'. То одређење претпоставља да транснационална (многонационална) корпорација делује у више од једне земље, а њено руководство је дужно да разматра цео свет као сферу својих потенцијалних пословних интереса. У иностраној литератури (посебно америчкој) све се више врши разграничавање појмова *глобална компанија* и *многонационална компанија*... Тзв. *глобалне компаније* заговарају стратегију стандардизације производње и активно коришћење економије у широком опсегу. У највећем степену глобализацији теже хемијска, електротехничка, електронска, нафтна, аутомобилска, информациона, банкарска и неке друге гране.

Многонационалне корпорације то су међународне корпорације које обједињују националне компаније низа земаља на производној и научно-техничкој основи. Карактеристике многонационалне компаније су:

1. постојање многонационалног акционарског капитала;
2. постојање многонационалног руководећег центра;
3. комплетирање администрације иностраних филијала кадровима који познају локалне услове.¹⁸¹

¹⁷⁹ Hotchuss C, International Law For Business, McGraw-Hill, inc, 1994, p. 257.

¹⁸⁰ Исто

¹⁸¹ Макогон Ю.В, Орехова Т.В, Лысенко К.В, Транснациональные корпорации, Министерство образования и науки Украины, Донецкий национальный университет, Экономический факультет, Донецк, 2007, стр. 9-10.

У основи глобализације лежи нов начин управљања глобалним развојем и међународним односима. То подразумева мрежу ТНК која је довела до глобалне поделе рада и сировинских ресурса. Циљ ових гигантских фирми је да остваре монопол или боље речено економску превласт на планетарном нивоу. Број ТНК сваким даном је све већи. На почетку 21. века било их је „63.000 и контролисале су 690.000 иностраних филијала“¹⁸².

Управљање транснационалним компанијама подразумева утицај на целокупне економске токове и резултате, интегритет тржишта и што је најтеже његову транспарентност. У том смислу владавина права је један од приоритета. У овом случају не испуштамо из вида ни могућност да се обезбеди поштовање јавног интереса. Зато је још ОЕЦД предвидео постојање надзорних, регулаторних органа чије одлуке треба да буду правремене, јасне и детаљно образложене. Управљање транснационалним корпорацијама треба да заштити и олакша остваривање права акционара: „ А. Основна права акционара треба да обухвате право на: 1) сигурне методе регистрације власништва; 2) пренос акција; 3) правремено и редовно добијање релевантних информација о компанији; 4) учешће и гласање на генералној скупштини акционара; 5) избор и замену чланова одбора; и 6) удео у добити компаније.

Б. Акционари треба да имају право да учествују у одлучивању и буду довољно информисани о одлукама које се односе на темељне корпоративне промене, као што су: 1) измене статута или оснивачког акта или сличног регулаторног документа компаније; 2) одобрење додатних акција; и 3) ванредне трансакције укључујући и пренос свих, или готово свих, средстава тако да то, заправо, за резултат има продају компаније.

Ц. Акционари треба да имају могућност да ефективно учествују и гласају на генералној скупштини акционара и треба да буду информисани о правима, укључујући и процедуру гласања, која регулишу одржавања генералне скупштине.“¹⁸³.

Управљање ТНК подразумева поштовање права заинтересованих страна која су утврђена законом или заједничким споразумима. Ова чињеница значи правну заштиту у случају повреде њихових права. Сви који учествују у управљању морају да имају обезбеђен редован приступ потребним и тачним информацијама. Сви чланови одбора морају да имају право да саопште своје мишљење о нелегалној и неетичкој пракси. У случају стечаја обавеза је да се обезбеди остваривање права поверилаца.

¹⁸² World Investment Report 2000 – Cross-border Mergers and Acquisitions and Development, United Nations, New York and Geneva, 2000, p. 9.

¹⁸³ ОЕЦД принципи корпоративног управљања, Мисија ОЕБСА у Србији и Црној Гори (Сектор за економска питања и политику животне средине), Београд, 2004, стр. 13.

„Годишњу ревизију треба да обави независни, компетентан, и квалификован ревизор у циљу пружања екстерног и објективног доказа одбору и акционарима да финансијски извештаји непристрасно представљају финансијско стање и резултате компаније у сваком битном погледу.“¹⁸⁴ Значајну улогу у управљању ТНК има *одбор*. Он треба да врши кључне функције као што су:

- „1. Разматрање и вођење корпоративне стратегије, главних планова акције, политике ризика, годишњих буџета и пословних планова; Одређивање циљаних резултата; Праћење извршења и корпоративних резултата; Као и надзирање великих капиталних издатака, преузимања других предузећа и продаја имовине.
2. Праћење делотворности праксе управљања компанијом и вршење потребних измена.
3. Одабир, награђивање, праћење и, у случају потребе, замена кључних руководилаца и надзор над планирањем наследника на функцијама.
4. Усклађивање награђивања кључних руководилаца и чланова одбора са дугорочним интересима компаније и њених акционара.
5. Обезбеђивање формалног и транспарентног процеса предлагања и избора чланова одбора.
6. Праћење и управљање евентуалним сукобима интереса менаџмента, чланова одбора и акционара, укључујући ненаменско коришћење имовине корпорације и злоупотребе у трансакцијама повезаних лица.
7. Обезбеђивање интегритета система рачуноводственог и финансијског извештавања компаније, укључујући независну ревизију, и постојање одговарајућих система контроле, а нарочито, система за управљање ризиком, финансијску и оперативну контролу и поштовања закона и одговарајућих стандарда.
8. Надзирање процеса обелодањивања података и комуницирања.“¹⁸⁵

Очигледно је да одбори имају велику улогу у управљању ТНК. Да би могли одговорно да изврше своје обавезе чланови одбора би требало да имају приступ тачним и благовременим информацијама. Сведоци смо да су са појавом економске кризе у свету на светло дана изашле и чињенице које говоре о „фризираном стању пословања“ многих ТНК. Другим речима, малверзације су присутне и у ТНК. Велике државе попут САД, Велике

¹⁸⁴ Исто, стр. 17.

¹⁸⁵ Исто, стр. 19-20.

Британије, Немачке, итд. суочиле су се са стварношћу. То је нарочито изражено у САД. Држава је приморана, да не би дошло до тектонских поремећаја и великих немира, да убацује свеж новац како би ревитализовала функционисање таквих ТНК (случај Ценерал Моторса и др.). С обзиром да се ТНК појављују у улози носиоца глобализације која има тенденцију брисања баријера токовима робе, услуга, новца, капитала, радне снаге и знања, није чудо што се принципом спојених судова економска криза преноси из државе у државу. Овде имамо у виду да су у таквом амбијенту ТНК доминантна форма монополског (олигополског) капитала. Њихова моћ се заснива на огромној економској снази и активностима, али када дође до кризе то је огроман проблем. ТНК подразумевају интернационализацију свих фаза не само истраживања него и производње, пласмана и риверсне логистике. Оне имају велики потенцијал у научницима, руководиоцима, итд. У моћи су да ангажују научнике из целог света. У основи глобализације јесте мрежа ТНК, о чему смо већ говорили. „Значајну улогу у процесу концентрације и централизације капитала имају и економске кризе, ратови, мешање држава у економске процесе, конкуренција и нарочито банке, које доделу кредита условљавају удруживањем предузећа у веће компаније, чиме смањују ризик од евентуалних губитака насталих пропашћу њихових дужника. Важно је истаћи да се тај процес одвија у свим сферама економског живота, а последица тога је да доминантан положај у привреди имају најкрупније индустријске, трговачке и банкарске организације, често послујући као јединствена целина, што се видело на примеру породице Рокфелера у САД. То постаје основни облик функционисања капитала под покровитељством финансијске олигархије, јер неретко се исти људи налазе у врху крупних монопола, великих банака, али и државних установа и органа, те у парламенту, као центру политичких збивања.“¹⁸⁶. Наиме, John Davison Rockefeller (1839-1937) је од почетка двадесетог века практично монополизовао политички, економски, технолошки, научни, културни и медијски живот. Што се медијског живота тиче, имао је огроман утицај на *Њујорк тајмс*, *Њусвик*, *Вашигтон пост*, *Лајф*, итд., чије су чланове Савета чинили многи амерички политички лидери, државни функционери, банкари, људи из науке, итд. Рокфелерова фондација је практично основала неколико својих моћних филијала као што су: *Римски клуб*, *Трилатерална комисија* и *Група Билдерберг*. На тај начин, он је вршио утицај на светске политичке и економске токове. О томе је писао Светличић Маријан у својој књизи „Златне нити транснационалних предузећа“¹⁸⁷.

¹⁸⁶ Мр Саша Ђорђевић, Борба за доминацију транснационалних корпорација у процесу глобализације (докторска дисертација), Економски факултет, Ниш, 2008, стр. 60.

¹⁸⁷ Светличић Маријан, Златне нити транснационалних предузећа, Економика, Београд, 1986, стр. 35-38.

Што се тиче еволуције транснационалних компанија, она је у директној вези са стратегијом истих и можемо је поделити у три етапе:

Прву етапу представља транснационална делатност великих индустријских фирми које су, пре свега, инвестирале у сировинске гране иностраних држава и у њима оснивали своје филијале. То је захтевало мање инвестиција него што би требало за производна предузећа у иностранству. Такав начин пословања је негативно утицао на способност подршке домаћих фирми. Важно је напоменути да се тај негативан утицај одражавао и на производњу код материнске фирме.

На склоност према иностраним производним инвестицијама утицала је гранска припадност фирми. Тако је изражен ефекат широког инвестирања у металуршки комплекс, затим у производњу хране, хемијске производе за широку потрошњу, итд.

Друга етапа еволуције транснационалних компанија је повезана са улогом иностраних филијала фирми. Тако се почело и у њима да производи оно што је производила материнска фирма. С диференцијацијом тражње и повећањем интеграционих процеса производне филијале транснационалних компанија у многим регионима света се специјализују за производњу одређених производа који се разликују од производа материнске фирме.

Транснационалне компаније имају за циљ да повећају профитабилност, да пронађу канале за пласирање своје продукције а и начине да се домогну сировинских ресурса. Оне се труде да искористе пословни квалитет и тржишна знања иностраног партнера на домаћем тржишту. Све то утиче да се усаврше сопствени програми производње, затим да се искористи финансијска подршка националних влада и њихових органа. ТНК се труде да смање трошкове зашта је неопходна добра међудржавна сарадња. То у суштини значи да се спречи дублирање инвестиција, да се врши ноу-хау размена, отварања повољних тржишта са тачке гледишта сировина и коришћења преимућства међународне поделе рада. Смањење ризика које се постиже коришћењем већ уложених инвестиција партнера, затим канала пласмана, итд. ТНК развијају могућности изласка на нова тржишта. Ту се, пре свега, мисли на перспективна тржишта. Стратешка еластичност ТНК представља, у ствари, диверсификацију. Наиме, у случају формирања нових предузећа у иностранству, у заједничкој делатности не мора обавезно да се генерише „синергетски ефекат“. Коришћење ресурса не мора да значи обавезно оснивање од стране корпорације фирме у иностранству. Ту је целисходнија сарадња са иностраним партнером јер захтева мање улагања и радних ресурса. Још је једна упоредна предност кооперације: смањују се

посреднички расходи у корист трошкова на координацију заједничког рада.

Савремена етапа стратегије ТНК се карактерише тежњом за оснивањем мреже унутар фирминих веза регионалног, а често и глобалног карактера. У њих се интегришу научна истраживања, производња, расподела, пласман и у најновије време реверзибилна логистика. Уочена је тенденција ширења иновационе активности ТНК, која се раније остваривала у материнским фирмама, на земље реципијенте. Оне то чине тако што практично „прогутају“ домаће фирме са високим иновационим потенцијалом. Све је више иновација које остварују иностране филијале ТНК, што помаже продубљивању сарадње и остваривању бољих резултата.

Различити су мотиви за интернационализацију фирме која првобитно бива оријентисана на унутрашње тржиште. У најважније факторе који су утицали на интернационализацију се убрајају: засићење унутрашњег тржишта; жеља да се расподели ризик; подизање технолошког нивоа; смањење вредности фактора производње у другим земљама; активирање делатности иностране фирме на домаћем националном тржишту; стимулација која долази од земље домаћина (порези, кредити, маркетиншка информациона подршка итд.); развој инфраструктуре међународног бизниса; развој и усавршавање система комуникација као предуслов успешног спровођења глобализације.

Свему овоме претходи усредсређивање менаџмента фирме на идентификовање иностраних тржишта за робу коју иста већ производи. Претпоставка је да су за таква тржишта потребни минимални напори да би се адаптирао производ и извршиле корекције маркетиншке стратегије. На тај начин инострана фирма активно експлоатише своја конкурентска преимућства. Поред интернационализације о којој је реч, тече и процес стварања унутаркорпоративног тржишта или *интернализације* посредством сопствених филијала предузећа-ћерки. Основни елементи *теорије интернализације* су *трансакциони издаци* (transaction costs), повезани са операцијама кооперације и субјеката спољашњег тржишта. У те издатке спадају: трошкови неопходни за истраживање и избор пословних партнера, за преговоре са њима, за осигурање ризика, за заштиту „ноу-хау“ и других права својине. Савремена је пракса показала да преимућства интернализације значе и друге погодности: преовладавање протекционистичких баријера које постављају владе иностраних држава, контрола квалитета сировина полуфабриката и готових производа, спречавање ценовне дискриминације која долази због јаке конкуренције, добијање допунских прихода од обима делатности, обезбеђење контроле над трговинским мрежама, итд.

посреднички расходи у корист трошкова на координацију заједничког рада.

Савремена етапа стратегије ТНК се карактерише тежњом за оснивањем мреже унутар фирминих веза регионалног, а често и глобалног карактера. У њих се интегришу научна истраживања, производња, расподела, пласман и у најновије време реверзибилна логистика. Уочена је тенденција ширења иновационе активности ТНК, која се раније остваривала у материнским фирмама, на земље реципијенте. Оне то чине тако што практично „прогутају“ домаће фирме са високим иновационим потенцијалом. Све је више иновација које остварују иностране филијале ТНК, што помаже продубљивању сарадње и остваривању бољих резултата.

Различити су мотиви за интернационализацију фирме која првобитно бива оријентисана на унутрашње тржиште. У најважније факторе који су утицали на интернационализацију се убрајају: zasiћење унутрашњег тржишта; жеља да се расподели ризик; подизање технолошког нивоа; смањење вредности фактора производње у другим земљама; активирање делатности иностране фирме на домаћем националном тржишту; стимулација која долази од земље домаћина (порези, кредити, маркетиншка информациона подршка итд.); развој инфраструктуре међународног бизниса; развој и усавршавање система комуникација као предуслов успешног спровођења глобализације.

Свему овоме претходи усредсређивање менаџмента фирме на идентификовање иностраних тржишта за робу коју иста већ производи. Претпоставка је да су за таква тржишта потребни минимални напори да би се адаптирао производ и извршиле корекције маркетиншке стратегије. На тај начин инострана фирма активно експлоатише своја конкурентска преимућства. Поред интернационализације о којој је реч, тече и процес стварања унутаркорпоративног тржишта или *интернализације* посредством сопствених филијала предузећа-ћерки. Основни елементи *теорије интернализације* су *транзакциони издаци* (transaction costs), повезани са операцијама кооперације и субјеката спољашњег тржишта. У те издатке спадају: трошкови неопходни за истраживање и избор пословних партнера, за преговоре са њима, за осигурање ризика, за заштиту „ноу-хау“ и других права својине. Савремена је пракса показала да преимућства интернализације значе и друге погодности: преовладавање протекционистичких баријера које постављају владе иностраних држава, контрола квалитета сировина полуфабриката и готових производа, спречавање ценовне дискриминације која долази због јаке конкуренције, добијање допунских прихода од обима делатности, обезбеђење контроле над трговинским мрежама, итд.

Моћ ТНК је у интеграцији производних, технолошких, управљачких и маркетиншких потенцијала. На тај начин се максимализује економска ефикасност интернализационих процедура.

Савремену интерпретацију „правила интернализације“ представио је један од класика теорија интернализације П. Бакли који каже да „Раст фирме посредством интерналних тржишта тече све дотле док над економским погодностима од даље интернализације не претегну трошкови повезани са њеним остварењем.“¹⁸⁸

Интернализација међународних економских веза се сматра приоритетом интернационализације и главном карактеристиком ТНК. Тако „многонационална предузећа и унутрашња тржишта раде истовремено и унутрашње тржиште је оно средство које чини многонационално предузеће доминантном снагом савременог света.“¹⁸⁹

Најважније факторе интернализације као водеће тенденције у међународној делатности ТНК можемо поделити у четири групе:

1. тржишни;
2. фискални;
3. динамички;
4. технички.

Када је реч о тржишним факторима, треба знати да већина ТНК заузима монополски положај. Оне теже да стигну на нова тржишта спречавајући притом друге нове произвођаче да то исто остваре. Оне не купују њихове полупроизоде и не продају им своје. То није ништа друго до протекционистичка политика. Конкурентима само преостаје да траже алтернативне путеве, што повећава трошкове. Минимизација пореских плаћања ТНК показује о каквој се фискализацији ради када су у питању исте. Утицај динамичких фактора је повезан са садржајем међународне поделе рада која је условљена квалитетом технологија и номенклатуром продукције. Технички фактори су повезани са обезбеђењем квалитета производње као главног услова конкурентне способности на светском тржишту. Наиме, овде је реч о могућности контроле над квалитетом полуфабриката, њихове испоруке, цене, итд.

Нас посебно интересује организациона структура управљања транснационалним корпорацијама. Као прво, ТНК се деле на *главну*

¹⁸⁸ Buckley P, The Optional Timing of a Foreign Direct Investment, Economic Journal, March 1981, p. 3-17.

¹⁸⁹ Rugman A, The Optional Timing of the Multinational Enterprise: Internalization versus Internationalizations, Columbia Journal of World Business, Spring 1960, p. 23-29.

компанију (компанију-мајку) и филијале у иностранству. Главна компанија контролише целокупну делатност ТНК подразумевајући и филијале. У њој се формулише стратегија развоја, правна одговорност филијала, итд. Централно руководство компаније решава крупне проблеме ТНК као што су фузионисање са другим фирмама, ликвидација неефикасних филијала, реорганизација филијала, кооперацију унутар фирме и између фирми, осмишљава научно-истраживачку политику, итд. У литератури нема општеприхваћене класификације иностраних филијала. Савез међународних асоцијација их дели на *филијале (branch offices)* које имају 100% својине; компаније ћерке (*subsidiaries*) са 50% и више својине и филијале (*afilitates*) са мање од 50% својине и заједничке компаније (*joint companies*) са паритетним учешћем оснивача.

Ову поделу можемо сматрати условном зато што поред учешћа капитала компаније-мајке у капиталу филијала, правне фирме се разграничавају међу собом у зависности од: карактера одговорности филијала у односу на задуженост од кредитора и испоручилаца; броја акционара; могућности преношења права својине; броја странаца који могу учествовати у Савету директора, итд. Ширење акционарских деоница међу милионима акционара доводи до значајног смањења учешћа акција које обезбеђују контролни пакет или количина акција које обезбеђују већину гласова на заједничким седницама када се врши избор органа управљања, што им даје могућност да остваре контролу над делатношћу друштва. Теоретски 50% плус један глас омогућава контролу. Међутим, на пример, код највећих корпорација САД учешће је ниже од 10%. Поред тога примењују се административне мере по којима је капитал могуће расподелити на акције које дају право гласа и акције које то не дају. На тај начин компаније-мајке иако не владају већином акција могу бити власнице већег дела акција са правом гласа. Могуће је и закључивање допунских уговора између компаније-мајке и власника контролног пакета о стварању оперативних комитета у којима главна компанија и без поседовања контролног пакета има већину чланова. У савременим условима контрола се не мора остваривати капиталом, акционарским формама, на пример, учешћем власништва над капиталом, него и другим некапиталним начинима као што су приступ важним активама за делатност филијала када се закључују посебни лизинг или франшизинг управљачки уговори, затим уговори о пружању услуга, итд.

Веома је важно за сваког истраживача да се упозна са функционалном структуром ТНК. На међународном плану структура о којој је реч је карактеристична за почетне етапе када је степен транснационализације низак. Делатност фирме је у основи оријентисана на национална тржишта. Основни функционални делови фирме су производни, реализација, научно-истраживачки, маркетинг, финансије,

који се директно потчињавају председнику фирме. Недостатак функционалне структуре се огледа у тешкоћама при координацији делатности филијала, као и интеграцији свих фаза процеса репродукције. Затим у ограниченим могућностима да се изгради дугорочна стратегија фирме и слично. Делови фирме који се баве пласманом заузимају ниже позиције у управљачкој хијерархији. Они се практично баве класичним извозно-увозним операцијама. Зато су њихове могућности за одређивање стратегије и циљева фирме као и координисање делатности управљања ограничени. Структура о којој говоримо је била карактеристична за 70-те године прошлог века. Са растом производних могућности и ширењем производње националне фирме усмеравају готово целокупну своју продукцију на инострана тржишта. Производна одељења одговарају само за производну делатност. Посебна одељења се баве пласманом. Она су равноправна са одељењима која се баве производњом, финансијама, научно-истраживачким радом итд.

Поред функционалне структуре може се говорити и о *регионалној, односно географској структури* која је веома заступљена код ТНК са развијеним међународним операцијама и где нема грана које доминирају. Другим речима, говори се о компанијама са недиверсификованим асортиманом услуга. Та структура даје могућност да се координира делатност иностраних филијала, да се отклони конкуренција међу њима на регионалном нивоу, оптимизују операције и побољша пласман на регионална тржишта. Одговорност за делатност се налази у рукама управљачких структура које одлично познају регион. Оне спровode јединствену техничку политику узимајући у обзир посебности сваког тржишта.

Постоји и тзв. *робна структура*. Неке ТНК које имају широко диверсификован асортиман производа организоване су по карактеристичним за националне фирме робним особинама. Код робне структуре председнику фирме су потчињени производни процеси одређене робе или посебних група роба. Позитивне стране робне структуре се састоје у томе да је увек могуће усмерити пажњу на нове робе и на модификацију већ усвојених. Такође, лакше се изучавају и прате одређени сегменти тржишта, лакше се упоређује обим продаје и исплативост одређене робе или група роба.

На ТНК, очигледно, се не може гледати као на компанију која је настала као последица безсубјектне логике тржишта. Напротив, ТНК у трци за профитом не бирају начин да у беспоштедној борби за ресурсе преотму политичку и другу моћ која им по природи делатности не припада. На тај начин оне испољавају сву своју неодговорност према Планети, пренебрегавају индивидуалне и нарочито националне интересе задовољавајући само један, врховни критеријум, да задовоље вулгарно

типизирани тражњу уз највећи профит. То најбоље потврђује визија Адама Смита који је за долазећи свет рекао да ће у њему слава бити замењена интересом и да „не очекујемо ручак од наклоности месара, пивара или пекара, већ од њиховог чувања властитог интереса. Не обраћајмо се њиховој хуманости, и не говоримо им никада о својим потребама, већ о њиховим користима.“¹⁹⁰ У беспопштедној борби за ресурсе и тржишта ТНК вулгаризују и сам процес глобализације продубљујући неједнакости и све више врше периферизацију сиромашног дела света. Таквим поретком настоје да управљају САД. Оне своју технолошку и војну надмоћ доживљавају као дат мандат за остваривање хегемоније. Отуда се и појављује дилема ко је за глобализацију а ко не? Мишљења смо да је реч о *разилажењима која настају због ауторитарне и нехумане форме које форсирају САД преко ТНК*. Зато је приоритет повећања контроле рада ТНК оно до чега се тек треба доћи. „Почетком 21. века ТНК контролишу, директно или индиректно, две трећине светске производње и трговине и три четвртине међународног трансфера технологије. Велика концентрација индустријског и финансијског капитала прети да наредних година достигне такав степен економске и финансијске моћи да ће бити у стању да практично контролише државне институције, па чак и установе међународне заједнице. На тај начин настаје један нови квалитет капитала чија логика није више везана за матичну земљу него за систем као целину. Корпорацијски капитал рађа нови социоекономски систем: корпорацијски, односно предаторски капитализам... Овај агресивни тип капитализма неки теоретичари називају и турбокапитализмом, јер има логику свеопште приватизације уз помоћ савремених технологија, посебно компјутерске. Зато се многе земље суочавају са неизбежним питањем економске одбране од турбокапитализма.“¹⁹¹

Глобална корпоративна мрежа све више потискује националну државу. То чини на тај начин што смањује њену материјалну основу функционисања неплаћањем пореза, и што је још горе, у нематеријалној сфери од државе преузима капацитете као што су научно-технички, обавештајно-безбедносни и користи их за своје потребе. То није тешко обезбедити с обзиром на присутну корупцију код елите већине земаља. Крупни капитал се повезује са полугама власти што даје још већу моћ ТНК. Виталност ТНК се огледа у томе што оне, како смо већ рекли, успевају да користе сву расположиву инфраструктуру различитих земаља за своје потребе. Велике земље попут САД посредством свог, а видимо и туђег, капитала учвршћују своју политичку позицију у земљама које практично експлоатишу. За многе ТНК матична земља је САД. Оне могу на различите начине да динамизују своје активности укључујући и

¹⁹⁰ Смит Адам, Истраживање природе и узрока богатства народа, Global Book, Нови Сад, 1998, стр. 40.

¹⁹¹ <http://www.odbrana.mod.gov.rs/odbrana002/70-75.pdf> 15.02.2010.

употребу различитих притисака. Својим механизмима, преко ТНК, у ствари, успевају да делују у политичкој, геостратешкој и, наравно, геоекономској сфери. Ово само потврђује сталност интереса великих сила које често своје интересе карактеришу као интересе светске заједнице. Оне камуфлирано остварују своје економске циљеве. У том смислу, чак и ММФ, СБ и СТО нису независни, напротив. Оснивачки улог и финансијска подршка наведеним институцијама су највећи од стране САД, па по том принципу оне имају и пресудан утицај код доношења одлука. Међународни капитал који се усмерава преко СБ и ММФ је у функцији ТНК јер оне посредством ових институција пласирају свој капитал. Зато није чудо што многе земље западају у дужничку кризу, јер ММФ уместо да служи свима највише је од користи САД. Мале земље постају зависне, јер нису у стању да, на пример, обезбеде националне субвенције за пољопривреду како то могу САД. На тај начин, корпорацијски капитал чија је матична земља САД има компаративну предност и мале земље практично остају без производње. Глобализација се у том светлу приказује као спонтани процес и без икакве примисли када је у питању геополитички интерес. Сведоци смо да то није тачно јер геополитички и економски интереси се не искључују, напротив, они су увек у корелацији и њима се управља из једног или неколико центара моћи. Та утакмица још увек траје. Сведоци смо да и најновија економска криза је последица, између осталог, скривених намера глобалних институција, јер су многе аспирације великих земаља остварене претњом војном силом, економским притиском, санкцијама, условљавањем финансијске помоћи, итд. Не треба заборавити да је информација такође моћно оружје ТНК. Када је у питању економска информација, реч је о релативно здравој конкуренцији. Међутим, не треба заборавити ни обавештајне информације и активности до којих се долази у неформалним и посредним контактима са представницима друштвене елите и економске дипломатије. Све се то користи како би се дошло до веће моћи и утицаја управо земље одакле је кренула нека ТНК. Те активности су везане за успостављање марионетских режима. У тим земљама се обично налазе филијале ТНК што, наравно, не афирмише глобализацију. Другим речима, добро обавештене државе опстају као субјекти, док мале и необавештене државе постају објекти система међународних односа. У овом другом случају државе су потчињене интересима моћних корпоративних елита. Нашавши се у њиховим раљама оне раде у корист транснационалног капитала, што доводи до стављања ресурса и цивилизацијских тековина под контролу приватних интереса. У таквом систему туђи се интерес афирмише као свој, односно замењују се тезе, после чега обично долази до великог суноврата економије. Земља постаје презадужена, или боље речено, пада у дужничко ропство. Друштво све више личи на Хобсово где је дозвољен „рат свих против свих“. Славе се победници и њихове вредности. Фаворизује се начин живота који не

проистиче из традиције већ из тих наметнутих вредности. Отуда када говоримо о односу између идентитета и ТНК не смемо да заобиђемо чињеницу да глобализациони процеси стимулишу, на пример, образовање које је карактеристично за земљу где се налази седиште ТНК. Ова врста условљености проистиче из саме природе међународног капитала. Ми данас говоримо о Болоњском процесу, о чему ће бити речи у посебном поглављу, као последици, управо, потребе за унификацијом. У таквим околностима мале земље у којима се налазе филијале ТНК уколико желе да очувају свој идентитет имају проблем. Велика је уметност сачувати највредније из своје традиције, јер моћни лоби транснационалног капитала, а самим тим и унифициране културе, условљава свој останак у зависним земљама захтевима који нису само економске природе. У том контексту наводимо поделу коју је дао Џери Мандер која се тиче правила корпорацијског понашања. Он тврди да постоји једанаест правила:

- „1. Императив профита
Ово је основни критеријум за доношење одлука у корпорацијама. Он стоји изнад добробити заједнице, здравља радника, здравља становништва, мира, заштите средине или државне безбедности...
2. Императив раста
Корпорације живе или умиру у зависности од тога да ли могу непрекидно да расту. Раст одређује односе са инвеститорима, берзом, банкама и јавним мњењем. Императив раста такође подстиче тежње корпорације да пронађе и искористи оскудне ресурсе у далеким деловима света...
3. Конкуренција и агресивност
Свако ко жели да оствари каријеру у корпорацији мора да развије способност да искористи тренутак како би стекао предност над другом компанијом или над колегом у својој компанији...
4. Аморалност
Корпорације по природи *нема* одговорности према заједници. Њу и не интересују циљеви заједнице, осим оних који служе њеним личним циљевима...
5. Хијерархија
Према свом интерном закону, корпорација има централну пирамидалну структуру, са класама надређених и подређених: председавајући, директори, извршни директор, заменици председника, управници одељења итд. Делотворност ове хијерархијске структуре ретко се доводи у питање...
6. Бројивост, линеарност и сегментација
Корпорације захтевају да се субјективне информације преведу у

објективни облик, то јест у бројеве. Елементи производње који представљају опасност по здравље људи – загађење, отровне отпадне и канцерогене материје – преводе се у неврдносне објективне појмове попут 'однос цене и добити' или 'нужно зло'...

7. Дехуманизација

Корпорације свесно настоје да обезличе људе. Увођење компјутерске технологије надгледања пословних операција, посебно рада канцеларијских службеника, поједноставило је и употпунило овај задатак дехуманизације...

8. Експлоатација

Корпорације остварују профит једноставном формулом: профит је једнак разлици између односа плаћеног раднику и економске вредности његовог рада. Формула, дакле, остаје непромењена: профит се заснива на мањем плаћању радника и ресурса него што је њихова стварна вредност...

9. Ефемерност и покретљивост

Корпорације постоје изван времена и простора. Оне не умиру природном смрћу; често надживе и сопствене творце. Поред тога, посебно под новим правилима глобалне трговине, немају никаквих обавеза према месту, запосленима или суседима...

10. Несклад с природом

Експлоатација сировина из природе свуда на планети и све већа брзина њихове прераде суштина је постојања корпорација.

11. Хомогенизација

Заправо, корпорације имају користи од тога што сви живимо сличним начином живота, а задовољство постижемо предметима које купујемо...¹⁹².

Овим навођењем смо указали на сву нехуманост, агресивност и аморалност које карактеришу деловање ТНК. Њима није важна нација ни природа, а изгледа ни човек. Оне покушавају да подреде друге културе и створе клонове који ће им служити.

Ми смо већ говорили о проблему вестернизације и видели да је то у директној вези са најмоћнијом земљом света САД и њеним интересима. Прилагодити се таквим трендовима а сачувати своју самобитност је тежак и, пре свега, креативан посао. Судбина је таквих земаља у дуалистичком путу: кретати се трендом који намеће глобализација и у исто време развијати и надограђивати вредности сопствене културе и идентитета. За

¹⁹² Мандер Џери, Правила корпорацијског понашања, у: Глобализација (приредили: Џери Мандер и Едвард Голдсмит), СЛЮ, Београд, 2003, стр. 315-322.

такву врсту интегритета се треба изборити. Вербално против тога немају ништа ни ТНК. Међутим, у пракси се велика средства издвајају за промовисање мондијалистичког разумевања света. За то се користе средства јавног информисања, ТВ програми, промовишу путовања младих са маршрутама где ће се они упознати са тзв. „светском културом“. Често се од стране ТНК откупи већина ТВ станица у одређеној земљи и промовишу унифициране вредности. Тај образац нам је познат још из соцреалистичког приступа култури. Очигледно је да се може успоставити и корелација између комунистичког начина размишљања, односно ондашњих тежњи наметања једноумља са призивом који негују ТНК. На том путу комерцијализација културе води рушењу уникалности човекове личности. Тржиште не рачуна на уникалност човека. Оно тежи групи купаца, групи бирача, итд. Индивидуа постаје део тражње и као таква не може бити уникална. Елита земаља са либералном економијом створила је систем идеологизовања становништва „његовог потпуног отупљења који практично формира стандардни примитивни модел живота човека када просечни Американац просто престаје да гаји самостално мишљење. Тим поводом добро је рекао познати сатиричар Емил Кротки: 'У аутомобилу је седео просечан млади човек, један од оних, који се пуштају у серијама – заједно са аутомобилима'. Универзализован човек не може да се одрекне од потрошње ради обезбеђења будућности за човечанство. Зато је неопходно да се овлада духовном снагом која је већа од снаге привlačности материјалних и забављачких добара. 'Универзализам како је рекао П. Семјуел Хантингтон је идеологија Запада, коју он користи у конфронтацији са другим културама'.

Само универзализација, као карактеристика америчног начина живота, је довољна да се утврди: демократије на амерички начин никада неће бити у Ираку, Кини и Индији.

Коришћење телевизије и средстава масовних информација као начина манипулације свешћу, има тешке последице, како за индивидуу, тако и за националну заједницу. *Последице манипулације се исказују преко зомбирања људи.* Грађани се уче да излажу проблеме туђим речима, бирају своје мишљење на основу добијене субјективне информације, као роба у супермаркету од неколико упакованих и готових за употребу комплета робе са ограниченим бројем речи и смислова. Протоком времена људи почињу да не виде оно што виде, да знају једно а мисле друго и да то прихватају као норму. *Тржишна култура формира начин живота људи који руши биолошку основу човека. Култура савременог начина живота се заснива на форсирању коришћења потенцијала људског организма. У*

свакодневној пракси се примењују стимуланси као што су: додаци храни, стимулатори раста, отровне хемикалије у сточарству и пољопривреди, додаци за напитке. Поп музика која ритмом и јачином отупљује човека, искључује способност мишљења и рефлексно делује на мишићну масу (као на покусну жабу). Да би се отклониле последице напрегнутости организма (физичког и нервног) предлажу се неуролептици који гуше нормалне реакције... Рушење природног биолошког ритма функционисања људског организма је један од разлога физичке и моралне деградације целих народа.¹⁹³

ТНК су генератор ових појава које је Лукашевич у својој књизи добро приметио. Наиме, универзализација, како је разумеју промотери неолибералног концепта глобализације, апстрахује вредности националних култура. Класична култура се не може схватити као елемент тржишта. Крилатица да „*уметник ствара за себе и из себе*“, како је једном приликом приметио Андреј Звјагинцев, коси се са поимањима неолиберала. Наравно, не искључујемо ни могућност да класично уметничко дело, научно откриће, ноу-хау, могу бити тражени и реализовани на тржишту, али то не мења њихову првобитно неробно порекло¹⁹⁴.

Очигледно је да комерцијализација културе негативно делује на дух и однос према тзв. *великој култури*. То није видљиво само у уметности, већ и у науци, образовању итд. Наиме, без великих идеја нема ни велике културе. Она је, ипак, животворни извор продуктивног романтизма личности без кога нема великих идеја. Уништавање *велике културе* доводи до нестанка генија, продуктивних „мозгова“. Запажено је од великог броја научника (Ф. Ниче, Џ. Стиглиц, Е. Рајнерт, итд.) да на том плану глобализација културе означава снижавање потенцијала ноосфере човечанства и доводи у сумњу његову перспективу. Разлике класичне и масовне културе графички је приказао већ помињани Лукашевич (слика 10.3.).

¹⁹³ Лукашевич В. М, Глобалистика: Учебное пособие, -3-е издание, переработанное и дополненное, Новий Світ-2000, Львов, 2006, стр. 284-291.

¹⁹⁴ Исто, стр. 284.

„Слика 10.3. Разлике класичне и масовне културе“¹⁹⁵

Нестабилност новог друштва се из дана у дан повећава. У свести људи формирано је заједничко мишљење да богатство данашњих власника није легитимно. Није случајно смишљен сатиричан термин да се до богатства дошло „прихватизацијом“. Сву драму и сав сарказам и сатиру

¹⁹⁵ Исто, стр. 285.

садржи управо поменута реч. Становништво говори о „прихватацији“ бивше друштвене својине финансијским шпекулацијама и махинацијама. Посебну непријатност код већине становништва таквих земаља изазива могућност ширења власништва странаца на природне ресурсе и, пре свега, земљу. Већ смо поменули синтагму „зомбирање људи“. У последњих петнаест година формиран је нов потрошачки систем за који су политичке елите земаља попут наше живописно говорили да је први корак ка благостању западног „потрошачког друштва“. Уз помоћ средстава културе и идеолошког деловања на читаве народе да се релативно лако одрекну од својих фабрика у замену за масовни губитак радних места, немогућност запошљавања младих људи, итд. Другим речима, формирано је друштво у коме царује стрес. Људи не умеју да одговоре на питање шта они хоће? Њихова хтења подразумевају и ствари које се узајамно искључују. У условима када су се у огромним размерама и за кратко време једни обогатили, други на рубу егзистенције говоре о солидарном друштву и то ако је могуће без сиромашних и богатих. Та врста контроверзи доводи до великих турбуленција које политичка елита покушава да ублажи позајмљивањем великих количина новца од глобалних организација као што су ММФ, СТО, итд. У таквим условима пад морала је неминовно зло. Свака врста манипулације је дозвољена ако се успешно обави. Знамо да је морал регулација понашања посредством строго фиксираних норми спољашње психолошке принуде и контроле уз помоћ групних критеријума друштвеног мишљења. Он продире у све сфере људске делатности јер је човек по својој природи друштвено биће. Морал одражава духовне вредности, обичаје и нарави, који леже у основи једне цивилизације. Рушећи их, културна агресија деформише националну менталност и долази до наметања социјалне атомизације. Проблем глобалног погледа на свет и уопште савремен људске културе је јаз између вредности које глобалисти афирмишу и стварних вредности којима се руководе људи у животу а да често то и не чине свесно. Наиме, декларативно се говори о милосрђу, љубави према ближњем, саосећању, а у пракси све се своди на својину, потрошњу, положај у друштву, забаву и задовољство. У последње време постмодернисти се отворено залажу против вредности Модерне. Сведочанством духовне и моралне деградације народа се јавља сиромаштво, алкохолизам, епидемија сиде и туберкулозе, напуштена деца, проституција и често вештачки изазивани страх од разних изума попут: птичјег грипа, свињског грипа, итд. Рушење индустријског потенцијала многих земаља нема само економске последице. За већину људи то значи њихово психолошко уништавање. Оно се огледа у краху идеала, у бесперспективности, мења се и сам појам социјалне вредности. Рад више није питање части и херојства. Људи рада нису најбољи људи у друштву. Данас најбољи постају најгори, побеђени, па чак и презрени. У великом броју долази до реванша најгорих и мењања статуса: до јучерашњи лопови

и криминалци постају уважени власници фабрика. Све је окренуто наопачке. Некада су људи црвенели када су се стидели, сада се стиде када црвене, итд. Ми покушавамо да на овај живописан начин покажемо како је, и у којој мери дошло до рушења готово свих животних идеала и вредности. Тежња ТНК да избегну неминовну економску кризу довела је до тога да циљ оправдава средство и у том контексту говорити о моралу, културним вредностима, идентитету, је анахроно и илузорно. Наравно, у томе им помажу зависне и корумпиране елите малих држава. Задатак неке будуће изабране власти на државном нивоу је изградња пројекта солидарног друштва који ће обухватити економију, политику, културу, итд. Тај тежак задатак је дужна да спроведе власт јер ће само преко тога изразити прави и суштински интерес државе.

Занимљиво је како је писао А. Суетин о књизи „Кумови Азије“¹⁹⁶. Наиме процеси о којима пишемо се догађају и у Азији. Раније су се таквим могућностима користиле само колонијалне елите. „Класа магната је стекла огромна богатства али то није довело до општег економског раста као резултат политике ТНК које су оријентисане на извоз. Градови-државе Хонг Конг и Сингапур су доживели процват захваљујући развоју лучке привреде, сфере финансијских услуга и услуга у организацији офшорног бизниса за земље целог региона. Такав систем је одлично функционисао све до јула 1997. године, тј. до почетка финансијске кризе, када се показало да земље Југоисточне Азије карактерише велики број институционалних и политичких недостатака... Етнички Кинези владају са 50-80% акција регистрованих на тржишту фондова земаља АСЕАН-а. При томе удео Кинеза у броју становника Филипина чини 2, Индонезије 4, Тајланда 10, Малезије 29 и Сингапура 77%. 1990. године Кинези су контролисали 45% свих фирми на Филипинима, 18 од 20 највећих ТНК Индонезије, 9 од 10 Тајланда, 24 од 60 Малезије. Већина кумова Азије су етнички Кинези.

У исто време је погрешно сматрати да наведени факти потврђују искључивост Кинеза и њихове културе... Важну улогу су овде одиграли историјски фактори. Кинези су морали да науче како да преживе, пошто емигрантима није било дозвољено запошљавање у државној служби, цео низ професија био је за њих забрањен. И више од тога, њима је било забрањено да се баве пољопривредом. Преживљавање за Кинезе у условима жестоке конкуренције је било могуће само на један начин – формирањем феномена кумова. Данас кинески кумови нису само носиоци традиције кинеске културе него су и камелеони. Они су добро образовани, космополите, знају више језика, и изоловани су од обичних стремљења и брига својих саплеменика...

¹⁹⁶ Studwell J, Asian Godfathers. Money and Power in Hong Kong and South-East Asia, Profile Books Ltd, London, 2007.

Од 1960. до 2005. године извоз производа из земаља АСЕАН-а растао је у доларима за 11 до 15% сваке године... Још је један мит широко признат а тиче се штедљивости магната. Они се не служе таксијем него метроом, служе се јефтиним сатовима – све је то показни аскетизам који им помаже да сачувају капитал.¹⁹⁷

Књига „Кумови Азије“ Џорџа Стадвела најбоље сведочи на који начин функционише део економије у Југоисточној Азији. Ми намерно кажемо део економије, јер кумови региона у многоне бизнис схватају као хазардну игру. Бизнис магната се обично карактерише вертикалном интеграцијом. Већина радника је лишена било каквих привилегија јер синдикати нису развијени. Међутим, с макроекономске тачке гледишта, снага привреде Југоисточне Азије је повезана са развојем извоза и бумом економије Кине који је започео 2003. године. У литератури није довољно обрађен позитиван утицај извоза Кине у савладавању последица кризе у региону. Уз то ТНК су водиле веома паметну политику изван граница Кине и то нарочито у Вијетнаму и на Филипинима. У таквим околностима „кумови региона“ су знали да се користе плодовима извозне експанзије пружајући услуге у многим секторима економије. Они су испоручивали гас из Малезије, каучук са Тајланда, дрво из Индонезије, итд. У политичкој сфери дошло је до демократизације сличне као у развијеним земљама Европе. Тако је у своје законодавство Јапан унео много тога из устава Немачке, слично је са Јужном Корејом и Тајваном. Са друге стране, није се догодила распродаја државне имовине на начин како је то учињено у многим европским бившим комунистичким земљама. У Кини, на пример, продаја државне имовине није довела до рушења конкуренције, напротив.

Све ово указује да у Југоисточној Азији примат има економска логика. Регион је постао пример успешне варијанте развоја. Економски бум који је остварен у Кини омогућиле су ТНК које имају филијале широм света. Њихово пословање није утицало на конфучијански поглед на свет, традицију, већ су све најбоље искористили како би остварили економски раст. Очигледно да традиција није сметња, већ, напротив, покретачка снага коју су Кинези, Јапанци, Јужнокореанци, итд. на најбољи начин искористили.

У закључку овог поглавља можемо рећи да интерес ТНК не мора да буде уништавање идентитета једног народа. Уколико искористи вредности традиције ТНК може и те како исту да угради у свој успех. Све у свему, велика земља попут Кине умела је да усклади своје интересе са интересима већине земаља са којима послује, развије економију отварањем према

¹⁹⁷ Суэтин А, Крестные отцы Азии, Вопросы экономики № 1, Институт экономики РАН, Москва, 2008, стр. 141-142.

свету, сачувавши при том најбоље вредности своје традиције. Она је у ствари уграђена у тај резултат.

Све се то може пренети као позитиван пример и у нашу стварност. Изгледа да је јапански, кинески или кореански модел и те како повезан са патриотизмом елите, а то је у директној вези са традицијом. Сведоци смо да је патриотизам у нашем случају безмало забрањена реч, што, наравно, никада није било у традицији српског народа.

„Ово је контекст у коме национализам почиње да игра позитивну улогу. Он постаје једна од најјачих кочница необузданој амбицији левичарских планера и бирократа да инсталирају неку варијанту светске владе, и остваре своју утопију свеобухватно контролисаног и регулисаног света. Национализам шири отпор према неизабраној и безличној бирократији у Бриселу или Њујорку, која је корумпирана, себична, и постављена само да кињи народ и руши суверенитет држава. Огромна корупција и милионске проневере у ОУН и Европској комисији само потпомажу и потпирују ово неповерење према идеји политичке глобализације. Владе источноевропских земаља Брисел све више доживљавају као нову Москву; пола века им је из Москве јављано шта је њихово мишљење и шта треба да раде, какве куће и фабрике да граде, које привредне гране да развијају и какву спољну политику да воде. Са уласком у Европску унију мало тога се мења: дају им 70000 страна закона и регулативе да преведу и уврсте у своја законодавства, прете ако нису послушни у спољној политици (пример Ширакових пацки непослушнима за време рата у Ираку), терају да на исти начин на који су 50 година копирали руски комунизам сада копирају француско-немачку државу благостања. Људи препознају ову ароганцију и пружају отпор.“¹⁹⁸

Из наведеног се види сва парадоксалност постојећег модела глобализације. Суштинска разлика у разумевању улоге бирократије у, на пример, СССР-у и Европској унији не постоји. Национализам, данас, има позитивну улогу јер је дошло до битних промена. Он је ситуиран на сасвим другачијим парадигмама: „Национализам XXI – ог века ће бити корисна и прогресивна појава, али не зато што је национализам сам по себи добар, већ зато што су могућности његовог деструктивног испољавања принципијелно исцрпене. Национализам као такав није ни политички ни економски програм, већ израз осећања и типова лојалности неке групе људи, која не морају бити рационална. Он се у том смислу може 'накалемити' на различите социјалне филозофије, јер се национални сентименти могу иживети и кроз идеју националне независности од бриселских завојевача, као и кроз идеју затварања тржишта. Велика стратешка предност либералне глобализације над светском владом,

¹⁹⁸ <http://209.85.129.132/search?q=cache:XrE70h0I0vAJ:www.katalaksija.com/v2.0/index....> 9.3.2009.

централизацијом и другим очајничким антиглобалистичким потезима за стари социјализам, јесте што она дозвољава испољавање ових националистичких сентимената, осећања самобитности и важности, а да истовремено не спречава и недекуражира кооперацију међу појединцима преко националних граница. Напротив, кроз слободна светска тржишта максимално подстиче ту кооперацију. Срби и Хрвати тргују, путују и комуницирају као Срби и Хрвати али их нико не сатерује у заједнички тор, и не тера их да се воле и деле 'заједничке вредности', и тако широм света.¹⁹⁹

Овај пасус најбоље сведочи са каквим се проблемима сусрећу и саме ТНК, јер у сваком случају њима не одговарају национализам, и са тог становишта очување националног идентитета, али га све више схватају као нужно зло и из својих интереса уважавају. Тамо где су националне и политичке елите мање корумпирани и спремне да се куражно супротставе тежњама унификације и ТНК преко свог утицаја постају помирљивије прихватајући да се прилагоде посебностима различитих народа. Другим речима, оне су спремне да уваже национални идентитет и прилагоде тржиште „стању на терену“. Ово само показује да када је у питању интерес ТНК постају парадоксални савезници не само либералне глобализације и многим салонским либералима са Запада него и кокетирају са националистима различитих земаља и поднебља. „У Европи се овај нови и здрави национализам највише испољава кроз тзв. евроскептицизам, неповерење у 'европске интеграције', односно економску и политичку централизацију власти у рукама неизабраних бирократа у Бриселу. Иконе овог интелектуалног покрета су Маргарет Тачер и Вацлав Клаус, шампиони либерализма и слободног тржишта, али истовремено особе дубоко одане традиционалном европском културном и политичком диверзитету и радикално неповерљиве према стварању европске супердржаве. Тај нови, отмени, евроскептички национализам је најјачи у Британији, где је преко 70% становништва за потпуни излазак земље из ЕУ, али се може приметити и у Ирској, Скандинавији, или неким источноевропским земљама. Тај национализам не тежи економској самодовољности, већ напротив интеграцији, али одбија политичко туторство бриселске бирократије. Зато га евро-федералисти стално нападају као назадни и конзервативни.“²⁰⁰

Интересантно је да Србија без обзира на то што се скоро 20 година борила за очување свог простора одједном не показује никакве знаке горе поменутог отрежњавајућег национализма. Напротив, еуфорија 90-их година за коју се може рећи да је била, популистичка, манипулативна,

¹⁹⁹ Исто

²⁰⁰ Исто

замењена је исто тако примитивном и манипулативном еуфоријом о постојању само једног пута који ће усрећити народ а то је пут европских интеграција. Готово све политичке странке које су неговале национализам преко ноћи су се „модернизовале“. Но и поред свега тога она се не може похвалити најездом ТНК, отварањем филијала (изузимамо банкарски сектор). Зашто је то тако? Овде је више реч о страху ТНК од могућих политичких превиравања на тлу Балкана, али овај пут није реч о српском национализму, већ осталих националима који су под окриљем ЕУ и НАТО добили крила и стабилизовали се као део идентитета коме је тешко стати на пут. У том смислу, епитет да је Балкан „буре барута“ је итекако велика сметња економским интеграцијама и ширењу ТНК на ове просторе.

У новим политичким условима све се више говори о тзв. периферним идентитетима које би требало довести у центар збивања. Тако Џудит Батлер, једна од најзначајнијих америчких феминисткиња данас, сагледавајући праксу транссексуалаца закључује да „сексуални идентитет, тај центар сваког моралног поретка, није природна константа, већ културно симболичка пракса која може да се упражњава као лични избор и тим естетско политичким ужитком она деконструише центар. Расне мањине на сличан начин сагледавају расу као измишљењу категорију белог дискурса о раси, ефекат знака у стабилном дискурсу расизма. Све ове и сличне теорије периферног идентитета наглашавају отпор центру и у том погледу имају сличну стратегијску позицију отпорима географским периферијама. Они узимају свој идентитет као отпадак центра, а не као природан и есенцијалан идентитет; њихов идентитет је жиг њихове периферности и колонизације. Међутим, нестабилност тог периферног идентитета *преокреће се кроз дискурзивне отпоре у нестабилност и дискурзивну природу самог центра. Тиме што се центар доводи у питање као природни центар, периферија афирмише себе као његовог двојника, моћ се цела и центар слаби.*²⁰¹

Ово је типичан начин како идентитети мањинских група успевају да преко отпора центру наметну схватање центра који постаје дискурзивни артефакт. То је у ствари типичан производ глобализације и настојања ТНК да разбију монолит националних идентитета. Тако није случајно да се мањинске сексуалне групе (хомосексуалци, трансвестити, лезбејке, бисексуалци итд.) афирмишу и представљају као угрожене. Оне добијају несразмерно велики публицитет у медијима, представљају се као вредност коју беспоговорно треба усвојити. У новије време графити са порукама које шаљу ове групе су пожељни и заштићени, што само указује да је то стратегија која долази од моћних економских група чији је интерес да разбију чврсто језгро националних идентитета како би лакше и јефтиније

²⁰¹ Бјелић И. Душан, Глобализација и отпори, Српска политичка мисао, Нова едиција vol. VII, no. 3-4., ИИЦ Нова српска политичка мисао, Београд, 2001, стр. 19-20.

освајале тржиште и остваривали монопол. Ми овде не говоримо о центру како га разуме Фредрик Џејмсон у свом чланку „Postmodernism or, the Logic of Late Capitalism“²⁰². Наиме, он говори о томе да ће на тај начин капиталистичка култура нестати. Очигледно он то посматра са макростановишта. Ми се бавимо микроодносом националних идентитета и ТНК. У овом случају центар је национални идентитет а периферија различити идентитети у које спада и сексуална равноправност а који се такође могу формулисати као периферни. Са становишта тзв. људских права ова констатација може да изазове различите дискусије. Међутим, суштина је да национални идентитети почивају на јаком моралном дигнитету који се вековима формирао.

Очигледно је да проблем ТНК није једнозначан и да се тиче свих пора живота данас у свету. Управљање ТНК има своју социолошку, психолошку, културну, економску, геостратешку, филозофску и сваку другу димензију. Ми смо објаснили механизме управљања ТНК, али се и критички осврнули на тенденције у управљању које партиципирају манипулацију као нешто прихватљиво и делотворно, и указали на путеве за превазилажење ових тенденција.

---

²⁰² Jameson Fredric, Postmodernism, or, The Cultural Logic of Late Capitalism, Durham, N.C.: Duke University Press, 1991.

2. УПРАВЉАЊЕ ТРАНСНАЦИОНАЛНИМ БАНКАМА

Термин „транснационална банка“ (ТНБ) означава велике банке које имају филијале у различитим земљама и широку међународну пословну активност. Делатност транснационалних банака тесно је повезана са бизнисом ТНК. Оне пружају неопходне финансијске услуге и самим тим помажу њихов развој. ТНБ су многонационална предузећа. Банке су почеле са оснивањем иностраних филијала још почетком 19. века. Тако је 1960. године у Лондону већ постојао значајан број иностраних филијала познатих светских банака. Прве филијале су основане да би задовољиле потребе корпоративних клијената своје земље, затим да би учествовале у операцијама на девизном тржишту, као и операцијама на тржишту стерлинга.

У последњих 40 година међународни банкарски посао је постајао све сложенији. Пионири новог начина пословања су биле америчке банке. Оне су веома брзо иновирале тржиште. Временом су се и банке других земаља укључиле у конкурентску борбу како би и оне нашле место на новим тржиштима. Америчке банке, да би контролисале средства која користе за кредитирање у иностранству, су широм света почеле да отварају своје филијале. Тако је и раст цена на пример нафте отворио могућност рециклирања тзв. нафтодолара. ТНБ су знале да искористе и многе кризе. Дужничку кризу 80-их година неке банке су искористиле за преиспитивање кредита створивши тако тржиште дужничких обавеза и услужних програма који су били повезани са високом маржом. Да би смо најбоље схватили претпоставке развоја ТНБ послужиће нам табела 9.1.

Период	Основни догађаји
1. Прво ширење делатности 60-их година	1. Раст тржишта евровалута 2. Повећање броја иностраних филијала банака
2. Нафтна криза и растућа конкуренција 70-их година	1. Први и други нафтни шок 2. Рециклирање нафтодолара 3. Раст спајања тржишта еврокредита 4. Повећана конкуренција између транснационалних банака, слабљење лидерске позиције америчких банака
3. Дужничка криза и финансијске иновације у 80-им годинама	1. Националне дужничке кризе 2. Финансијске иновације 3. Секјуритизација и портфељ хартија од вредности 4. Интернационализација финансијских тржишта укључујући „велики шок“ 1986. године 5. Развој инвестиционе делатности банке 6. Двадесетчетворочасовна трговина на девизном тржишту, благајничке хартије од вредности САД 7. Међународни уговор у вези с капиталом банке
4. Припрема за финансијску интеграцију 90-их година	1. Међународни банкарски савези 2. Јединствено европско тржиште финансијских услуга

„Табела 9.1. Тенденције и догађаји у међународним банкарским пословима“²⁰³

У земљама у развоју је 1985. године било 2246 филијала сто највећих ТНБ индустријски развијених земаља. Стално се увећавао број филијала ТНБ у „фискалним оазама“, односно у земљама где се не наплаћује порез на банкарске операције. То се, пре свега, односи на Сингапур, Хонг Конг, Бахреин, Панаму, Кајманска острва, итд. Само је у побројаним земљама још 1985. године радило преко 600 представништава највећих ТНБ.

Године 1988. закључен је Међународни базелски уговор који је утврдио јединствене стандарде за капитал комерцијалних банака. Он је био неопходан јер је растућа конкуренција између међународних банака

²⁰³ Макогон Ю. В, Орехова Т. В, Лысенко К. В, Транснациональные корпорации, Министерство образования и науки Украины, Донецкий национальный университет, Экономический факультет, Донецк, 2007, стр. 121.

допринела да дође до промена на финансијским тржиштима па је банкарска криза из једне земље могла да се прошири на друге. Због тога су донете усаглашене мере. Тек је 90-их година образовано јединствено европско тржиште финансијских услуга. Као резултат свега тога европске банке су почеле да ступају у савезе једна са другом како би одолеле конкуренцији која је бивала све оштрија. У таквим околностима неевропске банке су предузимале мере како би заштитиле свој положај на тржишту у Европи. Тако је дошло до промене структуре конкуренције. Наиме, за разлику од, на пример, 1956. године када је од десет највећих банака пет било америчких, 1989. године у првих десет није било ниједне америчке банке. Како се објашњава та промена? Пре свега великим падом вредности америчког долара у односу на друге валуте, лошим платним билансом, што је смањило кредитну способност банака САД, појавом великих јапанских банака, тако да је депозит повећан у следећим размерама: јапанским банкама је од сто највећих банака света припадало 44,6%. Свеједно почетна етапа међународне делатности сваке банке се односи на кореспондентске односе са локалним банкама других земаља. Управо те банке се називају банке-кореспонденти. То је потребно да би се остварио клиринг у међународним плаћањима у вези са извозом и увозом, затим збир операција документима који се тичу међународне трговине (плаћање меница, потврђивање и извршења акредитива) а такође и давања различитих информација.

Главна или основна банка шири своју делатност у иностранству и самим тим се њен посао усложњава. Први корак је стварање одељења изван националне територије или офшорног финансијског центра. Такве банке су јефтинији извори капитала за ТНК него национална тржишта. Преко своје офшорне делатности међународна банка поред тога што прима улагања и штедњу издаје и кредите у еуровалуту у најновије време у еуровалуту, води посебно банкарско књиговодство. Предности банкарског бизниса преко офшорних одељења су садржане у једноставној регистрацији, одсуству посебних захтева при пријему депозита, повољне пореске обавезе и висока тајност. Одељења се налазе у различитим центрима у свету као што су Њујорк, Цирих, Луксембург итд. Оне врше широки круг банкарских операција укључујући и међународну трговину. Таква одељења запошљавају банкарске стручњаке који достижу број од неколико десетина људи.

Када банка (банкарска група) добије решење о свом пуновредном присуству на локалном финансијском тржишту неке земље она стиче право да оснује представништва, банкарске филијале, банке-ћерке или зависне банке, а такође и небанкарске финансијске компаније. Међународне банке стичу право за опслуживање локалне клијентеле у операцијама са локалном валутом, што, наравно, подразумева

конкуренцију са другим банкарским институцијама које послују у тој земљи. Другим речима, главна банка са мрежом филијала и структурама банки ћерки образују *међународну банкарску групу*.

Међународна банка отвара представништва с циљем да помогне својим клијентима у вођењу бизниса у тој земљи или суседним државама. Треба знати да представништво није *банкарски офис*. Оно не може у име главне банке да издаје кредит, прима менице, авизира акредитиве. Туриста који има чек издат од стране главне банке не може у представништву да добије готов новац. Основна функција представништва је да пружа информације, врши консултације, организује пословне контакте за клијенте главне банке. Оно даје важне информације за локалне бизнисмене о услугама главне банке. Представништво помаже утврђивању кореспондентских односа и организује контакте између клијената главне банке са локалним пословним круговима. Тај контакт се односи и на владине чиновнике. Представништва шаљу главној банци аналитичка истраживања економске, социјалне и политичке ситуације у земљи. Затим врше кредитну анализу домаћих фирми као потенцијалних корисника зајмова. У представништву је запошљено неколико асистената и један руководиоца. Њих може да пошаље главна банка, али могу бити и регрутовани из редова локалних грађана. Као правило запослени у представништву морају да познају најмање два језика: језик државе где се налази главна банка и језик државе у којој су формирана одељења. Представништво представља базу у случају да главна банка реши да временом отвори филијалу и слично. Недостатак представништва се састоји у неспособности да пружа банкарске услуге па се за такве операције клијенти упућују на банке-кореспонденте.

Што се тиче *филијала банака* оне су део главне банке, што значи да се ослањају на њене ресурсе. Филијале нису самостална правна лица, зато оне немају свој статут као ни оснивачка документа, свој Савет директора и не могу да емитују акције. Када је реч о управљачким, контролним и фискалним циљевима, филијала банке води сопствено књиговодство, иако је њена актива саставни део обавезе и актива главне банке. Филијале банака се контролишу од стране главне банке али су и субјект контроле која је успостављена локалним законодавством. Филијале у име главне банке сnose све правне обавезе. Тако за депозит улагача гарантује и главна банка. Приликом представљања услуга филијала истиче глобални значај своје главне банке а не значај на локалном нивоу. Кредитни лимити су исти као у главној банци. Отварање филијале је много једноставније и јефтиније од отварања банке-ћерке. Основни недостатак филијале је у томе што главна банка носи потпуну одговорност за њене обавезе. Овај недостатак се односи на проблем главне банке а не клијената. Уз то један број земаља у које, на пример, спада и земља огромних ресурса каква је

Русија забрањена је делатност филијала иностраних банака на својој територији.

Што се тиче банки-ћерки, оне су самосталне банкарске организације које послују као отворено или затворено акционарско друштво, или друштво са ограниченом одговорношћу, где већи део а понекад и свих 100% акција припада главној банци. Банка-ћерка пружа читав спектар банкарских услуга. У том смислу она је дужна да има све неопходне лиценце коју су предвиђене локалним законодавством. Веома је важно знати да је кредитни лимит банке-ћерке ограничен сопственим капиталом. Другим речима он није у вези са капиталом главне међународне банке што представља потешкоћу јер банка-ћерка није у могућности да кредитира крупне зајмопримце. Ово значи да је одговорност главне банке за обавезе банке-ћерке ограничена величином статутарног капитала. Банка-ћерка је за локалне потенцијалне клијенте локална компанија, бар је тако они виде, што олакшава привлачење локалних улагача. У том случају веома је значајна репутација коју је имала локална банка пре него је купљена од стране међународне банке.

Банке-ћерке регрутују менаџере из редова најбољих локалних професионалаца што помаже у развијању односа са пословним окружењем у региону.

Понекад се догађа да законодавство неких земаља забрањује отварање филијала међународним банкама, али зато дозвољава делатност банки-ћерки. Све у свему, банке-ћерке су пожељније од филијала јер су самосталније пошто имају и део сопственог капитала предвиђен статутом који не зависи од главне банке.

Постоје још и зависне или афилироване банке. То су банке које „владају пакетом акција у размери мањој од контролног. Контролни пакет припада иностраној банци. Основно преимућство оваквих банака је у могућности коришћења искуства, потенцијала, корпоративних култура две или више група сувласника. Зависне банке имају статус локалних финансијских институција са локалним власником и менаџментом, али у исто време подржавају везе са својим иностраним акционарима што подразумева привлачење допунских ресурса. Недостатак оваквих банака је, као и код сваког заједничког предузећа, тај што у неком тешком тренутку за банку група власника често није у стању да усагласи јединствену политику.

Посебан тип зависних или афилированих банака је *банкарски конзорцијум*. То је у ствари предузеће које се састоји од две или више банака из више земаља. Банкарски конзорцијум формира тзв. клијентску базу за рачун компаније. У таквим случајевима потребне су препоруке од међународних банака – сувласника. У каснијем пословању афилироване

банке развијају сопствени банкарски бизнис.²⁰⁴ Занимљиво је да конзорцијум банака може давати веће дугорочне кредите него што су спремне да исфинансирају његове банке-оснивачи. Као правило банкарски конзорцијум је привремени облик сарадње међународних банака на локалном тржишту. Временом он постаје конкурент некој од банака оснивача у опслуживању крупних клијената. Таква банка може да напусти конзорцијум и да оснује сопствену банку-ћерку или филијалу. Зато није случајна тенденција реструктурирања банкарског конзорцијума у банку-ћерку једне од међународних банака.

Очигледно је да у савременом глобалном свету банке наступају као новчане и кредитне институције, али и као специфична предузећа или посебно акционарско друштво које има специфичне задатке и намене. Глобализација је погодвала формирању светског финансијског тржишта где најважнију улогу играју банке и берзе. Глобално финансијско тржиште по својој суштини „представља систем нервних сплетова и завршетака савремене светске економије који има одређену самосталност и независност у односу на робе и услуге које циркулишу у систему светских привредних веза. Аналогија са нервним системом... није само проста метафора. Она прецизно одражава структурно-функционалне карактеристике глобалног финансијског тржишта које има централне и периферне подсистеме.“²⁰⁵ Ове процесе у суштини опслужује и омогућава постојање ТНБ. Ми смо већ указали на начин њиховог функционисања. Што се тиче глобалне циркулације светских финансијских ресурса она је у директној вези са тзв. финансијским пирамидама. Једна од најважнијих пирамида је везана за Вол стрит. Тако је 2000. године нето прилив финансијских ресурса у глобалну економију био 424 милијарде долара од чега је уделу САД-а припадало 407 милијарди или 96%. Већ 2010. године тај однос је увелико измењен у корист Кине, Европе, Русије, Јапана. Егзактних података нема, али се сматра да више од половине укупне суме која се односи на глобалну економију припада наведеним земљама. Када говоримо о ТНБ не треба заобићи ни Међународну банку за реконструкцију и развој која се до 1960. године звала светском банком (International Bank for Reconstruction and Development, World Bank, IBRD). То је финансијска установа основана за указивање помоћи државама чланицама. Кредити које та банка даје су намењени за испуњење програма очувања животне средине, указивање помоћи сиромашним земљама за повећање ефикасности економије. Њена делатност се састоји у помагању политичких дијалога, давању зајмова, указивању техничке помоћи,

²⁰⁴ Исто, стр. 127.

²⁰⁵ Глобалистика (енциклопедия), под редакцией И. И. Мазура и А. Н. Чумакова, ЦНПП „Диалог“, Издательство „Радуга“, Москва, 2003, стр. 265.

спровођење научних истраживања и координације давања финансијских средстава итд.

Нас посебно интересује европски систем централних банака (ESCB). Наиме, монетарну политику у еврозони спроводи Европска централна банка у Франкфурту и 15 националних централних банака које сада имају сличну улогу регионалним банкама у систему Федералних резерви у САД. Како се управља овом ТНБ? Одлуке се доносе на основу гласа управног савета. У Савету се налази 6 чланова управног одбора Европске централне банке укључујући и председника. У њему су заступљени и гувернери националних централних банака. Ова је банка основана још Уговором из Мастрихта а циљ је био да се створи независна централна банка која ће бити ослобођена различитих политичких утицаја. Наиме, оснивачи су били свесни да превелико мешање политике може да доведе до инфлације. О томе је говорио још Moris Obstfeld²⁰⁶. За разлику од других централних банака у свету ова банка функционише без утицаја националних влада на њу. Тако, на пример, у САД Конгрес може да донесе законе о државном регулисању Федералних резерви. Европски парламент не може да измени статут банке без усвајања одговарајућих амандмана на Уговор из Мастрихта. Да би до тога дошло свака од земаља ЕУ би морала о томе да гласа, што је тежак и готово неизводљив посао. Зато није случајно што се и чују гласови који се противе таквој заштити Европског система централних банака.

Главни учесници на међународном тржишту капитала су комерцијалне банке, корпорације, небанкарске финансијске институције (осигуравајуће компаније и пензиони фондови) и централне банке. О централној банци смо већ говорили. Што се тиче комерцијалних банака оне су централне институције на међународном тржишту капитала. Оне управљају механизмом међународних плаћања. Пасива банке обично обухвата депозите са различитим роком доспећа а актива одобрене позајмице различитим корпорацијама и владама, затим депозите у другим банкама – то су обично међународни депозити, и на крају обвезнице. ТНБ гарантују пласман корпоративних акција и обвезница тако што преузимају обавезу уз одговарајућу накнаду да пронађу купце за те хартије од вредности и то по гарантованој цени.

Једна од битних карактеристика данашњег комерцијалног банкарства је да је оно добило глобално обележје. Банке отварају своје филијале ван домицилних земаља. Зато није случајно да је значајно порастао број представништава страних банака у САД. У том смислу се одомаћио израз офшор (offshore) банкарство. Ми смо већ објаснили како функционишу представништва, иностране филијале, итд. Међутим, постоји

²⁰⁶ Moris Obstfeld, Europe's Gamble, Brookings Papers on Economic Activity 2, 1997, p. 241-317.

„жеља банака да избегну домаћу државну регулативу везану за финансијске активности. Није редак случај да понекад желе да избегну да плате порез и то на тај начин што део својих операција премештају у иностранство. У таквим случајевима се не искључује ни политички фактор који се поклапа са жељама одређеног броја депонената да држе валуте у простору ван надлежности земаља које их издају.“²⁰⁷

Што се тиче заштите банака, односно смањења ризика од банкротства, индустријализоване земље су предузеле низ мера које се директно тичу и управљања банкама. Наиме, управљачке структуре банака се труде да *осигурају депозит*, затим централна банка ствара *обавезне резерве* помоћу којих утиче на однос између монетарне базе и монетарних агрегата. Другим речима, обавезне резерве служе како би се банка одржала у ликвидном облику уколико се суочи са изненадним одливом депозита. Разлика између активе и пасиве банке представља нето вредност банке и то се у ствари назива *капиталом банке* који акциоонари банке стичу куповином *акције* банке. Тако се у САД, на пример, одређује минималан обавезан ниво капитала банке како не би дошло до банкарских крахова. У том смислу постоје ограничења која подразумевају спречавање одобравања позајмице великог дела активе банке једном приватном клијенту или иностраној влади. Разлог за то је, очигледно, страх од њиховог евентуалног банкрота. Управљачке структуре банака морају да воде рачуна како се контролише новац, односно да формирају канцеларију за надзор књиговодства банке како би се испоштовали стандарди везани за капитал. Тако на предлог контролора банке могу да продају своју активу уколико овај сматра да је сувише ризична. Другим речима, банке прилагођавају своје *билансе стања* отписивањем зајмова за које контролор сматра да неће бити враћени. Међутим, овим још увек није до краја осигурано пословање банке. Осигурање депозита само по себи може да подстакне банкаре да одобравају ризичне зајмове (нпр. зајмове за комерцијалне некретнине). Тако се депоненти обично уљуљкају осигурањем које пружа држава, а менаџери се упуштају у ризичне пројекте, што на крају доводи до банкротства и то у великом броју а порески обвезници имају потраживања за осигуране депозите. Интернационализација банкарства је ослабила мере заштите које спречавају банкротство банака. Данас преко 80% еуровалутних депозита припада офшор банкарству. С обзиром на висок ниво међубанкарских депозита често проблем који погоди једну банку се преноси и на друге банке са којима је та банка успоставила односе. У том случају се ради о тзв. „домино“ ефекту. Да би се спречио такав сценарио гувернери централних банака једанаест индустријских земаља су 1974. године

²⁰⁷ Krugman R. Paul, Maurice Obstfeld, Међународна економија: теорија и политика, осмо издање, Дата Статус, Нови Сад, 2009, стр. 601.

основали *Базелски комитет*. У њему је постигнут споразум тзв. *Конкордат* у коме је подељена одговорност између земље порекла банке и земље домаћина. Предвиђени оквир за надзор активе филијала је ревидиран 2004. године. Предвиђено је да се посебно обрати пажња на *тржишта у настајању*. То су, у ствари, тржишта сиромашних земаља попут Мексика, Индонезије, Тајланда, која су након 1990. године постала мека за прилив приватног капитала из индустријских земаља. Показало се да таквим земљама често недостаје банкарско искуство када је реч о прописима и склоне су да домаћим банкама лако нуде гаранције да ће их извући уколико западну у невољу. Убрзо се показало да и ту постоји проблем надзора банака и да је веома важно све проблеме сагледати још пре издавања дозвола за њихов рад. Тако Базелски комитет и ММФ надзиру спровођење стандарда који су 2006. године ревидирани. Тада је све што је примећено да шкоди пословању банака ушло у 25 принципа којих се морају држати сви који врше надзор банака. Основна је међународна сарадња на пољу надзора. Без ње може доћи до колапса глобалног пословања што је био случај са међународном кредитном кризом која је избила на видело 2007. године пошто су хипотекарни зајмови уздрмали САД и њен банкарски систем. Каматне стопе у САД су биле врло ниске а домаће цене нереално високе. У таквим околностима су хипотекарни зајмодавци продужили да дају зајмове зајмопримцима који су били на ивици банкрота. Централна банка је 9. августа 2007. године била приморана да пружи ликвидносну подршку тржишту. На кредитним тржиштима је настала паника а међубанкарске каматне стопе су почеле да расту. Тај шок и до дана данашњег производи проблеме и несигурност када су у питању улагања и пословања банака.

Све ово о чему смо до сада писали показује шта све оптерећује управљање банкама. Међутим, у новије време структура и принципи управљања банкама више не важе. Наиме „творци финансијског оружја за масовно уништење седе у Волстриту. Главни саветници и експерти (Think Thanks) великих америчких инвестиционих банака пре свега, а нарочито 'Џи Пи Морган', креирали су моделе чаробног умножавања новца, који се звецкајући рушио као неки дугачки низ домино плочица... банкарски цин 'Џи Пи Морган' (J. P. Morgan) није био само проналазач 'финансијског оружја за масовно уништење' с краја века, већ је широм света контролисао већину хецфондова, заправо 398 (стање из 2005. године). Не треба се чудити што је овај главни изазивач највећег слома истовремено постао и највећи профитер. У пролеће 2008. године 'Џи Пи Морган' (J. P. Morgan) је себи прикључио инвестициону банку 'Bear Stearns' за два долара по акцији; само две године раније трговало се деоницама компаније 'Bear Stearns' за 159 долара по акцији. Када је у септембру 2008. године пропала штедна банка 'Вошингтон Мјутуал' (Washington Mutual), што је до тада био највећи колапс неке банке у историји. 'Џи Пи Морган' (J. P. Morgan) је

поново немилосрдно кренуо у акцију: за улагања која су била процењена на 176 милијарди долара, банка је платила тачно 1,9 милијарди.²⁰⁸

У оваквим околностима није чудо што је дошло до пада запослености радника и чиновника. Удео индустријске продукције у годишњој добити пао је са 21 на 13%. Све се више говори о финансијској алхемији којој прибегавају Волстрит и други познати светски финансијски центри како би спасили што се спасти може. „У процесу претварања производних у шпекулативне економије САД и Велика Британија изгубиле су своју конкурентност на светским тржиштима. Све више њихових цивилних индустријских производа у иностранству није се могло даље продавати, што се да закључити по паду продаје 'Форда' (Ford), 'Крајслера' (Crysler), 'Џенерал моторса' (General Motors). Пошто добит од извоза није била довољна да се у потпуности финансира увоз, САД су морале да на светска финансијска тржишта пумпају све више новца, како би изједначиле овај дефицит.“²⁰⁹

Ово је најбољи показатељ када је и како светска економија на челу са САД почела да улази у кризу. Она се објашњавала на различите начине, бар када је у питању Волстрит. Било је ту и строго забрањених тема, односно тајни. Ипак, ниједна финансијска криза, па ни ова, није остала неразјашњења. „Још крајем седамдесетих година САД су биле нето – поверилац са потраживањима према иностранству и америчким дужницима у свету у висини од двадесет милијарди америчких долара, а године 1982., ови захтеви су са 231 милијардом достигли свој максимум. Али убрзо после тога дошло је до преокрета падом у 'црвене бројеве': од 1985. САД – држава, привреда и приватна домаћинства – дуговали су иностранству. У септембру 2001. године бруто дуг износио је 7.815 милијарди америчких долара; прерачунато са властитим захтевима према иностранству још увек остаје нето дуг у висини од 3.493 милијарде долара. Актуелнији бројеви о нето задужењу према иностранству нису на располагању. Укупно дужничко стање свих америчких привредних сектора – како приватних тако јавних, како према домаћим тако према иностраним повериоцима – почетком 2009. године износио је 51 билион долара, са још неурачунатим пакетима помоћи Обаине администрације (израчунао је недељник 'Wirtschaftswoche' почетком фебруара 2009. године).“²¹⁰

Овакав вртоглав раст дуга према иностранству није био само проблем САД, већ и целокупне светске економије. Глобализам сам по себи подразумева да се проблеми принципом спојених судова преливају из

²⁰⁸ Елзесер Јирген, Национална држава и феномен глобализације: како можемо да се спасимо из светске економске кризе, Јасен, Београд, 2009, стр. 39.

²⁰⁹ Исто, стр. 40.

²¹⁰ Исто, стр. 41.

земље у земљу. У таквим околностима велике земље попут САД прибегавају различитим шпекулацијама. Тако се догодило да су: „милијардери и банкари централних банака на свим континентима куповали америчке државне хартије од вредности и тиме кредитирали највећег светског дужника. Сваког дана 2007. године у САД се из иностранства сливало око три милијарде долара нето. Шта је улагачима давало сигурност да ће добити свој новац назад? Оно што изгледа као лудост, има прихватљиву основу: долар више није покривен само златом, већ и војном снагом. САД дају више за своје наоружање од следећих 17 држава (укључујући и Русију и Кину) заједно. Због тога влада САД-а, за разлику од владе сваке друге дужничке државе, може да обећа својим кредиторима да ће сваког, у свако доба, и на сваком месту, војном силом присилити да се по себи безвредни папири номинирани у доларе замене робом. То што се земља као што је Ирак, а сматра се да је друга по величини земља у свету по залихама нафте, сада налази под њиховом контролом, дало им је бонитет на међународном тржишту кредита. И што се нестабилнијим покаже положај у Багдаду, то нервозније реагују доларски кредитори.“²¹¹

Сценарио који се већ остварује у финансијском свету у великом делу и банке чини финансијским установама које морају да подржавају алхемију Вол стрита иако би по свим правилима управљања финансијским токовима капитала другачије морало да се ради. Другим речима, народна крилатица да „сила закон мења“ у функционисању светског финансијског система а у том контексту и ТНБ је сасвим смислена. „Најгори сценарио наступио би када би велике земље произвођачи нафте изашле из постојећег система и престале да обрачунавају нафтни извоз у доларима. То што је тиме претио Садам Хусеин или актуелни Ирански председник Ахмадинеџад, за САД било је и остало 'casus belli'. Што дубље САД тону у дугове и што очигледнијом постаје превара с хартијама од вредности, то очајније покушавају да своје економске промашаје надокнаде војним успесима.

И обрнуто, ратове би без 'фиктивног капитала' финансијске индустрије било тешко финансирати... Другим речима: помоћу војне силе САД и њени услужни коалициони партнери спроводе захтеве о праву на посед, са сумом од 863 билиона долара у виду 'фиктивног капитала', којој су дали значај реалне вредности. Овим 'конфети' новцем финансира се велики део америчких ратних амбиција. Како криза напредује, тако се овај чаробни круг све брже окреће.²¹²

²¹¹ Исто, стр. 41-42.

²¹² Исто, стр. 42-43.

У наведеним околностима се с правом поставља питање о регулацији и дерегулацији светског финансијског система. Наиме, очигледно је постало и за коалиционе партнере САД да овакав начин пословања ТНК и ТНБ, где је све лишено правила и економске логике и где влада алхемија (намерно употребљавамо термин алхемија уместо спекулација, пошто је спекулација економски прихватљив термин). У том контексту многе се ствари у пословању ТНБ одвијају под утицајем политике и „иза завесе“ па није ни чудно што економска наука не располаже свим релевантним подацима који би до краја расветлили механизме пословања истих. Избијањем привредне кризе у јесен 2008. године многа питања су морала да се решавају а „националне државе да делују *polens volens*. Мере за спасавање банака, велики и захтеван финансијски програм, коначно подржављење финансијских института који су у невољи и увођење заштитних царина за ослабљене бранше – све ово прописале су, делом у брзини од које је понестајало даха, националне државе у властитој режији. У оквиру наднационалних институција, с друге стране – дакле у гремијима ЕУ, Г8 или Г20, ММФ, Светске банке – постојали су само бескрајна дискусија и врео ваздух.

Тиме се не тврди да би националне државе паметно искористиле своје могућности. Управо то по правилу није био случај до редакцијског завршетка ове књиге у фебруару 2009. године. То што су у јесен 2008. године у САД и државама ЕУ банке спасаване милијардама и милијардама није исушило шпекулациону мочвару и тиме отупело 'финансијска оружја за масовно уништење', већ им је придодало још свежег капитала. За разлику од овога мере подршке за реалну привреду у принципу су паметне. Али постоји претња да оне прсну, докле год банке не окончају блокирање кредитирања индустрије, а државни новац за помоћ не буде се даље усмеравао ка индустрији и средњем сталежу већ у запушавање њихових властитих црних рупа или чак за даље преваре. Тако су због властитих интереса финансијске индустрије многа предузећа отишла под стечај, како је стари канцелар Хелмут Шмит средином јануара 2009. мудро установио: 'Милијарде за оживљавање привреде мало ће користити, уколико владе финансијском свету коначно не предоче правила'.²¹³

Очигледно је да аутор цитирајући Шмита указује на актуелни проблем регулативе и финансијског пословања по правилима и законима који се не могу пренебрегавати. Свет је у кризи. Са тог становишта финансијске потешкоће повлаче за собом и многе друге као што су: моралне, религијске, културне итд. „Шмит скицира неколико неопходних мера регулисања. То су: забрана послова које обављају разне 'невладине организације', чиме би се укинуле непрофитне шпекулационе ћерке

²¹³ Исто, стр. 87-88.

(„грађанске организације“); забрана нерегистрованих деривата, продаје на празно и шпекулисања на курсу који опада; забрана куповина акција на кредит; забрана пословања са предузећима и особама које су правно регистроване у пореским рајевима; смањење строгих услова за минималну висину акционарског капитала који ограничавају стварање кредита банака.²¹⁴

Ови предлози мера иако долазе од политичара су веома конструктивни и могуће их је спровести. Међутим, велико је питање колико су ТНБ спремне да све то прихвате. Наиме, то би подразумевало да се финансијски центри попут кајманских острва затворе што је још 2006. године безуспешно покушала немачка влада. Немци нису успели да савладају отпор САД и Велике Британије. Разлоге за њихово противљење треба тражити у огромним профитима које су ове две земље имале од ових шпекулативних послова.

Економска криза није погодила само САД и Европску Унију, већ и све земље света. У таквим условима „ТНБ прибегавају пракси међународних алијанси и конзорцијума“²¹⁵. Транснационализација води преплитању интереса ТНК и ТНБ преко унакрсног владања акцијама, затим узајамним информационам опслуживањем, заједничком владавином интелектуалном својином „на крају, учвршћује се 'лична унија' између банкара и индустријалаца, а такође и представника трговинског капитала, што омогућује ТНБ да демонстрирају своју економску моћ. Националне банке заостају за њима. Тако је познато да тржишна вредност свих руских комерцијалних банака је, на пример, иста као тржишна вредност транснационалне јапанске банке средње величине.“²¹⁶ Ако је то тако са руским комерцијалним банкама шта остаје малим земљама попут Србије? Међутим, већ 2009. године са ескалацијом светске кризе показало се да је моћ ТНБ ипак под знаком питања. Разлоге за то управо треба тражити у поменутом преплитању интереса ТНК и ТНБ. „Шпекуланти могу да изврше трансвер милијарди преко сајберспејса, то се не да спречити. Али њихов идентитет може да се зна, а онда и државна благајна може да се обештети на основу њихове непокретне имовине у земљи. Дојче Банк би могла да, примера ради, после доношења ових антишпекулативних закона, више не дозволи себи да се новац скрива у пореским рајевима. Морала би, у случају неког потказивања, да се уплаши да њени рачуни овде не буду заплешени. После појединачних мера овде се наравно ради о генералном новом поретку банкарског система. Приватне банке морају се као у

²¹⁴ Исто, стр. 88-89.

²¹⁵ Банковское обозрение, № 3, Москва, 2005, стр. 23.

²¹⁶ Российская академия государственной службы при президенте Российской Федерации, Глобализация, под общей редакцией В.А. Михайлова и В.С. Буянова, Издательство РАГС, Москва, 2008, стр. 482.

систему из Бретон Вудса између 1946. и 1971. године, подвргнути контроли националних држава; кретање капитала ван државних граница подлеже онда централним банкама. У ову сврху морају се као прво уклонити деривати – бомбе или у најмању руку ослабити, јер леже у нашем финансијском систему са темпираним временским окидачем.²¹⁷

Овде се не ради о подржављењу банака јер уколико држава преузме такве кредите и сама ће постати нестабилна. Зато је веома важно да се доказани прави новац банака као што су уштеђевина и улози клијената одвоји од лажних банкарских дугова и кредита и свега што је канцерогено и манипулативно у функционисању ТНБ. Неопходна је реформа у билансима банака, јер није тајна да се међубанкарска дуговања састоје од лажних књижења, другим речима, она су фиктивна. Зато би „држава све велике банке како приватне тако и државне морала да подреди једном уређеном ликвидационом поступку. Само тако може се установити који је капитал здрав капитал грађана, а који је створен неконтролисаним стварањем новца банака и мора бити анулиран. Уређен ликвидациони поступак значи, ово је такође важно, да у последњој инстанци одлучује судија, а не службеници у министарству финансија који су до сада тесно били повезани са банкарима.“²¹⁸

Очигледно је да нездраве ТНК значе и нездраве ТНБ, јер капитал сам по себи се ствара и оваплоћује у ТНК, наравно, уз неопходно учешће ТНБ. Суштина је да све што је нездраву у ТНК омогућују банке својим непрофесионалним и шпекулативним пословањем: „Велике банке, не само у Немачкој, толико су се дубоко укопале у ђубре деривата да ће свега неколико њих преживети овакав ликвидациони поступак.“²¹⁹ По мишљењу не само Јиргена Елзесера ликвидациони поступак преживеће Фолксбака, Рајфајзен банка, као и неколико штедних банака. Остале банке ће банкротирати и прећи у нове институте које контролише држава. Овакав сценарио је, наравно, могућ али искуство говори да државно власништво није увек предност. Све у свему, у 2009. и 2010. години многи истраживачи ломиће своја пера на овом проблему. Сведоци смо кризе у којој, на пример, Барак Обама доноси програм за оздрављење привреде и банкарства тежак билион долара. Он је фебруара 2009. године прокламовао крилатицу „Купујте америчко“. Овакав приступ с обзиром на досадашњу отвореност америчког тржишта није ништа друго до класичан протекционизам. После оваквих најава није случајно да Русија и друге земље које се приближавају развијенима најављују сличне мере. Очигледно је да су Американци, како су неки истраживачи приметили, своје увозе финансирани на вересију.

²¹⁷ Елзесер Јирген, Национална држава и феномен глобализације: како можемо да се спасимо из светске економске кризе, Јасен, Београд, 2009, стр. 89 – 90.

²¹⁸ Исто, стр. 90 – 91.

²¹⁹ Исто, 91.

Другим речима, све се више долази до спознаје да управо захваљујући САД циркулише фиктивни капитал који је и основни узрок кризе. У Европи је Никола Саркози са више милијарди државног новца помогао „Рено“ и „Пежо“, али под условом да престану са премештањем производње у иностранство и запосле домаћу радну снагу. Другим речима, дефиците државе морају да смање повећањем унутрашње куповне моћи. Без оваквих акција лако може доћи до слома еврозоне, а са њом и евра. Овде се очигледно сударају концепт националне државе и феномен глобализације. Какав ће резултат на крају бити може се наслутити, али ако већ признајемо Кејнсово мишљење да је економија егзактна наука онда је закључак доста песимистичан. Ипак, неокласичној теорији о егзактности економије као што знамо супротставио се нобеловац Тинберген који наводи да „треба бити опрезан јер свет привредних субјеката не функционише по истим законима као и свет неживе природе, и исти се уз помоћ егзактних наука тешко може разумети.“²²⁰ Управо тако, не само да је тешко исти разумети него и уколико га разумемо тешко је нешто битно променити, јер глобализам као што из претходног излагања видимо није оно што се проповеда, већ што се иза кулиса чини. Отуда, ваљда, и наслов једне од последњих књига Џорџа Сороса: „Мехур америчке надмоћи“.²²¹ С обзиром на провенијенцију аутора очигледно је да се ствари мењају на штету САД а да ТНК и ТНБ све више се стављају под лупу и глобалиста и антиглобалиста како би се што боље сагледала криза и покушао да се нађе излаз из ње.

Управљање подразумева расветљавање механизма који су довели до кризе ТНБ. Ту је, пре свега, реч о манипулацијама, тајним операцијама и разним другим махинацијама које се морају спречити уколико се жели оздрављење ТНК и ТНБ. Њих је тешко посматрати одвојено јер су увек у међузависности. За управљање је битно упознати начине манипулације и њихове последице. О управљачкој структури и хијерархији руководства у ТНБ нисмо говорили јер то садржи сваки уџбеник банкарства. Другим речима, циљ нам је био да укажемо на суштину проблема. Ово истраживање омогућује да се разуме којим путем би здраво управљање ТНБ требало да крене и шта је у том смислу до сада недостајало.

---

²²⁰ Шапиро Н, Кејнс Дж. М, как завершающий экономист „мейнстрима“ и предвестник теоретико-методологического плюрализма, Вопросы экономики № 1, Институт экономики РАН, Москва, 2008, стр. 128.

²²¹ Сорос Џорџ, Мехур америчке надмоћи (поправљање последица злоупотребе америчке моћи), Самиздат Б 92, Београд, 2004.

3. УПРАВЉАЊЕ ОДРЖИВИМ РАЗВОЈЕМ У УСЛОВИМА ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ И НАЦИОНАЛНИ ИДЕНТИТЕТИ

Одрживи развој има јако изражен економски, еколошки и социоприродни карактер. Још 2002. године је одржан светски самит о одрживом развоју у Јоханезбургу. Документи који су тамо донети представљају препоруку за усмерење процеса глобализације и прелаз на *одрживи развој*. Наравно, ово не значи да ове препоруке током времена на могу да се обogaћују новим садржајима. Идеја за прелаз на одрживи развој је зачета још 1992. године у Рио де Жанеиру на конференцији Уједињених Нација о животној средини. Тада су разматрани еколошки проблеми и питање очувања животне средине. Иако се проблематика одрживог развоја не своди само на еколошке аспекте тада се највише говорило о погоршању стања глобалне екологије. Учесници су углавном говорили о неопходности спречавања биосферне катастрофе. Било је и таквих радова у којима се предвиђало да ће у 21. веку, ако се настави по старом, доћи до реалног краја људске историје.

Глобални карактер одрживог развоја се огледа пре свега у повезаности уништавања биосфере и интензивне глобализације. „Проблеми на овом путу могу се решити ако се предузму кораци за успостављање бољег и савршенијег *управљања*. Према томе, екологија, која је некада тражила нове вредности у друштву, данас тражи нове управљачке вештине. Укратко, алтернатива развоју је искључена, добродошла су само различита решења у оквиру развоја. Ипак, велики успех УНЦЕД-а био је у томе што је са глобалне говорнице упућен позив да се посвети пажња екологији, што ће подстаћи еколошки инжењеринг у целом свету.

Задатак глобалне екологије може се схватити на два начина: или је то *технократски покушај* да се развој одржи упркос опустошености и загађењу, или *културолошки покушај* да се сруши превласт западних вредности и постепено одустане од развојне трке. Ова два схватања не морају се међусобно искључивати, али се суштински разликују. У првом случају, главни задатак је овладавање биофизичким ограничењима развоја. Све умне снаге морају се усмерити ка томе да се развој настави крећући се ивицом правалије, а притом се непрекидно морају испитивати, тестирати и померати биофизичке границе. У другом случају, изазов је постављање културних и политичких ограничења развоју. Нажалост, сувише је велики

број оних 'глобалних еколога' –прикривених или отворених – који се залажу за прво решење: глобално управљање.²²²

Постоји више дефиниција одрживог развоја. Једну је дала Међународна Комисија за животну средину и развој која гласи: „То је такав развој који задовољава данашње потребе али не угрожава способности будућих поколења да задовоље своје потребе.“²²³ Можемо се сагласити са оваквом дефиницијом ако се одрживи развој схвати као тежња за задовољење потреба данашњих и будућих поколења људи. Наравно, ово подразумева да ће се прећи на одрживи развој. За тако нешто потребно је да наредних неколико поколења уложи огромну снагу како би се уопште изменио курс цивилизацијског развоја. Међутим, постоји социоприродна противуречност која је садржана у следећем: „Данашња поколења, посебно у земљама 'златне милијарде' неће да деле своје богатство не само са будућим поколењима, него ни са данашњим. У датој дефиницији концепција безбедности се подразумева. Одрживи развој је по својој суштини безбедоносно сигуран. Другим речима, он се може разматрати као цивилизацијски развој који омогућава заједничку безбедност глобалног система. У исто време он подразумева и прогресиван развој који значи одрживост система човек – биосфера. Имајући то у виду следећа дефиниција је најконзистентнија: „Одрживи развој је управљачки, системски, избалансирани социоприродни развој који не нарушава природну животну средину и који обезбеђује без ограничења дуго и безбедно постојање цивилизације.“²²⁴

Већина научника схвата глобализацију као формирање јединственог човечанства или, како би смо је још боље формулисали, планетарног *мегадруштва*. Реч је о јединственом социоприродном систему. Са преласком на одрживи развој нису се решили еколошки проблеми као ни убрзање коришћења природних ресурса. То је само једно ново виђење перспективе глобалистичког процеса. Управљање овим процесом се само по себи намеће као проблем. Овде је реч о управљању не од неке супердржаве или држава „златне милијарде“ него од стране јединственог човечанства у достизању хуманистичких и еколошких циљева. Јасно је да одрживи развој данас подразумева *глобално управљање* које није могуће без реформисаних Уједињених нација.

²²² Сакс Волфганг, Нови развој: „Глобални еколошки менаџмент“, у: Глобализација (приредили: Џери Мандер и Едвард Голдсмит), СЛЮ, Београд, 2003, стр. 246.

²²³ Глобалистика (енциклопедија), под редакцијом И.И. Мазура и А.Н. Чумакова, ЦНПП „Диалог“, Издање „Радуга“, Москва, 2003, стр. 1058.

²²⁴ Российская академия государственной службы при президенте Российской Федерации, Глобализация, под опцией редакцией В. А. Михайлова и В. С. Буянова, Издање РАГС, Москва, 2008, стр. 111.

Данас је незамислива глобална комуникација без информационо-интелектуалне елите: „Упоредо са поделом светске заједнице на 'златну милијарду' и периферију, Север и Југ, Запад и Исток, појавила се и подела на информациону елиту која све више утиче на свест људи, и остале грађане.“²²⁵

Благодети информатичке ере требало би да осете све земље света. Међутим, није мали број научника који указују на злоупотребу информације и у том контексту *манипулацију свешћу*. Међу њима се издваја Сергеј Карамурза. Парадоксално је да земље које теже учлањењу, на пример, у Европску Унију постају презадужене са разореном привредом и, што је најтрагичније, тешко нарушеном животном средином. Интереси МНК се не поклапају са прокламованом концепцијом одрживог развоја. „Када би нека земља Трећег света ипак успела да развије скромну привреду, Светска банка и Међународни монетарни фонд, у савезу с владом САД и мултинационалним корпорацијама, кренули би да је систематски уништавају. Овај процес најбоље је документован у случају Филипина, у књизи Волдена Бела и његових колега: „Пропаст развоја: Светска банка на Филипинима (1982)“. Ова књига, заснована на 800 докумената који су процурили из Светске банке, показује да је та институција, у сарадњи са ЦИА и другим америчким агенцијама, одлучила да уништи филипинску привреду како би створила услове који највише одговарају интересима мултинационалних корпорација.“²²⁶ Следећа етапа у практичној колонијализацији Филипина је била у давању огромних зајмова покореној елити. Они су на тај начин не само приступили жељеном тржишту и природним ресурсима него их и апсолутно контролисали. Задужена влада није била у могућности да враћа дугове и све је више тонула у дужничко ропство. На тај начин држава која је узела зајам постала је колонија. Оваквих неформалних колонија данас у свету је велики број. Поставља се питање како је у таквим земљама могуће говорити о одрживом развоју? Прво, те земље не могу да утичу на корпорације које користе њихово природно богатство и самим тим ни на очување животне средине. Корпорације размишљају о профиту, а о очувању животне средине говоре само у „свечаним“ приликама. Ова иронија је у ствари суштински приказ „бриге“ ТНК о животној средини малих и експлоатисаних земаља. „Помоћ је нарочито добро средство за отварање тржишта јер је велики део исте званично повезан с куповином робе од земље донатора. На исти начин на који су колоније некад биле приморане да индустријску робу купују од земље која их је

²²⁵ Исто, стр. 113.

²²⁶ Голдсмит Едвард, Развој као колонијализам, у: Глобализација (приредили: Џери Мандер и Едвард Голдсмит), СЛЮ, Београд, 2003, стр. 266.

колонијализовала. Примаоци помоћи морају да потроше највећи део средстава намењених решавању сиромаштва и глади на безначајну индустријску робу произведену у земљи донатору. Ако се усуде да одбију, одмах су приморане да се повинују под претњом да ће им бити укинута помоћ од које све више зависе. Стога је Британија пре неколико година запретила да ће укинути помоћ Индији ако влада не испуни свој план да од британске корпорације 'Вестланд' купи 21 велики хеликоптер, што је коштало 60 милиона фунти.²²⁷

Овакви сценарији се догађају широм планете. Ово је, наравно, у директној вези са прокламованим *одрживим развојем*. Земље о којима је реч боре се да преживе а угроженост животне средине и сличне ствари су им на последњем месту:

„Иако незаобилазна, природа постаје променљива вредност у одржању развоја. Не зачуђује, стога, што је појам *природни капитал* већ постао популаран међу еколошким економистима. Затим је нова генерација постиндустријских врста технологије довела до перспективе да раст није нужно везан за све веће трошење ресурса, као у време старих фабрика, већ да се може остварити и уз њихову мању експлоатацију. Док су у прошлости новине углавном доносиле већу продуктивност рада, сада се чинило могућим да се техничка и организациона интелигенција усредсреде на повећање продуктивности природе. Укратко, требало је да се развој одвоји од потрошње енергије и ресурса. У очима поборника развоја 'ограничења развоја' нису захтевала излазак из трке, већ промену технике трчања. Пошто се раширила парола 'Нема развоја без одрживости', прихваћено је и да 'нема одрживости без развоја'. Потом је установљено да деградација животне средине изазива сиромаштво у читавом свету.²²⁸

Одрживи развој и отклањање сиромаштва су у директној вези. У сиромашним земљама сам опстанак људи зависи од прекомерног девастирања природе. Сиромашне земље су неправедно проглашаване узрочницима уништења животне средине. Само недобронамерни сматрају да је *развој* узрок девастирања животне средине. Пре би се могло рећи да је разлог таквог стања *лоше управљање*. Време је да се квалитетним управљањем природа одбрани од човека. Сведоци смо да су данас угрожене многе животињске врсте, појављују се рупе у озонском омотачу услед загађености, отпада који се нередицира је све више, итд. Брига за екологију а тиме и планету све више постаје императив за који се боре и

²²⁷ Исто, стр. 269.

²²⁸ Сакс Волфганг, Нови развој: „Глобални еколошки менаџмент“, у: Глобализација (приредили: Џери Мандер и Едвард Голдсмит), СЛЮ, Београд, 2003, стр. 245.

сиромашни и богати. Наравно, та борба мора да подразумева постојање средстава, односно фондова којим ће се помагати поштовање интегритета природе. Расте свест да је природа заједничко добро које треба заштитити. У том контексту се и појављују нове синтагме попут „*еколошка дипломатија*“, „*глобална етика*“, „*другачија логика*“ итд. које указују на актуелност проблема, односно значај одрживог развоја за свет уопште. „Еколошку дипломатију пресецају четири основна сукоба: (1) право на даљу експлоатацију природе; (2) право на загађење; (3) право на компензацију; (4) општи сукоб око одговорности. На пример, у дискусијама UNCED-а о конвенцији о биолошкој разноврсности, главна тема је била даља експлоатација природе. Ко има право приступа све мањим светским генетским ресурсима? Да ли државе имају суверенитет над њима или они треба да се сматрају 'заједничким добром'? Ко има право да зарађује на рачун генетске разноврсности? Тако су земље које обилују биолошким горивом, али немају развијену индустрију, дошле у сукоб са снажним индустријским земљама које не поседују ове ресурсе.“²²⁹

Овако побројани проблеми још дуго ће изазивати пажњу не само међународне еколошке дипломатије него и дипломатије уопште. Крупни корпорацијски капитал још увек не брине на прави начин о екологији. У том контексту нафтом богате земље покушавају да оспоре тежњу других држава да се врши ограничење испуштања угљен-диоксида. Сведоци смо да САД, односно њихова привреда зависи од јефтиног горива. Онда није чудо што се оне свим силама боре да не потпишу уговор о строгим ограничењима испуштања угљен-диоксида у атмосферу. Тако је дошло до конфротације Европе и Јапана с једне стране и САД са друге. Та борба је подразумевала и право на компензацију. Међутим, када је у питању Југ, оправдано се сумња у одговарајућу финансијску помоћ за прелазак тих држава на *чисту* технологију. Онда је Југ био приморан да крене у офанзиву а Север да се брани. Индустријске земље зарад развоја су у прошлости девастирале читаве регионе света, па и сопствену територију. У почетку борбе пре двадесетак година слоган *ограничење раста* је лансиран као излаз из овакве ситуације. Временом се показало да није могуће у потпуности се повиновати законима природе. Зато се сада све више говори о *управљању ресурсима* јер је то једини начин да се овај проблем реши. Другим речима, човек треба да овлада природом на тај начин што ће повећати самоконтролу. Она ће бити уграђена у управљање ресурсима као формула одрживог развоја. Управљање се у овом случају сматра леком и оно партиципира *револуцију ефикасности*. Ефикасност у конкретном случају значи смањење потрошње енергије и ресурса у привреди путем увођења нових технологија и квалитетног планирања. Данас се све више говори о оптималном управљању, а све мање о максималној добити.

²²⁹ Исто, стр. 248.

Максимална добит се остварује у оквиру квалитетног и ефикасног управљања, које подразумева стратешке заокрете. Тако је Светска банка поднела Извештај о развоју 1992. године и истакла потребу реформе ефикасности која ће помоћи да се умањи загађење уз повећање привредног производа државе. Управо овакав став Светске банке експлицитно указује на значај и снагу *управљања* када је у питању одрживи развој. Управљање подразумева и стратешки прилаз тзв. *селективном расту* који ће ограничити потражњу за ресурсима. Укратко, потенцијал ефикасности се налази у добро организованом производњи, квалитетном праћењу биотехнолошких процеса, увођења риверсне логистике, односно технологије рециклирања. Све је то компатибилно са модерним начином размишљања Севера. Наравно, увек ће бити „испада“, али суштина је да управљање партиципира тзв. *нулте опције*. То у ствари претпоставља одлуке да се не учини увек оно што је технички могуће а са становишта девастирања природне средине штетно. Управо такав модел управљања у глобалној економији има најмању подршку од најразвијенијих држава. Оне и даље теже за својом хегемонијом. Таква кретања одрживост види као изазов за глобално управљање. Експерти се труде да одреде, односно формулишу планетарну равнотежу потрошње ресурса и регенеративне способности природе. Имплицитно ефикасно управљање усмерава планетарни систем на надгледање разноликости врста на планети, сечу дрвећа, експлоатисање енергије и сировина. Зато се и уводи нова дисциплина у економији која се зове *управљање ресурсима*. Север се суочава са новим историјским околностима где глобално управљање није само његова ствар. Није само на западном човеку да контролише природу. Задатак је очигледно да се његова охолост ограничи, а дају бар приближна права и људима Југа да контролишу технократску небригу о природној средини и заједничким, *глобалним управљањем ресурсима* учине планету употребљивом и у будућности.

Тржиште је неспособно да свесно узима у обзир еколошке и социјалне трошкове економског раста. Циљеви и вредности одрживог развоја нису исти са циљевима и вредностима тржишта. Другим речима, друштво је у праву када утврђује еколошке стандарде и одређује етичке границе експанзије тржишног система. Оно не дозвољава да се и једно и друго одређује самим тржиштем. Промотери економског либерализма говоре да не треба спречавати еколошке претње, него се њима прилагођавати. Они су мишљења да потпуна либерализација тржишта сама по себи снижава баријере за увећање богатства, што ће их натерати да се прилагоде неизбежним променама животне средине. Међутим, сведоци смо да су тржишни односи сами себе дискредитовали и, што је најгоре, деградација животне средине није судбина само неразвијених земаља. Наиме, као бумеранг се неконтролисано коришћење ресурса и уништавање животне средине враћа богатима. Очигледно је да незаустављива апологија

Максимална добит се остварује у оквиру квалитетног и ефикасног управљања, које подразумева стратешке заокрете. Тако је Светска банка поднела Извештај о развоју 1992. године и истакла потребу реформе ефикасности која ће помоћи да се умањи загађење уз повећање привредног производа државе. Управо овакав став Светске банке експлицитно указује на значај и снагу *управљања* када је у питању одрживи развој. Управљање подразумева и стратешки прилаз тзв. *селективном расту* који ће ограничити потражњу за ресурсима. Укратко, потенцијал ефикасности се налази у добро организованој производњи, квалитетном праћењу биотехнолошких процеса, увођења риверсне логистике, односно технологије рециклирања. Све је то компатибилно са модерним начином размишљања Севера. Наравно, увек ће бити „испада“, али суштина је да управљање партиципира тзв. *нулте опције*. То у ствари претпоставља одлуке да се не учини увек оно што је технички могуће а са становишта девастирања природне средине штетно. Управо такав модел управљања у глобалној економији има најмању подршку од најразвијенијих држава. Оне и даље теже за својом хегемонијом. Таква кретања одрживост види као изазов за глобално управљање. Експерти се труде да одреде, односно формулишу планетарну равнотежу потрошње ресурса и регенеративне способности природе. Имплицитно ефикасно управљање усмерава планетарни систем на надгледање разноликости врста на планети, сечу дрвећа, експлоатисање енергије и сировина. Зато се и уводи нова дисциплина у економији која се зове *управљање ресурсима*. Север се суочава са новим историјским околностима где глобално управљање није само његова ствар. Није само на западном човеку да контролише природу. Задатак је очигледно да се његова охолост ограничи, а дају бар приближна права и људима Југа да контролишу технократску небригу о природној средини и заједничким, *глобалним управљањем ресурсима* учине планету употребљивом и у будућности.

Тржиште је неспособно да свесно узима у обзир еколошке и социјалне трошкове економског раста. Циљеви и вредности одрживог развоја нису исти са циљевима и вредностима тржишта. Другим речима, друштво је у праву када утврђује еколошке стандарде и одређује етичке границе експанзије тржишног система. Оно не дозвољава да се и једно и друго одређује самим тржиштем. Промотери економског либерализма говоре да не треба спречавати еколошке претње, него се њима прилагођавати. Они су мишљења да потпуна либерализација тржишта сама по себи снижава баријере за увећање богатства, што ће их натерати да се прилагоде неизбежним променама животне средине. Међутим, сведоци смо да су тржишни односи сами себе дискредитовали и, што је најгоре, деградација животне средине није судбина само неразвијених земаља. Наиме, као бумеранг се неконтролисано коришћење ресурса и уништавање животне средине враћа богатима. Очигледно је да незаустављива апологија

Максимална добит се остварује у оквиру квалитетног и ефикасног управљања, које подразумева стратешке заокрете. Тако је Светска банка поднела Извештај о развоју 1992. године и истакла потребу реформе ефикасности која ће помоћи да се умањи загађење уз повећање привредног производа државе. Управо овакав став Светске банке експлицитно указује на значај и снагу *управљања* када је у питању одрживи развој. Управљање подразумева и стратешки прилаз тзв. *селективном расту* који ће ограничити потражњу за ресурсима. Укратко, потенцијал ефикасности се налази у добро организованом производњи, квалитетном праћењу биотехнолошких процеса, увођења риверсне логистике, односно технологије рециклирања. Све је то компатибилно са модерним начином размишљања Севера. Наравно, увек ће бити „испада“, али суштина је да управљање партиципира тзв. *нулте опције*. То у ствари претпоставља одлуке да се не учини увек оно што је технички могуће а са становишта девастирања природне средине штетно. Управо такав модел управљања у глобалној економији има најмању подршку од најразвијенијих држава. Оне и даље теже за својом хегемонијом. Таква кретања одрживост види као изазов за глобално управљање. Експерти се труде да одреде, односно формулишу планетарну равнотежу потрошње ресурса и регенеративне способности природе. Имплицитно ефикасно управљање усмерава планетарни систем на надгледање разноликости врста на планети, сечу дрвећа, експлоатисање енергије и сировина. Зато се и уводи нова дисциплина у економији која се зове *управљање ресурсима*. Север се суочава са новим историјским околностима где глобално управљање није само његова ствар. Није само на западном човеку да контролише природу. Задатак је очигледно да се његова охолост ограничи, а дају бар приближна права и људима Југа да контролишу технократску небригу о природној средини и заједничким, *глобалним управљањем ресурсима* учине планету употребљивом и у будућности.

Тржиште је неспособно да свесно узима у обзир еколошке и социјалне трошкове економског раста. Циљеви и вредности одрживог развоја нису исти са циљевима и вредностима тржишта. Другим речима, друштво је у праву када утврђује еколошке стандарде и одређује етичке границе експанзије тржишног система. Оно не дозвољава да се и једно и друго одређује самим тржиштем. Промотери економског либерализма говоре да не треба спречавати еколошке претње, него се њима прилагођавати. Они су мишљења да потпуна либерализација тржишта сама по себи снижава баријере за увећање богатства, што ће их натерати да се прилагоде неизбежним променама животне средине. Међутим, сведоци смо да су тржишни односи сами себе дискредитовали и, што је најгоре, деградација животне средине није судбина само неразвијених земаља. Наиме, као бумеранг се неконтролисано коришћење ресурса и уништавање животне средине враћа богатима. Очигледно је да незаустављива апологија

тржишта не дозвољава да се дође до одговарајућих решења. С тачке гледишта одрживог развоја тржишта се морају кориговати. Хтеле то или не, развијене земље ће наћи начин да држе тржиште под контролом, иначе ће оно показати сву своју рушилачку снагу.

Ми оперишемо терминима *еколошки* и *економски* одрживи развој, јер и један и други имају своју *социјалну димензију*. Зато се све више говори о прелазу на *социјални одрживи развој*. Ово утолико пре јер богате земље фактички преваљују трошкове за екологију на земље Југа. Очигледно да је цена развоја богатих земаља Севера плаћена сиромаштвом Југа. То само доводи до социјално-политичке нестабилности у свету. Уосталом оваква врста саможивости доводи до етничких конфликта и међународног тероризма. Задатак је *управљања одрживим развојем* да уз помоћ добро одабраних социјалних механизма врши контролу и успостави везу човек – друштво – природа. Управљање о коме је реч не подразумева само одговарајућу политику државе, него и грађанску иницијативу. Одрживи развој мора да прерасте у демократски процес, а управљање одрживим развојем усклади однос демократске легитимације и грађанског друштва са развојем који ће одговорити критеријумима одрживости.

Управљање одрживим развојем значи реализацију модела у коме је предвиђена рационализација потрошње, еколошизација производње, али и предвидив број становника. Тако би се могло говорити о *ефикасном управљању*. Оно омогућује богатим земљама да радикално смање потрошњу ресурса по глави становника. То у исто време значи и могућу прогнозу демографских кретања и концепцију за њено контролисање. Ипак, није случајно да одрживи развој многи виде као привилегију постиндустријских друштава. Јављају се различита подозрења о „златној милијарди“ као профанацији идеје. Поставља се и питање како је могућ одржив положај мањине у условима опште неодрживости.

Већ смо говорили о конференцији у Риу 1992. године када је више од сто држава прихватило да донесе националне стратегије за одрживи развој. Тек је у Јоханесбургу 2002. године дошло до конфронтације различитих концепција и свака је у себи садржала реч *одрживост*. Свесни смо да одрживи развој задовољава потребе садашњег времена али не ставља под знак питања способност будућих поколења да задовоље своје потребе. Многима данас и сам термин одрживи развој изгледа вулгаризовано. То долази отуда јер најразвијеније државе света се често не држе прокламованих принципа. Данас се све више долази до закључка да је спас за планету у *биотехничкој регулацији животне средине*. То подразумева одређивање границе допустивог деловања на биосферу. Што се тиче саме цивилизације, одрживост је синоним за преживљавање. Наравно, не постоје само тзв. унутрашњи критеријуми за решавање овог

питања, него и спољашњи, или како неки истраживачи воле да кажу – надсистеми. Критеријуми се тешко усаглашавају и није чудо што је још Адам Смит приметио да је то нека врста *невидљиве руке*. Уколико се на прави начин не управља ресурсима доћи ће до стихијског уништавања животне средине, што претпоставља нестанак цивилизације. Она може нестати и раније због деструктивних социјалних снага. Зато је задатак управљања да усагласи *спољашње и унутрашње критеријуме* и то тако да се никада не испусти из вида принцип хуманизма, односно уважавање права људи и народа. Задатак управљања је и да одреди квалитативно допустиво деловање човека на бисферу. Постоје и друге анализе одрживог развоја које је неопходно урадити како би и сама проблематика екологије била научно систематизована, а информација о њој, односно о природи, била драгоцене као и за сваку другу научну дисциплину. Одрживи развој је мултипликован и вишеслојан проблем који се не тиче једне земље или групе земаља већ и цивилизације уопште. Тако је за одрживи развој важно и здравље становништва јер статистика говори о огромном повећању различитих болести. Све то говори о нарушеној репродукцији људске популације. Наиме, популационо здравље уместо да се побољшава са развојем технологије, оно бива алармантно погоршавано. Ова контроверза произилази из тзв. *компензационих механизма* који не функционишу на најбољи начин. Све до неке тачке на замишљеној криви ефикасног одрживог развоја може се говорити о позитивним тенденцијама, односно да се нарушавање животне средине компензује неком врстом *саморегулације* и прилагодљивости. Међутим, када у природној хијерархији различитих структурних јединица као што су екосистеми, облици, подоблици, суживот организама, и сами организми, изгубе стабилизациони механизми, онда се већ може говорити о тешком нарушавању екосистема и губљењу компензаторских функција постојећег модела.

У таквим случајевима задатак је ефикасног управљања да отклони дестабилизујуће моменте и успостави функционалне механизме који ће узајамне односе структурних јединица довести у равнотежу. Ово подразумева механизме директне и индиректне стабилизације социјалног живота. Под социјалним подразумевамо борбу против сиромаштва, различитих аномалија попут инцеста па до правних и других проблема који захтевају савремене и осмишљење институције, квалитетно образовање, здравствену заштиту, бригу о конфесијама као осведоченим вредностима.

Све то указује да је за одрживи развој цивилизације неопходно очување животне средине, затим очување популационог здравља човека, и на крају формирање и очување социјалних, економских и политичких механизма који обезбеђују функционисање цивилизације:

„У савлађивању и решавању проблема 'контрапродуктивности' материјалне производње, еколошка истраживања данас имају посебан значај. Она откривају границе ефикасности економске активности и њене екстраекономске ефекте. Она показује да је некада корисније и 'продуктивније' чувати ресурсе него их експлоатисати, те, уопште узев, показују када и како подржати природне циклусе, уместо на њих интервенисати. Екологија у сарадњи са осталим наукама, уз интердисциплинарни приступ овом проблему, може да пружи ваљан одговор на питање како је могуће остварити бољи стандард живота другачијим коришћењем природних ресурса, како производити иста материјална добра и на други начин, и све у циљу да штета изазвана производњом дугорочно гледано, не буде већа од вредности и економске користи које она краткорочно доноси.“²³⁰

Проблем екологије у савременом свету је сложен јер се тиче опстанка човечанства. Вишедимензионалност екологије се огледа у њеном утицају на све сфере живота али и на могућност злоупотребе стандарда када је у питању екологија од стране великих земаља. Наиме, САД и данас нису потписнице многих споразума када је у питању загађење животне средине. То се пре свега односи на испуштање гасова у атмосферу, што највише чине најразвијеније земље.

„Задатак обезбеђења одрживог развоја није усмерен само на оптимизацију неких априорних показатеља. То је задатак преживљавања, праћења ограничења, која произилазе из закона природе (у еколошком и социо-медицинском аспекту) и друштва (у социо-хуманитарном аспекту); коначно у последњем случају имају се у виду не правни закони које су установили људи, него природни закони који се односе само на социум и разне нивое његове организације. Постојећа научна информација о тим законима и ограничења која из њих произилазе су савршено недовољни. Тим пре, јер је сасвим мало позната квантитативна оцена граница које када се пређу за цивилизацију постају смртоносне. Нема сумње да оне постоје и приближавање њима се сваким даном осећа све више. Јединствено правилни принцип доношења одлука у сличној ситуацији је презумпција опасности.

Спроведена анализа даје основа за следеће одређење: одрживи развој је такав друштвени развој у коме се не руши његова природна основа, створени услови живота не вуку деградацији човека и социјално-

---

²³⁰ Хафнер Петар, Китановић Драгослав, Глобалне друштвене промене и проблеми транзиције, Економски факултет, Ниш, 1997, стр. 179.

деструктивни процеси се не развијају до размера које угрожавају безбедност друштва.²³¹

Међутим, одрживи развој није и не може бити решење за све проблеме глобализације. У самом процесу глобализације много је контроверзи које редукују домете одрживог развоја. У ствари најтеже је ускладити интересе различитих земаља, односно интересе Севера и Југа. Одрживи развој не подразумева само прокламовање теорија него суштинску промену свести у начину управљања ТНК које би требало да пристану на редукацију искоришћавања природних богатстава широм света и омогуће обнову природних ресурса (тамо где се ради о обновљивим ресурсима). Када је реч о необновљивим природним ресурсима добро управљање подразумева супституцију као стратешку одлуку. Није случајно Улрих Бек рекао: „Глобализам редукује нову сложеност глобалности и глобализације на једно економско мерење, у коме се мисли линеарно на начин да непрекидно треба ширити сваку врсту зависности од светског тржишта. Сва остала мерења – еколошка глобализација, културна глокализација, полицентрична политика, појава транснационалних простора и идентитета – тематизује се (ако се то уопште ради) само у претпоставци о доминацији економске глобализације. Светско друштво на тај начин се фалсификује као *светско тржишно друштво*. У том смислу неолиберални глобализам је облик испољавања једностраних типова мишљења и деловања, разноврсности *монокаузалног* погледа на свет тј. економизма. Привлачност и опасност ове не тако нове *метафизике* светског тржишта произилазе из истог извора: из стремљења, чак жеље за једноставношћу, да би се оријентисали у свету који је постао несагледив.“²³²

Зато се све чешће фрагментарно говори о различитим проблемима глобализације, па и о одрживом развоју. Наиме, о истом се не може говорити једнако у, на пример, земљама Југа и земљама Севера. Проблем би требало да је заједнички. Суштина је да се избегне једностран приступ као што је то био случај са познатим инцидентом који је проузроковала нафтна компанија „Шел“. Тада је „организација 'Гринпис' успела да заустави мултинационалну нафтну компанију 'Шел' да не потопа испалу из употребе нафтну платформу у Атлантику, него да је демонтирају на сувом; затим је тај мултинационални концерн активисте јавно поставио на стуб срама уз помоћ председника Ширака за свесно нарушавање међународних норми, јер се на тај начин спречава обнављање француских нуклеарних проба (та акција 'Гринписа' није успела).

²³¹ Глобалистика (энциклопедия), под редакцией И. И. Мазура и А. Н. Чумакова, ЦНПП „Диалог“, Издательство „Радуга“, Москва, 2003, стр. 1064.

²³² Бек Ульрих, Что такое глобализация? Ошибки глобализма – ответы на глобализацию, Прогресс – Традиция, Москва, 2001, стр. 202 - 203.

Ту се испушта из вида следеће: није 'Гринпис' бацио на колена нафтни концерн, него масовни бојкот грађана, изазван изрежираном светском телевизијском акцијом. 'Гринпис' не подрива политички систем, него демонстрира законодавни и вакум власти политичког система... Касније се испоставило да је 'Гринпис' спочитавао загађење Северног мора што је било прецењено и преувеличано. То је за дуго подрило репутацију 'витеза доброг дела', али није обезвредило политичко исценирање као начин или једну од варијанти деловања у будућности.²³³

Из наведеног се види да одрживи развој је често у служби манипулације политике. Политичари да би извукли политичку, а понекад и економску корист, су спремни да добру и часну намеру преточе у нешто сасвим друго и изложе је критици. То често, с обзиром да је власт у њиховим рукама, доводи до конфонтације активиста и политичара или изманипулисаних грађана путем провладиних медија и новина.

„Концепција *одрживог развоја* се појавила у одређеној мери као одговор на сталну потребу не само да се прошири теоретска база у области истраживања хармонизације узајамних односа природе и друштва, развоја идеја жељене будућности типа ноосфере, екосфере, коеволуције и томе слично, али и деловање у границама тих могућности, које човечанство реално има у данашње време. Та потреба што је брже сазрела све је било више литературе и разговора о опасностима које су се надвиле над светом. Светско друштво забринуто таквом ситуацијом покушало је да нађе теоретска решења за наведене проблеме и предузме конкретне кораке за преовладавање противуречности које су се заоштравале између растућих потреба човечанства и неспособности биосфере да без деградације обезбеди те потребе. У вези са тим се и појавио појам 'одрживи развој' као алтернатива неравномерном економском расту, диспропорцији која се повећавала са растом броја становништва, потрошњи енергетских и сировинских ресурса, загађења животне средине, поларизацији богатства и сиромаштва у свету.“²³⁴

Одрживи развој данас у првом плану има социо-економски развој друштва и у том контексту спречавање уништавања биосфере: „Само онај прогрес и само оне промене које одговорају интересима човека и које се налазе у границама његове способности за адаптацију имају право на постојање и треба их пооштравати.“²³⁵

Концепција *одрживог развоја* у својој двадесетогодишњој историји није показала ефикасност, односно није оправдала наде човечанства које је

²³³ Исто, стр. 125.

²³⁴ Чумаков А. Н, Глобализация. Контуры целостного мира: монография, – 2-е изд, перераб. и доп. – Проспект, Москва, 2009, стр. 322.

²³⁵ Печей А, Человеческие качества, Прогресс, Москва, 1980, стр. 209.

полагало у њу. Међутим, она нема алтернативе и зато је хтеле не хтеле подржавају, пре свега, развијене земље, иако је често не спроводе у живот. Проблем је утолико већи што по подацима Уједињених нација „данас више од једне милијарде људи на земљи страда од глади, а још око три милијарде је полугладно.“²³⁶

Како обезбедити одрживи развој ако имамо ову чињеницу у виду? Ту је још много питања, а правих одговора нема. Чак су и перспективе концепције нејасне. Ту, пре свега, мислимо на реализацију. Различити научници различито оцењују дату концепцију покушавајући да расветле проблем. Међутим, што се више њиме баве то концепција изгледа проблематичнија, јер постоји раскорак између прокламованог и оног што се на делу чини.

У том контексту, управљање одрживим развојем је *неконзистентно* јер не зависи само од знања и донетих одлука, већ и од воље главних „играча“ на светској сцени. Написано је много књига са много патоса, затим чланака, дисертација, одржано много научних конференција, дискусија, где се говорило о оптимизацији узајамног деловања човека и природе, што је у директној вези са управљањем одрживим развојем: „На крају 20. века и почетком 21. човечанство је из еуфорије настале због успеха научно-техничке револуције, у коју су се полагале велике наде, прешло на бригу или чак страх пред опасношћу која је повезана са негативним последицама раста делатности човека и његове научно-техничке немоћи у решавању многих проблема социјалног и природног карактера.“²³⁷

Овакав развој ситуације је природан след догађаја ако имамо у виду да се већ сада између 30 и 40% светске трговине обавља између корпорација и њихових пословница. Неки научници предвиђају да ће већ за десетак година 60 – 80% светске трговине бити унутар таквих организационих граница. „Због свега тога, нови корпорацијски колонијализам наступаће са више цинизма и мање обзира од било чега што је до сада виђено. Вероватно је да ће он опљачкати, осиромашити и маргинализовати више људи, уништити више култура и начинити већу еколошку штету него што је то учинио стари колонијализам или развој у последњих педесет година. Једино питање је – колико дуго то може да потраје?“²³⁸

²³⁶ Gardner G, Halveil B, Underfed and Overfed, Worldwatch paper, № 150, March 2000, p. 11.

²³⁷ Маркарян Э. С, Глобализация человеческого потенциал: демографическое измерение (международный аспект), Экономика, Москва, 2003, стр. 148.

²³⁸ Голдсмит Едвард, Развој као колонијализам, у: Глобализација (приредили: Џери Мандер и Едвард Голдсмит), СЛЮ, Београд, 2003, стр. 273.

Из наведеног цитата се може закључити да када се говори о *одрживом развоју* мора се имати на уму и проблем *светског друштва ризика*. Ове две парадигме су само наизглед контроверзне. Одрживи развој није могућ без сагледавања ризика које носи глобализација са собом: „За разлику од 'Титаника' пред човечанством се не налази један већ више ледених брегова, три круга ризика који означавају велики губитак равнотеже савременог света. На челу листе опасности *налази се ризик од еколошке катастрофе*, великих и непредвидивих климатских поремећаја, ширења озонске рупе и ефекта стаклене баште, уништавања извора кисеоника, фаталне оскудице воде за пиће. Други круг, технолошки ризици у ери нуклеарног, биолошког и хемијског оружја, Чернобиља и непредвидивих последица генетског инжењеринга... и трећи круг – социјални ризик силно се увећава глобализацијом сиромаштва“²³⁹

Овакви ризици су и довели до тога да се одрживи развој веома озбиљно схвати и види као једина алтернатива. Другим речима, свет без граница значи да како је Печујлић сликовито приметио „*сви ледени брегови плове изван територијалних вода*, ниједна влада нема осећање одговорности или моћ за радикално решење.“²⁴⁰

Хиперлиберализам рађа велике социјалне ризике. Велика социјална неравнотежа је знак распознавања хиперлиберализма. Експанзија тржишта и предузетништва не мари много за социјалну државу. Познато је да је темељ здравог друштва равнотежа између индивидуалне аутономије и солидарности, односно социјалне државе. Уколико ње нема онда се то плаћа високом ценом. Са тог становишта, екстремна неолиберална економија не води ка модерном грађанском друштву, а самим тим економски раст не претпоставља и социјалну благодет за све, већ само за изабране. Богате се искључиво елите. Зато се све више говори и расправља међу научницима о проблему *репресивне глобализације*, а у том контексту о неминовности стратегије одрживог развоја. У супротном наставиће се са даљом деградацијом свих вредности: „Погледајмо симптоме тог тока. 1) *Ера еколошких катаклизми* и суровог рата за све оскуднија природна богатства. 2) *Популационе катастрофе* – демографска експлозија праћена масакром читавих региона од сиде или нових епидемија, масовним сиромаштвом и леденом равнодушносту према 'отписаним' зонама. 3) *Употреба дехуманизиране технологије* – нов круг нуклеарног, биолошког и хемијског оружја масовне деструкције доступног 'терористичким групама', као и генетски инжењеринг (клонирање, моћ стварања нових људских сојева, нових 'Хакслијевих пилула среће'). 4) *Економски макро и микро извори ауторитаризма*. На једном полу гигантске фузије

²³⁹ Печујлић Мирослав, Планетарни кентаур, два лика глобализације, у Нова српска политичка мисао, Нова едиција vol. VII, no. 3-4, ИИЦ Нова српска политичка мисао, Београд, 2001, стр. 47-48.

²⁴⁰ Исто

транснационалних корпорација пред нашим очима стварају монополе који владају читавим производним или услужним гранама широм планете. На помолу је дириговање економским животом планете из све ужег круга. На другом полу су микро-дејства неолиберализма: фрагментација радних класа, слом њихове колективне моћи, ерозија солидарности и свих комуналних, класних и породичних веза – стварање 'усамљене гомиле' изолованих, себичних и равнодушних индивидуа, 'модуларног човека' лако подложног манипулацији. 'Неаутономна људска грађа' солидан је темељ ауторитаризма. 5) *Глобална сегрегација* – пребогата друштва светског 'севера' истовремено теже глобалној експанзији и херметичком затварању, претварању у тврђаву опасану шенгенским визама, тим штитом свог надпривилегованог начина живота. Истовремено у унутрашњости сопствене тврђаве богаташке елите се херметички затварају непролазном оградом електронских уређаја и војском приватних телохранитеља. 6) *Велики брат* – милитантна фракција транснационалне елите моћи – стреми стварању 'ауторитарне државе света', претварању свих кључних наднационалних институција (ОУН, Савет безбедности, ММФ, Светска банка) у своје извршне органе, а НАТО у силу своје планетарне интервенције и контроле над природним ресурсима Евроазије. 7) Темељи *духовне владавине* ослањају се на ток који је Бодријар бриљантно дијагностицирао: медијско стварање 'хиперреалности'. Свемоћни медији стварају свет привида који замењује реални свет у које се губи и сама могућност разликовања истине и лажи. 8) Тријумф орвелијанске тенденције директно је пропорционалан *поразима социјалних актера*: великих социјалних класа и покрета, смрти социјалне државе, нестанку покрета за нови светски економски поредак...²⁴¹

Овај бриљантни исказ Мирослава Печујлића најбоље говори о претњама које су се надвиле над читавим човечанством. Иако он то у овом раду експлицитно не помиње сам се по себи као тема за расправу намеће *одрживи развој*. Многи су склони да исти посматрају као чисто економску категорију. Наравно, то није тачно. Одрживи развој се не тиче само екологије и нема само социјалну димензију. Ту се преламају филозофске, антрополошке, прогностичке, историјске и разне друге димензије. Нас посебно интересује однос одрживи развој – национални идентитет. Поставља се питање да ли одрживи развој антиципира нов глобалистички идентитет или представља борбу за вредности сваке нације понаособ? Познати српски политички аналитичар Слободан Антонић приметио је данас на делу борбу за вредности, борбу за то да ли ће наша деца о Ракићевој песми „На Газиместану“ учити као „баљезгарији“ или као о поеми части (Печат, бр. 107, 2010.). Данас је циљ агресивног глобализма да се преузме контрола над целокупном области националног и културног

²⁴¹ Исто, стр. 53 - 54.

идентитета. Огроман број новинара, промовише уметнике који гаје инсталациону уметност. Аналитичари, водитељи, па и књижевници, идеолошки су обликовани и обучавани на тај начин што су слати на стипендијска путовања и на разне начине стављани под контролу. Одрживи развој у оваквим околностима би требало да подразумева и борбу за очување националних идентитета. „Глобална култура за разлику од националних култура у принципу нема сећање. Нација за своје формирање може да се ослони на латентно искуство и потребе становништва и да их изрази онда када глобалној култури не одговарају никакве глобалне потребе и никакав идентитет који се формира. Не постоји 'светско сећање' које би могло да буде од користи за уједињење човечанства; све до данас већина глобалних искустава – колонијализам и оба светска рата су погодни само да нас подсети на наше историјске сукобе.“²⁴²

Смит је у овом случају изразио сумњу у могућност формирања глобалног идентитета. Може се рећи да су национални идентитети стварани вековима и то је оно „сећање“ о коме Смит говори. Историја нас учи да тежња за глобалном заједницом је увек била утопија када се инсистирало на наднационалном идентитету. Напросто, у судару вековима ствараног националног идентитета и тежњи наднационалних елита да га униште, до сада је, искуство показује, национални идентитет био та реалност коју је немогуће избрисати из сећања. Зато када је реч о *управљању одрживим развојем* та чињеница битна за стратега који би да глобализам учине ефикаснијим и самим тим примамљивијим за све земље света: „Решавање злослутних светских неједнакости, еколошких претњи и анархичног финансијског капитала чији је стампедо опустошио економије читавих региона, изгледа безнадежно ако се не напредује ка 'управљању светом'. То захтева низ нових корака, попут стварања Другог дома ОУН који би представљао светски парламент равноправних држава. Срце глобализације са људским ликом представља, дакле, успостављање космополитске демократије.

Кључну карику у том сложеном ланцу трансформације представља 'интернационална кооперација' која неће значити стварање супранационалне, светске државе већ органску и све тешњу кооперацију између суверених држава/друштава.“²⁴³

Печујлић је добро запазио да *интернационална кооперација не значи стварање супранационалне државе*, већ тешњу кооперацију између суверених држава. У том контексту национални идентитети су део будућег

²⁴² Smith A. D, Towards a Global Culture?, in: Featherstone M. (Ed.), Global Culture, London, 1990, p. 180.

²⁴³ Печујлић Мирослав, Планетарни кентаур, два лика глобализације, у Нова српска политичка мисао, Нова едиција vol. VII, no. 3-4, ИИЦ Нова српска политичка мисао, Београд, 2001, стр. 51.

мултинационалног друштва. Проблем идентитета подсећа на идеју комуниста да сведу значај цркве на фолклорну улогу, или да је у потпуности униште. Уколико глобално друштво подразумева уништавање националних идентитета крајњи резултат и судбина глобализације могла би да се поистовети са судбином комунизма. Одрживи развој није никаква наднационална категорија, већ категорија која се тиче сваке државе и тек у „другом кругу“ постоји веза са глобалистичким тежњама. Већ смо елаборирали да су најсиромашније земље еколошки најугроженије, пре свега, због недостатка материјалних средстава и бесомучног експлоатисања природних ресурса од стране ТНК и да њихове националне елите су само по називу националне, а у суштини су у служби великих држава, односно ТНК капитала. Онда није случајно да се елите однарођују и због своје корумпираности сваког дана понављају да је учешће у процесу глобализације у ствари без алтернативе. То и не би било анахроно да они различитим манипулацијама не покушавају (преко медија, филмова које финансирају, музике итд.) што више разоре национални идентитет држава које предводе. Ова контроверза је идеологизована шема коју крупни капитал намеће сиромашним и слабим. Зато приликом употребе синтагме – термина *одрживи развој* политичка елита размишља на начин који им намеће стратегија ТНК, док део часне научне елите у сасвим другачијем контексту расправља о овом проблему:

„XXI век се може показати као преломан у историји цивилизације, јер ће се у том времену разрешити основна противуречност која значи бити или не бити за човечанство. Прелаз на одрживи развој треба да уклони ту противуречност у корист преживљавања и даљег непрекидног развоја цивилизације, али у битно измењеној биосфери, не разарајући животну средину која је природна колевка сваког живота, и то разумног.

Глобална суштина *одрживог развоја* диктира не само неопходност у току XXI века прелаза суверених држава на нову цивилизацијску стратегију, него и битно убрзање интегративних тенденција у светској заједници. Може се чак рећи, да с прелазом на одрживи развој наступа епоха планетарне конвергенције земаља и других субјеката светског процеса који се налазе на различитим нивоима развоја. Необазујући се на разлике на нивоу социјално-економског развоја, на политичке, етничке, културне и друге особености, све државе планете су дужне да се истовремено укључе у глобални процес, обезбеђујући живот целом човечанству и очување биосфере.“²⁴⁴

---

²⁴⁴ Глобалистика (енциклопедия), под редакцией И. И. Мазура и А. Н. Чумакова, ЦНПП „Диалог“, Издательство „Радуга“, Москва, 2003, стр. 1068.

Очигледно је да нико разуман не искључује културне и друге особености, односно *национални идентитет* када је у питању процес глобализације и проблем одрживог развоја. Суштина је да је одрживи развој у корелацији са националним идентитетима и да је само тако могућ. Глобална равнотежа мора да постоји. Она подразумева мултикултуралност, слободу вероисповести итд. Другим речима, одрживи развој подразумева сложене односе који се преплићу и који траже одређена одрицања, односно разумевање и уважавање различитости. Солидарност као битна компонента одрживог развоја не односи се само на социјалну димензију већ и духовну. Зато смо на овај начин изложили значај и механизам функционисања везе очувања идентитета и успешности одрживог развоја. Механизам о коме је реч није ништа друго до спровођење већ наведених консеквентних принципа управљања одрживим развојем.

4. НАУЧНО-ТЕХНИЧКИ ПРОГРЕС И УПРАВЉАЊЕ ДРУШТВЕНИМ РАЗВОЈЕМ

Научно-технички прогрес представља узајамно повезан развој науке и технике који доводи до квалитативних промена како у производној тако и непроизводној сфери. По нама најконзистентнија дефиниција научно-техничког прогреса гласи да је то: „Непрекидни процес разраде, акумулације, реализације и искоришћавања нових знања и новина (техничких, технолошких, економских, ресурсних итд.), који повећавају социјално-економску ефикасност привреде, обезбеђују задовољавање нових потреба друштва, одржавају стање животне средине на жељеном нивоу.“²⁴⁵ У ствари до промена долази у свим сферама живота, па је тако посматрано научно-технички прогрес неодвојиви део социјалног прогреса. Све од седамнаестог па до деветнаестог века формира се схватање да је научно-технички прогрес бесконачно усавршавање људског друштва и саме природе на основу раста научних знања о свету. У двадесетом веку научно-технички прогрес има глобални карактер и тада постају очигледне не само његове позитивне, него и негативне последице. Другим речима, установљен је синтагматски термин *технократска илузија*. То је у ствари утопија људи који почињу да верују да је све могуће технички остварити. Из таквог схватања произашло је и тоталитарно-технократско друштво које не подразумева контролу и казну: свака критика државних научно-техничких пројеката, наравно и привредних, сматра се нарушавањем државне тајне, односно деловањем против државних интереса. У таквим околностима тржишна привреда, као што је познато, штетно делује на животну средину а тиме и на становништво. Последица тога је неконтролисано искоришћавање природних ресурса, односно уништавање природних услова. Апсолутизација која се састоји из веровања у бесконачни научно-технички прогрес доводи до својеврсног „вјерују“ односно „научне религије“. Та вера у снагу научног знања и прогресивности техничког деловања је илузија да се наука заједно са техником може преобратити у самога Творца и то не само артефаката, него и саме материје. Научно-технички прогрес многи виде као излаз из граница могућег. То је директно повезано са филозофијом технике с краја деветнаестог и почетка двадесетог века. Ипак, ембрион свега тога се приписује радовима Френсиса Бекона још у седамнаестом веку. Бекон је веровао да је научно-технички прогрес уистину и хумани прогрес. Он је био убеђен у етичку неутралност знања и његову моралну одговорност. При томе стално је истицао његову корисност за друштво и државу и у том

²⁴⁵ Исто, стр. 668.

смислу неопходност финансирања науке. Бекон је веровао у владавину човека над целокупном природом. Он није разматрао проблем последица таквог коришћења научно-техничких достигнућа. Данас сви знају за његову социјалну утопију „Нова Атлантида“ где он говори да се научно-технички прогрес може сматрати националном тајном. Свакако, ово је проблематична тврдња, јер у ери глобализма човечанство и природа не живе увек у складу. Још увек није јасно докле треба ићи са влашћу човека над природом и сме ли се природа схватити као гигантска лабораторија. Бекон је сматрао да се научно-технички прогрес нужно преноси са поколења на поколење као научно искуство које подразумева кооперацију истраживача. Овај програм је свакако за његово време био прогресиван и успешно реализован. Међутим, крајем двадесетог века, програм је исцрпео своје могућности. Наука постаје у очима многих спаситељ и ослободилац универзума. Научно знање све више је реална основа за владавину интелектуалне елите. Уколико затреба, ради открића тајне живота и цело човечанство може да се стави на олтар жртве. Ова филозофска одредница има смисла само ако се схвати да је тиме универзум људског постојања испуњен а смисао откривен до краја. Један од најважнијих задатака филозофије технике се састоји у томе да се разуме нова реалност, или боље речено, измени представа о техничком прогресу као о револуционарном процесу. Као последица таквог просуђивања одређен је и приоритет *одрживог развоја*. То није ништа друго до стабилна равнотежа друштва и природе, пажљиво и постепено уграђивање техничког прогреса у животну средину. Научно-технички прогрес не искључује културну традицију, напротив. Све се више говори о два типа *одрживог развоја* – еволутивном и револуционарном. Наиме, научно-технички прогрес у ери глобализације је у уској вези са *одрживим развојем*. Поменути револуционарни *одрживи развој*, када је у питању друштво, означава неслућено убрзање политичког, економског и научног развоја у свим социјалним сферама. Научници су давали различите сценарије могућег даљег друштвеног развоја. Тако су се искристалисала два сценарија. Први, технократски који значи потпуну замену биорегулације техничком. Он није остварив у догледно време, јер техносфера подразумева човеково деловање на биосферу на тај начин да је прилагоди својим потребама. Међутим, техносфера, за разлику од биосфере, стално зависи од репродуктивне људске делатности. Уколико тога нема она бива деградирана. Зато је реалнији други сценарио а то је прелаз на *одрживи развој биосфере*. Дошло се до закључка да је *антропоцентризам*, који види човека као владара над природом, штетан и да га се треба одрећи. Човек је у обавези да сагледа последице свог деловања. Нова технологија не сме да буде сметња *одрживом развоју*. Управо њено напредовање треба да буде у директној вези са истим. Другим речима, савремена наука и техника морају да буду мултидисциплинарне. У том смислу, савремена наука требало би да има

комуникацију и са граничним научним областима. Ту се, пре свега, мисли на уметност, историју културе итд. Методолошка заснованост истраживања не сме да буде лишена рефлексија које се тичу демократизације и плурализма мишљења. Савремена научна истраживања су комплексна и подразумевају системске пројекте. Она не смеју да буду лишена социјално-еколошке експертизе.

Што се тиче научно-техничке револуције, не можемо а да не наведемо рад Т. Куна „Структура научних револуција“ где он говори да „призната од свих научна достигнућа у току одређеног времена дају научном друштву модел постављања проблема и његовог решавања.“²⁴⁶

Овде је реч о смени парадигми јер се само тако долази до напретка науке. Постоје доминирајуће тачке гледишта које су општеприхваћене као и основни принципи које он назива „нормалном науком“ и на чије развијање већина научника троши своје време. У таквим околностима „нормална наука“ тешко прихвата иновације које противурече њеним принципима или их сасвим руше. Тако Т. Кун примећује да „када стручњак не може више да избегне аномалије које руше постојећу традицију научне праксе, почиње са нетрадиционалним истраживањима, која на крају крајева доводе целокупну грану науке до новог система, нове базе за практична научна истраживања.“²⁴⁷

На овај начин Т. Кун је објаснио смјену парадигми као предуслов за напредак науке и уопште научно-технички прогрес (реч је о научно-техничкој револуцији).

У принципу, научно-техничка револуција доприноси „компресији времена и простора.“²⁴⁸ Наиме, модерна технологија време и простор чини доступним савременом човеку „смањивање дистанце које раздваја земље и људе прва је и најопипљивија последица модерне технологије. Када млазни авион путује брзином сто пута већом од брода на једра, физичке раздаљине су сто пута мање. Ако са једног краја планете на други људи могу доспети за само неколико часова уместо за неколико година, као на почетку нове ере, савремени свет се претвара у јединствен глобални простор. На почетку те еволуције налази се гигантски технолошки узлет: ослобађање транспорта, комуникација, од покретачке енергије живих бића и природних сила... суперсонични ритам физичких комуникација надмашује брзина електронских медија, тог нервног система којим струји духовни живот планете. Преко 3000 комерцијалних сателита и милијарду телевизора претвара свет у једну велику позорницу на којој милијарде људи посматрају исти спектакл. Пуким притиском на дугме интернета

²⁴⁶ Кун Т, Структура научних револуций, Прогресс, Москва, 1977, стр. 11.

²⁴⁷ Исто, стр. 23.

²⁴⁸ Печулић Мирослав, Глобализација (два лика света), Гутенбергова галаксија, Београд, 2005, стр. 55.

отвара се трезор светског духовног блага. Непојмљиву брзину емитовања илуструје податак да целокупна Encyclopaedia Britannica, са својих 25 томова, може да се емитује преко Атлантика за само један минут.²⁴⁹

Занимљиво је да Мирослав Печујлић о информатичкој револуцији и глобализацији говори као о близанцима, а затим каже да је: „Информатичка револуција само део, иако кључни, таласа научно-технолошке револуције која, попут великог стабла, садржи низ грана. У потрази за новим изворима енергије своје краке она распростире до узлета у космос, до дубине морског дна, заснива се на чудесној различитости од хидрогенске, сунчане и геотермалне енергије до плиме мора, биомасе и атомске енергије. Биолошка револуција, то је најмоћније откриће после разбијања атома, омогућиће стварање потпуно нових извора сировина и нову револуцију високих приноса у пољопривреди. Својом интервенцијом научно-технолошка револуција смера преобликовању не само спољашње већ и природе њеног творца – продире у најскривеније тајне човековог генетског кода, открива генетску мапу. Дах застаје пред репертоаром њених интервенција које су већ на дохвату руке: хибернација људског организма, продужетак живота, ефикасне терапије низа болести, клонирање људске врсте и лоботомске промене индивидуалних особина. Истовремено, створен је човек двојник – робот са способношћу саморепродукције и самоуништења, способан да створи нову генерацију робота без човековог учешћа.“²⁵⁰

Овакав закључак долази пре из великог страха да човечанство, односно научно-технички прогрес, не крене путем без самоконтроле, што се наравно може преобратити у своју супротност, исту онакву какву је Винер једном приметио да уколико човечанство не буде обазриво, а посебно научно-техничка елита, једнога дана машине могу завладати људима.

Kenichi Ohmae о истом проблему овако пише: „Потпуна преданост глобалној економији мора бити праћена потпуном преданошћу иновацијама. Компаније се морају окренути иновативности као никада до сада. Ово је једноставна изјава која се мора снажно урезати у корпоративни вриједносни сустав. Многе компаније које нису изравно у вези с технологијом, демагошки дају значај технологији. Добра је то ствар, сви се слажу. Бавили би се њоме више, но или немају довољно знања или се сувише боје иновирати. Иновација их може одвести до неудобних зона.

Но требали би погледати око себе. Требали би учити од Скандинавије. Посебице је шведски приступ иновацијама занимљив, јер

---

²⁴⁹ Исто

²⁵⁰ Исто, стр. 58.

подсијећа на римског бога Јануса. Јанус је приказиван с два лица, једним би гледао уназад, а другим помно зурио према будућности. Шведска никада не престаје говорити о својој повијести и доприносу знаственим иновацијама.²⁵¹

Анализом овог пасуса долазимо до закључка да научно-технолошки развој не мора да буде у контрапункту са традицијом. Аутор је веома сликовито то објаснио када је замислио бога Јануса са два лица, једним које гледа унутар нације, у прошлост и другим којим је непрекидно загладан према свету будућности. Другим речима, не треба се лако одрицати свог идентитета, треба бити поносан али истовремено схватити да је домаће тржиште мало и да што се трговине и тржишта тиче треба бити окренут према свету. У том контексту, и научно-технолошки прогрес не мора априори да подразумева губљење сопственог идентитета. То у многоме зависи од умешности елита да избегну различите замке које тржиште, односно ТНК постављају малима. Успех долази кроз такмичење са бољима од себе. Само ће тако домаћа памет доћи до изражаја и показати колико зна и може. Суштина је да домаће компаније иду за тим да склапају савезништва са најбољима, али да при томе воде рачуна да буду и најјефтинији. То подразумева да су елите поштене, што са земљама у транзицији није случај. Очигледно да, када говоримо о елитама, не треба их поистовећивати са друштвом, или на њих гледати као на аутентичне представнике друштва. То су често однарођени „представници“ који раде за свој рачун, а у том контексту и туђ.

Елите које воде паметну политику наћи ће начина да се ТНК прилагођавају домаћем идентитету како би освојили тржиште. Међутим, уколико су елите корумпиране онда ће то бити сасвим обрнуто. Оне ће се просто одрећи свог идентитета. Ипак, „технолошке платформе су увијет без којег се не може у умреженом свијету. Када би постојало мноштво типова софтвера и хардвера, особни корисник био би посве збуњен. Потрошачи морају веровати како постоји стандард, тј. точка референце. Такођер, морају поклонити своје поверење овој премиси и на томе градити своје дјеловање. Куповање комада софтвера који обећава већу продуктивност не би требало изискивати трошак промјене комплетног рачуналног састава; софтвер би се требао укупчати у састав који је већ у погону.

Роботика је подручје технологије чија се примена све више проширује. Природно је да генерира нерационалне страхове од стројева које могу замијенити људска бића. Могућност да ће људи постати робови стројева није ништа него морбидна знаствена фантастика. Технологија не

²⁵¹ Kenichi Ohmae, *Nova globalna pozornica, izazovi i prilike u svijetu bez granica*, MATE d.o.o., Zagreb, 2007, str. 247.

вриједи ништа ако је људи не могу примјенити... Људе се треба охрабривати да раде с технологијом, а не против ње или без ње. Најбоља технолошка платформа је она која ријешава већину проблема.“²⁵²

Из наведеног се јасно може уочити начин на који би требало да функционише развијање технолошких платформи. Наиме узлет технологије у први план ставља комуникацију јер су, пре свега, компаније заинтересоване за брз и делотворан начин пословања. Успостављање заједничких стандарда је норма коју прихватају сви који желе успех у послу. Прихватање стандарда и норми не сме се схватати као атак на традицију, напротив. Неспособне домаће компаније које имају монопол на тржишту често поменуће платформе за које су важни стандарди и норме манипулацијом проглашавају „страним телом“, односно моделом који ће уништити национални идентитет. Ми, наравно, нисмо случајно употребили термин „манипулација“ и ту треба јасно разграничити шта је шта. Ово још не значи да је орвелијанска тенденција научна фантастика. У одређеним околностима она може постати реалан ризик „ако нови њу-дил не наступи, ако фаталистички однос постмодернизма и неолибералног глобализма постане самоиспуњавајуће пророчанство, тада кошмарни сценарио постаје реална могућност. Замислимо како би изгледала бразилијанизација Европе... Неолиберализам је победио, национална држава је укинута, социјална држава се претворила у рушевине на место државних норми, права и моћи, наступа безброј међусобно супротстављених актера који се налазе у међусобном рату свих против свију. У опасним централним деловима града службеници раде у канцеларијама које су претворене у затворене тврђаве транснационалних компанија. У њиховој близини налазе се паркови које су окупирали милитантни 'Зелени' (тзв. 'терористичка језгра') и које бране оружјем. Наоружани пензионери патролирају границама својих квартова. Брзе траке за суперлимузине и трошни, пропадајући диносауруси социјалне државе – возила јавног превоза – међусобно се укрштају. Они који се одлучују у још увек постојећу железницу, чине то на велики сопствени ризик... На место Уједињених нација ступа организација која се назива Уједињеном Кока –Колом. Остаци националних држава захтевају плаћање такси које конкуришу осталим облицима рекета.“²⁵³

Овакав орвеловски сценарио свакако је претња и као такав се треба узимати у обзир код управљања друштвеним развојем. Ми би смо пре навели Печујлићева запажања која се тичу светског друштва и тзв. *великог двојства*. Наиме, он каже: „Зграда светског друштва која се све бржим ритмом подиже не представља тоталитарни поредак. Ауторитарна

²⁵² Исто, стр. 131 - 132.

²⁵³ Beck U, World Risk Society, Polity Press, Cambridge, 1999, p. 161.

(„орвелијанска“) глобализација само је једна од тенденција. Светски ток још увек представља 'двоструко књиговодство' историје са својом демократском/хуманијом и ауторитарном/дехуманизирајућом страном... 'Велико двојство' које као сенка прати модерно друштво од његовог рађања не мора, међутим, да остане и његово трајно својство, да буде овековечено. Непредвидива катаклизма или трајно погоршавање осетљиве равнотеже између стваралачких и деструктивних сила које је човек освојио, између хуманијег и нехуманијег лика светског друштва, може такође да буде његова судбина. Фаза репресивније глобализације наговештај је о опасној промени равнотеже нагоре.²⁵⁴

Печујлић је добро приметио да глобализација сама по себи не подразумева дехуманизацију која долази са савременом технологијом, већ оптимистичку верзију постмодерног друштва. Међутим, и он показује дозу уздржаности пошто има у виду проблем постојања тзв. *великог двојства*. Свестан је да се треба борити за равнотежу између стваралачких и деструктивних сила. Репресивна глобализација на чију се страну у овом времену помера клатно равнотеже може довести до нежељеног сценарија, односно до катаклизме светских размера: „Глобализација се разликује од вестернизације по томе што она нема центар у коме се доносе одлуке. Свет данас зависи од САД не као од глобалне управљачке штабне собе, већ као од левка који се образује и око кога је вртлог тера да се окреће. Глобализацији није потребно насиље, на које се некада ослањала вестернизација; Она је заснована на привлачности слика... и на стохастичком деловању милијарде људи који и одређују тенденције, непознате и њеним 'архитектами'. Баш зато дати процес се не може описивати строгом теоријом... Није случајно да зато епоху глобализације одавно називају 'периодом неодређености' и 'друштвом ризика'. Ти епитети прецизније и дубље одражавају суштину нашег времена.“²⁵⁵

Очигледно је да управљање глобализацијом, а тиме и научно-техничким прогресом и друштвеним развојем уопште, није могуће из једног одређеног центра. Проблеми модерног света се преплићу, мултидисциплинарни су и што је најбитније не постоји могућност да се са једног места њима управља. У томе је, у ствари, и суштина глобализације. Управо истраживачи данас и наилазе на тешкоће које су они, као што видимо, формулисали „неодређеношћу“, ако томе још додамо „друштво ризика“, стижемо на терен који тражи одговор на питање: колико је „глобална“ глобализација?

²⁵⁴ Печујлић Мирослав, Планетарни кентаур, два лика глобализације, Српска политичка мисао, Нова едиција vol. VII, no. 3-4, ИИЦ Нова српска политичка мисао, Београд, 2001, стр. 54.

²⁵⁵ Иноземцев В. Л, Современная глобализация и ее восприятие в мире, Век глобализации 1/2008 (журнал), стр. 37.

Неки истраживачи су убеђени да се први талас глобализације односи још на време од шеснаестог до осамнаестог века. Они у ствари говоре о „три таласа глобализације“²⁵⁶ и да се последња два таласа могу назвати „реглобализацијом“²⁵⁷. Наравно, да су они супериорни у односу на први талас јер се пре свега тичу информационе и технолошке области. Те технолошке промене су се практично догодиле у целом свету. Њиховом убрзању допринела је интензивна конкуренција. Промет у међународној трговини растао је веома брзо у односу на глобални укупни производ: „Неопходно је обратити пажњу на правце робног кретања. Од 1950. до 1993. године укупни производ свих држава света је порастао са 3,8 до 18,9 трилиона долара (или 5 пута), а обим промета у трговини са 0,3 на 3,5 трилиона долара (или 11,7 пута).“²⁵⁸ Тако се догађа да: „Од 1996. до 2006. године темпо раста обима извоза у свим земљама света износио је 6,3%, а темпо раста укупног производа – око 3,5%“²⁵⁹.

Огромно повећање производње и промета роба није само резултат глобалних процеса, већ научно-техничког прогреса и укупног друштвеног развоја. Оваквом расту допринеле су и промене које је претрпело међународно право. Нажалост често се користи и сила у међународном праву тако Улрих Бек каже: „У међународном праву садржано је и право коришћења силе, а такође и постављена је граница између праведног рата и неиспровоциране агресије. Али је то урађено незадовољавајуће, пошто није разјашњено *имају ли право на постојање саме државе* или, прецизније речено, задовољавају ли оне захтеве Опште декларације о људским правима... при прелазу са националне државе на космополитски светски поредак догађају се промене у вези са приоритетима међународног права и права човека. Принцип 'међународно право је изнад људских права' који је важио у условима 'прве модерне', када су доминирале националне државе, замењује се принципом 'људска права су изнад међународног права', коме су потчињени глобални односи у 'другој модерни'.“²⁶⁰

Ми смо већ у ранијим поглављима говорили о проблемима неуважавања међународног права, што је у посредној вези са претходно реченим. Суштина је да се међународно право, када су у питању велике силе и алијансе, не уважава или се под изговором борбе за људска права

²⁵⁶ Robertson R, *The Three Waves of Globalization. A History of a Developing Global Consciousness.* – Nova Scotia, London; Fernwood Publishing & Zed Books, N. Y, 2003, p. 7-11.

²⁵⁷ Findlay R, and O'Rourke K, *Power and Plenty: Trade, War, and the World Economy in the Second Millennium*, Princeton University Press, 2007, p. 473.

²⁵⁸ Krugman P, *Does Third World Growth Hurt First World Prosperity? The Evolving Global Economy: Making Sense of the New World Order*, Ed. By K. Ohmae, Harvard Business School Press, Boston, 1995, p. 117.

²⁵⁹ *World Trade Report 2007.* – Geneva: World Trade Organization, 2007. – Ch. 1. – p. 2.

²⁶⁰ Бек У, *Космополитическое мировоззрение. Центр исследований постиндустриального общества, Свободная мысль, Москва, 2008, стр. 190.*

интервенише широм света. У позадини свега тога, између осталог, стоји и борба за технолошку превласт, односно промоцију. То се не односи само на оружје, већ и на оно што долази после завршетка интервенције. Такве земље треба обнављати и управо земље које су учествовале у агресији „технолошки обезбеђују“ и обнављају инфраструктуру и привреду уништених земаља.

Данас је тешко раздвојити технолошки развој од друштвеног и што је најважније од *друштва ризика*: „Гигантске размере савременог ризика извиру из његове особне природе. Ризици не представљају нешто спољашње, попут природних катастрофа, библијских поплава или земљотреса, већ су људско дело, плод ограничене контроле над властитим акцијама, њиховим последицама. Ризици не представљају случајне или узредне последице и одступања, већ управо логичне последице владајућег типа технолошко-економског развоја. Они нису резултат недостатка технологије; њеним развојем они, стога, не нестају већ се драстично увећавају.“²⁶¹

Поставља се питање могу ли земље које имају развијену технологију саме себе да обуздају и уз помоћ исте не користе без ограничења природне ресурсе малих и незаштићених земаља? Децидиран одговор на ово питање је тешко дати, иако постојећу драстичну технолошку неравнотежу треба што пре уравнотежити. За тако нешто мора да постоји и међународна правна регулатива која омогућава Уједињеним нацијама и њеним органима да реагују. Ово подразумева и оснивање суда где ће се искључиво решавати такви проблеми. Постојећа регулатива није довољна. Данас Атлантиком плови ђубриште величине САД које се сваким даном увећава. То се само констатује али још нико није ни пред којим судом одговарао. О надокнади штете и да не говоримо.

Свесни смо да никакав суд не може помоћи као што то може правилно и ефикасно *управљање друштвеним развојем*. Управљање не подразумева само институционализацију већ и предузимање мера како би научно-технички прогрес био у служби одрживог развоја. За тако нешто поред институција потребно је развијати свест о томе да ефикасно управљање подразумева стратешку контролу искоришћавања ресурса и њихове обновљивости. Затим, проналажење механизма којим ће менаџери ТНК у планирању акција увек имати на уму докле смеју да иду у њима, да не би долазило до еколошких катастрофа, климатских поремећаја, уништавања извора кисеоника, неконтролисаног генетског инжењеринга. Очигледно да је и у овом случају ефикасно управљање зависно од нивоа свести оних који се баве корпоративним управљањем, али и од

---

²⁶¹ Печујлић Мирослав, *Глобализација (два лика света)*, Гутенбергова галаксија, Београд, 2005, стр. 188.

међународног законодавства које би морало да предвиди могућност контроле рада ТНК и ригорозних казни уколико се не придржавају прописаних стандарда.

За наше истраживање веома је важно истаћи да увећавање сиромаштва доводи до милитаризације света, рађања тероризма и на крају до могућег сукоба цивилизација. Зато не треба заборавити на социјалну димензију која је директно везана за технолошки развој и управљање друштвеним развојем. Наиме, технологија би морала да буде доступна свим земљама. Управљање у том случају подразумева проналажење начина да се у сиромашне земље извезе технологија по прихватљивим условима и да у тим околностима њихов друштвени развој зависи од доброг управљања, а не од добре воље великих корпорација. У ствари у савременом бизнису се и не може говорити о „вољи“ већ, пре свега, о интересима. Доктрина управљања коју предлагемо морала би да подразумева друштвени развој у коме постоји равнотежа између интереса ТНК и одрживог развоја. Наравно, социјална димензија мора се узимати у обзир јер је она један од услова квалитетног друштвеног развоја. Без управљања које све напред поменуте параметре узима у обзир светско друштво је ближе орвеловском поретку него конституисању стабилног и делотворног развоја. Треба имати на уму да и фактор *време* игра значајну улогу. Данас се скраћују временски размаци између појављивања нових технологија. Застарелост технологија наступа већ после пет година експлоатације. Међутим, на пример, компјутерска технологија застарева већ за годину дана. Технолошки развијене земље и њихове корпорације морају да предвиде којим ће темпом ићи скраћивање тзв. „технолошких интервала“ у којима се лансирају нове технологије. Ефикасно управљање без такве прогнозе је у савременим условима незамисливо. Очигледно је да високософистицирана технологија има и нека своја ограничења, када је у питању време, и зато је *предвиђање*, или како то неки формулишу, прогноза битна карика у управљању друштвеним развојем. Наравно, треба знати да са напретком технологије напредује и све остало, па и прогноза нема досадашње значење. Напросто, то су више егзактна предвиђања као последица проучавања различитих параметара. Они се научно упоређују и уз помоћ нових информационих технологија доводе до прецизних резултата које они који управљају друштвеним развојем могу делотворно да користе.

Можемо извести закључак да у 21. веку више није ништа исто као пре. Ствари се догађају веома брзо, а у том контексту и иновације које ће у будућности све пресудније утицати на друштвени развој. Земље које више улажу у научно-технички прогрес свакако да ће имати и веће резултате. Ми смо већ напоменули да је битан параметар *равнотежа* која се не односи само на економска кретања, него и на драматичну демографску

експлозију нарочито у сиромашним земљама. Тако је „глобализација сиромаштва“ претња коју планери друштвеног развоја морају узимати озбиљно у разматрање. Често се чује да ће сам економски развој утицати на то да се демографска експлозија у појединим земљама смањи. Другим речима, научно-технолошки прогрес ће учинити своје. Међутим, они заборављају на религијски фактор (исламске земље), јер научно-технички прогрес неће укинути религију као такву, већ ће је још и ојачати. Имамо у виду инфраструктуру: џамије, медресе, школован кадар у верским центрима (Саудијска Арабија). Пошто научно-технолошки развој подразумева и више новца, религија ће у оваквим земљама, уместо да смањује свој утицај исти појачавати. Невоља је у томе да ће уколико не дође до убрзаног технолошког развоја и сиромаштво буде све веће, и милитантни религијски предводници све више добијати на значају, па ће уз демографску експлозију порастати и тероризам. Очигледно и овај проблем подразумева равнотежу и то више фактора: религиозног, економског, демографског итд. Мишљења смо да су демографски проблем, научно-технолошки развој, у том контексту и управљање друштвеним развојем у каузалном односу. Ми смо дали виђење које се не поклапа са већином досадашњих погледа значајних истраживача на демографски проблем. По нама, научно-технички прогрес не значи априори смањење демографске експлозије у исламским земљама. Треба пажљивије прочитати Куран и ствари ће изгледати сасвим другачије. За овакво мишљење даје нам за право и случај Саудијске Арабије или Кувајта. Тамо је веома висок национални доходак али није дошло до рапидних демографских промена. Ми, наравно, не мислимо да научно-технолошки развој нема утицаја и на демографију, али то није онај проценат који би се очекивао у некој, на пример, хришћанској земљи.

Као резултат убрзаног научно-техничког прогреса четрдесетих година двадесетог века дошло је до научно-техничке револуције. Из корена је промењена слика развоја науке и дошло је до негирања већ формираних научних парадигми и стварања нових техничких система. Производња је аутоматизована, а самим тим је и аутоматизован и систем управљања. „Уместо да сам човек управља машинама и механизмима, то чине аутомати и аутоматизовани системи, за просту механизацију је све мање места, застарелу технику, радећи самостално по претходно задатом програму, са све мањом потребом за учешће човека... На тај начин створен је систем 'наука – техника – производња', где је кључна улога са технике, коју је она имала у претходној етапи, прешла на науку.

Од тада наука је постала непосредна произвођачка снага, што је принципијелно карактеристика научно-техничке револуције. Она се по томе разликује од прве етапе научно-техничког прогреса где се са становишта утицаја на динамику социјално-економских промена, сачувао

известан паритет између науке и технике. То значи да *материјална и финансијска улагања непосредно у науку, и то не само примењену него и теоретску и чак хуманитарну, почињу да се враћају и то брзо као и улагање у разраду нових технологија, машина и механизма или прерађивачке индустрије.*

Добра илустрација реченог су на пример социолошка, психолошка, политиколошка истраживања и направљене на основу њих препоруке по којима се доносе ефикасне стратешке и кадровске одлуке, и остварује социјална политика у предузећима.²⁶²

На тај начин је дошло до квалитативне промене науке, технике и производње. Другим речима, то се слило у јединствену целину, што се одразило и на њих саме. Повећао се број параметара научног знања. Човек је почео да влада природом, што раније није могао. Наиме, он је почео да *управља природом* што је адекватнији термин. Сада су многе операције постале рутинске, јер се обрадом података доносе програмске одлуке које су битне за управљање друштвеним развојем. Дошло је до информационо-технолошке револуције тако да је Черчилова крилатица да *ко влада информацијом тај ће владати светом* добија пуни смисао. Информација више не зависи од удаљености две тачке, односно растојања. „За разлику од сваке друге револуције суштина трансформације коју ми преживљавамо данас повезана је са *технологијама обраде информације и комуникације*. За ову револуцију информациона технологија је исто што су и нови извори енергије били за индустријску револуцију.“²⁶³

О значају информационе технологије је данас написано много књига. Научно-технички прогрес је тешко и замислити без информација. Борба за овладавањем ресурсима и капиталом није могућа без информацијске технологије. У том смислу води се и својеврсна културна борба: „У информацијском добу оне се првенствено воде у медијима и помоћу њих, али медији нису носиоци моћи. Моћ као способност наметања обрасца понашања налази се у мрежама путем којих се размењују информације и манипулира симболима што се повезују с одређеним друштвеним актерима, институцијама и културним покретима путем иконографије, гласноговорника и интелектуалних тумача. Дугорочно гледано, није важно тко је на власти јер је расподјела политичких улога врло распрострањена и ротирајућа. Више не постоје стабилне елите власти. Међутим, постоје *елите на власти*, тј. елите које се формирају обично тијekom кратког раздобља власти, и користе свој привилегирани политички

²⁶² Чумаков А. Н, Глобализация. Контуры целостного мира: монография, – 2-е изд, перераб. и доп. – Проспект, Москва, 2009, стр. 140 – 141.

²⁶³ Кастельс М, Информационная эпоха: экономика, общество и культура, ГУ ВШЭ, Москва, 2000, стр. 50 – 51.

положај за трајнији приступ материјалним ресурсима и друштвеним везама. Култура као извор моћи и моћ као извор капитала, темељи су нове друштвене хијерархије информацијског доба.²⁶⁴

Све у свему, нисмо случајно приметили да научно-технички прогрес и управљање друштвеним развојем не можемо посматрати одвојено, као што и не можемо заобићи мултидисциплинарну димензију проблема. Наиме, културолошка страна друштвеног развоја је повезана са информатичким развојем, а информација је опет, један од ослонаца научно-техничког прогреса и суштинска карактеристика управљања. Другим речима, у информацијском друштву сви процеси су међузависни. Више није питање хоће ли неко бити информисан, него којом ће брзином то остварити. Сада је све у брзини, па и горе наведено „трајање“ елита, посебно политичких. Међутим, не треба заборавити да постоје и управљачке елите, културне елите итд. У свему томе социјална димензија ипак је важна, ако не и најважнија, за проналажење консензуса када су у питању контроверзе које произлазе из неравнотеже између економске моћи са једне стране и социјалних тензија које долазе са губитком посла, порезима, стварањем несигурности, страхом. Ту је мала граница између поделе на нас и њих, односно „Ми против Њих“.²⁶⁵ Када се та граница пређе онда је у питању неодговарајуће управљање друштвеним развојем али и злоупотреба научно-техничког прогреса. Оваква подела доводи најчешће до сукоба, у први план излазе расизам и ксенофобија. Зато је научно-технички прогрес и управљање друштвеним развојем питање које се буквално односи на живот око нас, на доношење конкретних одлука које се одражавају и на будућност. Када кажемо одлука ту мислимо и на управљање али и на политику. Свесни смо да моћ не мора да проистиче само из материјалних ствари. Ако до тога дође, тежња наметања модела и одређеног начина мишљења, на пример, већини становништва постаје остварљива. То може да буде последица страха становништва који није једнозначан за све земље. За САД то ће бити страх од имиграције, која се може поистоветити са расизмом, потребом да се социјално помажу, што ствара одијум код домородачког становништва. Свесни смо да правих домородаца у САД и нема али екстремисти траже ослонац у „пионирском“ насељавању. Код других, малих земаља, страх о коме је реч рађа одијум код већине становништва у односу на велике и богате земље. Они у њима виде експлоататоре који брину само о свом профиту. Наравно, када би само овакав образац постојао не би било излаза за многе проблеме који муче планету јер „сасвим је различит примјер ако људи изједначују квалитету живота с очувањем природе и својим духовним миром, могу се

²⁶⁴ Castells Manuel, Kraj tisućleća, Golden marketing, Zagreb, 2003, str. 372.

²⁶⁵ Исто, стр. 371.

појавити нови политички актери који ће проводити нову јавну политику²⁶⁶.

Последњи пример који смо навели наводи нас на закључак да су разум и наука уз квалитетно управљање друштвеним развојем у моћи да разреше проблеме човечанства. Ипак, да би до тога дошло треба преовладати јаз између технолошког развоја и друштвене заосталости. Ту се не мисли само на мале и неразвијене, већ и на технолошки високо развијене земље. „Наша економија, друштво и култура, изграђени су на интересима, вриједностима, институцијама предочавања који увелике ограничују креативност, одузимају плодове информацијске технологије и изврћу нашу енергију у саморазарајуће супротстављање. Такво стање не смије остати. Нема вечног зла у људској природи. Нема тога што се не може промијенити свијесним, сврховитим друштвеним дјеловањем које се темељи на информацијама и легитимности.“²⁶⁷

Управо да не би дошло до, како Кастелс каже, „саморазарајућег супротстављања“ веома је важно да се управљање друштвеним развојем врши на начин да људи буду добро обавештени, да пословање подразумева друштвену одговорност, да се култура не одриче традиције, али ни модерних кретања, да приликом управљања се увек размишља и о солидарности како социјалне природе, тако и између генерација. При свему томе управљање ће бити лоше уколико не нађе модел који ће ускладити потребе човека са потребама природе, односно њеног очувања. Зато је важно да информације буду доступне свима, да се одлуке доносе консензусом. Једино ће тако научно-технички прогрес и управљање друштвеним развојем бити покретач новог и, рекли бисмо, бољег света.

---

²⁶⁶ Исто

²⁶⁷ Исто, стр. 382.

IV

УПРАВЉАЊЕ ОБРАЗОВАЊЕМ У УСЛОВИМА ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ И НАЦИОНАЛНИ ИДЕНТИТЕТИ

1. УПРАВЉАЊЕ ПРОМЕНАМА У СФЕРИ ОБРАЗОВАЊА И НАЦИОНАЛНИ ИДЕНТИТЕТИ

Образовање у условима глобализације подразумева сталне промене. Улагање у образовање све више расте. У развијеним земљама на образовање се даје 5 – 8% укупног националног производа. Међутим, у земљама у развоју та су улагања из разумљивих разлога далеко мања. „У друштву се искристалисало схватање да у сфери образовања лежи и основа за стратегију развоја не само сваке земље, него и целокупног човечанства. Заједно са тим стање образовања у савременом свету се оцењује као кризно, што се види из квалитета знања које је на ниском нивоу... дошло је до смањења нивоа здравља у процесу школовања, распрострањености наркоманије и криминала. Значајан број ученика у свету напушта школу пре него је заврши. У многим школама, где спадају и економски развијене земље, недостају квалификовани наставници, одговарајући учбеници, ефикасна методика школовања, плате педагошких радника су ниске, као и финансирање целокупног система образовања.“²⁶⁸

Када су финансије у питању постоји велика разлика између развијених и земаља у развоју. Иако далеко више улажу у образовање, развијене земље се такође боре са проблемима који се огледају у наркоманији, криминалу, здрављу младих, психичким тегобама и сл. Треба знати да „неразвијене земље издвајају из буџета за једног становника двадесет и пет пута мање средстава него развијене. Забрињавајућа је и појава карактеристична нарочито за неразвијене земље 'одлива мозгова', која још више повећава диференцијацију између држава“²⁶⁹

Међутим, важно је рећи да је „школа јединствена и непрекидна само за оне који кроз њу прођу од почетка до краја: за известан део становништва, углавном пореклом из буржоазије и ситнобуржоаских интелектуалаца. Тростепена јединствена школа – то је школа за буржоазију. За претежну већину становништва обухваћеног школовањем она није таква.“²⁷⁰

Данас се све више говори о потреби савремених реформи у сфери образовања које подразумевају сталне токове интеграције човечанства и у том смислу борбу за достојанствен живот сваког појединца. Процес глобализације образовања тече заједно са процесом економске интеграције. Такав је случај са Европском унијом, земљама АСЕАН-а, ЗНД

²⁶⁸ Глобалистика (енциклопедия), под редакцией И. И. Мазура и А. Н. Чумакова; ЦНПП „Диалог“, Издательство „Радуга“, Москва, 2003, стр. 712.

²⁶⁹ Исто

²⁷⁰ Кара-Мурза Сергеј, Манипулација свешћу, Никола Пашић, Београд, 2008, стр. 282.

итд. Глобализација образовања је непосредно везана за противуречности које су се појавиле између развијених индустријских држава и земаља „трећег света“. У суштини овде се ради о проблему који се односи на богати Север и сиромашни Југ. „Основни правци за решење те противуречности у сфери образовања су: а) обезбеђење сукцесивности образовања националне школе (етноцентризам) и мултикултуралног универзитетског образовања; б) разматрање 'одлива мозга' као облика инвестирања у људски капитал (human capital); в) тражење избалансираног односа школских програма усмерених на припрему радника за тржиште рада, и програм, који обезбеђује свестрани развој човека као личности.“²⁷¹

Сведоци смо два правца образовања у току глобализације. Наиме, са развојем технологије појавила се потреба и за обучавање већег броја људи који ће знати да управљају њоме. За тако нешто крупни капитал и међународне финансијске институције су спремне да уложе новац. Није случајно што је у току својеврсни маркетинг образовања који промовише кратак период за припрему радника и релативно брзо запошљавање. Ово је карактеристично за уске специјализације и стварање тзв. „фах идиота“. Овакво кретање у образовању је условљено измењеном економском ситуацијом и неусклађеношћу школовања са персоналним интересима корпорација. Други глобални правац се односи на уклањање неписмености. Знамо да је још 1990. год. одржана Светска конференција под називом „Образовање за све“ на Тајланду. Тада је изнет фрапантан податак да се 113 милиона деце уопште не школује, а да је око једна милијарда одраслих људи неписмено. Тачно је и то да је међу неписменима више жена него мушкараца. Наравно, да би се то остварило мора се повести и борба са сиромаштвом, ратовима, болестима итд.

Нова стратегија образовања у условима глобализације је „формирање информационе епохе чији ће главни инструмент у стицању знања бити спознаја. То је процес приватног и институционалног усвајања информација и обједињавања нове (прерађене и изабране) информације у оквирима савремених мегаинформационих структура, које воде рађању новог знања.“²⁷² Ново време или постиндустријска епоха је време индивидуализације спознаје коју многи још и називају *новим знањем*. Да би се дошло до задовољавајућих резултата на глобалном нивоу родила се идеја о управљању образовањем као процесом. Ми овде говоримо о управљању које подразумева функционалну намену образовног процеса с

²⁷¹ Глобалистика (енциклопедија), под редакцијом И. И. Мазура и А. Н. Чумакова, ЦНПП „Диалог“, Издање „Радуга“, Москва, 2003, стр. 197.

²⁷² Российская академия государственной службы при президенте Российской Федерации, Глобализация, под опщей редакцијом В. А. Михайлова и В. С. Буянова, Издање РАГС, Москва, 2008, стр. 215.

тачке гледишта методологије школовања. Реч је о етапном принципу: (основна, средња школа, факултет) како би циљ професионалног школовања био процес спознаје. Данас је очигледно да у процесу школовања не долази до акумулације и усвајања одређених података и информација, него стицања вештина и навика да се прераде информације којих је сваким даном све више. У том контексту и повећавање личних способности за примену индивидуално одабраних вештина како би се продуковале иновације и иновацијска знања. Наведено подразумева укидање границе између општег и професионалног образовања. „У XXI веку образовање треба да прати хуманистички идеал: образовање и школовање у току целог живота. За разлику од владајуће представе у XX веку да школовање остварују само специјализоване институције, у XXI веку у процесу школовања подједнако су дужни да учествују четири друштвене институције: кућа, специјализоване образовне институције (школа, факултети разног нивоа), црква, рад као место делатности. Нова тенденција све више постаје самозапошљавање. Удео традиционалне запослености, која подразумева фиксну плату за рад на радном месту, ће бити све мањи.“²⁷³

У процесу глобализације много тога се мења у самој организацији образовања. То је случај са процедуром како репродукције тако и примене новог знања. Нова технологија захтева способност да се пронађе и обради информација која служи спознаји. Све се више говори о режиму *on – line*. Ово се, пре свега, односи на више и високо образовање, иако је битно и за савремено средње образовање с обзиром на инсистирање на професионализацији. Савремена глобализација подразумева тзв. „бизнис – образовање“ по принципу *just in – time learning* (учење у тренутку), као и арсенал квалитетних услуга у одређеној сфери делатности. Све то упућује и на могућност да се периодично или систематски обнавља знање.

Глобализација значи конкуренцију у сфери образовања. При томе, на значају добија базично образовање. Имамо у виду да су школски програми оријентисани на припрему за упис на факултет иако су многи свршени средњошколци заинтересовани за неку врсту специјализације која ће им омогућити брже запослење.

Тако је почетком XXI века одржан Други међународни конгрес који се бавио питањима професионалног образовања под патронатом Уједињених нација. Тада се дошло до закључка да је највећи проблем младих незапосленост, затим стицање образовања и професионалне припреме, што подразумева веће инвестиције за увођење нових програма који ће омогућити стварање ефикасног система школства. Ми смо у посебном поглављу говорили о „цивилизацији знања“, међутим, треба

²⁷³ Исто, стр. 216.

указати на све развијеније тржиште знања које тражи одређена знања и усмерену образовну услугу. Наиме, све се више схвата да је усмереност у образовању производ безалтернативне конкуренције. У свему томе важно је узети у обзир и огроман утицај на образовање информатизације. Данас се са информатиком почиње још у основној школи. Прелаз на информационо друштво подразумева несметан приступ информацијама, брзо обнављање извора информација и изградњу смисла за избор приоритетних информација, знање да се она обради, доради, пренесе итд. Све се више говори о виртуелним облицима општења који помажу у усвајању знања. Другим речима, често се у литератури говори о тзв. *парадоксима знања* који утичу на саму личност стручњака. При самој преради информације у савременој пракси долази до нових узајамних односа између руководиоца и сарадника. У том смислу, све већи обим информација, у ствари, смањује мотивацију за акумулацију нових знања, што је такође *парадокс*. Имамо у виду и огроман број алтернативних информација, које сметају у процесу доношења одлука, а то се назива *парадоксом смањења самоуверености*. У процесу глобализације, с обзиром на брзи развој технологије, и знања брзо застаревају (*парадокс обучавања*).

Наведени парадокси имају свој одраз и на формирање интелектуалне елите. Поставља се питање да ли у савременим процесима глобализације пренос знања престаје да буде циљ образовања? Сведоци смо да уобличена методика формирања навика и „интелектуалног предузетништва“ још увек нема. Данас, у време информационог друштва, у *управљању образовањем* кључно је питање избора кандидата способних за обучавање. Они морају да имају мотивацију за стицање нових знања. Затим способност за брзо проналажење информација и њихову обраду. Све се више тражи „образовање по упиту“ (learning on-demand) тј. „у свако време“, односно на „сваком месту“. Наравно, ово није класичан процес школовања на који смо навикли када се преноси мноштво информација и проблемски расправља о њима, већ предвиђена могућност да се неопходна знања усвајају по потреби, односно у, за „потрошача“, одговарајуће време. Наравно, то не искључује организовани школски процес са одређеним образовним стандардима. Квалитетно управљање образовним процесом подразумева способност управљачких структура да изаберу технологију и саставне елементе електронских садржаја који укључују методику и омогућавају школовање на дистанци, тест програме, итд. Реформа школства подразумева и избор опреме и технологије која омогућава процес образовања у режиму од двадесетчетири сата. Све то изискује улагање у припрему кадрова. Наставници су и консултанти и ментори. Њихова информационо обученост мора да буде беспрекорна. У том смислу програми се прилагођавају школовању на дистанци. С обзиром на конкуренцију међународне границе, и када је у питању школовање, губе

некадашњи значај. Са економском либерализацијом шири се мрежа Интернета као и нове технологије у индустријској сфери телекомуникацијама итд. За управљање променама у сфери образовања важно је схватити и одређена кретања у светској економији као што је раст утицаја Светске трговинске организације и низа међународних институција. Наравно, ту се мисли и на ТНК и ТНБ. Данас је проширена сфера услуга, зато би требало одредити ценовник образовних услуга које су повезане са школовањем и одмором, односно туризмом.

Управљачке структуре морају да обезбеде такав систем школовања који ће омогућити да у току радног века свако може два до три пута да коригује или мења своју професију. Данас је све већа покретљивост квалитетних предавача које су конкурентске образовне установе спремне добро да плате. С обзиром да је и животни век све дужи, требало би узети у обзир и продужавање професионалне делатности или заснивање са таквим стручњацима тзв. делимичног радног односа.

У вези с тим, све се више говори о подсистемима образовања и принципима на којима се они заснивају. Један од тих принципа је *умети да учиш*, затим *обучавање за практичне навике*, *за живот у друштву* итд.

Искуство успешних компанија показује да је све већа тражња за кадровима који поседују *„стваралачки потенцијал, способност бављења различитим професијама, примењена љубопитљивост као елемент стваралаштва, постојање снаге, воље у достизању постављеног циља, способност овладавања граничним специјалностима (по формалним или неформалним школским програмима), тражи се висока култура образовања, и свако ко њоме овлада значајно повећава потенцијал професионализације друштва* у целини. Мерило постаје не само диплома (неки други документ – сертификат), који потврђује завршену специјалност или квалификацију, него и престижну друштвену увереност у високу професионалну квалификацију стручњака који су конкурентни и могу ефикасно да раде на својим радним местима, заузимајући одговарајуће положаје у управљачким установама. Реч је о професионалним квалификацијама и професионалној компетентности. То је важно за већу могућност запошљавања и изградње каријере.²⁷⁴

Тежња је да се у савременом образовању избришу границе између професионалног образовања и припреме. Реч је о томе да се ова два подсистема обједине и то на различитим нивоима (функционално, организационо итд.). Ово је у ствари *синергетски прилаз* у служби што квалитетнијег и свеобухватнијег развоја људских ресурса и потенцијала.

²⁷⁴ Корпоративное обучение, Авт.-сост. Д. Куприянов, Е. Лурье, М. Пахомкина, Вып. 1, Москва, 2004, стр. 68.

Све се више говори о потреби усвајања знања која ће омогућити активно коришћење информационих система у установама и корпорацијама. То је у ствари образовање које подразумева професионализацију као средство за *управљање променама*. У савременом школству то је приоритет, и већ смо рекли, успешне корпорације сматрају да су то *инвестиције, а не трошкови*. Наравно, такве инвестиције имају и социјални и економски карактер. У том смислу образовање се сматра све ефикаснијим средством за борбу против сиромаштва. Ова врста школовања се обавља посредством добијања великог броја информација и објашњавања разлика због чега се често врше преквалификације, чак и при образовању системским знањима. Ту се мисли на овладавање компјутерским, банкарским, брокерским, тржишним и другим системима. Циљ је стварања навика у знању да се одреде приоритети и изврши избор информација у процедурама припреме и доношења одлука. Када је реч о навикама, ту се не ради само о индивидуалним него и колективним које су социјално пожељне. Врло је битно да се овлада вештином технолошких интеграција и стицањем предузетничких навика. Са своје стране политичка власт и владе земаља које се интегришу у различите асоцијације све више имају потребу стварања комплексних образовних система који укључују и подсистеме од дечијих вртића (учење језика), преко средње школе где се обезбеђује основна компјутерска писменост. У том оквиру се подижу навике моделирања на завидан ниво. Ово иде све до система непрекидног образовања које подразумева разне специјализације, повећање квалификација, преквалификација итд. Данас се све више говори о новој култури света. Она подразумева еколошки одрживи развој. За тако нешто неопходно је школовање које подразумева оријентацију на развој човека у свету рада. Све је актуелније питање подвргавања професионалног образовања *универзализацији*. То подразумева континуитет знања, вредности, односа и вештина. Зато се данас образовне институције партнерски повезују са светом рада, што подразумева синергију различитих сфера: етике рада, технолошких и предузетничких вештина. Када је реч о култури у сфери професионалног образовања, она треба да буде јединствена. То јединство подразумева *човека + индустријску сферу + управљање*. Човек мора да буде спреман на одговорност и управљање сопственим знањима, наравно, и самостално образовање. Држава и корпорације морају да обезбеде школовање у току целог живота грађана. Значајан број младих људи данас нема неопходне квалификације и радне навике које траже корпорације на тржишту рада. Данас се догађа да оно што се учи у школи и оно што се тражи у фирмама није исто. Предузетници не желе да троше средства за професионално обучавање запослених. Они очекују да их школа припреми за то. Професионализација у сфери бизниса и друштвеног управљања има своје захтеве који подразумевају допунске програме у високом образовању. Ту се мисли на

„Мастер“ и друге врсте припрема за сферу бизниса. Када је о „Мастеру“ реч у свету се све више школују људи који стичу звање „Мастер администратора у сфери јавног управљања“²⁷⁵.

Тежња зближавања са Европом изражена је преко Болоњског процеса када је у питању високо школство. Тако је 19. и 20. маја 2005. године у граду Бергену дошло до сусрета министара просвете земаља чланица Болоњског процеса, како би се донели закључци и одредили приоритети до 2010. године. Циљ је био да се активира и оптимизује утицај структурних промена на факултетске програме, увођење иновационих процеса који се тичу предавања и вежби, прецизирање учешћа међународних институција и организација које су партнери у Болоњском процесу. Међутим, декларације европских држава о стварању европског професионалног високог образовања донете су још 1999. године на форумима у Саламанки, Прагу и Берлину. Очигледно да је намера да се рад координира и буде исти у разним кључним параметрима. Тако је уведено професионално образовање у два нивоа. Школовање траје три и четири године, као и мастер студије од годину дана. Докторске студије трају најмање три године. Што се тиче система оцењивања знања, ту је дата извесна слобода националним системима, али се скоро свуда за јединицу мерења знања узимају преносни поени или кредити. Унификацију оцена рада и садржаја добијених знања у земљама Болоњског процеса обезбеђује ECTS – European Credit Transfer System. Све то омогућава стандардизацију квалитета образовања као и повећану мобилност стручњака пошто се дипломе признају свим учесницима Болоњског процеса. Оцена квалитета знања се често спроводи од стране независних, невладиних, специјализованих, међународних агенција. Због узајамног признавања националних нивоа квалификација од стране свих учесника Болоњског процеса требало би извршити измену националног законодавства. То је једини начин да се искључи дискриминација при запошљавању свршених студената различитих земаља.

Болоњски процес омогућава глобални развој образовања који подразумева професионално, отворено и образовање на дистанци. Наравно, то је све у вези са повећаним захтевима „социјалног прогреса економски развијених и земаља у развоју. Усавршавају се облици школовања на даљину, што се сматра новим и перспективним прилазом систему висококвалитетног образовања које се базира на принципима друштвене праведности и равноправности.“²⁷⁶

²⁷⁵ Бакушев В. В, Демидов Ф. Д, Профессиональное образование в начале нового века и подготовка государственных служащих, РАГС, Москва, 2003, стр. 25.

²⁷⁶ Хвилон Е, Национальные рынки дистанционного обучения, e-Learning World, Москва, 2004, № 5 – 6. стр. 16 – 17.

Болоњски процес поприма многе елементе отвореног образовања. Србија је прихватила и ради по принципима Болоњског процеса, што значи да је њен циљ интеграција са земљама Европе у разним областима па и образовању. Ако пођемо од тога да је образовање *преношење информација и да оно служи човеку да стекне неопходне навике које ће му помоћи да унапреди материјалну производњу квалитативно и квантитативно*, онда је јасно да је *интеграција* у процес образовања који је развијен у Европској Унији само међукорак на путу ка учлањењу у исту. Образовање помаже расту стваралачког потенцијала личности, доводи до побољшања односа између људи, што подразумева већа колективна достигнућа у свим сферама живота. Ново образовање, односно нова глобална филозофија стратегије образовања, требало би да буде ослобођена од промовисања експлоататорских вредности и стварању нових егалитарних система чија је вредност тежња да се развије потенцијал свих социоекономских фактора који утичу на једно друштво. Само образовање које садржи те позитивне измене има смисла. Конкретни услови и искуство живота и рада које човек добија образовањем могу допринети будућој хармонији чији је крајњи циљ да човечанство преживи сва искушења и све самодеструктивне пориве. Основу филозофије таквог образовања требало би да чини једнакост и економска праведност. Данас је то далеко од неразвијених земаља, јер за сада нема евидентног напретка изузев ако у напредак не убрајамо наду као такву. Зато и говоримо о глобалној филозофији стратегије образовања. Идеја глобалног образовања има практичне аспекте. Она доприноси да се управљање подигне на виши ниво. То је начин да се правни системи и националне искључивости као њихова основа преобрате у принципе који ће промовисати нову реалност – реалност интеграција. Не греше ни они који у таквим интенцијама виде догматичност, али тешко је остварити образовање без идеологије. Добро је све док се проблем разматра као цивилизацијски, односно да подразумева кооперативност и спремност на узајамна одрицања. Свакако то су идеали. Шта стварност доноси није питање само образовања, него и стратегије глобализације политичких институција. Једно без другог није могуће консеквентно извести.

Ми се у нашем раду не бавимо „техником“, односно организацијом, на пример, Болоњског процеса као таквог, већ тражимо суштину уз чије разумевање је могуће објаснити глобалну *филозофију управљања и стратегију образовања*. Она данас има многе мањкавости, али сама чињеница да постоји и да се усавршава указује да је то један од путева како савладати кризу (економску, моралну, културну и сваку другу) која је у 21. веку погодила свет. Далеко смо од помисли да, као и многи покушаји до сада, и овај не може да доживи неуспех, јер, у принципу, још увек смо на нивоу експеримента. Већ имамо генерације које су школоване по Болоњском процесу. Међутим, није дошло до значајне покретљивости радне снаге из мање развијених земаља у развијене и обрнуто. Суштина је

у *неравнотежи* у развоју. Све док она постоји контроверзе око Болоњског процеса и сличних глобалистичких пројеката у образовању ће бити под знаком питања. Другим речима, декларативно изјашњавање о потреби уравнотежења богатства и смањивању јаза између богатих и сиромашних не води прокламованом циљу. Прелазак са речи на дела је одговор који мора бити дат у најскорије време иначе ће скептицизам бити оправдан, а глобална филозофија и стратегија образовања проглашена *непринципијелном*.

Природно је да се код свих глобалних процеса мора говорити о проблему националног идентитета. Друштво је данас у својеврсном „културном шоку“²⁷⁷. Говори се и пише о „неуротичној епохи“²⁷⁸ и што, нажалост, није нова појава о *социјалном стресу*. То је зато јер су национални идентитет и култура једног народа први под ударом глобализације. Та врста *културног шока* је лако објашњива с обзиром на вредносна мерила по којима је *професионални идентитет* нешто много важније од националног јер „решење проблема глобализације у професионалној сфери налази израз у схватању професионалног идентитета као одговарајућег општецивилизацијским, наднационалним и универзалним критеријумима професионализма – високог нивоа овладавања субјектом инструменталне и социјалне функције професије“²⁷⁹.

Јасно је да је у питању истицање у први план *прагматичности* која је један од параметара глобализације. Истраживачи неолибералне провенијенције такву ситуацију правдају и образлажу потребом да се стваралачки сруше сопствени стереотипи. Шта је у овом случају за њих стереотип? Све што се у једном народу назива баштином, културним наслеђем и на крају националним идентитетом. Мишљења смо да професионални идентитет као модел корпоративне вредносне оријентације губи свако апстрактно значење, сваку амбивалентност. Све је у хијерархији професионално-вредносних оријентација личности. Индивидуа је искључиво у функцији корпоративних интереса. Глобализација у том контексту има нове критеријуме и оријентире. Она нарушава баланс општецивилизацијских вредности као и националних, културних, групних итд. Ранији критеријуми који опредељују значај различитих социјалних модела су сада запостављени. Сада је битно да глобализациони потенцијал професије зависи од универзалности професионалног језика, типа професије, стадијума професионализације, личних квалитета. Квалитет подразумева одговорност на раду, младост, професионални динамизам и мобилност јер су то предуслови да се схвати процес глобализације, а с тим

²⁷⁷ Oberg K, Culture chock: A djustment to New Cultural Environments, Practical Anthropology, 1960. Vol. 7.

²⁷⁸ Ермолаева Е. П, Профессиональная идентичность и маргинализм, Психологический журнал, 2001, № 4. стр. 51-59.

²⁷⁹ Исто, 58.

и нови цивилизацијски свет. Револуција у области информационих технологија довела је до масовног отуђења људи. Висока одговорност чија се лествица сваким даном у ТНК подиже чини човека нестабилним, угроженим и он не може да предвиди нити даљу еволуцију друштва, нити своје место у њему. То су психо-социолошки фактори глобализације који доводе до тзв. професионалног стреса и неке врсте безнадежности. Што више долази до непредвидивости и социјалне несигурности то се јавља већа потреба за квалитетним *управљањем образовањем* које ће све ове проблеме узимати у обзир у решавању односа између тзв. нових тенденција и враћању вредностима националног идентитета. Суштина је да огромне негативне социјално-психолошке последице долазе са неуважавањем вредности националног менталитета, националне културе, и у крајњем националног идентитета. Они који се баве управљањем морају да уравнотеже два наизглед дивергентна процеса. Национални идентитет је стваран миленијумима, а глобализациони процеси, без обзира што су давнашња жеља многих империја, ипак немају снагу континуитета националног идентитета. Зато је потребно да управљачке структуре када је у питању глобализација, колико год оне носиле епитет наднационалног, нађу баланс са духовношћу и националним идентитетом. Самореализација није могућа ако је заснована само на успеху у професији. Духовна страна проблема у ствари највише доводи до поменутог стреса. Човека не можемо гледати одвојено од свог културног наслеђа, генске предиспозиције која долази са посебношћу која карактерише сваки народ. Управљач који не узима проблеме идентитета у обзир приликом интеграција у образовању, као што је за Европу Болоњски процес, увек ће се враћати на почетак, а такво образовање ће многи осећати као наметнуто од стране наднационалних структура.

Све ово не значи да ми немамо у виду „интензивно формирање савршено нове слике узајамних веза и узајамних зависности када не буде ни националних производа, ни технологије, ни националних компанија, ни националних грана“²⁸⁰. *Управљање образовањем* подразумева „нову културу као стожер ефикасности и одговорности пред човечанством у целини“²⁸¹. Наиме, на почетку епохе „економије знања“ и о образовању се говори као о производној делатности, односно оно нуди „образовни производ“. Обнављање већ постигнутих знања управљачи образовањем морају схватити као приоритет. Другим речима, управљање образовањем не подразумева само правне норме које су, на пример, предвиђене Болоњским процесом (ми се на тај начин не бавимо овим проблемом), већ

²⁸⁰ Reich R. B, *The Work of Nations: Preparing Ourselves for 21st Century Capitalism*, Knopf, N. Y, 1991, p. 7.

²⁸¹ Россия в глобализирующемся мире: мировоззренческие и социокультурные аспекты, отв. Ред. В.С. Стёпин, Отделения общественных наук, Секция философии, социологии, психологии и права, Российская академия наук, Наука, Москва, 2007, стр. 509.

нас занима сама филозофија интеграција у образовању, као и поседице до којих такво образовање доводи. Оне, наравно, могу бити позитивне и негативне. У позитивне спада већа доступност информација, њихова обновљивост, бржа смена приоритетности, брзо застаревање знања, брза прерада, дорада, обрада и пренос информација, способност општења на виртуелан начин, способност да се прилагодимо техногеним факторима од којих зависимо, итд. Негативне стране глобалног интегрисања се огледају у некој врсти сукоба цивилизација, јер различите асоцијације и интеграције у области образовања носе такође своју специфичност и на глобалном плану. Контроверзе се рађају управо због занемаривања проблема националног идентитета. У Европи су то покушали да реше прагматично: приликом стварања програма образовања у различитим државама, на пример, изборни предмети могу бити из области националне културе, историје, књижевности, обичаја итд. Све то без обзира на образовни профил. Да ли ће таквих предмета бити зависи од националних елита у образовању и заинтересованости студената за њих. Преовладава мишљење да је та врста слободе битна претпоставка за успех интеграција у образовању. Проблем је што се често политика меша у креирање образовања, нарочито у малим земљама. Политичке елите у таквим срединама под утицајем ТНК, или боље речено корпорацијског капитала, нису способне или не желе да схвате да је *равнотежа* између националног и наднационалног идентитета предуслов за успех. Напротив, они промовишу образовање са наднационалним предзнаком као задатак који нема алтернативу. Не схватају да је, што би рекао Кастелс, „моћ идентитета“ много већа него што се мисли. Зато се данас може говорити о *управљању променама* у сфери образовања и *националним идентитетима* као о два испреплетена процеса, јер све друго је ауторитарно решење.

У образовању се преламају многе противуречности савременога света. Оно је у ери научно-технолошке револуције основа промена, што не значи да не трпи утицаје националних друштава. Данас је мрежа и социјална мобилност друштвених група од суштинског значаја за корпорацијски начин размишљања. Зато је универзитетско образовање у фокусу интересовања друштвених елита које спроводе реформе и експерименте у образовању. Када је у питању европски континент то је, пре свега, Болоњски процес заснован на платформи Болоњске декларације. Прошло је једанаест година када су министри за високо школство из 29 европских земаља (1999. године) у Болоњи потписали нама добро познату Болоњску декларацију. Суштина ове декларације је у усклађивању образовања са неолибералном стратегијом глобализације: „Основни циљеви који су садржани у Болоњској декларацији могу се сажети у следећем: 1. остваривање процеса глобализације и функционализације високог образовања на европском простору; 2. усклађивање универзитетског образовања са развојним потребама савремених

транснационалних и глобалних корпорација; 3. ослобађање од традиционализма и модернизација образовања (увођење нових технологија у образовни систем, интернет студирање на дистанци и слично); 4. подизање квалитета и ефикасности студирања; 5. подстицање и јачање мобилности студената, наставника и научно-истраживачких кадрова широм европског простора; 6. успостављање јединственог система у европском високошколском простору; 7. увођење кредитних система (ECTS) приликом вредновања студијских обавеза; 8. унапређење европског суделовања у осигуравању стандарда квалитета високог школства; 9. захтев за суделовање студената у управљању; 10. промоција концепта перманентног образовања; 11. остваривање јединства европског високошколског простора и европског научно-истраживачког простора, као прадуслова на путу изградње друштва знања.²⁸²

Овако оријентисано образовање носи епитет тржишног јер служи *апликативној науци неолибералног типа*. То подразумева редукцију знања на *тржишну робу* која има прођу и за коју није важна култура као ни развој свестране личности у друштву. Сведоци смо да две трећине човечанства није дотакао „трећи талас“ друштвених промена. Тај простор се у науци формулише као полупериферија и периферија. Да би смо у нашем раду дошли до релевантних резултата потребно је да наведемо разлику између Унесковог интегралног хуманистичког концепта образовања, који је најбоље образложен у студијама Фредерика Мајора²⁸³, и Болоњске декларације. Унескова концепција образовања промовише образовање за живот у друштву, а не само за рад. Оно је саставни део концепта хуманог одрживог развоја. У њему се истиче значај општег културног и хуманистичког образовања. Наравно, у истој је равни и стручно и професионално образовање. У њему се говори о потреби еманципације личности. Другим речима, главне парадигме ове концепције су везане за *одрживи развој, солидарност и слободу*.

Болоњска декларација образовање у потпуности *подређује тржишту и глобалној подели рада*. Многи истраживачи тај концепт називају *образовањем без душе*. Овим концептом се стварају тзв. фах-идиоти или професионални идиоти. У њему о еманципацији људи се веома мало говори. У неолибералном друштву образовање је нажалост одвојено од васпитања. Образовне институције су дужне да школују за професију, а не за живот. Они поистовећују живот са професијом. Образовне институције су рационализоване и свде се на ускеспецијализовану професионализацију. Истраживачи попут Џ. Ричера Болоњски процес називају *мекдонализацијом образовања*. Још је једна

²⁸²<http://www.nspm.rs/kulturna-politika/virus-neoliberalizma-i-obrazovanje-na-platformi-bolonjske-deklaracije.html?alphabet=I> 10.01.2010.

²⁸³ Видети у студијама Ф. Мајора, Сутра је увек касно, 1991; Сећање на будућност, 1996.

синтагма парадигматична за критичаре Болоњског процеса. Они су промовисали синтагматски термин који је употребио Р. Блум *сумрак образовања*. После 11. година од доношења ове декларације ефекти овог модела су се негативно одразили на национални идентитет многих друштава. Развој здраве личности њима је у другом плану. Образовање и знање немају додирних тачака са хуманистичким вредностима које су битне за развој индивидуалних али и националних идентитета. Разуме се, Болоњска декларација није случајно настала. Она је последица глобализације у којој доминира технократски ум и корпорацијски интерес. Капитал диктира реформе свих делатности па и образовања и начин управљања њиме. Ако се боље изучи концепт Болоњске декларације јасно ће се издвојити неколико парадигми: *глобализација*, *функционализација* и, нажалост, *инструментализација*. Образовање је у служби крупног капитала и глобалне економије света. Она је увек у борби за тржиште у коме се испољавају све одлике *социјалдарвинизације* друштвених односа. Инсистира се на специјализацији знања за једнократну употребу ума. Њих не брине једнодимензионалност таквог приступа. Битна је тзв. европска подела рада. Овакво образовање је по свој прилици у служби „експлоатације без граница“ (П. Бурдије). Једна од последица таквог образовања је нова социјална неједнакост и појава економске кризе. Ми не мислимо да је само образовање кривац за економску кризу, али уз разне друге противречности и образовање има удела у њој. Зато „компаративна анализа реформе образовања и високог школства у пракси показује да се у различитим земљама и регијама Европе неједнаким темпом и квалитетом остварују циљеви од различитих актера (департмана, колеџа, факултета и универзитета; наставника, сарадника и студената), као и да је различит домет остварених реформи. Такође, различит је однос савремених политичких и привредних елита, као и масмедија, према овим процесима.“²⁸⁴ Међутим, није тешко закључити да овакав систем образовања ствара, како се често у социолошкој науци формулише, специјалисте, хомолуденсе, као и потрошаче у друштву спектакла. Болоњски процес образовања афирмише егоистички индивидуализам. У њему је цео свет у фрагментима, а имагинација је кодирана и у служби раста капитала као јединог мерила за све. На тај начин се обнавља филозофија Лајбница о *зобраћеним Маријама*. Под фирмом флексибилности ум постаје заробљен и за једнократну употребу. У ствари злоупотреба је често садржана у императиву глобализације образовања. Ово наводимо због тога јер смо мишљења да данас доминира *неолиберални асиметрични модел глобализације*. Такав модел подразумева да развијене земље и њихове корпорације лако дођу до јефтине и даровите радне снаге.

²⁸⁴<http://www.nspm.rs/kulturna-politika/virus-neoliberalizma-i-obrazovanje-na-platformi-boloniske-deklaracije.html?alphabet=1> 10.01.2010.

Они бирају студенте са највећим просеком које, узгред речено, обавезно проверавају, тако да светска периферија је и даље расадник „сиве масе“ за друге. Она постаје девастирана. То је, другим речима, плаћање данка за доминацију и политичко вазалство. Земље светског центра зато захтевају либерализацију у земљама полупериферије и периферије. То није ништа друго до *селективни протекционизам* који се само другачије формулише. Он је у служби интереса великих држава. У целом овом галиматијасу Европска унија се централизује, нажалост, фрагментацијом своје периферије, а преко елита у тим земљама практично врши експропријацију њихових ресурса. Суштина глобализације образовања лежи у *логици зависне модернизације* или како то неки воле да формулишу *логици асиметричне глобализације*. Овакав след догађања на крају доводи до *вестернизације* целокупног живота, што није добро ни за саму Европу. Социолози све више помињу *феномен смрти друштва* о коме је говорио А. Турен.

Када је реч о *управљању променама* у сфери образовања и оно има свој менаџмент. Имамо у виду да су „циљеви менаџмента – између осталог: прираштај капитала, чиста добит, ликвидност, промет, удео на тржишту, рентабилност инвестираног капитала“²⁸⁵. Све ово није далеко ни од начина на који размишљају менаџери, односно промотери, Болоњског процеса. Они под фирмом покретљивости у систему образовања афирмишу процес *неједнаке размене* „лакшег 'усисавања' ('крађе и прекрађе)' најдаровитијих дипломираних стручњака од транснационалних корпорација... данас су за опстанак и нову неоимперијалну мисију мегакапитала потребни високопрофесионални стручњаци као носиоци развоја. У овом контексту треба разумети процесе глобализације образовања: земље светског центра руковођене логиком крупног капитала захтевају либерализацију у земљама полупериферије и периферије, а себи остављају право на селективни протекционизам (по мери интереса својих корпорација)“²⁸⁶.

Образовање се данас схвата условом опстанка и развоја модерних друштава. Иновација је и у образовању темељ за укључивање у светске процесе образовања, али и сваке врсте интеграције. Школа није једина образовна установа, зато се развој људских ресурса не сме свести само на реформу школства. Важно је да су и велике и мале земље схватиле значај образовања. Зато ми и говоримо о знању као интелектуалном капиталу 21. века. Целокупно друштво и економија, која је у либералном капитализму

---

²⁸⁵ Др Милан Петровић, Наука о управљању као претпоставка управне политике (општи део), Правни факултет, Ниш, 2006, стр. 64.

²⁸⁶ <http://www.nspm.rs/kulturna-politika/virus-neoliberalizma-i-obrazovanje-na-platformi-bolonjske-deklaracije.html?alphabet=1> 10.01.2010.

покретач свега, је све сложенија. Време у коме живимо је све несигурније и непредвидивије. Природа послова се радикално мења услед веома брзих технолошких промена. Прошлост нема значај који је некада, пре најновије технолошке револуције, имала. Данас је тешко предвидети како ће ствари тећи на плану развоја света у наредних десет година. Научници говоре да се 60-их година људско знање удвостручавало сваких пет до осам година. Сада је тај временски период скраћен на две до три године. Образовање би требало да прати кретања и да иновира знања. Та потреба чини да образовање понекад подсећа на развијање склоности код младих за стицање тзв. *инстант знања*. Иначе, како другачије формулисати потребу да се брзо и ефикасно образовање избори са растућим захтевима капитала? Корпорацијама су потребни стручњаци за данас, често, како смо већ рекли, за једнократну употребу. Уколико су још увек млади, без обзира на висину образовања које поседују, они ће се у што краћем року морати да дообразују или ће их заменити други, релативно млађи који су овладели иновацијама. У том смислу школовање уз рад добија један сасвим нови смисао. Није случајно да се, на пример, у САД број запослених у делатностима високог знања као што су: професионалне пословне услуге изједначе са запосленима у индустрији. Утолико је тежи задатак образовних установа. Све је већи *дуализам* у образовању: са једне стране потреба да се образују кадрови по мери великих корпорација, а са друге стране усавршавају кадрови за научно-истраживачки рад. У другом случају, образовање задржава везу са традиционализмом, иначе не би било темељито и богато каузалностима које проистичу из научног дискурса. Данас више нико не спори значај образовања, али се често скептично гледа на могућност брзине усвајања знања, без обзира на помоћ компјутерске технике, интернета, и сл. Наиме, знање, као и све друго у животу, захтева неку врсту стабилизације. Једино се на тај начин могу издвојити знања и без великих одступања, прецизно по приоритетима за оно што нас чека сутра, надградити. Као што видимо за модерно образовање битан је и фактор-време. У тако брзим променама веома је важно не упасти у проблем *правног нихилизма*, што није циљ модерног образовања. То је важно за управљање образовањем. Оно није могуће без правног нормирања процеса промена. Наравно, промена није исто што и прогноза и у том смислу, оне се не могу правно регулисати, али се могу одредити начини реформе, као што је случај са Болоњском декларацијом, у којим се оквирима, са каквим квантитативним и квалитативним нормама, процес може најделотворније спровести. Такав правни оквир би протекционизам о коме смо говорили, када су у питању велике и мале земље, у приличној мери смањено. Ми смо свесни да он долази од економске моћи, па тек онда од правних норми. Такође знамо да највећи утицај приликом доношења правних норми имају велике земље. Оне ће, свакако, и ту налазити начина да по својој мери сачине правну регулацију. Ипак, то је значајан корак

којим би се бар наговестила могућност тражења праведног пута. Одлив мозгова из малих земаља, о коме смо већ говорили, могао би бити смањен уколико би и солидарност, колико год то парадоксално звучало, била правно регулисана. Овде мислимо на запошљавање и финансијску помоћ малим земљама како би се зауставио тренд преотимања најбољих свршених студената. Једино тако би се могао смањити јаз између развијених и неразвијених земаља. То је уједно и препорука за интеграције сваке врсте, па и у сфери образовања. Токови који су сада актуелни у Европској унији, па и самим Болоњском процесу не гарантују да ће се у скорој време нешто променити.

Сведоци смо да са појавом светске економске кризе велике земље Европске уније попут Немачке, Француске, Италије, уводе различите препреке за слободан проток радне снаге и у оквирима саме Уније, тако да румунске, бугарске раднике, на различите начине и под различитим изговорима, спречавају да нађу одговарајући посао у поменутиим земљама. Болоњски процес, а и оснивачки акти Уније, говоре да је циљ интеграције управо *слободно кретање радне снаге*. Све на шта смо указали супротно је прокламованим начелима. То је зато јер и у оквиру саме Европске уније постоји *центар* и *периферија*. Као некада „колонијална бирократија“ и сада припадници елите земаља са периферије и радикализовани интелектуалци школовани на Западу јављају се као део европске бирократије који под изговором да раде за опште добро својих земаља, али и земаља целе Европе, у ствари, стварају још већи јаз између центра и периферије.

Све наведено показује да Европска унија није без проблема и да је *управљање променама у сфери образовања и национални идентитети* тема која ће још дуго бити оптерећена контроверзама и тражити другачија, консеквентнија решења. За тако нешто није довољно само декларативно изјашњавање него и спремност на узајамне уступке. Асиметричност било које врсте није препорука за интеграцију, а још мање за спас од сиромаштва малих народа.

2. УПРАВЉАЊЕ ПОКРЕТОМ „ЦИВИЛИЗАЦИЈЕ ЗНАЊА“ И НАЦИОНАЛНИ ИДЕНТИТЕТИ

Процес глобализације као планетарна појава данас има велике могућности захваљујући информативној епохи. Том процесу помаже унапређивање професионалног знања. Данас постоји тзв. *типско* образовање које не зависи од земље, језика итд. Једно од главних средстава које омогућује такво образовање је Интернет. У будућности држава ће бити све мање централизована, што ће омогућити да професионална знања буду самостални производ.

„Водећи економисти предвиђају да би у 'цивилizацији знања' темпо инфлације знања требало да буде битно нижи од темпа обичне инфлације, јер се функције нових знања добијене у процесу обучавања или за време професионалне делатности у постиндустријској епохи знатно шире. Знања у 'цивилizацији знања' биће производ и фактор производње, предмет транзита, а такође средство нове организације друштва. Она су као ресурс слична финансијским, материјалним, војним и другим ресурсима, неопходна за очување безбедности, мониторинга и обнављања институција власти и управљања, могу бити искоришћена као реклама и роба. Битна карактеристика треба да постане 'индивидуализација знања', које се схвата не као створено од стране индивидуе (што је такође могуће), него као индивидуална карактеристика која сеже у дубину спознаје. На тај начин се постиже суштина спознаје – она није у ширини 'општег', него у 'индивидуалном', 'приватном', 'посебном', ако се примењују филозофске категорије“²⁸⁷.

Сложено обликовани свет знања управо се огледа у *цивилizацији знања* која се, као што видимо, у постиндустријској епохи све више шири и постаје производ. Ако већ говоримо у категоријама производа, транзита, организације друштва, онда се подразумева да оно има и своју цену. Међутим, све што има цену конкурише на тржишту. Ми ћемо у посебном поглављу говорити о конкурентном образовању, нас интересује колико је *унификација знања* битна за одредницу *цивилizације знања*, и хоће ли то довести до zasiћености и стагнације или ће то значити стални, континуирани раст знања. „У постиндустријском друштву заснованом на *цивилizацији знања* принцип *подударанја* није толико важан (не ради се о противзаконитој делатности). Потпуно је објашњиво да је *друштво* дужно да одговара индивидуи, да би задовољило потребу у реализацији

²⁸⁷ Российская академия государственной службы при президенте Российской Федерации, Глобализация, под общей редакцией В. А. Михайлова и В. С. Буянова, Издательство РАГС, Москва, 2008, стр. 217-218.

самозапослености итд. При томе, разноврсност није професионални нонсенс, него се признаје као норма. Она постаје основа издржавања нове организације друштвеног живота. Очигледно је да ће растућа *производња знања* постепено потискивати *производњу материјалних предмета*, тј. *шаблонску производњу* као тиражирање предмета биће удес мањине.

Зато ће образовање, укључујући и професионално, бити тражено у традиционалном, класичном, али обновљеном облику навике смањења *шаблонске производње*, и у све ширем коришћењу професионализације која одговара развоју економије знања.²⁸⁸

Суштина је садржана у томе да цивилизација знања подразумева, пре свега, *креативност* и да шаблонизација производње предмета неће бити њен резултат. Напротив, развијаће се *экономика знања* која подразумева усклађеност са индивидуалном потребом како на плану квалитета, тако и на плану естетике, филозофије итд. Другим речима, значајна већина објективно није способна да учествује у формирању *цивилизације знања*. То ће бити привилегија креативних грађана, успешних корпорација и држава. Онако како се развија покрет *цивилизације знања* требало би да се развија и тржиште знања. То подразумева конкуренцију, избор одређеног квалитета знања као образовне услуге. След догађаја у први план истиче *тржиште способности* на коме ће продуценти новог знања имати прођу. Ово не подразумева безалтернативну конкуренцију, већ смислену кооперацију, сарадњу, узајамно деловање, и то изван националних граница.

Цивилизација знања у условима глобализације подразумева стално унапређење образовања, нарочито професионалног. Све то не би било могуће без утицаја информатике. Многи савремени мислиоци скрећу пажњу на то да развој светске цивилизације почетком 21. века доводи до низа трансформација, па се с правом говори о *новом стадијуму* који се различито формулише: *постиндустријско друштво*, *постмодерна*, *информацијско друштво* итд. Знање је специфичан производ за чију економску анализу нису применљиви појмови класичне политичке економије која се бави робом, јер преношење знања човека човеку за разлику од предаје робе не лишава оног ко је то знање предао истог. Речју, *экономија знања* има за претпоставку нове начине анализе економске реалности. То се исто односи и на социологију која се бави *цивилизацијом знања*. Цивилизација знања и са њом повезане нове информационе технологије омогућавају да се информација добије из најудаљенијих извора. Она је све разноврснија, а њена цензура је практично немогућа. Информација је доступна људима који живе на најудаљенијим местима на земљи. Ничу *умрежена друштва* људи који се никада лично нису срели и

²⁸⁸ Исто, стр. 217.

који се вероватно никада неће ни срести. На тај начин се ствара нова ситуација. Успешно се развија когнитивна социологија, когнитивна социјална психологија, па чак и когнитивна политикологија. У том контексту доживљава бум и *когнитивна наука* која покушава да интегрише истраживања спознаје у разним дисциплинама. Она обједињује психологе, математичаре, логичаре, филозофе итд. „Битно се мењају задаци образовања. Главни задатак образовања постаје не само стицање знања, већ и овладавање начинима стицања и коришћења знања, тј. начинима стваралачког и критичког мишљења. Ствар је у томе, да интензивни развој науке води брзом застаревању знања. Уз то савремена цивилизација све чешће доводи човека у контакт са проблемима чије решење претпоставља примену нестандартних метода. У тој ситуацији образовање је потребно да промени свој карактер: да се преобрати из простог усвајања готових знања, навика и вештина, у обучавање начинима самосталне спознајне делатности.

Појава *цивилизације знања* колосално увећава могућности човека. Поставља га пред озбиљни изазов зато што у новој ситуацији се појављују такви проблеми за чије решавање нема средстава.

Ако ти проблеми не буду решени, претња ће се надвити над оним што ми називамо културом и чак над самим човеком.²⁸⁹

Култура је, као што знамо, сложена појава и она има механизме да одвоји све што је вредно за једно друштво и да не допусти псеудо-знању да овлада друштвом. Ипак, требало би знати да постоји хијерархија и самог знања. Тако се може говорити о знању које је важно за све. Затим о знању важном за конкретне циљеве и одређене групе људи. Међутим, у савременом друштву 21. века, нове информационе технологије не познају хијерархију у знању: псеудо-знање и знање су испреплетани, може се рећи у свим сферама живота. Веома је важно да корисник информације уме да одабере оно што се назива правим знањем. То је посебно карактеристично за Интернет који је нека врста симбола информацијског друштва. Ту је често растегљива граница између реалног и нереалног, могућег и немогућег. Са губљењем те границе лако се изгуби основа за рационално планирање деловања. Нажалост, то није једина опасност. Савремене информационе технологије које посредују између извора и корисника информације могу бити употребљене за манипулативно деловање на спознају. Тако, када је у питању текст из књиге према њему се може односити критички, јер је могуће одложити књигу, спорна места поново

---

²⁸⁹ Россия в глобализирующемся мире: мировоззренческие и социокультурные аспекты, отв. Ред. В.С. Стёпин, Отделения общественных наук, Секция философии, социологии, психологии и права, Российская академия наук, Наука, Москва, 2007, стр. 64-65.

прочитати, упоредити их са сопственим искуством итд. Међутим, када се ради, на пример, о телевизији то функционише другачије. Речи са екрана веома брзо прођу и гледалац није у стању да рационално оцени значење информације која својим сугестивним деловањем смањује способност критичког размишљања, што је још горе, телевизија може да фабрикује виртуелну реалност намећући одређену интерпретацију догађаја којег у стварности није ни било. „Стари идеал европске културе – индивидуа, која слободно, без спољашњег притиска, доноси одлуке на основу сопствених размишљања, иако је то парадоксално, постаје све неостваривија у савременом информационом друштву, него што је то било пре сто година. Зато што савремене информационе технологије имају нове могућности за манипулацију свешћу, за гушење људских слобода.“²⁹⁰

Савремена техника као производ науке налази се у свакој кући (персонални рачунар, телевизор и сл.), што није био случај доскора. Другим речима, наука и техника нису имале директан однос са свакодневним животом, или бар не у тој мери. У савременој западној цивилизацији се све више говори и пише о кризи. То је практично постала филозофска тема. Савремена цивилизација уопште губи способност да за разлику од епохе Просвећености буде интегрисујући културни фактор. То је због тога јер не уважава свакодневну свест и мање динамичне традиционалне форме попут религије, мита, моралности, итд. Зато није случајно што су супротстављени свет науке и технике са једне стране и животни свет човека са друге. Те супротности неки истраживачи чак називају и непријатељским. Тако и долази до парадоксалне ситуације да „динамика научног прогреса доводи до губитка значења научних слика света као средства за достизање јединства културе“²⁹¹.

Животни свет човека у 21. веку се карактерише хиперкомуникативношћу, односно све постаје комуникација, а ако је то тако онда комуникације и нема. Уместо ње остаје мноштво саопштења и екрани који гледају на гледаоце уместо обрнуто. Из комуникације је нестала рефлексивност и што је најгоре – субјект. Догађај губи значење новине јер кроз неко време се јављају свежије новости. Разлог што је све то тако треба тражити у „терору шематизације“²⁹².

Свесни смо да се свака информација не може посматрати као знање, иако постоје све основе да се утврди да је информационо друштво – цивилизација знања. Тако се рађа нова грана економске науке – економика

²⁹⁰ Исто, стр. 65.

²⁹¹ Lübke H, Die Wissenschaften und ihre kulturellen Folgen. Über die Zukunft des common sense, Rheinisch-Westfälische Akademie der Wissenschaften, Vorträge G 285, Geisteswissenschaften, Opladen, 1987, S. 43.

²⁹² Бодрийяр Ж, В тени молчаливог большинства, или конец социального, Издательство Уральского университета, Екатеринбург, 2000.

знања. Она се бави изучавањем економских процеса који су директно или индиректно повезани са производњом и пласирањем знања. Знање је у суштини специфичан производ који је увек тражен. Њему није потребна реклама иако се у образовању често догађа да се знање нуди као роба која има цену. Они који рекламирају знање истичу квалитет истог, што указује да услуга знања није свуда иста. Она зависи од од квалитета али као што видимо и од умешности рекламирања. Управо то може бити погубно за усвајање знања у новом моделу образовања. Када се ради о роби, уколико потрошача давалац рекламе превари, он ће једноставно престати да је купује. Са знањем је то другачије. Његова „куповина“ траје перманентно и тек се на крају школовања види укупан резултат. Недовољно знање није могуће вратити као сваку другу робу. У покрету *цивилизације знања* друштвени процеси су веома динамични. Човек је стално у новим и неочекиваним околностима. У таквим условима он губи осећај сопствене стабилности. Критеријуми за нормално у свету нису стандардизовани и у сваком тренутку нормално може да прерасте и трансформише се у екстремност или чак ненормалност. Некада је ризик био врста аномалије, а данас је свакодневна појава у човековом животу. Он улази у неокласичну структуру животног света. У условима хиперкомуникације човек је све отуђенији. Он види област животног света уз посредство Танатоса (Зигмунд Фројд). Жели да упозна границе својих могућности. У арсенал свакодневних догађања у ери цивилизације знања су кршење закона, преваре супружника, наркотици, суицид, итд. Последица *брзине живљења*, а самим тим брзине смене старих новим знањима се огледа на паранормалном плану као што су појава депресије, неуроza, психоза итд. За човека техногене културе навика да ради са рачунаром и другим техничким средствима као и његова укљученост у проток информација и систем комуникација радикално мењају његов животни свет у поређењу са светом његових предака. Брзина којом се живи и усвајају знања у много чему имају *нерефлексивни предзнак*. Због тога често долази до *неразумевања људи различитих култура и епоха*. Иако се бришу националне језичке и друге границе које су раније сметале *разумевању људи и дијалогу култура у техногеној цивилизацији долази до онаучавања и антропологизације науке*: „Донедавно се сматрало да се биолошка еволуција давно завршила и да нова етапа еволуције која је наступила после појаве *Homo sapijensa* повазана искључиво са развојем 'неорганског тела' човека у облику културе коју је створио. У то исто 'неорганско тело' су укључена знања створена од стране човека. Човек се мења културно. Он се мења психолошки (под утицајем културе коју ствара). Међутим, когнитивна еволуција у принципу не може да утиче на људску телесност. Таква представа донедавно се сама по себи подразумевала. Свеједно савремена истраживања која су постала могућа у оквирима савременог когнитивног преокрета у наукама о човеку показују да те представе треба

напустити. Показује се да развој цивилизације знања утиче на човека не само психолошки него и неурофизиолошки. Човек се мења такође и телесно. У сваком случају се мења његов мозак.²⁹³

Данас се с правом у ери покрета *цивилизације знања* говори о еволуцији когнитивних способности. Дошло се до спознаје да појава живих бића на земљи не би била могућа без генетске информације. У току даље еволуције дошло је до саморађања другог типа биолошке информације коју називамо когнитивном. Тако се захваљујући моћним неурокомпјутерима отворила могућност истраживања процеса саморађања најпростијих когнитивних способности у вештачким неуронским мрежама које се састоје од формалних неурона. „Резултати компјутерског моделирања когнитивне еволуције вештачких организама дају реалну емпиријску основу да се претпостави да је когнитивна еволуција живих организама могла да се догоди захваљујући когнитивним метапрограмима. Из овога произилази да когнитивна еволуција од организама са простим нервним системом до антропоида и гоминида, укључујући и савременог човека, - била би у принципу немогућа ако се не би подупрла одговарајућом еволуцијом мозга тј. неуроеволуцијом.“²⁹⁴

Очигледно је да покрет цивилизације знања у својој основи садржи различите и испреплетане моделе знања и подразумева, пре свега, развој генетског инжењеринга, узајамне везе когнитивне еволуције и неуроеволуције генетике и неуробиологије, проблем социокултурне средине као селективног фактора когнитивне еволуције човека. Ово последње зато јер сваки значајнији прогрес у културној и социјалној еволуцији приморава људе да се биолошки (когнитивно) адаптирају на нову социокултурну средину.

Све у свему, цивилизација знања подразумева и нови ниво когнитивног развоја људи као претпоставку за даљу културну и социјалну еволуцију.

Данас се поставља питање да ли ће се у овом стадијуму *цивилизације знања* сачувати човек? Ф. Фукујама је већ говорио о *постљудској будућности*. Он сматра да је у новој цивилизацији могуће да ће живети они који уопште неће личити на данашњег човека. У овакав сценарио се уклапа и мисао А. Кестлера да је *Човек грешка еволуције*. Он је доказивао да са биолошке тачке гледишта човек не може да преживи. Међутим, човек не само да је преживео, него је на неки начин завладао природом пошто је створио вештачку цивилизацију (оруђа рада, језик, културу, социјалне институције итд.) и с правом се може рећи да је он и

²⁹³ Исто, стр. 70.

²⁹⁴ Исто, стр. 71.

творац и производ те цивилизације. Високи темпо обнављања знања карактеристичан за информацијско друштво подразумева све бржу сменљивост социјалних структура и институција. Не заборављамо ни типове и начине комуникације који се такође брзо мењају. Многи до јуче авангардни процеси већ су ефемерни. Интегрисаност будућности и садашњости у јединствени ланац догађања у основи лежи у сваком индивидуалном „ја“. Свако рационално деловање има своју последицу и у директној је вези са колективним представама о дозвољеном и недозвољеном. У том смислу савремени западни свет преживљава *кризу индивидуалног идентитета*. Наравно, и многи други колективни идентитети су угрожени, а понајвише *национални*. Угроженост националног идентитета је у вези са ефемерношћу социјалних процеса и проблемом интеграције прошлости и будућности. Многе су комуникацијске препреке које са социјалним узајамним деловањем на индивидуалном плану доводе до разбијања идентитета, његовог фрагментизовања. Они који данас користе Интернет могу ступити у комуникацију са другим особама и створити „виртуелно Ја“ које се дијаметрално разликује од реалног. Данас се то сматра психичком болешћу. У спецификацији болести појавила се једна нова – интернет зависност. Многи су се побунили указујући да то није болест него нова норма савременог живота. Покрет *цивилизације знања* значи и покушај да се измени генски систем људске телесности, да се створи савршен човек за испуњавање различитих функција. Измена телесности није само сан, већ реална могућност да се изгради нова *генотехнологија*. Савремена етапа развоја *цивилизације знања* се идентификује са информационим друштвом које у принципу подразумева глобализацију света. Савремена цивилизација знања има потребу за посебном индивидуом која се неће скривати иза анонимних одлука колектива, већ ће их доносити сама на свој ризик. Ово подразумева и личну одговорност.

Нова достигнућа науке и технике подразумевају и нове просторне и временске структуре. Тако је Тимоти Лајк приметио да „простор изграђен уз помоћ нове технике носи савршено другачији карактер – то је конструисано, а не богом дато, вештачки а не природни простор; информације се у њему преносе машинама, а не људима, оно је рационализовано, а не подруштвљено“.²⁹⁵

Наука има посла са новим системима које обједињују у себи социјалне, природне, техничке, управљачке и друге карактеристике. Појавиле су се нове дисциплине попут социјалне екологије, социјалне географије, биоетике, еколошке етике, социобиологије, итд. Битно се променио и предмет различитих научно-истраживачких пројеката. Њихов

²⁹⁵ Like T, Identity, Meaning and Civilisation: Detraditionalisation in Postmodern Space-Time Compression, Detraditionalisation, Oxford, 1996, p. 123.

предмет истраживања постају сложени и динамички системи који укључују природне, техничке, управљачке и социјалне подсистеме. Дефекти који могу да се јаве у било ком подсистему, који подразумевају људски фактор, могу се исправити променом параметара неког другог подсистема, преквалификацијом стручњака, инжењера, као и повећаном контролом. Природа је постала социјализована и увучена у орбиту људске делатности. Глобализација је захватила и отровне материје које загађују човекову средину (вода, ваздух, земљиште, храна итд.). Велики број животињских врста је нестао. Исти је случај и са биљкама. У том контексту прете и невидљиве опасности попут радиоактивности. Човечанство је створило више од четири милиона хемијских једињења која се употребљавају у пољопривреди и опасна су по људско здравље или се до краја не зна степен опасности: „Наука ствара нове претње и нове ризике и заједно са тим је звоно које звони због претњи које већ постоје и које можемо очекивати у будућности. Покрећући нове истраживачке пројекте она разматра реалне и претње могуће у будућности, не само да би их предупредиле, него и усмериле напоре људи на спречавању данашњих и сутрашњих катастрофа и криза. Социјални и научно-технички ризици се глобализују да би се спречили требало би предузимати глобалне мере од стране низа националних држава, региона, и међународних организација. Када дође до таквих катастрофа државне границе и баријере се уклањају. Тада сви постају свесни ризика, али и заједничке судбине свих људи подељених националним државама и царинским баријерама. Извор те свести је постојање објективних претњи и опасности. Водећа регулатива цивилизације постаје безбедност, а мотив нове наднационалне солидарности – заједнички страх.“²⁹⁶

Цивилизација знања сама по себи, имајући у виду све ове проблеме и ризике које смо навели, подразумева развијање целог низа наука *бисферног циклуса* – биогеохемија, биогеоценологија, еволуциона генетика, итд. Ове науке су прошириле свест о планетарној улози живе материје, људске делатности, разума, и потребу за истраживањем нових сложених система који садрже социјалне и природне процесе. Ова истраживања развијају идеју о саморегулацији природних екосистема, али и идеје самоорганизације унутар отворених система у току еволуције. У самом центру савремене филозофије науке је *социјална филозофија науке*. Тако је савремени социолог науке Бруно Латур постао парадигматично познат по својој крилатици по којој носи назив његов чланак: „Дајте ми лабораторију и ја ћу преврнути свет“²⁹⁷.

²⁹⁶ Бек У, Общество риска. На пути к другому модерну, Прогресс - Традиция, Москва, 2000, стр. 60.

²⁹⁷ Латур Б, Дайте мне лабораторию и я переверну мир, Логос, Москва, 2002, № 5-6 (35).

Он истиче скривене технолошке могућности истраживачке делатности. Запазио је да се као резултат тога мењају и функције лабораторија. Оне су место примењене науке која се оријентише на стварање и усавршавање технологије. Сви алгоритми истраживања и њихови резултати су претходно добијени и урађени у лабораторијама. Они се примењују не само за добијање нових знања и разраду нових технологија него и за практично опслуживање многих сфера делатности. У раду конкретно говори о пољопривреди. Он пише да ће научници све учинити да репродукују лабораторијску праксу. Пошто се научни факти производе унутар лабораторије потребно је обезбедити да се они слободно шире преко скупих мрежа унутар којих ће се подржавати њихова, како он каже „крхка“ ефикасност. То значи да ће се друштво претворити у велику лабораторију, односно ширење лабораторија у областима које само пре неколико десетина година нису имале ничег заједничког са науком, онда је то очигледан пример стварања поменутих мрежа. Он уједно покреће питање о „научности“ науке. Бруно Латур говори о продирању истраживачке делатности у многе сфере живота, што је могуће захваљујући усавршавању технологија. На тај начин је у чланку метафорично представио размишљања о нераскидивости и узајамним везама „микро“ и „макро“ нивоа, тј. прелазима из једног стања у друго на путу развоја.

Латур се бавио и питањем идеје политичке екологије која је покренула значај политичког принципа када се ради о животној средини. Он сматра да основа политичког принципа треба да буде брига о животној средини. Међутим, у пракси је ту приметан застој. Ипак, он закључује да политика не може да заштити интересе природе јер је она створена да заштити интересе човека и њега сматра субјектом. Она може да заштити природу само ако се „наоружа“ субјективним квалитетима и природним правима која су раније припадала само човеку. Наравно, то води апсурдној ситуацији. Разговори о глобалним природним кризама су увек субјективни. Значај политичке екологије је у томе што она указује на контраст између јасних и одређених научних појмова и оних непредвидивих који излазе из оквира тих појмова захваљујући сложености света са свим својим контроверзама и унутрашњим узајамним повезаностима.

Нас је посебно заинтриговало Латурово парадигматично запажање да ће се друштво преобратити у велику лабораторију. То је, наравно, тачно. Ми би смо додали да у покрету цивилизације знања само друштво и то светско није ништа друго до једна велика лабораторија чији су резултати непредвидиви, али у њој ће се још дуго експериментисати, тражити и откривати нове могућности и захваљујући којој могуће је да ће се „преврнути свет“. Када кажемо *преврнути свет*, пре свега, мислимо на

промену свести која схвата и прихвата цивилизацију знања, која представља прелаз из једног стања у друго.

Када је реч о цивилизацији знања постоји читав низ проблема који се решавају или су већ решени, а који се односе на карактеристичне услове ноосверне организације процеса на земљи:

- „1. Насељеност људима целе планете.
2. Усавршавање средстава веза и размена информација.
3. Јачање веза, где спадају и политичке, између земаља света.
4. Почетак савладавања геолошке улоге човека у процесима који се догађају у биосфери.
5. Ширење граница биосфере и излазак у космос.
6. Откривање нових извора енергије.
7. Једнакост људи свих раса и религија.
8. Повећање улоге народних маса у решавању питања спољашње и унутрашње политике.
9. Слобода научне мисли.
10. Ефикасан систем образовања народа, ликвидација глади и сиромаштва, свођење болести на минимум.
11. Разумна промена природе Земље с циљем да постане способна да задовољи материјалне, естетске и духовне потребе становништва чији број стално расте.
12. Искључити ратове из живота друштва.²⁹⁸

Већи део ових услова је испуњен. На Земљи нема места која су недоступна човеку, развијена је мрежа комуникација где спада и Интернет. Информације све брже стижу до човека и самим тим се повећавају његове интелектуалне могућности. Космос је постао поприште надметања великих сила, стварају се моћне међународне друштвене и политичке структуре које би да обједине свет. Човек открива нове изворе енергије где спада и атомска. Управо због опасности од атомске енергије врше се истраживања за коришћење сунчане, геотермичке и друге енергије.

Друга половина услова данас још увек није остварена. Ту се, пре свега, мисли на ноосферу и на човека свесног који неће бити роб својих животних потреба. Тек ако човечанство нађе могућности да савлада

²⁹⁸ Јаншина, Ф. Т, Эволюция взглядов В. И. Вернадского на биосферу и развитие учения о ноосфере, Наука, Москва, 1996, стр. 73.

данашње противуречности може да рачуна на савладавање глобалне кризе. Како је утврдила Организација за пољопривреду и храну при Уједињеним нацијама (FAO) данашњи ниво развоја технологија планете може да прехрани најмање 25 милијарди људи. Међутим, наука је утврдила да ће се „стабилизација становништва догодити у границама од 10 до 15 милијарди људи“²⁹⁹.

Свесни смо да се данас на основу учења о ноосвери фактички гради концепција одрживог развоја. Ноосферни поглед на свет се ослања на:

- а) науку која тачно зна границе своје применљивости и која подразумева одговорност човека за планету на којој живи;
- б) филозофију коју треба стално подвргавати сумњи због утврђивања истине (постмодернистичка концепција слично древним софистима, принципијелно се одриче категорије истине, па самим тим није на истим позицијама са ноосверним погледом на свет).

Проблем савременог друштва је у дубоком јазу између *техничких могућности* човека и његовог *морала*. Зато није чудо што се данас све више говори о *ноофобији*. То је страх од достигнућа науке што подразумева и страх од тога да ли ће човек наћи *разумни* излаз из кризе. Овде се треба задржати на чињеници да многи научници истичу разлику између *разума* и *интелекта*. Та разлика је и препрека на путу формирања ноосфере. Они кажу да је *разум способност стварања хармоније и тражења етички оправданих решења за кризу*. Она подразумева знање о природи ствари, док интелект има за циљ да *решава задатак независно од етичких категорија*. Задатак ноосферног погледа на свет је да *помири* ове две категорије. О томе је говорио још Вернадски В. И. истичући однос науке и религије: „Ако се загледамо у целокупну историју хришћанства у вези са вековним спорењем са науком, приметимо, да под утицајем последње схватање хришћанства почиње да поприма нове облике, и религија се подиже у такве висине и спушта у такве дубине душе где наука не може да је прати... како хришћанство није одолело науци, него је у тој борби дубље одредило своју суштину, тако и наука у туђој за њу области не може да сломи хришћанску или другу религију него само ближе да одреди и појасни начине свог управљања.“³⁰⁰

Вернадски говори у својим радовима да је задатак човека да чува своју планету и сву физичку Васељену која је без човека осуђена на пропаст како је то одавно постало јасно физичарима који су средином „19.

²⁹⁹ Капица, С. П., Феноменологическая теория роста населения Земли, Успехи физических наук, 1996, Т. 166, № 1, стр. 63.

³⁰⁰ Вернадский, В. И., Избранные труды по истории науки, АН СССР, Институт истории естествознания и техники, Архив АН СССР, Москва, 1981, стр. 52.

века открили друго начело термодинамике – закон раста ентропије и затворених система. Контрапунктално у односу на тај закон могу да стоје благородне енергије Творца, у односу на које Васељена може да постане отворен систем само при свести човека о његовој космичкој улози, а спровођење тих енергија у свет омогућава разум и стваралачка способност човека. Ноосферни поглед на свет има главни аксиом признавање улоге човека у Васељени као бића које има разум и вољу, чији живот има смисао и намену, а не јавља се само празном игром стихијских сила природе. На тај начин он се битно разликује како од *скептичког позитивизма*, који се боји и избегава и само постављање таквих питања, тако и од *атеистичког песимизма* таквих мислилаца као што су Ф. Енгелс и Ф. Ниче... 'Научни доказ' о постојању Творца фактички би уништио право на слободан избор личности, преобративши Веру у Знање. Основни постулати погледа на свет не доказују се, као и догме вере, не може се утврдити, да постулат о издвојеној улози Разума и његовог носиоца – човека – у Васељени је подударан како са библијским схватањем света тако и са закључцима савремене физике. За веру на првом месту не стоји 'доказ', већ подвиг избора управо оних погледа, који на најбољи начин одговарају квалитету личности која бира своју веру.

Живот човека, у сагласности са тим постулатом, није бесмислен, он га изводи на пут служења творцу, који не жели да уништи своју прелепу творевину.³⁰¹

Очигледно да бављење људским духом и законима размишљања представља дубљи и садржајнији начин да се изабере стратегија опстанка у ери „цивилизације знања“. У том контексту наведени истраживачи и истичу неопходност прелаза на ноосферни пут развоја. Другим речима, претерано прагматичан прилаз свету неће довести до решења кризе која није само економска већ и морална и што је најважније духовна, већ је појачати. Зато се данас ноосфера истиче као разумни начин (noos – разум) да се дође до решења проблема који муче планету. Глобализација у том контексту мора да узме у обзир значај ноолошких наука јер без људског духа који у себи обједињује сва знања па и оних који се тичу Бога и религије човечанство може само себе да уништи.

Процес глобализације, посебно ако се агресивно намеће од проевропски опредељених елита, изазива одбрамбене реакције. Многи се осећају угроженим јер сматрају да промоција интеграције угрожава начела националног и територијалног идентитета. Свесни смо да Европска унија не представља цео свет. Међутим, европске интеграције су

---

³⁰¹ Режабек Б. Г, Учение В. И. Вернадского о ноосфере и поиск пути выхода из глобальных кризисов, Век глобализации 1/2008 (журнал), стр. 166 - 167.

парадигматичне за процес глобализације. Прво, политичке елите свих земаља чланица Европске уније на велика звона проповедају и афирмишу процес интеграција као једини излаз за све недаће ових друштава. Са малим изузетком Велике Британије, ово је правило не само у земљама Европске уније већ и у већини земља које се граниче са њом попут балканских земаља. Међутим, свака медаља има и своје наличје. Велики део самог европског становништва настоји да афирмише и у први план истакне припадност нацији и све друге вредности које се могу назвати културним идентитетом. Ту се појављује једна контроверза која је сваким даном све очигледнија: припадност нацији се супротставља држави која се сматра заробљеником европске наднационалности. Тако је јавно мњење у најмању руку подељено. „Ксенофобичне реакције против повећане имиграције потичу националистичку политику, укључујући – у неким земљама попут Аустрије и Швицарске – екстремистичку националистичку политику за коју се чинило да су је еуропски грађани заувјек одбацили.“³⁰²

Мишљења смо да наставак процеса европске интеграције, пре свега, зависи од тога колико је угрожен национални идентитет сваке државе чланице. Наравно, то није одвојено од националног интегритета. За нацију је важно да и поред интеграције она задржи сувереност и независност. За њу је битно да се њена култура развија и обнавља, јер без тога даља интеграција ће наићи на непремостиве препреке. Другим речима, ако се интеграција намеће и поставља наднационални дискурс као нешто што је апсолутно надмоћно над националним, онда засигурно ће доћи до раста расизма и ксенофобије и жеље људи да потврђују свој идентитет. Ту треба додати и чињеницу да многи политички демагози (како их једни виде), односно заштитници националних вредности попут Лепена у Француској или Хајдера у Аустрији, некритички наглашавају националну културу недвосмислено се изјашњавајући против странаца у њиховим земљама, што доводи до раста ксенофобије и нестабилности ових друштава. За разлику од, на пример, Француске која је након револуције потиснула националне идентитете у други план (мислимо да је Кастелсов термин „искоренила“ прејак) у име универзалног начела демократског грађанина, или Немачке код које је етничка чистоћа нације остала нетакнута иако има милионе имиграната, јер је јасно да они никада неће постати Немци. Национални идентитет много је сложенији у другим земљама које су вишенационалне попут Шпаније, Велике Британије или Белгије. Сложеност је утолико већа што на пример Каталонија и Шкотска настоје да потврде свој идентитет подржавајући Европску унију, заобилазећи на тај начин шпанску, односно британску владу. Очигледно да су интеграције на принципу Европске уније за неке узор док друге чине

³⁰² Castells Manuel, Kraj tisućleća, Golden marketing, Zagreb, 2003, стр. 251.

неспокојним. Зато је по свој прилици најприхватљивији модел за европске интеграције онај који се заснива на економској повезаности, али и културној децентрализацији. Овај дуализам не мора да има негативан предзнак. Напротив. Европа има перспективу уколико све своје вредности не супротставља појединачним националним идентитетима, већ нађе начина да „процес уједињења врши између снажних вјетрова глобализације и топлих огњишта заједница“.³⁰³

Ова Кастелсова реченица најбоље илуструје на који начин је могуће безболно премостити антагонизме између универзалног наднационалног идентитета и националних идентитета народа чије су државе чланице Европске уније.

Свесни смо да *цивилизација знања* утиче на национални идентитет преко институционализације Европе, односно умрежених друштава. Зато смо и прво објаснили како у оквиру интеграција функционишу односи на плану националног и наднационалног идентитета. Данас нико не може порећи да Европска унија није постигла успех када су у питању интеграције. То је делимично и зато што „Европска унија не потискује постојеће нације – државе него је, напротив, важан инструмент за њихово преживљавање под увјетом да нације државе поступно предају дио свога суверенитета у замјену за веће судјеловање у свјетским условима и домаћим збивањима у доба глобализације.“³⁰⁴ За тако нешто битно је управљање тим процесима. Оно се најбоље види у сложеној и променљивој геометрији европских институција које управљају процесима, али у доношењу одлука значајну улогу имају националне владе. Када је у питању *цивилизација знања* она помаже интеграцијама јер знање само по себи је опште добро свих народа. Очигледно је да се интеграција Европе не може остварити само политичким инжењерингом, већ и друштвеним трендовима који укључују *цивилизацију знања* као заједничку парадигму националног и наднационалног. Имамо у виду да сваки значајан научник припада одређеној нацији, религији, али у исто време врло добро разуме да оно за шта се преко науке бори има наднационални и свеопшти карактер. Са тог становишта идентитет не остаје искључиво на разини националног и ако се тај тренд настави европске интеграције ће отићи даље од заједничког тржишта. Европско уједињење, гледано дугорочно, није могуће без европског идентитета. А опет, Европски идентитет није могућ без „усисавања“ најбољих вредности националних идентитета, што ће помоћи да сви Европску унију доживљавају као свој дом. Свесни смо да је „цивилизација знања“ само

³⁰³ Исто, стр. 353.

³⁰⁴ Исто

један беоцуг у ниски потребних и темељитих разрада вредности које ће чинити неки будући европски идентитет.

3. ПОЛИКУЛТУРНО ОБРАЗОВАЊЕ И ПРОБЛЕМ НАЦИОНАЛНИХ ИДЕНТИТЕТА

У ери глобалних интеграција образовање доживљава радикалне промене. У том контексту морални императив епохе је образовање које узима у обзир културну разноврсност која би требало да постане део глобалне културе. Важно је обратити пажњу на идеологију глобализације која гаји претензије на универзалност западних вредности и институција. Права човека и демократија као политички систем су гаранција да је поликултурно образовање могуће уградити у глобалне програме. Дошло је до промена у гледању на културне различитости (етничке, језичке, религиозне, сексуалне, и др.) које траже од државе правну регулативу. Већ смо рекли да је на Западу укорењено мишљење да је гарант обезбеђења људских права демократија. Проблем, ипак, постоји. Он је у сталним унутрашњим контроверзама. С једне стране за њих је важан *политички идентитет*, а са друге стране јавља се проблем како искључити људе који не желе да прихвате *идентитет већине*. Неопходност формирања нације као колективног субјекта није у дослуху са захтевом укључивања у нацију свих који имају законско право на грађанство. Ствари се компликују и чињеницом да се миграциони процеси повећавају са спровођењем глобализације. Многи мигранти не желе да се асимилирају, мењају свој начин живота и вредности које произилазе из традиције. Они покушавају да сачувају самобитност, односно да не изгубе свој идентитет. Чак, они стално истичу да су дискриминисани. С обзиром на стални раст миграција практично сва друштва света су у великој мери мултикултурална. Очигледно је да би процес глобализације требало да негује поликултуралност уколико не жели да се све то претвори у политички проблем. Глобализација се у друштвеној свести често поистовећује са хегемонистичким поривима Запада, нарочито САД. У вези с тим, декларативно изјашњавање за *универзалност права човека* не прихвата се у многим друштвима као нешто што је од користи већ се види као оруђе западног глобалног хегемонизма. *Човек је слободан тек онда када може да живи у складу са схватањем слободе које важи у сопственом друштву*. Отуда и долази до разногласја када је у питању стратегија остваривања ове хумане замисли. Ипак, овде је реч о партикуларном западном моделу с обзиром да би глобалистички свет требало да има вишезначан карактер. Оријентација само на вредности и институције Запада крије у себи претњу од наметања хегемоније од стране индустријски развијених земаља.

Са тог становишта културна разноврсност је реалност а не изузетак. Много је противника тзв. универзалне цивилизације. Међутим, и ти критичари схватају да игнорисање глобалних изазова може довести до изолације са свим својим негативним последицама. Још је горе некритички

прихватати све што са собом процес глобализације носи. Излаз из овог зачараног круга је, пре свега, у *дијалогу култура* и критичком интерпретирању најновијих достигнућа науке и технике и друштвених промена у свету које долазе са тим. Данас се све више говори о дијалогу цивилизација и култура. Тежња је да се у процесе глобализације угради модел *самоидентификације* и спречавање конфронтације с другима. То решење се може назвати *поликултурним образовањем*. Оно узима у обзир традиционалне задатке образовања али и њихову адаптацију глобалним процесима. „То је, пре свега, васпитање у духу националних традиција и усклађивање са просветом, ширењем хоризонта знања, достигнућа науке и упознавања са материјалом других култура.“³⁰⁵ Основна карактеристика таквог образовања је толерантност и компромис између култура које конкуришу једне другима. Спремност да се прихвати другачија логика и другачији погледи нису ништа друго до могућност да се сачува разноврсност. Толерантност је етичка норма која омогућава опстанак поликултурном друштву. Другим речима, крилатица „Нека цвета хиљаду цветова“ најбоље формулише поликултурно образовање. Свака култура садржи у себи вредности које чине част тзв. глобалној универзалној култури.

Методолошки је веома важно укључити у образовне програме различите културне материјале. Избалансираност опште и посебно, узимајући притом принципијелне културне разлике које не смеју да бивају заобиђене због наметнуте једнообразности. „Филозофија као област делатности људског разума је обавезна да демонстрира неке заједничке црте примећене у различитим културама и истовремено као продукт делатности људског разума она треба да покаже интерес према ономе што човек једне или друге културе сматра општим добром човечанства“.³⁰⁶

Проблем културе и образовања у процесу глобализације је у томе што се тешко ослобађа стереотипа који се односе на недовољно познавање туђих култура и њихово мерење искључиво аршинима који су резултат познавања само своје културе. Због тога је „савремени *глобални дијалог* типичан по томе што се не води између равноправних учесника него у оквиру језика и концепције искључиво западне цивилизације. Што није ништа друго до *потпуна европеизација планете и човечанства*“.³⁰⁷

³⁰⁵ Россия в глобализирующемся мире: мировоззренческие и социокультурные аспекты, отв. Ред. В.С. Стёпин, Отделения общественных наук, Секция философии, социологии, психологии и права, Российская академия наук, Наука, Москва, 2007, стр. 157.

³⁰⁶ Krishna D, Comparative philosophy: What it is and what it ought to be, Interpreting across boundaries, New essays in comparative philosophy, Ed. by G.J. Larson, E. Deutsch. Princeton, 1988, p. 71.

³⁰⁷ Heidegger M, Dialogue on language in: On the way to language, Harper & Row, San Francisco, 1971, p. 15-16.

Ми смо о овом проблему у претходним поглављима већ писали, с тим, што када је реч о образовању разлике између, на пример, исламског и западног (хришћанског) света, *другачије* се претвара у *туђе* и што је још горе у *непријатеља*. Ако је тако нешто уграђено у образовни систем онда су ту у питању и проблеми везани за етичке норме. Зато је веома важно како се односити према *другоме*. Од тога зависи и сам дијалог. Некритичко истицање посебности само по себи не може да прође без последица, без стварања антагонизама. Опасности леже и од истицања преимућства једне културе над другом као искључивог обрасца и полагања права на истину. Управо на тај начин иступају исламски фундаменталисти али и представници западне културе. Није тешко наћи и у Курану и у Јеванђељу оно што је заједничко по порукама и то истицати као општу вредност. На томе се данас мало ради. Ми не гледамо одвојено образовање од цркве. Данас је веронаука уведена у све школе. У мултикултурном свету требало би да дође до консензуса представника различитих конфесија који ће кроз образовни процес истицати заједничке вредности различитих религија. Једино се на тај начин може учврстити њихов универзални карактер. То ће, наравно, помоћи и процесу глобализације у коме је насушна потреба – *дијалог*. Свесни смо да конфесионализација образовања ограничава идеал научне рационалности, али савремена *цивилизација знања* не искључује традиционалне разлике као ни принцип образовања које стоји *изнад* религиозних и културних разлика. У том смислу се може говорити и о поликултурном религиозном образовању. То се односи и на изучавање предмета попут историје, књижевности, уметности итд. Наиме, ни историја ни књижевност не морају се представљати као уско националне, већ се увек могу посматрати у оквиру ширих кретања, односно у светском контексту. Литература се пише и на Западу и на Истоку што значи да подједнак значај има индијски епос „Махабхарата“ и грчка „Илијада и одисеја“ или руски „Еп о полку Игорове“. У књижевности и Чехов и Шекспир су одавно превазишли границе својих земаља и постали светско културно добро. Са тог становишта образовање у глобалном свету би морало да има поликултурни карактер. Тек када се буду избегли апстрактни појмови општости и почеле да разрађују конкретне форме и појаве у културама Запада и Истока, млада поколења ће бити мање оптерећена стереотипима од људи старијег узраста. То је, у ствари, пут за ступање у дијалог и успешно спровођење глобализације у култури и образовању.

Исламска и хришћанска цивилизација, колико год то изгледало парадоксално, имају много тога заједничког. И хришћанство и ислам су монотеистичке и пророчке вере. Признавање Бога је далеко важније од тога како ћемо га назвати (Бог, Алах, Творац, итд.). Парадигматично је то да аспект сличности хришћанства и ислама је указан у декларацији Другог ватиканског сабора „О односу цркве према нехришћанским религијама“. У

тој декларацији се говори са уважавањем да се и муслимани клањају једном Богу. Ислам такође признаје да је Мухамеду претходила плејада божјих изасланика од којих је последњи по мухамеданском учењу био хришћански Исус који се на арапском назива Исом. Куран, другим речима, иако не признаје божанску природу Исуса он га признаје као најприближнијем Богу (сура 3, 45/40). Такође једино женско име које се помиње у Курану је Марија. Обе цивилизације имају низ идентичних духовних феномена попут теорије еманације, мистицизма итд.

Поликултурно образовање би требало да има упоредни прилаз у разматрању општепризнатих категорија као што су срећа, правда, итд. Све ово не искључује уважавање *другачијег*, али и појаву *новог* када су у питању цивилизацијске парадигме. „Јасно је да је улога технологије важна. Повезивање света путем глобалног емитовања слика, разговора и музике преко сателита умногоме је убрзало ширење глобалног тржишта филмова, видео и телевизијских програма. Видео рикордер је претворио домове, барове, обданишта, аутобусе, чекоаонице и старачке домове у један глобални ланац биоскопа.“³⁰⁸ Ми бисмо овде још додали и студентске домове, школе и факултете. Данас је све компјутеризовано. Савремена настава је незамислива без техничких помагала попут рачунара, видеобима и сл. Предавања су често илустрована сликом која може да буде и злоупотребљена. „Популарна култура је попут сунђера који упија слободно време и енергију који су раније врло вероватно били посвећени васпитању деце или учешћу у политичким, верским, грађанским или друштвеним активностима, односно утрошени на занате, читање и наставак самообразовања... Ипак, посредно доживљена искуства путем филма, видеа и музике све више постаје замена за грађански живот и заједницу... навала комерцијалног звука и слика нуди бекство из стварности.

У САД производи глобалне културе можда вређају домаћи сензабилитет, али су барем направљени у САД. У етру Латинске Америке и делова Азије преовлађују амерички филмови и телевизијски програми.“³⁰⁹

Ова тенденција је примећена широм света. Школство се унификује, а слике немају за циљ само да образују на принципу поликултуре, већ да путем електронских медија наметну свој модел образовања који није много одмакао од вестернизације о којој смо већ говорили. Иако говоримо о школству оно није одвојено од уметности, музике, књижевности итд.

„Музичари, социолози и политичари у сиромашним земљама Азије, Африке и Латинске Америке забринути су што ће масовни продор

³⁰⁸ Барнет Ричард, Кавана Џон, Хомогенизација глобалне културе, у: Глобализација (приредили: Џери Мандер и Едвард Голдсмит), СЛЮ, Београд, 2003, стр. 104.

³⁰⁹ Исто, стр. 105.

мултинационалног звука не само затворити радна места домаћим уметницима него ће уништити традиционалну музику, која је део њихове културе.³¹⁰

Више је него очигледно да се, када је у питању поликултурно образовање, морају имати у виду све ове чињенице. Да би се то остварило предстоји тежак задатак, посебно за мале културе, да се одбране од комерцијализације школства, да схвате да очување идентитета није ништа друго до поликултурни приступ образовању. Промотери глобализма морали би да оснују фондове који ће штитити вредности „малих“ култура и помагати да оне неђу место у универзалном глобалном образовању. У супротном производи, на пример, америчке културе за многе би постали симболи сатанистичке декаденције, што само по себи изазива отпор и противљење глобализацији. Зато је неодвојиви део привредне глобализације убрзана хомогенизација глобалне културе. Наше је мишљење да би требало усвојити стандарде попут оних за проглашавање светских општекултурних добара и на тај начин највредније из традиционалних и локалних култура уградити у глобалну културу. Сателити, кабловска телевизија, ДВД плејери, могу да помогну да се са јефтине забаве пређе на осмишљену и хомогенизовану глобалну културу.

Свесни смо да за тако нешто уз вредносне стандарде треба, бар када је у питању образовање, идеологију слободног тржишта, ипак, подврћи променама где ће праве вредности испливати на површину и створити *нове глобалне ауторитете*. Када кажемо нове мислимо на однос према комерцијализованом тржишту које мање занима *вредност* производа културе а више *тражња* за њим. Глобализам, сам по себи, не мора да значи пад вредности а технолошка достигнућа ширење јефтине глобалне забаве у култури, као и у образовању производњу фах-идиота. Другим речима, онако како се на међународном плану води борба за очување животне средине, требало би се борити и против *културног загађења*. За тако нешто веома је важно да образовање на глобалном плану прихвати поликултурни образац. На тај начин све најбоље из различитих идентитета ће постати заједничко општекултурно добро, а глобализација пожељна и остварива.

Мишљења смо да увођење поликултурног образовања уједно подразумева и *дијалог* култура. Да би се то постигло битно је прво, да постоји политичка воља од стране управљачких елита и друго, за ширење поликултурног образовања важна је припрема одговарајућих педагошких кадрова, методолошких приступа. Наука би требало да буде спремна да пренесе и прокоментарише текстове из других култура, да продуби истраживања која ће указивати на специфичности сваке од култура и успе

³¹⁰ Исто, стр. 101.

да направи плодотворне упоредне анализе. Поликултурно образовање, по нашем мишљењу, помоћи ће оздрављењу моралне климе у сваком друштву. Остварење тих циљева подразумева толеранцију, уклањање тензија које долазе због стереотипа. То доприноси обогаћивању знањима, стварању нових етичких оријентација и норматива понашања. Када су у питању велике земље попут САД, Русије, и сл. прво би требало да дође до дијалога култура у оквиру самих тих земаља. И у овим земљама постоје националне, политичке, економске и социокултурне сфере интереса који када се реше и глобализацији као процесу ће бити лакше да се оствари.

Поликултурно образовање подразумева и решавање комплекса проблема који нису повезани само са одрживим економским развојем, већ и са потенцијалом војне моћи и остварења равнотеже јер ће се само тако без наметања културних образаца, консензусом проблеми решити. У том смислу поликултурно образовање подразумева дуге колективне напоре који могу да уроде плодом ако је образовни ниво висок и усмерен на стваралачко решавање проблема уз учешће посебних идентитета различитих земаља и народа у заједнички простор идентитета грађана света. Једино је на тај начин могуће да народи различитог идентитета живе заједно. То наравно подразумева компромисе, дијалог, добровољност. Сваки договор не мора да буде једном заувек дат, напротив, он се може преиспитивати, замењивати, посебно од будућих поколења. Успех глобализације, између осталог, ће зависити и од тога колико дијалога има између култура и цивилизација у циљу очувања својих идентитета, а у исто време усвајања вредности других.

Још је Т. С. Елиот поставио питање: „Шта је класик?“ Алаида Асман је добро приметила да то питање „претпоставља програмско приклањање нормативним традицијама и тону дискурса у образовању.“³¹¹ Нормативизам је и данас бољка образовања. У нашем времену често се брка знање са обавештеношћу. Наиме, није све што се прочита, на пример на Интернету, знање. Нови модел образовања подразумева правилно, односно избирљиво коришћење техничких помагала у стицању знања. У том смислу историја је пуна хроника човекових намера које су у почетку изгледале да су оно право за чим се вековима трагало. Међутим, временом се схвати да је обазривост веома важна јер информатичко образовање као есенција нове цивилизације знања уместо да унапреди образовање може да доведе до слома културног памћења уопште. Ту се, пре свега, мисли на образовање које почива на вредностима и које није избацило категорију историцизма. Наиме, истински класици не потичу из наше културе али их ми доживљавамо као своје. У том смислу јединство Европе требало би да буде свеобухватно, универзално и судбинско. Једино се из такве Европе

³¹¹ Асман Алаида, Рад на националном памћењу: кратка историја немачке идеје образовања, Чигоја штампа, Београд, 2002, стр. 103.

може развити значајна светска хармонија. За илустрацију тако нечег послужиће нам пример *европске књижевности* која је састављена од различитих делова али све су то „крвна зрнца“ која круже једним телом. Ми, наравно, не прејудуцирамо целовитост, већ истичемо значај *делова*. Ти делови нису ништа друго до најбоље вредности идентитета различитих нација које су се економски интегрисале и на тај начин траже могућност за излазак из кризе. Интеграција не подразумева прекид континуитета националних идентитета, већ само есенцијални одабир што у поређењу са књижевношћу (пример нисмо случајно дали) води истом закључку да су у овом случају вредности различитих идентитета *крвна зрнца* која круже истим телом. Мишљења смо да је то идеал коме треба да тежи Европа. Уосталом историја нас учи да другачији приступ ће пре довести до антагонизама и пропасти идеје светске државе, него уважавање посебности и њихово интегрисање у целину. Сигурни смо да на памћењу почива свест о идентитету и да никакве промене не могу да доведу до брисања памћења. Оно је ипак настајало током више хиљада година. Данас је дошло до парадоксалне ситуације да је антилиберални дух произашао из радикалног стила мишљења либерала. Отуда и термин ригидни *либерални капитализам*. Ригидност о којој је реч произилази из фундаменталистичког потенцирања вредности либералног капитализма и конституисања крилатице о *безалтернативном неолибералном капитализму*. Оваква искључивост је и довела до страха многих нација, односно земаља, од бездушног и колонијаног модела који намеће неолиберални капитализам. Све се више говори, када је образовање у питању, о могућности *аутотематизације друштва*. Она подразумева информацијско друштво које увек истиче оно што треба да буде, а не оно што јесте. Одатле и потиче трочлани термин о *крају историје образовања*. Суштина је да образован човек зна да је његов свет ограничен и самим тим покушава да одвоји битно од небитног и да доспе до вредности које ће обликовати његов свет у смислен космос. Личност се тако ситуира у животном окружењу, обогаћује значењима, вредностима. У том смислу, уколико је морал једна од вредности, он је категорија ограничења која, као што видимо, не мора да има негативан предзнак. Свесни смо да се точак историје не враћа, бар не у оним констелацијама на које смо навикли и које лако препознајемо. То је због тога јер некритичко прихватање новог рађа *феномен модерног антимодернизма*. У 21. веку и даље је у оптицају теорија о *цепању културе* која је у 19. веку „институционализована у виду парадоксалног дуалистичког комплементарног процеса паралелне сцијентификације и сакрализације културних вредности. Сцијентификација културног знања повезана је с две културне творевине 19. века, с историјском свешћу и с идејом естетске аутономије“³¹².

³¹² Исто, стр. 116.

Универзалност на плану образовања има болну историју и последице које се везују за империјализам и колонијализам. Направљен је отклон од културне истородности. Глобалне миграције су измениле етно-демографску структуру савремених држава. Зато и говоримо о поликултурном образовању. У принципу миграције не иду само са Југа на Север, али је за наше истраживање важно да усредсредимо пажњу на земље Севера. Разлог за то лежи у посебности политичко-правних система. Имамо у виду да су то земље неолибералних демократија. У њима се догађају социо-културне промене које су, пре свега, резултат имиграција. Зато се често говори о *постнационалној држави, мултикултурном грађанству*, и на крају о *поликултурном образовању*. То су теме које у ауторитарним режимима немају право грађанства. „Замислимо курдског имигранта, натурализованог у Француској. Он има француски и турски пасош. Претпоставимо да се у овом моменту он (користећи се правом које му пружа Европска унија о слободном кретању) преселио у Немачку. То значи, да он има право да гласа на локалним изборима у Немачкој и изборима за Европски парламент. При томе он ће сачувати право гласа на парламентарним изборима у Француској и у Турској. На тај начин, он је грађанин две националне државе, једног наднационалног савеза и у исто време може да се осећа припадником курдске нације која нема државу и не може да му понуди држављанство.“³¹³

Овај пример смо цитирали не да бисмо показали сву замршеност имигрантских судбина, него да у први план истакнемо потребу и оправданост поликултурног образовања у, на пример, Европској унији. Овакав имигрант (таквих је у Европи много), хтео не хтео, ради свог опстанка мора да познаје француску, немачку, турску и курдску културу. Образовање у западним земљама које не партиципира ову чињеницу не може да рачуна да ће такав грађанин бити задовољан у наднационалној држави, односно Европској унији. У томе је и суштина проблема идентитета. У претходним поглављима и, наравно, овом ми смо се трудили да укажемо са чим мора да рачуна наднационална држава када је у питању управљање образовањем и проблем националног идентитета. Некада је била незамислива институција двојног држављанства, данас је то уобичајена и легитимно демократско право. Ако се мало вратимо у историју у Француској је дуго владало чисто „право тла“ које је значило натурализацију деце миграната која се вршила по аутоматизму. Међутим, таква пракса противуречи демократској идеји, јер све што се не прихвата добровољно не може се назвати легитимним демократским наслеђем. Ову ситуацију посматрамо из француске праксе у односима са својом бившом колонијом Алжиром. Алжир је сматрао по „праву крви“ емигранте који

³¹³ Малахов В. С, Государство в условиях глобализации, Университет, Книжный дом, Москва, 2007, стр. 193.

живе у Француској својим грађанима. Тај проблем је најбезболније решен двојним држављанством. Тако је, у ствари, започела свој живот мултикултуралност и, у складу са тим, отворило питање поликултурног образовања. Ово су ситуације када се често постављало *питање о политичкој лојалности*. Сасвим је сигурно да је за политичку лојалност важно да се у једном, на пример, наднационалном друштву уважавају посебности које формулишемо као *идентитет*. Многи су склони да говоре о тзв. *двојном идентитету*, један је национални а други наднационални. Вредности и једног и другог је могуће усвојити само *поликултурним образовањем*. Данас се готово у свим земљама Европске уније говори о наднационалном идентитету али и о вредностима идентитета различитих нација које су уткане у културолошку слику ове заједнице. Наравно, ово не значи да свака држава понаособ не изучава и истиче у први план своје културно наслеђе, историју и сл. Све у свему мултикултуралност, поликултурно образовање и наднационална држава су компатибилне категорије које омогућују стварање савеза држава и претпоставку њиховог дужег трајања. Све то није могуће без узајамних компромиса. У таквом друштву се језичка, религиозна и етничка разноликост претвара у предност. Сведоци смо да је, на пример, код немачке политичке елите све до осамдесетих година прошлог века владао етнички модел нације. Данас је пракса мултикултурализма уобичајена. То је постала стратегија и многих европских земаља. Културна диверсификација долази из различитости политичких култура. У том контексту имиграција има важну улогу и одговорност (исту као и земља домаћин). Наше истраживање показује да је Немачка пионир у спровођењу политике културне плурализације друштва. Таква политика је и Немцима донела благодети (на пример немачкој мањини у Данској која има своју политичку партију). Основна културна кретања данас теку са Севера, (Запада) на Југ (Исток). Очигледно је да индустријски развијене земље у оваквим процесима имају и симболично значење. Са појавом ТНК које су првобитно формиране САД, Јапану, Европи односно њиховим капиталом, дошло је до доминације у информативној сфери, комерцијализације културе и појаве глобалног културног тржишта о чему смо говорили у претходним поглављима.

Занимљиво је мишљење Освалда Шпенглера које је изрекао још 1923. године да *светска историја није целовит процес који се развија већ скуп независних, непоновљивих и затворених цикличних култура. Свака од њих има своју душу коју чине језик, уметност, држава, наука и сл.*

Руски научник А. Н. Чумаков је то овако прокоментарисао: „Културе то су посебни суперорганизми, који су у суседству и често се смењују са другим културама. Оне имају своју судбину и развијају се по законима раста и гашења, преживљавајући периоде настајања, процвата и старости, доживљавајући узлете и падове. При томе постојање различитих

култура у разним временима и на најудаљенијим територијама планете сведоче с тачке гледишта Шпенглера, о јединству живота у Васељени и говори о томе да јединствен процес светске историје не постоји.³¹⁴

Чумаковљево тумачење Шпенглеровог виђења историје преко засебних „суперорганизама“ или култура помаже нам да разумемо потребу за поликултурним образовањем. Тако је Шпенглер у свом, данас неправедно заборављеном делу „Закат Европе“ писао: „Уместо монотоне слике једнолинијске светске историје... ја видим феномен бројних моћних култура, са првобитном снагом која избија из недара земље која их је створила и за коју су оне строго везане у току целокупног свог постојања и свака од њих се ослања на свој материјал... свој сопствени облик, и свака има своју сопствену идеју, сопствене страсти, сопствени живот, жеље и осећања и на крају сопствену смрт.“³¹⁵

Поликултурно образовање има своје законитости које узимају у обзир културно наслеђе на планетарном нивоу, јер и процеси у 21. веку имају везе са наслеђем старих култура попут египатске, вавилонске, кинеске, индијске, грчко-римске, итд. Све ове културе су доживеле свој раст, зенит, а поједине и нестанак. Шпенглер говори о ограничености њиховог века на хиљаду година и то он формулише – цивилизацијама. У том смислу он види и цивилизацијски залазак европске културе, тако да „преображај културе у цивилизацију је неизбежан и праћен је падом стваралачких снага и динамизма. Цивилизација то је умирање, неизбежна судбина свих култура, када престају да се стварају културни феномени и почиње тиражирање већ постојећих. Наступа застој и окоштавање целокупног социјалног организма и постају немогућа велика дела уметности, науке, религије и у исто време се граде само техничке и организационе структуре. При томе преовлађујући значај има *рационализам, демократија, атеизам, заснован на науци пацифизам и космополитизам, а најважније особине културе која се рађа постају раст великих градова и презасићеност техником.*“³¹⁶

Идеје Шпенглера на које је осврт дао А. Н. Чумаков су за нас посебно интересантне јер покрећу питање улоге технике у историји. Имамо у виду да је Шпенглер то писао још пре деведесет година и на неки начин партиципирао опасности које ће донети глобализација пошто се у основи заснива на научно-техничком прогресу. Зато је по нашем мишљењу Шпенглер још увек актуелан, па није случајно да га многи савремени

³¹⁴ Чумаков А. Н, Глобализација. Контури целостног мира: монографија, 2-е изд, Проспект, Москва, 2009, стр. 303.

³¹⁵ Шпенглер О, Закат Европе, Книгоиздательство „Берег“, Москва, 1923, стр. 20.

³¹⁶ Чумаков А. Н, Глобализација. Контури целостног мира: монографија, 2-е изд, Проспект, Москва, 2009, стр. 304.

мислиоци цитирају. За ово поглавље је посебно интересантно Шпенглерово запажање о „тиражирању културних феномена“ када дође до засићења и полако гашења одређених цивилизација. Суштина је да преплитање различитих култура има већи потенцијал од сваке културе понаособ и да глобализација ако није ауторитарна има дубљи и далекосежнији смисао. Зато ми и говоримо о поликултурном образовању. Ово наше запажање можемо поткрепити и неким кретањима у филозофији. Наводимо чувену Карнапову мисао да „у логици нема морала“³¹⁷. Наша намера није да улазимо у филозофску расправу, већ да утврдимо због чега се ставља акценат на практични дух где је применљивост нека врста моралне оријентације. У том контексту Болоњска декларација као организација образовања је ослобођена традиционалних схватања, метафизичких и многих других вредносних судова. Поново се враћамо Рудолфу Карнапу и критици његовог става коју је дао Михаило Марковић да у логици нема морала, који каже: „Уосталом, он је до последњих консенквенци довео једну од основних идеја модерне филозофије – од Галилеја и Декарта до данас, наиме, да се објективно знање (добијено научном методом) мора потпуно ослободити свих традиционалних схватања, метафизичких уверења, религиозних предрасуда, али и свих других вредносних судова, укључујући моралне. Ово раздвајање је омогућило ослобађање од религије, али исто тако лишило филозофију моралне оријентације, што је био главни узрок кризе филозофије и науке у другој половини двадесетог века.“³¹⁸

Криза морала је, сведоци смо, велики проблем глобализације. У том контексту потреба за поликултурним образовањем има и своју моралну димензију. Вредносни судови не могу бити ограничени неком универзалном мантром коју понављају промотери глобализације. Напротив, они проистичу из различитих култура, а право на универзалност су добиле својим вредностима. Зато је *моралност* при избору и уважавању вредности битна, јер узима у обзир значај мултикултуралности и поликултурног образовања као здраву основу за наступајућу глобализацију.

Међутим, у операционализацији својих политичких убеђења значајни претставници елита говоре да се *морала не треба држати као пијан плота* и тако „настаје један слој *политичара опште праксе* који се сматрају способним и позваним за вршење различитих државних функција, *проглашавајући* себе за *менаџере промена*, слично постојању, раније у социјалистичком систему, звања *револуционар* или *политички радник*, који су прихватили сваку државну функцију без обзира на стручну подобност,

³¹⁷ Carnap R, Die Logische Syntax der Sprache, J. Springer, Wien 1934, с. 44.

³¹⁸ Марковић Михаило, Јуриш на небо – књига прва, Просвета, Београд, 2008, стр. 178.

на основу *политичке подобности*. У склопу овог указивања на канале стварања нове политичке и владајуће елите, може се поставити и питање да ли овако оформљена владајућа елита може успешно вршити усмеравање развоја државе (и друштва) и њено укључивање у европске интеграције кад је за решавање сложених проблема потребно и одговарајуће знање. Припадници владајуће елите не морају бити научници. Али, иако се међу њима нађе по који научник, они морају за осмишљавање концепта развоја друштва да користе сазнања стваралачке интелигенције, чувајући се да им се као такви не продају они интелектуалци, који јој не припадају, па здраворазумски (можда) своја сазнања продају као научна. У сваком случају сложеност ситуације у савременом свету, па и у земљама транзиције, прати ново промишљање о друштвеној елити.³¹⁹

Са оваквим схватањем морала поликултурно образовање може да створи низ сложених проблема у којима је на пример *патриотизам*, ретроградна појава, а не „снажно осећање припадности свом народу и домовини и спремност да се своја делатност усклади с интересима домовине и да се интереси домовине ставе, ако буде потребно, и изнад личних интереса.“³²⁰ Зато је неопходно успоставити систем вредности који ће омогућити релевантан избор независно од тога одакле та вредност долази. Другим речима, без моралности нема ни квалитета, нити правог вредновања националних, а у том контексту, и цивилизацијских достигнућа. По нашем мишљењу, ослањајући се на све претходно речено, поликултурно образовање је прави начин да се сачувају идентитети и достигну циљеви глобализације. Само ће тако она оснажити моралне принципе и бити прихватљива за све.

---

³¹⁹ Марковић Ж. Данило, Глобална економија (прилог социолошком проучавању глобализације), Економски факултет, Ниш, 2008, стр. 120.

³²⁰ Енциклопедија образовања, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1989, стр. 172.

ЗАКЉУЧАК

Феномен глобализације подразумева промене у међународној подели рада чији су носиоци транснационалне корпорације. Сфере глобализације су, пре свега, економска, затим политичка, културна, информациона и образовна. Ми смо издвојили неколико дефиниција које свеобухватно формулишу феномен глобализације. Велики је број аутора који су учествовали у ситуирању појма глобализације. Другим речима, свако од њих је дао свој допринос и ми издвајамо Р. Робертсона, Маршала Меклуана, Ентони Гиденса, Џорџа Сороса, Бенцамина Барбера, Мирослава Печујлића, А. Н. Чумакова, М. Кастелса, Дејвида Бела, Улриха Бека, М. Лернера. Они су са различитих позиција расветљавали појам глобализације који је сам по себи сложена и контроверзна појава. Поставља се суштинско питање: ко управља процесима глобализације? Једни у први план истичу Римски клуб, други тзв. „владаре из сенке“, трећи виде америчку политичку елиту и њихове сателите из Европе (Немачка, Француска, Енглеска), четврти Светску трговинску организацију (СТО), Светску банку, Међународни монетарни фонд (ММФ), затим Савет за међународне односе, Билдербершки клуб и Трилатералну комисију. Наш је закључак да је управљање глобализацијом директно повезано са ТНК. Оне управљају разним сегментима привредног и друштвеног живота контролишући огромна материјална и финансијска средства, што им омогућује супериоран положај на тржишту. Ми овим не потцењујемо значај наведених организација, али смо показали да су и оне контролисане од ТНК или су под утицајем ових мегакорпорација.

Управљање глобализацијом укључује многе међудржавне уговоре, споразуме, конвенције, асоцијације, фондове, уједињење банака итд. Уједињене нације би требало да су најкомпетентније и зато способне да врше управљање глобализацијом. Постоје и научници који сматрају да процесима глобализације управља светско политичко вођство под којим се подразумева америчка политичка елита и њихови сателити из Европе (Француска, Немачка и Енглеска, пре свих) и мултинационалне компаније (Цери Мандер). За разлику од њих, има и оних истраживача који сматрају да нема јасно профилисаних метода управљања процесима глобализације, односно да је основни проблем у томе што је човечанство без система принципа који дозвољавају да се схвати шта се догађа у свету (Дејвид Бел). Није мали број ни оних који управљање на глобалном нивоу виде као координацију међудржавних односа што подразумева укључивање невладиних организација, грађанских покрета, ТНК и светског тржишта капитала. Сфера глобалног управљања је делом *невидљива*. Очигледно да *modus vivendi* управљања глобализацијом није само научно и практично решење, већ је све више несавршени пројекат или, што је још горе,

результат неусаглашених, парцијалних управљачких подухвата који доводе до тога да, на пример, многе невладине организације преузимају ингеренције које им јавно, консензусом, нико није дао. Управљање без владе није могуће по дефиницији (Џејмс Розенау). Очигледно да синтаagma *управљање глобализацијом* скрива за сада неразрешиву колизију. С једне стране, није до краја јасно на који начин могу бити изграђени институти управљања. Стварање таквих институција има за претпоставку одустајање држава од битних управљачких пуномоћја у корист заједничког центра који ће доносити одлуке. Таквог институционализованог (ако изузмемо ЕУ) центра за сада нема. Фактичко искуство одређивања значаја параметара производних функција показује да управљање није јединствено, из простог разлога, јер све земље нису на истом степену развоја. Управљање је различито чак и за земље које су на истом или сличном степену развоја. То је разлог што нема потврде да ће се економски развој света у будућности описивати производном функцијом која је блиска са, на пример, америчком (хипотеза Медоуза) или да ће производне функције већине региона света у будућности остати исте као данас (хипотеза Месаровича – Пестеља). Нема јединственог управљања на нивоу светске државе, јер таква држава данас не постоји. *Управљање глобализацијом* није једнозначна и формулисана стратегија. Оно је у тесној вези са светском економском политиком коју је могуће применити у односу на интеграцију у савез држава, на пример Европску унију. Значајан утицај на управљање светском економијом има читав низ наднационалних институција као што је Светска трговинска организација (СТО), Међународна банка за реконструкцију и развој, Међународни монетарни фонд. Глобално финансијско тржиште има централне и периферне подсистеме. Централни систем глобалног управљања финансијским тржиштем врши се преко берзанских фондова индустријски развијених земаља. Оне функционишу на основу слободно конвертибилних (тврдих) валута, док периферија тржишта послује хартијама од вредности земаља са неконвертибилним (меким) валутама. Управљање глобалним финансијским тржиштем подразумева, између осталог, и утврђивање *тржишне цене* на нивоу светске цивилизације која се најчешће не поклапа са *реалном вредношћу* па није ни чудо што се то негативно одражава, управо, на мале државе, јер оне постају сиромашније а богате још богатије.

На глобалном нивоу управљање се посматра као *координирано усклађивање надржавних односа са сваком државом понаособ* и то је, наравно, само један од нивоа управљања. Управљање глобализацијом подразумева и укључивање у процес рада невладиних организација, грађанских покрета, транснационалних корпорација (ТНК) и светског тржишта капитала. Не треба заборавити на ММФ, Светску банку, Светску трговинску организацију итд. То је широк, међузависан, динамичан и комплексан процес доношења одлука. Он подразумева непрестане промене

и прилагођавање. Не постоји јединствен модел или структура *глобалног управљања*. Ефикасно доношење одлука често зависи од степенасто изграђеног модела управљања по *вертикали* тако да одлуке које доносе надржавне институције нису у супротности са жељама које долазе са локалног, националног и регионалног нивоа, глобално управљање није исто што и глобална односно светска влада (*global government*), јер она у овом тренутку није реалност.

Управљање процесима глобализације представља смео подухват, пре свега, социјалног управљања целим човечанством. Отуда није случајно што се у самом процесу јављају синергетски проблеми самоорганизације и повезивања теорије са праксом. Са једне стране проблем *хаоса, неравнотеже, нелинеарности, флукуације, бифукације*, а са друге *ред, равнотежа, линеарност, глобална кооперација, стабилан развој светског друштва*. То су два *конвергентна* процеса који чине управљање глобализацијом сложеним, контроверзним. У самом процесу управљања глобализацијом велике земље често долазе у искушења да наметну свој поглед на свет, а тиме и отворе могућност за наметање воље или економским речником речено – монопола.

На глобалном нивоу управљање се посматра као координација међудржавних односа која подразумева укључивање невладиних организација, грађанских покрета, ТНК и светског тржишта капитала. Интереси ТНК се не поклапају са интересима малих и незаштићених земаља. Сфера *глобалног управљања* је делом *невидљива*, јер интереси великих сила нису лишени геостратешких аспирација. Оне своју моћ желе да материјализују преко прерасподеле светских природних ресурса. Велике силе покушавају да остваре своје интересе (увећавање капитала), а неразвијене земље да сачувају интегритет, што је без очувања идентитета немогуће. Зато није случајно што смо повезали управљање глобализацијом са националним идентитетима. Бирографија у глобалистичким институцијама често је средство потчињавања, што се може приписати наслеђу из дуге западноевропске колонијалне прошлости. Оне су извукле наравоученије из своје историје и политичку еманципацију неразвијених земаља усмеравају у сасвим другом правцу. То је разлог што управљање глобализацијом представља несавршен пројекат. Неусаглашени парцијални управљачки подухвати доводе до тога да, на пример, многе невладине организације преузимају ингеренције које им јавно консензусом нико није дао. С правом се онда поставља питање националног идентитета. Ми смо покушали да формулишемо целовиту дефиницију користећи искуства везана за дефиниције које нису у потпуности објашњавале термин – национални идентитет. Тако смо дошли до дефиниције која гласи: *национални идентитет је самосвест припадника једне нације која настаје и развија се кроз историју и која има свој територијални, економски,*

правно-политички, етнички, културни оквир на основу кога та нација успоставља однос са другим нацијама. Ауторитарна и агресивна глобализација подразумева борбу против националних идентитета и наметања англосаксонског културног обрасца. Политичке елите наведених земаља вербално се изјашњавају за очување националног идентитета, а на делу све чине да га пониште. Уз све то *неравномерност* је једна од битних карактеристика глобализације. Све је веће заостајање неразвијених земаља. Преплитање глобалних и локалних процеса је формулисано као *глокализација*, где се локално разуме као један од аспеката глобализације. На срећу, идентитет се обнавља и зато се све више говори о тзв. „меком управљању“, што подразумева стварање међународних институција координације. Једна од њих је, на пример, УНЕСКО. Глобализација је преоптерећена идеолошким и политичким парадигмама. После престанка биполарности САД су појачале притисак на земље у развоју покушавајући да их укључе у сферу својих интереса. То је изазвало подозривост и отпор код многих земаља. Интересантно је да је процес глобализације довео до општецивизацијских помака управо заслугом оних земаља које сеprotivе „вестернизацији света“. То противљење отвара могућност стварања праведнијег светског поретка.

Феномен глобализације сеже дубоко у прошлост. Зато се када је реч о развоју феномена глобализације, не могу избећи аналогije са прошлим временима. Савремене теорије глобализације нису увек погодне за историјско уопштавање. Једноставно оног тренутка када представу о глобализацији лишимо историјског ослоњања почињу тешкоће код њеног научног осмишљавања. Глобализација није лишена могућности њеног повезивања са најдавніјим временима. Ако се позовемо на историју Старе Грчке као дела историје Старог Света, епохе појаве процвата и пада робовласничких друштава која су била на територији Балканског полуострва, на обалама Егејског мора, у Јужној Италији на острву Сицилија и Црноморском приморју видећемо да су својим достигнућима обогатили човечанство. Ту се пре свега мисли на велика открића у области економије, друштвених и политичких наука, културе и томе слично. Ти плодови старогрчке цивилизације послужили су као основа за каснији развој народа Средоземља у завршном периоду Антике – период римске владавине. У току целокупне историје света су постојале и пропадале мегадржаве (империје). Такве геополитичке заједнице су биле са централизованом влашћу, јединственим економским простором, валутом, непостојањем царина. Постојала је унутрашња зависност између територија. Већ простим упоређивањем јасно је да данашња глобализација почива на сличним идеалима. Свим цивилизацијама својствен је развојни пут или еволуција. Глобализација је процес усмерен ка учвршћењу целовитости и узајамне повезаности света. Она дотиче живот и унутрашњи свет сваког човека. Са тог становишта проблем идентитета је незаобилазан

у једној оваквој анализи. Свака империја по дефиницији намеће свој модел, не само када је у питању политика, економија, него и култура. Стварање нових идентитета које подразумева наметање англосаксонског културног обрасца је дубоко контрапродуктивно. Данас се, захваљујући технолошком развоју и великом утицају медија, покушава софистицирано да дође до истог циља о коме су маштале претходне империје. Светска елита се труди да свако друштво учини безличним уз помоћ инструмената које у својим рукама држе ТНК. Оне покушавају да формирају тзв. „човека масе“. У том контексту и у Србији се често глобализација поистовећује са вестернизацијом, односно американизацијом.

Глобализација је противречан и неравномеран процес. То је разлог што су се проблемом управљања неравномерном глобализацијом бавили многи истраживачи. Свет је подељен на неразвијени Југ и развијени Север. Земље Југа покушавају да формирањем производних картела ограниче производњу у сфери сировина и да одрже подношљив ниво цена за своје производе (ОПЕК, АСЕАН). *Управљање неравномерном глобализацијом* тиче се и националних идентитета. Идеја очувања идентитета, посебно националног, у свету који се глобализује, са свим својим контроверзама је и даље актуелна, што је добро, јер представља реалну препреку да се по сваку цену наметне унитаристички модел. Сложене су каузалности и контроверзе између националног идентитета и управљања процесом глобализације. Глобализација која покушава да поништи националне идентитете изазива страхове и фрустрације, па у том контексту религија није опијум већ витамин за ослабљени духовни организам. Другим речима, национални идентитет не сме да буде схваћен као сметња процесу глобализације, ако се очекује да исту већина земаља прихвати.

Процес глобализације је стратешки повезан са неолиберализмом. Неолиберализам претпоставља необуздану тежњу ка максимизацији профита, не само у смислу вишка вредности, него и присвајања на основу права јачег итд. То води ка деградацији радне снаге и у исто време представља препреку за развој светске привреде на капиталистичким начелима. На тај начин, раст капитала на рачун повећања профита има не само социјалну, него и моралну димензију са којом субјективни глобализам очигледно не жели да се суочи. Рад је плаћен испод сваког минимума, тако да репродукција радне снаге смањује платежну способност већине до нивоа који не обезбеђује тражњу. И самим тим утиче на динамику обима производње. Другим речима, смањује се обим вишка вредности то јест профита. То доводи до нестабилности и покушаја потлачених да насиљем успоставе праведност.

Противуречност између дугорочних интереса друштва у целини и интереса субјеката тржишта може се оквалификовати као противуречност економске глобализације или, боље речено, неолибералне концепције

глобализације. Светска заједница је заинтересована да се обезбеди стабилан социјалан развој, без нарушавања хармоније човека и природе као и духовне хармоније самог човека. Са друге стране субјекте тржишта интересује само профит. За њих индивидуални интерес је важнији од општих интереса.

Имамо у виду да су стубови неолиберализма тржиште и појединац. Приватно је добро а јавно лоше – једна је од лозинки неолибералног капитализма. Међутим, са појавом економске кризе 2008. године, показало се, економија слободног тржишта не искључује мешање државе (случај Ценерал Моторса и сл.). Криза подразумева постојања тзв. виртуелног капитала. ТНК упражњавају ту праксу како би увећале свој профит. Циркулација капитала подразумева моћ чији је интерес да се што више развијају институције наднационалног карактера као што су Међународни монетарни фонд и Светска банка. Национални суверенитет се релативизује што доводи до отпора процесима глобализације.

У нашој цивилизацији се иновација сматра једном од највећих вредности. Управљање циљевима човечанства партиципира концепцију глобалне солидарности. Међутим, разумевање солидарности са становишта поборника неолиберализма је често контроверзно. Занимљив је приоритет међу вредностима у техногеној култури који се односи на схватање власти и силе. Власт се не схвата као власт човека над човеком, што је карактеристично за традиционална друштва, већ, пре свега, као власт над објектима (мисли се на природне и социјалне објекте). Објекти су такође подложни технолошкој манипулацији. Имајући све то у виду, један од циљева човечанства је развитак и промена система вредности како би се савладала глобална криза. То је оствариво променом целокупне људске делатности и њених етичких регулатива. На том плану постиндустријска етапа је почетак прелаза на нов тип цивилизацијског развоја. Постоје два вида постиндустријског друштва. У првом не долази до промена базних вредности, него се ради о променама које са собом доносе нове технологије. Други вид постиндустријског друштва подразумева технолошку револуцију, али и промене у духовној сфери. Све се више говори о напуштању идеала владавине човека над природом. Човак не сме да има сву власт над животињама и биљкама, нити да у њима види само средство за обезбеђење лагодног живота. Нова етика значи развој у различитим тачкама бифукације. Оријентир за *квалитетно управљање* није само знање, него и морални принципи који подразумевају забрану експеримената опасних по природу и људе. У западној културној традицији доминира идеал истинског знања као самовредности којој нису потребни никакви етички надзори. Данас се у технолошке пројекте укључује и етичка експертиза. Нове вредности се тичу и културе, као и сфере религиозне свести. Схвата се потреба прожимања различитих

култура, а не доминација. Приоритет индивидуалних слобода повезан је са идеалом права народа на њихово слободно и ненасилно уједињавање. Морална обнова подједнако мора да важи како за Исток, тако и за Запад. У новим околностима *солидарност* је важна, ако не и најважнија, одредница. Одрживи развој није могућ без солидарности као ни стратешко кретање ка информацијском друштву. Принцип солидарности се реализује у процесима глобализације као начело демократске социјалне државе. Вредност без које је незамислива ни праведност, ни солидарност, а ни одрживи развој је слобода. Неопходна је синтеза либералних и социјалистичких вредности. *Управљање циљевима човечанства* подразумева и *правну регулативу* која манипулације своди на најмању могућу меру. Солидарност је незамислива уколико је нема у оквиру основне ћелије друштва – породице. Један од највећих проблема са којим се друштво данас суочава је масовни пораст друштвених аберација, као што су криминал, наркоманија, алкохолизам и насиље. Оне су упадљиво мање у друштвима која се нису одрекла везе појединца и породице. То је један од предуслова да се правилно конституише и концепција глобалне солидарности. Солидарност има смисла само ако се креће одоздо нагоре (породица – друштво).

Управљање глобалним општељудским добрима је у процесу глобализације само по себи ресурс и општељудско добро. Технолошки развој и иновације такође припадају овој одредници. Грам ласерске хетероструктуре скупљи је од више тона нафте. Зато се иновација сматра *општељудским добром* којим треба правилно управљати да не би дошло до различитих злоупотреба. Сам термин *општељудска добра* у глобалистичким процесима подразумева и вредносно-мотивациону сферу као што је предузетништво. Независност и креативност су карактеристичне за предузетништво које може носити епитет - општељудског добра. Идентитет за мултикултурна друштва, а и саму глобализацију ако се различитост уважава, је општељудско добро. Објективне околности намећу неопходну толерантност различитих култура, али и борбу за спречавање наметања монокултурног обрасца. У савременој глобализацији *информација* такође носи епитет општељудског добра. Без обзира на све мањкавости савремено друштво је незамисливо без информације и медија.

Свесни смо да су многи од ових навода спорни, али као константе глобализације и неспорне вредности (уколико се избегну манипулације) могу се сматрати општељудским добром. Сам појам општељудско добро је сложен и контроверзан. Оно што је за једне општељудско добро за друге је дискутабилно, нарочито ако се не ради о природним ресурсима, културном наслеђу, уметности и сл. Самим тим и управљање глобалним општељудским добрима подразумева дисперзивно сагледавање проблема. У том контексту значај националног идентитета је неспоран нарочито

уколико глобализација није ауторитарна и агресивна. Управљање глобалним општељудским добрима није могуће уколико се национални идентитети, односно оно што је највредније у њима, не уграде у тзв. универзални глобални идентитет.

Управљање футуролошким аспектима глобализације, односно цивилизацијском еволуцијом, је такође једна од константи која омогућава њен евентуални успех. Импулс за појаву *футуролошког бума* даје и сам темпо живота који све мање оставља времена човеку да дубље схвати шта се догађа око њега. Он постаје несигуран, губи оријентацију, апатичан је, прогоне га многе фобије. Први је на то обратио пажњу амерички футуролог А. Тофлер и увео у оптицај појам *футурошок*. Убрзавање темпа промена је, између осталог, и временски феномен чији је резултат притисак нове културе на стару. Неопходно је изучити опасности које долазе са променама. Материјални раст не може да траје бесконачно. Границе друштвеног развоја не носе само епитет физичког, него и еколошког, биолошког, културног, психолошког и филозофског карактера. Брзину са којом долазе промене мало је ко предвидео: нуклеарно оружје, распад Советског Савеза, освајање космоса, појава телевизора, рачунара, Интернета, мобилног телефона, је само део из арсенала промена које утичу да се различите културе трансформишу у глобалну целину. Футурологија се све више преводи на практичну терминологију одредницу – прогнозирање. Оно се остварује уз учешће практично свих наука. Многи истраживачи истичу бесперспективност будућности као наставка садашњости. Криза уметности, науке, филозофије, религије, права, морала, начина живота, социјалне, политичке и економске организације укључујући брак и породицу води свет у амбис. Отуда се и указује на потребу предузимања мера као што су, на пример, стварања коалиција култура и ослобађање човечанства од слепог партикуларизма. Идеја да се свет изгради као дуалистичко друштво „златне милијарде“ и масе која је експлоатисана, представља нови фашизам. Уколико мањина приватизује будућност, свет може заћи у ћорсокак. Зато су *тржишни фундаментализам, невидљива рука тржишта, нови регионализам, неопротекционизам, стратегија „златне милијарде“*, више изуми него перспектива за свет. Источна мудрост која промовише космичку хармонију и уважавање парадигме „цивилизација – природа“ је један од излаза из зачараног круга. Антиглобалисти прогнозирају да ће се тзв. *нова класа* састојати од корумпиране међународне бирократије и олигарха транснационалних компанија. Прогноза је да ће се олигарси залагати за *националне државе*. Ова контроверза произилази из њиховог интереса да те државе користе као своје установе, а чланове влада као своје менаџере. Трећа варијанта подразумева постојање ауторитарних и деспотских режима. Светској елити више одговара да има посла са корумпираним деспотима него са демократском револуцијом маса.

Кроз историју често је долазило до цивилизацијских конфликта, који су се завршавали крвавим ратовима. Разлоге за то треба тражити у тежњи империје да у оквиру једне цивилизације прошири свој економски, политички и сваки други утицај. Данас тај проблем можемо посматрати по *хоризонтали и вертикали*. У жижки интересовања по хоризонтали је геополитика, војни и трговински конфликти итд. Конфликти по вертикали су везани за културне и духовне аспекте, односно за проблеме супротстављених култура и конфесија.

У другој половини XX века потенцијални конфликт је увек везиван за постојање комунистичког и либералног света. Управљање цивилизацијским конфликтима подразумева уважавање чињенице да глобализација има за циљ формирање светске државе. У том контексту поставља се питање како премостити јаз између различитих цивилизација. Очигледно да је *управљање цивилизацијским конфликтима* важан чинилац у савременој глобализацији. Сведоци смо да решење једног проблема најчешће рађа неколико нових. Тако је, на пример, научно-техничка револуција решила многе проблеме, али је створила нов велики проблем – еколошки. У оквиру сваке цивилизације постоји једна земља која је водећа по својим економским, културним и другим ресурсима. Природна је тежња таквих земаља да у оквиру саме цивилизације остваре примат, односно постану империја. Односи између цивилизација нису идентични и зато је управљање цивилизацијским конфликтима у ствари покушај успостављања равнотеже и међузависности две или више различитих цивилизација. Управљање помаже да се свака *генерализација* избегне, а тиме и реше антагонизми. Нестанком биполарног света и појавом мултиполарног, мултицивилизацијског, проблеми су се умножили. Многи постављају питање колико је јасна природа западне сфере и могу ли бити у истом културолошком и религијском систему протестанти и католици? Очигледно је да компактност Запада долази у питање. Данас истраживачи говоре о два цивилизацијска круга – европском и америчком. У земљама Европе расте свест о неопходности одбране сопствених вредности. Са цивилизацијског становишта поставља се питање зашто се исламски фундаментализам највише активира у процесу глобализације. У томе је садржан значај идентитета. Очигледно, конфликти нису једнозначни, а често ни рационални. Сложена проблематика *управљања конфликтима* мора да узима у обзир геостратешке интересе различитих цивилизација. Асиметрична доминација САД у односу на доминантне исламске земље изазива терористичке акције које сваким даном постају све успешније. У XXI веку глобални свет подразумева баланс између различитих цивилизација. Чак и ако би хипотетички дошло до стапања целог човечанства у јединствену цивилизацију поставља се питање која ће култура бити доминантна. Унифицирана цивилизација за многе је *глобални монструм* који ће окончати историју човечанства. Чињеница је да

идентитети различитих цивилизација играју важну улогу и да покушај њиховог обесмишљавања од једне доминантне цивилизације води ка конфликту.

Транснационалне корпорације (ТНК) у савременом процесу глобализације бришу баријере токовима роба, услуга, новца, капитала, радне снаге и знања. *Управљање ТНК* подразумева утицај на целокупне економске токове и резултате, интегритет тржишта и, што је најважније, његову транспарентност. У том смислу *владавина права* је један од приоритета. Сви који учествују у управљању морају да имају обезбеђен редован приступ информацијама. Годишња независна ревизија је битна, јер пружа објективни доказ финансијског пословања компаније. Одбори имају велику улогу у управљању ТНК. Важно је да чланови одбора имају приступ тачним и благовременим информацијама. Проблем је у томе јер ТНК по својој природи теже да остваре *монопол*. У основи глобализације јесте мрежа ТНК која је, нажалост, најчешће под покровитељством финансијске олигархије. Исти људи се налазе у врху крупних монопола, великих банака, али и државних установа и органа, чак и у парламенту. Монополизован је политички, економски, технолошки, научни, културни и медијски живот. Моћ ТНК је у интеграцији производних, технолошких, управљачких и маркетиншких потенцијала. ТНК у трци за профитом не бирају начин да у беспощедној борби за ресурсе преотму политичку и другу моћ која им по природи делатности не припада. Тако се вулгаризује и сам процес глобализације, односно продубљује неједнакост и врши периферизација сиромашног дела света. ТНК успевају да користе сву расположиву инфраструктуру различитих земаља за своје потребе. Велике земље преко ТНК делују у политичкој, геостратешкој и геоекономској сфери. Оне своје интересе формулишу и поистовећују са интересима светске заједнице. На тај начин камуфлирано остварују своје економске циљеве. Међународни капитал који се усмерава преко СБ и ММФ је у функцији ТНК. Зато многе земље западају у дужничку кризу, јер ММФ уместо да служи свима, највише је од користи великим земљама. Оснивачки улог и финансијска подршка наведеним институцијама су највећи од стране САД, па по том принципу, оне имају пресудан утицај на доношење одлука. Различитим механизмима ТНК практично успевају да потчине мале државе које почињу да раде у корист транснационалног капитала, што доводи до стављања ресурса и цивилизацијских тековина под контролу приватних интереса. У таквом систему управљања туђи се интерес афирмише као свој, односно замењују се тезе, после чега обично долази до великог суноврата економије мале државе. Земља постаје презадужена, славе се победници и њихове вредности, односно фаворизује начин живота који не проистиче из традиције, већ наметнутих туђих вредности. У таквим околностима мале земље се тешко одупиру унифицираној култури. У том случају пресудну улогу имају политичке и

културне елите малих земаља. Један број истраживача види национализам у XXI веку као корисну и прогресивну појаву, сматрајући да су могућности његовог деструктивног испољавања принципијелно исцрпене. ТНК то увиђају и идентитет све више схватају као нужно зло и, из својих интереса, настоје да га уважавају у земљама које до њега држе. Наравно, ово не значи да се многе моћне економске групе не труде да разбију чврсто језгро националних идентитета како би лакше и јефтиније освајале тржиште и остваривале монопол. *Управљање ТНК* има своју социолошку, психолошку, културну, економску, геостратешку и филозофску димензију. Ми смо објаснили механизме управљања ТНК и критички се осврнули на тенденције у управљању које партиципирају *манипулацију* као нешто прихватљиво и делотворно.

Главни учесници на међународном тржишту капитала су, поред ТНК, транснационалне банке (ТНБ) које имају филијале у различитим земљама и широку међународну пословну активност. Такве банке су јефтинији извори капитала за ТНК него национална тржишта. Управљање ТНБ партиципира предности банкарског бизниса преко офшорних одељења. Оне су садржане у једноставној регистрацији, високој тајности, одсуству посебних захтева, депозита итд. Ми смо у нашем раду објаснили структуру и начин пословања ових банака. У савременом глобалном свету банке наступају као новчане и кредитне институције, али и као специфична предузећа, акционарска друштва, итд. Дошли смо до закључка да нездраве ТНК значе и нездраве ТНБ. Суштина је да све што је нездраво у ТНК омогућују банке скривањем новца у пореским рајевима. Зато је веома важно да се утврди шта је здрав новац у банкама (уштеђевина у улози клијената) и одвоји од лажних банкарских дугова и кредита. Наиме, фиктивна књижења су доказано један од принципа пословања ТНБ. Зато и предлажемо да велике, како приватне, тако и државне банке, треба подвргнути уређеном ликвидационом поступку. У том случају, спрега између министарства финансија и банкара би се развргла, а утврђено независно тело, или још боље судија, би установио колико је здравог капитала у једној банци. Са појавом кризе, све се више преиспитује рад ТНК и ТНБ. Закључци до којих смо дошли указују да пословање ТНБ и ТНК је тешко посматрати одвојено. За управљање је битно расветлити који су начини *манипулације* и какве су њихове последице. За наше истраживање битна је управљачка структура и хијерархија руководства, али и пут којим би здраво управљање ТНБ требало да крене, што смо и предложили.

Одрживи развој има јако изражен економски, еколошки и социо-природни карактер. Управљање одрживим развојем морало би да тежи спречавању уништавања биосфере која са собом носи интензивна глобализација. Суштина је да се овлада биофизичким ограничењима

развоја, а са културолошког становишта спречи превласт западних вредности. Овде је реч о *управљању* не од стране неке супердржаве или представника „златне милијарде“, него од стране јединственог човечанства, што није могуће без реформисаних Уједињених нација. Данас се све више оперише термином *природан капитал* који је популаран међу еколошком економистима. Одрживи развој и отклањање сиромаштва су у директној вези. У сиромашним земљама се прекомерно девестира природа. За то не треба тражити узроке у прекомерном развоју, већ у *лошем управљању*. Човек би требало да овлада природом на тај начин што ће повећати самоконтролу. Само такво управљање партиципира *револуцију ефикасности* (смањење потрошње енергије и ресурса, увођење нове технологије и квалитетног планирања). *Управљање* подразумева и стратешки прилаз тзв. *селективном расту*. То претпоставља одлуке да се не учини само што је технички могуће, већ да се узме у обзир и проблем девестирања природне средине. Зато се и уводи нова дисциплина у економији— *управљање ресурсима*. Данас је у оптицају трочлани термин *социјални одрживи развој*. *Управљање одрживим развојем* подразумева одговарајућу политику државе, али и грађанску иницијативу. Задатак је управљања да усагласи *спољашње* и *унутрашње критеријуме* (принцип хуманизма са допустивим деловањем човека на биосферу). Све што смо до сада истражили указује да је за одрживи развој цивилизације неопходно очување животне средине, популационог здравља, као и социјалних, економских и политичких механизма који обезбеђују његово функционисање. У критичком сагледавању досадашњег управљања одрживим развојем многи истраживачи су указали на његову неконзистентност, јер оно не зависи само од знања и донетих одлука, већ и од воље главних „играча“ на светској сцени. Одрживи развој није могућ без сагледавања ризика, које носи глобализација са собом. Ту се, пре свега, мисли на социјалне ризике. Велика социјална неравнотежа је знак распознавања хиперлиберализма. Одрживи развој се не тиче само екологије и нема само социјалну димензију. Ту се преламају *филозофске, антрополошке, прогностичке, историјске, демографске* и разне друге димензије. У том контексту, национални идентитети који су стварани вековима вредност су коју је немогуће избрисати из сећања. Медији, филмови, музика, промовишу *тржиште* и *потрошачко друштво* као *modus vivendi* за све. О одрживом развоју политичка елита говори на начин који им намеће стратегија ТНК. Преовлађује мишљење да је глобализација могућа само ако је у корелацији са националним идентитетима. Глобална равнотежа подразумева сложене односе у којима је уважавање *различитости* приоритет, а *солидарност* битна компонента одрживог развоја.

Научно-технички прогрес и управљање друштвеним развојем не можемо посматрати одвојено, као и што не можемо заобићи

мултидисциплинарну димензију проблема. Културолошка страна друштвеног развоја је повезана са информатичким развојем, а информација је опет један од ослонаца научно-техничког прогреса и суштински предуслов управљања. Проблем доношења одлука требало би преместити из сфере политике у сферу управљања. За тако нешто је потребно да људи буду добро обавештени, а да пословање подразумева друштвену одговорност. Управљање ће бити лоше уколико се не нађе модел који ће ускладити потребе човека са потребама очувања природе. Доктрина управљања коју предлажемо морала би да подразумева друштвени развој у коме постоји равнотежа између интереса ТНК и одрживог развоја. Високософистицирана технологија има своја ограничења када је у питању време. Зато је предвиђање битна карика у управљању друштвеним развојем. Научно-технички прогрес не мора да буде у контрапункту са националним идентитетом. У том контексту, управљање друштвеним развојем мора да рачуна са посебностима које карактеришу различите националне идентитете. Међузависност, солидарност и толеранција су битан предуслов за добро управљање када је у питању друштвени развој и уопште научно-технички прогрес.

Управљање образовањем у условима глобализације подразумева усвајање знања које ће омогућити обучавање за *управљање променама*. ТНК сматрају да је то инвестиција, а не трошак. Школовање које подразумева оспособљавање за брзу преквалификацију карактеристично је за савремену глобализацију. Управљачке структуре морају да обезбеде такав систем школовања који ће омогућити да у току радног века свако може два до три пута да коригује или мења своју професију. Данас се све више говори о *универзализацији* професионалног образовања. Образовне институције се партнерски повезују са светом рада. У том контексту, уведен је и и Болоњски процес као резултат идеје глобалног образовања. Он доприноси да се управљање подигне на ниво који подразумева неизбежност мобилности која је битна за комерцијално управљање. Циљ је да се промовише нова реалност – реалност интеграција. Што се тиче образовања и проблема националних идентитета та су друштва данас у својеврсном *културном шоку*. Напросто у први план се истиче прагматичност. За промотере неолибералног концепта образовања стереотип је све што се у једном народу назива баштином и вредностима националног идентитета. Професионални идентитет као модел корпоративне вредносне оријентације губи свако апстрактно значење, сваку амбивалентност. Индивидуа је искључиво у функцији корпоративних интереса. Суштина је да огромне негативне социопсихолошке последице долазе са неуважавањем националних вредности, попут културе или националног идентитета. Зато је потребно да управљачке структуре, када је у питању образовање у условима глобализације, нађу баланс између наднационалног и националног.

Самореализација није могућа ако је заснована само на успеху у професији. Болоњска декларација образовање у потпуности подређује тржишту и глобалној подели рада. Зато многи истраживачи тај концепт називају *образовањем без душе*, а неки чак говоре и о сумраку образовања. Овакво образовање помаже *социјалдарвинизацији* друштвених односа, *једнократној употреби ума*. Није тешко закључити да Болоњски процес промовише специјалисте, хомолуденсе, као и потрошаче у друштву спектакла. Он афирмише егоистички индивидуализам. Капитал је мерило за све. Зато смо мишљења да данас доминира *неолиберални асиметрични модел глобализације*. Сведоци смо да и у оквиру саме Европске уније постоји јаз између центра и периферије, што представља велики проблем. Национални идентитети у таквим околностима имају и регулаторни значај, јер се увиђа да је једноумље у образовању погубна стратегија од чијих ћемо се последица још дуго лечити. Асиметричност било које врсте није препорука за интеграцију, а још мање за спас од сиромаштва малих држава.

Цивилизација знања подразумева стално унапређење образовања. С правом се говори о новом стадијуму који неки формулишу као постиндустријско друштво, други као постмодерну, информацијско друштво, итд. Информација је доступна људима који живе у најудаљенијим деловима света. Данас, у ери покрета цивилизације знања, се с правом говори о еволуцији когнитивних способности. Покрет цивилизације знања у својој основи садржи различите и испреплетане моделе знања и подразумева, пре свега, развој генетског инжењеринга. Сваки значајнији прогрес у културној и социјалној еволуцији приморава људе да се биолошки (когнитивно) адаптирају на нову социо-културну средину. Тако цивилизација знања подразумева и нови ниво когнитивног развоја људи као претпоставку за даљу културну и социјалну еволуцију. Високи темпо обнављања знања, карактеристичан за информацијско друштво подразумева све бржу сменљивост социјалних структура и институција. Савремени западни свет преживљава *кризу индивидуалног идентитета*. Колективни идентитет, попут националног, такође је угрожен. Угроженост националног идентитета је у вези са ефемерношћу социјалних процеса и проблемом интеграције прошлости и будућности. Генотехнологија је постала сан глобалиста, који се све више претвара у реалност која подразумева измену телесности како би се створио савршен човек за испуњавање различитих функција. Ово, по нашем мишљењу, спада у домен злоупотребе цивилизације знања. Наука не доноси само добробит човечанству, већ и многе ризике и претње. Да би се то спречило развио се читав низ наука (биогеохемија, биогеоценологија, еволуциона генетика итд.). Проблем савременог друштва је у дубоком јазу између техничких могућности човека и његовог морала. Човек мора наћи разуман излаз који подразумева хармонију и тражење етички оправданих решења

за кризу. Европско уједињење, гледано дугорочно, није могуће без европског идентитета који подразумева „усисавање“ најбољих вредности националних идентитета. Цивилизација знања у свему томе има свој немерљив значај.

Проблем образовања у процесу глобализације се тешко ослобађа стереотипа. Сви се баве само својом културом. Дијалог се не води између равноправних учесника. Западна цивилизација постаје мерило за све. Поликултурно образовање би требало да има предност када је у питању глобализација. Тенденција *вестернизације* је примећена широм света. Школство се унификује и англосаксонски модел образовања се намеће, пре свега, путем електронских медија, а потом преко музике, књижевности итд. Елите малих земаља имају тежак задатак да се одбране од комерцијализације школства и очувају национални идентитет. За тако нешто је најбољи поликултурни приступ образовању. У ери савремене глобализације комерцијализовано тржиште мање занима вредност производа културе, а више тражња за њим. Мишљења смо да на исти начин како се на међународном плану води борба за очување животне средине неопходно је борити се и против културног загађења. За тако нешто важно је да образовање на глобалном плану прихвати поликултурни образац. Поликултурно образовање подразумева дијалог култура, јер ће се само без наметања културних образаца, консензусом унапредити школство. Једино на тај начин народи различитог идентитета могу живети заједно. Информатичко образовање као есенција нове цивилизације знања манипулацијом може да доведе до слома културног памћења. Важно је да се не избаци категорија историцизма из образовања. Многи класици не потичу из наше културе, али их ми доживљавамо као своје. У том смислу, јединство Европе би требало да буде свеобухватно, универзално и демократско. Интеграција не подразумева прекид континуитета националних идентитета, већ само есенцијални одабир вредности различитих идентитета. Данас је дошло до парадоксалне ситуације да је антилиберални дух произашао из радикалног стила мишљења либерала. Отуда и термин *ригидни либерални капитализам*. Чињеница је да се говори о аутоматизацији друштва. Страх од таквог епилога навео је многе истраживаче да пишу о *крају историје образовања*. Зато се често говори о постнационалној држави, мултикултурном грађанству, и на крају о поликултурном образовању. Све у свему мултикултуралност, поликултурно образовање и наднационална држава су компатибилне категорије које омогућавају стварање савеза држава и претпоставку њиховог дужег трајања. Поликултурно образовање подразумева и разрешавање низа сложених проблема. Зато је неопходно успоставити систем вредности који ће омогућити преплитање идентитета. Основа за то је моралност, јер без ње нема правог вредновања националних, а у том контексту и цивилизацијских достигнућа.

РЕЗИМЕ

Тема истраживања Управљање глобализацијом и национални идентитети представља једну од недовољно истражених области. Феномен глобализације је сложен и вишезначан. Изучавање глобализације припада корпусу економских, правних, политичких, културолошких и филозофских питања. Аутор се бавио интердисциплинарношћу онолико колико се различите дисциплине преплићу када је у питању управљање глобализацијом. У правним дисциплинама постоје одређене каузалности из којих произлазе решења, али и контроверзе које прате проблем управљања глобализацијом и националних идентитета. Феномен управљања има и своју историјску димензију. Аутор се бавио проблемом како би се боље разумела генеза његовог развоја. Питање глобализације је у овом раду обрађено са посебним акцентом на економску кризу. Аутор је покушао да да одговор на питање да ли је светска држава могућа. Он је у раду посветио највише простора транснационалним корпорацијама и транснационалним банкама. Аутор се није служио само једном методом истраживања. Разлози за то леже у сложености феномена управљања глобализацијом. Природно-правно схватање глобализације, затим нормативистички и социолошки метод дају могућност да се аутор проблемом бави као феноменом јединства противречности. Наведени методи не искључују принцип историјског у интегралном сазнавању друштвених појава, посебно идентитета. Ауторитарна и агресивна глобализација подразумева борбу против националних идентитета и наметање англосаксонског културног обрасца. Готово у свим поглављима аутор је истражио овај проблем и чињенично образложио суштину „вестернизације“ света. Он је објаснио зашто се на глобалном нивоу управљање посматра као координација међудржавних односа која подразумева укључивање невладиних организација, грађанских покрета, ТНК и светско тржиште капитала. У том контексту успео је да образложи и улогу медија. Проблем неравномерног развоја, односно поделу на неразвијени Југ и развијени Север аутор је истражио са свим контроверзама и каузалностима које произлазе из односа националног идентитета и процеса управљања глобализацијом. Процес глобализације види као стратегију која је директно повезана са неолиберализмом. Ипак, стубове неолиберализма *тржиште и појединац*, односно да је приватно добро а јавно лоше, аутор је подвргао критици поткрепивши то појавом економске кризе 2008. године која је показала да економија слободног тржишта не искључује мешање државе. Постојање тзв. виртуелног капитала је слабост која се може решити квалитетним управљањем и постављањем на здраве основе институција као што су Међународни монетарни фонд и Светска банка.

У западној културној традицији доминира идеал истинског знања као самовредности којој нису потребни никакви етички надзори. Аутор је елаборирао мишљење да је у технолошке пројекте неопходно укључити и етичке експертизе. Уз то он је нагласио потребу прожимања различитих култура, а не доминацију англосаксонског обрасца. Морална обнова подједнако мора да важи како за Исток, тако и за Запад. У новим околностима *солидарност* има пресудну улогу. Одрживи развој није могућ без ње као ни стратешко кретање ка информацијском друштву. Неопходна је синтеза либералних и социјалистичких вредности. Управљање циљевима човечанства подразумева и правну регулативу која манипулације своди на најмању могућу меру.

Проблем општељудских добара подразумева, између осталог, и вредносно-мотивациони аспект. Зато се аутор поред глобализације, иновације, бавио и проблемом предузетништва као општељудским добром. Прожимање идентитета као непорецива вредност носи епитет општељудског добра. Информације и медији су такође општељудско добро. Аутор је посебну пажњу обратио на контроверзе које произлазе из самог појма општељудског добра.

Управљању футуролошким аспектима глобализације аутор је посветио значајан простор и објаснио појаву *футуролошког бума* као и самог појма *футурошок*. Футурологија се све више своди на практичну терминолошку одредницу – прогнозирање. Сложена проблематика *управљања конфликтима* је подробно разрађена са закључком да је у ХХИ веку за опстанак глобализације неопходан баланс између различитих цивилизација. Он се приклонио мишљењу да је унифицирана цивилизација *глобални монструм* који може окончати историју човечанства уколико оно не буде обазриво. Проблем доношења одлука требало би преместити из сфере политике у сферу управљања, што није могуће без реформисаних Уједињених нација.

Управљање образовањем у условима глобализације подразумева знања која ће омогућити квалитетно *управљање променама*. Посебно су истакнуте негативне социо-психолошке последице које долазе због неуважавања националних култура, односно идентитета. Аутор у цивилизацији знања види могућност за когнитивни развој људи као претпоставку за даљу културну и социјалну еволуцију. Он даје предност поликултурном образовању, а тенденцију „вестернизације“ сматра ретроградном и непожељеном ако се жели успех глобализације.

ЛИТЕРАТУРА

- Алаида Асман, Рад на националном памћењу: кратка историја немачке идеје образовања, Чигоја штампа, Београд, 2002.
- Appadurai A, Disjuncture and Difference in the Global Cultural Economy, In Featherstone M, (Ed.) Global Culture, London: Sage, 1990.
- Бакушев В. В, Демидов Ф. Д, Профессиональное образование в начале нового века и подготовка государственных служащих, РАГС, Москва, 2003.
- Банковское обозрение, № 3, Москва, 2005.
- Barber Benjamin, Dschihad versus Mc World-Globalisierung, Zivilgesellschaft und die Grenzen des Marktes, in: Lettre international, Heft 36/1997.
- Барнет Ричард, Кавана Џон, Хомогенизација глобалне културе, у: Глобализација (приредили: Џери Мандер и Едвард Голдсмит) , СЛЮ, Београд, 2003, стр. 104.
- Бауман З, Индивидуализированное общество, Логос, Москва, 2002.
- Bauman Z, The Individualized Society, Polity Press, Cambridge, 2001.
- Baylis John, Smith Steve, Owens Patricia, The Globalization of World Politics, Oxford University Press, Oxford, 2008.
- Бек У, Виртуелни порески обвезници, у: Глобализација - мит или стварност, приредио Владимир Вулетић, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2003.
- Бек У, Космополитическое мировоззрение. Центр исследований постиндустриального общества, Свободная мысль, Москва, 2008.
- Бек У, Общество риска. На пути к другому модерну, Прогресс - Традиция, Москва, 2000.
- Бек У, Что такое глобализация, Ошибки глобализма – ответы на глобализацию, Прогресс-Традиция, Москва, 2001.
- Beck U, Giddens A, Lash S, Reflexive Modernization: Politics, Tradition and Aesthetics in the Modern Social Order, Polity Press, Cambridge, 1994.
- Beck U, World Risk Society, Polity Press, Cambridge, 1999.
- Бекер Жоахим, Комлози Андреа, Границе у савременом свету, Филип Вишњић, Београд, 2005.
- Белл Д, Эпоха разобщенности, Свободная мысль, 2006, № 6.

- Bello W, *The Breton Woods Institutions and the Demise of the UN Development System, Between Sovereignty and Global Governance: the UN, the State and Civil Society*, Houndmills etc, 1998.
- Бжежински З, Велика шаховска табла, ЦИД, Подгорица, 2004.
- Бжежински З, Амерички избор – глобална доминација или глобално вођство, Политичка култура, Загреб, ЦИД, Подгорица, 2004.
- Бјелић И. Душан, Глобализација и отпори, Српска политичка мисао, Нова едиција vol. VII, no. 3-4, ИИЦ Нова српска политичка мисао, Београд, 2001.
- Бодрийяр Ж, В тени молчаливог большинства, или крај социјалног, Издање Уралског универзитета, Екатеринбург, 2000.
- Buckley P, *The Optional Timing of a Foreign Direct Investment*, *Economic Journal*, March 1981.
- Бьюкенен П. Дж, *Смерть Запада*, Изд. АСТ, Москва, 2003.
- Валлерстайн И, *Крај знаменитог мира: Социологија XXI века*, Москва, Логос, 2003.
- Вебер А. Б, *Глобализација: поглед у будуће*, Труды Клуба учених „Глобални свет“, Нови век, Москва, 2003, Т. 2.
- Век глобализације, Изд. „Учитель“, 1/2008, Волгоград
- Вернадский, В. И, *Избрани труды по историји науке*, АН СССР, Институт историје естествознанија и технике, Архив АН СССР, Москва, 1981.
- Вертакова Ј. В, Согачева О. В, *Исследованије социјално-економских и политичких процеса*, Учебно пособие, КНОРУС, Москва, 2009.
- Видојевић Зоран, *Куда води глобализација*, Филип Вишњић, Београд, 2005.
- Gardner G, Halveil B, *Underfed and Overfed*, *Worldwatch paper*, № 150, March 2000.
- Гиденс Ентони, *Последице модерности*, Филип Вишњић, Београд, 1968.
- Глобализација – мит или стварност: социолошка хрестоматија (приредио, предговор написао и приложио опремјом Владимир Вулетић), Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2003.
- Глобализација, *Российская Академия государственной службы при президенте Российской федерации*, учебник под опшћом редакцијом В. А. Михайлова и В. С. Буянова, РАГС, Москва, 2008.
- Глобалистика (енциклопедија), редактори И. И. Мазур и А. Н. Чумаков, ЦНП „ДИАЛОГ“ – ОАО издање „Радуга“, Москва, 2003.

- Governance without Government: Order and Change in World Politics, Ed. By J. Rosenau and E. O. Czempiel. Columbia University Press, NY, 1992.
- Голдсмит Едвард, Завршна реч, породица, заједница, демократија, у: Глобализација (приредили Мандер Цери и Голдсмит Едвард), СЛЮ, Београд, 2003.
- Голдсмит Едвард, Развој као колонијализам, у: Глобализација (приредили: Мандер Цери и Голдсмит Едвард), СЛЮ, Београд, 2003.
- Голубовић Загорка, Поуке и дилеме минулог века: Филозофско-антрополошка размишљања о главним идејама нашег времена, Филип Вишњић, Београд, 2006.
- Guehenno Jean-Marie, Globalization and International System, Journal of Democracy, 1999, № 7.
- Данилевский Н. Я, Россия и Европа, РХГИ, СПб, 1995.
- Дејзингс Гер, Религија и идентитет на Косову, Библиотека XX век, Књижара Круг, Београд 2005.
- Дефарж Ф. М, Основные понятия международной политики, Изд. группа "ССАТ", Москва, 1995.
- Дивјак Слободан, Проблем идентитета: културно, етничко, национално и индивидуално, Службени гласник, 2006.
- Др Петровић Милан, Наука о управљању као претпоставка управне политике (општи део), Правни факултет, Ниш, 2006.
- Др Поповић Славољуб, др Марковић Бранислав, др Кузмановић Рајко, Основи науке о управљању, Стручна књига, Београд, 1994.
- Европейская интеграция, Большая Гуманистическая Европа и культура (Под ред. проф. Л. И. Глухарева), УРСС, Москва, 1998.
- Елзесер Јирген, Национална држава и феномен глобализације: како можемо да се спасимо из светске економске кризе, Јасен, Београд, 2009.
- Енциклопедија образовања, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1989.
- Ермолаева Е. П, Профессиональная идентичность и маргинализм, Психологический журнал, 2001, № 4.
- European Union, Selected instruments Treaties, Book I, Vol. I, Luxemburg: Office for Official Publications of the European Communities, 1995.
- Зиновьев А. А, Глобальное сверхобщество и Россия, Харвест, Минск; АСТ, Москва, 2000.

- Иноземцев В. Л, Расколота цивилизация: Наличествующие предпосылки и возможные последствия постэкономической революции, Academia; Наука, Москва, 1999.
- Иноземцев В. Л, Современная глобализация и ее восприятие в мире, Век глобализации 1/2008 (журнал)
- Carnap R, Die Logische Syntax der Sprache, J. Springer, Wien 1934.
- Castells Manuel, Kraj tisućleća, Golden marketing, Zagreb, 2003.
- Castells Manuel, Моć identiteta, Golden marketing, Zagreb, 2002.
- Clark I, Beyond the Great Divide: Globalization and the Theory of International Relations, Review of International Studies, Vol. 24. № 4, 1998.
- Chalmers D, European Union Law, Vol I, Law and EU Government, Dartmouth; Aldershot, 1998.
- Капица, С. П, Феноменологическая теория роста населения Земли, Успехи физических наук, 1996, Т. 166, № 1.
- Кара-Мурза Сергеј, Манипулација свешћу, Никола Пашић, Београд, 2008.
- Кастельс М, Информационная эпоха: экономика, общество культура, ГУ-Высшая школа экономики, Москва, 2000.
- Kahn H, Wiener A, The Year 2000, The Macmillan Company, N.Y, 1967; Toward the year 2000: Work In Progress, D. Bell (ed.), Houghton Mifflin Co, Boston, 1968.
- Karliner Joshua, Lewis Ted, World Social Forum Conference on Transnational Corporations, Corp Watch and Global Exchange, February 2002.
- Кашкин С. Ю, Калиниченко П. А, Глобализация господства права, Век глобализации, 1/2008
- Кејган Роберт, О рају и моћи: Америка и Европа у новом светском поретку, Чаробна књига, Београд, 2003.
- Кисинџер Хенри, Да ли је Америци потребна спољна политика, БМГ, Београд, 2003.
- Kissinger Henry, Diplomacy, New York, Simon Schuster, 1994.
- Кларк А, Предисловие к книге Ласло Э. „Макродвиг“ (К устойчивости мира курсом перемен), Тайдекс Ко, Москва, 2004.
- Корецкий В. А, Глобализация: вопросы теории и методологии, Издательство Московского университета, Москва, 2007.

- Корпоративное обучение, Авт.-сост. Д. Куприянов, Е. Лурье, М. Пахомкина, Вып. 1, Москва, 2004.
- Krishna D, Comparative philosophy: What it is and what it ought to be, Interpreting across boundaries, New essays in comparative philosophy, Ed. by G.J. Larson, E. Deutsch. Princeton, 1988.
- Krugman P, Does Third World Growth Hurt First World Prosperity? The Evolving Global Economy: Making Sense of the New World Order, Ed. By K. Ohmae, Harvard Business School Press, Boston, 1995.
- Кун Т, Структура научных революций, Прогресс, Москва, 1977.
- Купер Роберт, Распад нација: поредак и хаос у XXI веку, Филип Вишњић, Београд, 2007.
- Латур Б, Дайте мне лабораторию и я переверну мир, Логос, Москва, 2002, № 5-6.
- Лаш Кристофер, Побуна елита и издаја демократије, Светови, Нови Сад, 1996.
- Лернер М, Развитие цивилизации в Америке, Т-1, Радуга, Москва, 1992.
- Like T, Identity, Meaning and Civilisation: Detraditionalisation in Postmodern Space-Time Compression, Detraditionalisation, Oxford, 1996.
- Lübbe H, Die Wissenschaften und ihre kulturellen Folgen. Über die Zukunft des common sense, Rheinisch-Westfälische Akademie der Wissenschaften, Vorträge G 285, Geisteswissenschaften, Opladen, 1987.
- Лукашевич В. М, Глобалистика: Учебное пособие, -3-е издание, переработанное и дополненное, Новый Світ-2000, Львов, 2006.
- Макогон Ю.В, Орехова Т.В, Лысенко К.В, Транснациональные корпорации, Министерство образования и науки Украины, Донецкий национальный университет, Экономический факультет, Донецк, 2007.
- Малахов В. С, Государство в условиях глобализации, Университет, Книжный дом, Москва, 2007.
- Малахов В. С, Постмодернизм, философия, под редакцией: В. Д. Губина, Т. Ю. Сидориной, Москва, Гардарики, 2003.
- Мандер Цери, Правила корпорацијског понашања, у: Глобализација (приредили: Мандер Цери и Голдсмит Едвард), СЛЮ, Београд, 2003.
- Мандер Цери, Суочавање са надолазећим таласом, у: Глобализација (приредили Мандер Цери и Голдсмит Едвард), СЛЮ, Београд, 2003.

- Маркарян Э. С, Глобализация человеческого потенциал: демографическое измерение (международный аспект), Экономика, Москва, 2003.
- Марковић Ж. Данило, Глобална економија (прилог социолошком проучавању глобализације), Економски факултет, Ниш, 2008.
- Marshall Mc Luhan, The making of Topografic Man, The Gutenberg Galaxy, University of Toronto Press, 1962.
- Мирослав Печујлић, Глобализација два лика света, Гутенбергова галаксија, Београд, 2005.
- Мирослав Печујлић, Планетарни кентаур, два лика глобализације, Српска политичка мисао, Нова едиција vol. VII, no. 3-4, ИИЦ Нова српска политичка мисао, Београд, 2001.
- Михаило Марковић, Јуриш на небо – књига прва, Просвета, Београд, 2008.
- Михаиловић Коста, Санкције – узроци, легитимитет, легалитет и последице, САНУ, Београд, 1994.
- Мићовић Војислав, Глобализација или нова империја Pax Americana, Гутенбергова Галаксија, Београд, 2005.
- Мићовић Војислав, Глобализација и нови светски поредак, Чигоја штампа, Београд, 2001.
- Moris Obstfeld, Europe's Gaamble, Brookings Papers on Economic Activity 2, 1997.
- Московский юридический форум „Глобализация, государство, право: XXI век“: По материалам выступлений, Городец, Москва, 2004.
- Мр Саша Ђорђевић, Борба за доминацију транснационалних корпорација у процесу глобализације (докторска дисертација), Економски факултет, Ниш, 2008.
- Неш Кејт, Савремена политичка социологија , глобализација, политика и моћ, Службени гласник, Београд, 2006.
- Oberg K, Culture chock: A djustment to New Cultural Environments, Practical Anthropology, 1960. Vol. 7.
- ОЕЦД, ОЕЦД принципи корпоративног управљања, Мисија ОЕБСА у Србији и Црној Гори (Сектор за економска питања и политику животне средине), Београд, 2004.
- Offe C, Modernity and the State: East, West: Polity Press, Cambridge, 1996.
- Ohmae K, The End of the Nation State, The Free Press, N. Y, 1995.

- Ohmae K, Nova globalna pozornica, Izazovi i prilike u svijetu bez granica, MATE d.o.o, Zagreb, 2007.
- Орехова Т. В, Транснаціоналізація економічних систем в умовах глобалізації, Монографія, ДонНУ, Донецьк, 2007.
- Панарин А. С, Искушение глобализмом, ЭКСМО, Москва, 2003.
- Paul R. Krugman, Maurice Obstfeld, Међународна економија: теорија и политика, осмо издање, Дата Статус, Нови Сад, 2009.
- Печчеи А, Сто страниц для будущего, Будущее в настоящем, Прогресс, Москва, 1984.
- Печчеи А, Человеческие качества, Прогресс, Москва, 1980.
- Покрајац Слободан, Технологија и глобализација, Графолик, Београд, 2002.
- Политика од 4.11.2006.
- Расел Берtrand, Историја западне филозофије: и њена повезаност са политичким и друштвеним условима од најранијег доба до данас, Народна књига – Алфа, Београд, 1998.
- Режабек Б. Г, Учение В. И. Вернадского о ноосфере и поиск пути выхода из глобальных кризисов, Век глобализации 1/2008 (журнал).
- Reich R. B, The Work of Nations: Preparing Ourselves for 21st Century Capitalism, Knopf, N. Y, 1991.
- Rifkin J, The European Dream. How Europe's Vision of the Future is Quietly Eclipsing the American Dream – N. Y. Jerimy P. Tarcher, Penguin, 2004.
- Robertson R, Globalization: Social Theory and Global Culture, London, Thousand Oaks (Ca), Sage Publications, London, 1992.
- Robertson R, The Three Waves of Globalization. A History of a Developing Global Consciousness. – Nova Scotia, London; Fernwood Publishing & Zed Books, N. Y, 2003.
- Rodrik D, One Economics, Many Recipes: Globalization, Institutions, and Economic Growth, Princeton (NJ); Princeton Univ. Press, Oxford, 2007.
- Rodrik D, The New Global Economy and Developing Ckuntrues: making openness Work – Washington (D.C.): Overseas Development Council, 1999, Table 1. 3.
- Романов В. Л, Глобализация в реальности и сценариях развития, Глобализация: синергетический подход, Москва, 2002.

Российская академия государственной службы при президенте Российской Федерации, глобализация (под общей редакцией В. А. Михайлова и В. С. Буянова), Москва, издательство РАГС.

Россия в глобализирующемся мире: мировоззренческие и социокультурные аспекты, отв. Ред. В.С. Стёпин, Отделения общественных наук, Секция философии, социологии, психологии и права, Российская академия наук, Наука, Москва, 2007.

Rugman A, The Optional Timing of the Multinational Enterprise: Internalization versus Internationalizations, Columbia Journal of World Business, Spring 1960.

Сакс Волфганг, Нови развој: „Глобални еколошки менаџмент“, у: Глобализација (приредили: Џери Мандер и Едвард Голдсмит), CLIO, Београд, 2003.

Смит Адам, Истраживање природе и узрока богатства народа, Global Book, Нови Сад, 1998.

Smith A. D, Towards a Global Culture?, in: Featherstone M. (Ed.), Global Culture, London, 1990.

Современные глобальные проблемы мировой политики: Учеб. пособие для студентов вузов, под ред. Лебедевой, Аспект Пресс, Москва, 2009.

Сорош Дж, О глобализации, пер.сангл., Рудомино, Москва, 2002.

Сорош Џ, Мехур америчке надмоћи (поправљање последица злоупотребе америчке моћи), Самиздат Б 92, Београд, 2004.

Стиглиц Дж, Глобализация: тревожные тенденции, Национальный общественно-научный фонд, Москва, 2003.

Стиглиц Џ, Противречности глобализације, SBM-х, Београд, 2002.

Studwell J, Asian Godfathers. Money and Power in Hong Kong and South-East Asia, Profile Books Ltd, London, 2007.

Суэтин А, Крестные отцы Азии, Вопросы экономики № 1, Институт экономики РАН, Москва, 2008.

Светличий Маријан, Златне нити транснационалних предузећа, Економика, Београд, 1986.

Танасковић Дарко, Неосманизам: доктрина и спољнополитичка пракса, Службени гласник, Службени гласник Републике Српске, Београд, 2010.

Тейяр де Шарден, Феномен человека, Прогресс, Москва, 1965.

Тод Емануел, После империје, Паидела, Београд, 2006.

Тоффлер А, Футурошок, Лань, СПб, 1997.

- The Commission on Global Governance, *Our Global Neighbourhood*, Oxford University Press, Oxford, 1995.
- UNCTAD Handbook of Statistics, UN, New York and Geneva, 2005.
- UNCTAD, *World Investment Report 1996, Investment, Trade and International Policy Arrangements*, United Nations, Geneva, 1996.
- Уткин А. И, *Глобализация: процесс и осмысление*, Логос, Москва, 2002.
- Findlay R, and O'Rourke K, *Power and Plenty: Trade, War, and the World Economy in the Second Millennium*, Princeton University Press, 2007.
- Fredric Jameson, *Postmodernism, or, The Cultural Logic of Late Capitalism*, Durham, N.C.: Duke University Press, 1991.
- Friedman T, *The revolt of the Wannabes*, New York Times, 1996, 7 February
- Фукујама Ф, *Крај историје и последњи човек*, ЦИД, Подгорица, Романов, Бања Лука, 2002.
- Фурсов А. И, *Колокола истории*, ИНИОН РАН, Москва, 1996, Ч. 1.
- Хабермас Јирген, *Постнационална констелација – политички есеји*, Откровење, Београд, 2002.
- Хамилтон Малколм, *Социологија религије: теоријски и упоредни приступ*, Слио, Београд, 2003.
- Хантингтон Семјуел, *Сукоб Цивилизација и преобликовање светског поретка*, ЦИД Подгорица, РОМАНОВ Бања Лука, 2000.
- Хантингтон Семјуел, *Трећи талас – демократизација на измаку двадесетог века*, Политичка култура, Загреб, ЦИД, Подгорица, 2004.
- Хард Мајкл, Негри Антонио, *Империја*, ИГАМ, Београд, 2005.
- Хафнер Петар, *Социологија*, Економски факултет, Ниш, 2007.
- Хафнер Петар, Китановић Драгослав, *Глобалне друштвене промене и проблеми транзиције*, Економски факултет, Ниш, 1997.
- Heidegger M, *Dialogue on language in: On the way to language*, Harper & Row, San Francisco, 1971.
- Хејвуд Ендрю, *Политика*, Слио, Београд, 2004.
- Хелд Дејвид, *Демократија и глобални поредак*, Филип Вишњић, Београд, 1997.
- Хенкок Грахам, *Господари сиромаштва*, Невен, Плави круг, Београд, 2002.

Херман С. Едвард, Мекчесни В. Роберт, Глобални медији: нови мисионари корпоративног капитализма, Clio, Београд, 2004.

Hopkins Anthony, The history of Globalization – and the Globalization of History, Pimlico, Sidney, 2002.

Хорос В. Г, Постиндустриализм – испытание на прочность, Глобальное сообщество: новая система координат (подходы к проблеме), Алетея, Санкт-Петербург, 2000.

Hotchuss C, International Law For Business, McGraw-Hill, inc, 1994.

Хвилон Е, Национальные рынки дистанционного обучения, e-Learning World, Москва, 2004, № 5 – 6.

Цвейг Стефан, Собр. соч.: В 7 т, Правда, Москва, 1963, Т. 3.

Чумаков А. Н, Глобализация. Контуры целостного мира: монография, – 2-е изд, перераб. и доп. – Проспект, Москва, 2009.

Чумаков А. Н, Глокализация, Глобалистика: Международный междисциплинарный энциклопедический словарь. Москва; С-Петербург; Нью-Йорк, 2006.

Чомски Ноам, Контролисана демократија, ЦИД, Подгорица, 1999.

Чомски Ноам, Нови милитаристички хуманизам, Филип Вишњић, Београд, 2000.

Чомски Ноам, Профит изнад људи: неолиберализам и глобални поредак, Светови, Нови Сад, 1999.

Чомски Ноам, Шта то у ствари хоће Америка, Чигоја штампа, Београд, 1999.

Шапиро Н, Кейнс Дж. М, Как завершающий экономист „мейнстрима“ и предвестник теоретико-методологического плюрализма, Вопросы экономики № 1, Институт экономики РАН, Москва, 2008.

Шахназаров Г. Х, Современная цивилизация и Россия, Воскресенье, Москва, 2003.

Шишков Ю. В, Мировое хозяйство, Глобалистика: энциклопедия, Радуга, Москва, 2003.

Шпенглер О, Закат Европы, Книгоиздательство „Берег“, Москва, 1923.

Штрбац Лорна, Глобализација и национална култура, Културно образовни центар, Шид, 2007.

World Investment Report 2000 – Cross-border Mergers and Acquisitions and Development, United Nations, New York and Geneva, 2000.

World Trade Report 2007, World Trade Organization, – Ch. 1, Geneva, 2007,

Европейское право, учебник для вузов (под редакцией Л. М. Энтина), Москва, 2000.

Эрикссон Э, Идентичность и неукорененность в наше время, Филос. науки, Москва, 1995, № 5-6

Яншина Ф. Т, Эволюция взглядов В. И. Вернадского на биосферу и развитие учения о ноосфере, Наука, Москва, 1996.

<http://209.85.129.132/search?q=cache:XrE70h0I0vAJ:www.katalaksija.com/v2.0/index....> 9.3.2009.

<http://www.nspm.rs/kulturna-politika/virus-neoliberalizma-i-obrazovanje-na-platformi-bolonjske-deklaracije.html?alphabet=l> 10.01.2010.

<http://www.nspm.rs/kulturna-politika/virus-neoliberalizma-i-obrazovanje-na-platformi-bolonjske-deklaracije.html?alphabet=l> 10.01.2010.

<http://www.nspm.rs/kulturna-politika/virus-neoliberalizma-i-obrazovanje-na-platformi-bolonjske-deklaracije.html?alphabet=l> 10.01.2010.

<http://www.odbrana.mod.gov.rs/odbrana002/70-75.pdf> 15.02.2010.

<http://www.bos.rs/cepit/politika-kultura/teme/1.htm> 11.02.2010.

World Trade Report 2007, World Trade Organization, – Ch. 1, Geneva, 2007,

Европейское право, учебник для вузов (под редакцией Л. М. Энтина), Москва, 2000.

Эриксон Э, Идентичность и неукорененность в наше время, Филос. науки, Москва, 1995, № 5-6

Яншина Ф. Т, Эволюция взглядов В. И. Вернадского на биосферу и развитие учения о ноосфере, Наука, Москва, 1996.

<http://209.85.129.132/search?q=cache:XrE70h0I0vAJ:www.katalaksija.com/v2.0/index....> 9.3.2009.

<http://www.nspm.rs/kulturna-politika/virus-neoliberalizma-i-obrazovanje-na-platформи-bolonjske-deklaracije.html?alphabet=l> 10.01.2010.

<http://www.nspm.rs/kulturna-politika/virus-neoliberalizma-i-obrazovanje-na-platформи-bolonjske-deklaracije.html?alphabet=l> 10.01.2010.

<http://www.nspm.rs/kulturna-politika/virus-neoliberalizma-i-obrazovanje-na-platформи-bolonjske-deklaracije.html?alphabet=l> 10.01.2010.

<http://www.odbrana.mod.gov.rs/odbrana002/70-75.pdf> 15.02.2010.

<http://www.bos.rs/cepit/politika-kultura/teme/1.htm> 11.02.2010.

